

**УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ**

МАЈА Р. НИКОЛИЋ

**ГРОФ НИКОЛАЈ ПАВЛОВИЧ ИГЊАТИЈЕВ И
БАЛКАНСКО ПИТАЊЕ**

(1864-1875)

докторска дисертација

Београд, 2020.

**UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY**

**MAJA R. NIKOLIC
COUNT NIKOLAY PAVLOVICH IGNATYEV and THE
BALKAN QUESTION
(1864 - 1875)**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2020.

Подаци о ментору и члановима комисије

Ментор:

Др Милош Ковић, ванредни професор, Универзитет у Београду,
Филозофски факултет

Чланови комисије:

Др Славенко Терзић, научни савјетник Историјског института, дописни члан
САНУ

Др Борђе Ђурић, ванредни професор, Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

Др Александар Животић, ванредни професор, Универзитет у Београду
Филозофски факултет

ГРОФ НИКОЛАЈ ПАВЛОВИЧ ИГЊАТИЈЕВ И БАЛКАНСКО ПИТАЊЕ (1864-1875)

Сажетак: У дисертацији је анализирана дипломатска активност Николаја Павловича Игњатијева, у преломним годинама развоја националног покрета код Срба, Бугара и Румуна, у намјери да се покаже степен утицаја једне личности и његових идеја на важне историјске догађаје и процесе. Хронолошки оквири дисертације обухватају првих десет година дипломатске мисије генерала Н. П. Игњатијева у Константинопољу (1864-1875), са неопходним освртом на раније године, почев од мисије војног аташеа у Лондону (1856), када је Игњатијев стекао прва знања о Источном питању, која ће, у вријеме руковођења Азијским депарتمانом МИД-а (1861-1864), уобличи у сопствени програм источне политике. У Константинопољу (1864-1877), Игњатијев је настојао да неке од својих идеја примјени у дипломатској пракси.

Узимајући у обзир ширу слику руске политике на Балкану настојали смо да укажемо на разлике између званичног става руске владе и гледишта њеног амбасадора у Константинопољу, у односу према румунском питању (1864-1866), српском питању (1864-1868), грчком-бугарском црквеном спору (1864-1873), као и у периоду када је Русија на Балкану иступала као чланица Тројецарског савеза (1873). Као посљедица тих разлика, у раду су анализиране промјене Игњатијевљевог статуса у Министарству иностраних дјела, како би се утврдио стварни утицај његове дипломатије, која је, у неким фазама, чини се, била прецијењена код русофила, али и русофоба.

Кључне ријечи: Игњатијев, Русија, Балкан, Порта, Источно питање, Егзархија, дипломатија

Научна област: Историја

Ужа научна област: Модерна историја

COUNT NIKOLAY PAVLOVICH IGNATYEV and THE BALKAN QUESTION

(1864 - 1875)

Abstract: This dissertation analyses the diplomatic activity of Nikolay Pavlovich Ignatyev during the crucial years of the development of the national movements of Serbs, Bulgarians and Romanians, with the aim to demonstrate the degree of influence one person and his ideas can have on important historical events and processes in Balkan history. The chronological boundaries of the dissertation encompass the first ten (10) years of general Ignatyev's diplomatic mission in Constantinople (1864 - 1875), with the necessary review of the earlier years, beginning with the mission of the military attaché in London (1856), during which N. P. Ignatyev gained his first knowledge of the "Eastern Question", which he will, during the time of his management of the Asian department of the Ministry of Foreign Affairs (1864 - 1864) turn into his own political program in the East. In Constantinople (1864-1877), N. P. Ignatyev tried to put some of his ideas into practice.

Taking into consideration the wider picture of the Russian politics in the Balkans, we have tried to indicate the differences between the official position of the Russian government and the viewpoint of its ambassador in Constantinople, the differences in the relation toward the Romanian question (1864 - 1866), Serbian question (1864 - 1868), Graeco-Bulgarian ecclesiastical dispute (1864 - 1873), but also the differences during years in which Russia acted as a member of the League of the Three Emperors (1873). As a consequence of these differences, this work analyses the changes in Ignatyev's status in the Ministry of Foreign Affairs in order to determine the actual influence of his diplomacy that was, during certain phases, overestimated amongst Russophiles as well as Russophobes.

Key words: Ignatiev, Russia, Balkans, Porta, Eastern Question, Exarchate, diplomacy

Academic Expertise: History

Field of Academic Expertise: Modern history

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	1
1. РУСКА ПОЛИТИКА НА БАЛКАНУ У ПРВИМ ГОДИНАМА ПОСЛИЈЕ КРИМСКОГ РАТА	19
2. НИКОЛАЈ ПАВЛОВИЧ ИГЊАТИЈЕВ: ПРВИ УСПЈЕСИ И ДОЛАЗАК У КОНСТАНТИНОПОЉ	38
Породица и образовање	38
Први кораци у дипломатији	44
Први утисци о Словенима у Хабзбуршкој монархији	49
Упознавање са Истоком	52
У посјети султану Абдулазизу (1861)	55
У Азијском департману МИД-а	57
Долазак у Константинопољ: задаци и циљеви дипломатске мисије	70
3. МОНАРХИЈА И ЦРКВА У РУМУНИЈИ (1864-1866)	86
О либералном режиму кнеза Кузе	86
Проблеми уређења Православне цркве у Кнежевини Румунији	92
Абдикација кнеза Кузе	100
Портине пријетње окупацијом и конференција у Паризу (1866)	107
Избор Карола Хоенцолерна или о нарушавању Париског уговора	116
4. СРПСКО ПИТАЊЕ (1864-1868)	120
Кнез Михаило – носилац идеје ослободилачке акције на Балкану	120
Посредник између Србије и Османског царства (1864-1866)	124
Сарадња у организацији ослободилачке акције хришћана: Први балкански савез (1866-1868)	131
Словенски патриота: Источна конфедерација балканских народа	144
Реформе или устанак	147
Фуад-пашина мисија у Ливадији (1867)	153
Расправа генерала Н. П. Игњатијева о Источном питању (1868)	156
5. КРИТСКИ УСТАНАК (1866-1869)	166
Почетак устанка - иницијатива за слање помоћи на Крит	166
А. С. Јонин у тајној мисији на Криту	175

Битка за манастир Аркадион	178
Покушаји сарадње са француском дипломатијом и наставак устанка.....	182
Посљедњи чин „критске комедије“: конференција у Паризу (1868).....	190
6. ГРЧКО-БУГАРСКИ ЦРКВЕНИ СПОР (1864-1873)	199
Н. П. Игњатијев о почецима грчко-бугарског црквеног спора	199
У потрази за компромисним рјешењем (1864-1866).....	205
Улога генерала Игњатијева у избору патријарха Григорија VI	213
Посредник у наставку грчко-бугарских преговора (1867)	216
Два пројекта Порте	223
Проглашење Бугарске егзархије.....	231
Шизма	237
7. ПОНИШТАВАЊЕ НЕУТРАЛИЗАЦИЈЕ ЦРНОГ МОРА (1866-1871).....	252
Уводни демарш. Руско-пруска сарадња	252
Наставак активне борбе или уздржаност.....	257
Очекивања од француско-пруског рата.....	262
Академски разговори са Али-пашом	265
Црно море више није неутрално.....	268
Лондонска конференција	274
8. LE VICE-SULTAN (1871-1875).....	280
Руски амбасадор или „руски султан“	280
„Посао тежак и незахвалан“	286
Наставак сарадње са српским капућехајом у Константинопољу.....	293
Покушај руско-српског зближавања: кнез Милан у Ливадији	298
У потрази за рјешењем питања Малог Зворника и жељезница	302
Румунска искушења	314
Напетост у Херцеговини, Босни и Бугарској.....	318
Политички нотес генерала Н. П. Игњатијева (1874-1875)	326
ЗАКЉУЧАК.....	331
ИЗВОРИ.....	346
Необјављени извори	346
Новине и часописи	348
Биљешке Н. П. Игњатијева	349

Објављени извори	350
ЛИТЕРАТУРА	354
Монографије	354
Расправе и чланци	359
Дисертације	363
Енциклопедије и рјечници	364
БИОГРАФИЈА.....	365

ПРЕДГОВОР

Име грофа Николаја Павловича Игњатијева (1832-1908), једне од занимљивијих фигура руске дипломатије XIX вијека, није познато широј читалачкој публици и о његовим дипломатским постигнућима су информисани само ужи истраживачки кругови. Изузетак је Бугарска гдје се, до данас, због заслуга које му припадају у потписивању мировног уговора у Сан Стефану (1878), очувало велико поштовање према имену руског грофа. Санстефанском миру је претходила тринаестогодишња дипломатска мисија у Константинопољу, у вријеме које је Игњатијев, штитећи првенствено интересе Русије у дипломатској борби за ревизију Париског мира и неутрализацију утицаја западне дипломатије у Константинопољу, развио блиску сарадњу са православним народима подржавајући њихове национално-ослободилачке планове против Османског царства. Недуго по доласку у Константинопољ сарадња са хришћанима је постала синоним за дипломатију Игњатијева, који се нашао у улози иницијатора и учесника у догађајима који ће снажно утицати на хришћане, како у вријеме његове мисије тако и у годинама послје његовог опозива из Константинопоља.

Животни пут генерала Игњатијева пратило је више интересантних преокрета. Школован да буде војник, он је, ипак, радни вијек провео у дипломатији. У поређењу са осталим руским дипломатама важио је за једног од најбољих познавалаца Балкана и Истока. У свим својим мисијама, од Лондона преко Пекинга до Константинопоља, показивао је завидан степен самоувјерености, неисцрпне радне енергије и авантуристичког духа, у чему је проналазио излаз из ријетко сложених ситуација. Бројност његових дипломатских мисија и постигнућа, које је реализовао у не тако дугој каријери, говори о томе да је био човјек од акције.

Између 1856. и 1877. године Игњатијева је повјерено више задатака, од којих бисмо издвојили мјесто војног аташеа у Лондону, изасланика у Кини, руководећу позицију у Азијском департману МИД-а и на крају, положај опуномоћеног посланика, а од 1867. године и руског амбасадора у Константинопољу. У свим својим мисијама водио се посвећеношћу руском национализму и политичком конзервативизму.

У дипломатији је напредовао релативно брзо, сходно чему су први успјеси мисије у Лондону (1856), а потом и у Пекингу (1860), стигли у вријеме када је био исувише млад да би се од њега такви резултати могли очекивати. У размаку између поменуте двије мисије примио је и прва сазнања о Балкану, али и стекао увид у положај хришћана у Османском царству и Хабзбуршкој монархији.

Први успјех на пољу међународне дипломатије остварио је на допунској конференцији у Паризу (1856/57), на којој је, захваљујући његовој стратегији, дефинисана нова, повољнија руско-турска граница у јужној Бесарабији. Почетни успјех му је отворио врата свијета дипломатије и пробудио вишегодишње интересовање за проблематику Источног питања. Прилика да се још ближе и боље упозна са Истоком указала му се у вријеме управљања Азијским департманом (1861-1864). Тих је година успоставио сарадњу и са словенофилима, дијелећи њихове погледе на руску политику према Балкану. Међутим, управљање Азијским департманом и свакодневна посвећеност исцрпљујућој бирократији спутавали су авантуристички дух Игњатијева и убрзали његову одлуку о напуштању департмана.

Сопствени програм балканске политике почео је да ствара рано, још од 1856. године. У почетку, показивао је нарочито интересовање за положај Словена у Хабзбуршкој монархији, али и у Османском царству, испитивао је њихове међусобне односе и националне аспирације. На једном од својих првих путовања по европским престоницама сусрео се са бившим

предсједником Словенског савеза (1848) Франтишеком Палацким (1798-1876) и његовим политичким помоћником Ладиславом Ригером (1818-1903), и упознао се са програмом аустрославизма. Стекао је утисак да су чешки панслависти окренути својим интересима, а своје иницијативе не желе да везују искључиво за Русију и сарадњу са другим словенским народима. Рана увјерења и разочарање у рад националних представника словенских народа у Хабзбуршкој монархији никада није потиснуо, напротив, та су сазнања оставила дубок траг на његову будућу сарадњу са словенским народима који су живјели ван Османског царства.

Именованем на положај руског посланика у Константинопољу (1864-1877) Игњатијев је имао прилику да дио свог програма источне политике, који се базирао на снажењу руских утицаја на Балкану и у Османском царству, као и помагању хришћанима у борби за ослобођење, укључи у опште циљеве руске спољне политике. Кнез Александар Михајлович Горчаков је, иако упознат са амбициозном и самовољном природом генерала Игњатијева, инсистирао да управо он преузме руско посланство у Константинопољу. Подршку од кнеза Горчакова није имао у свим фазама „константинопољске мисије“, напротив, између њих двојице се с годинама развио професионални и лични анимозитет. У односу према балканској политици, Игњатијев и Горчаков, имали су једнак циљ, сарадњу са балканским народима и планирање акције под руским покровитељством, али су њихове методе дјеловања биле сасвим опречне. У одлучујућим фазама националног покрета код хришћана Игњатијев је показивао више одлучности и енергије за акцију.

Однос између генерала Игњатијева и кнеза Горчакова се с годинама мијењао и тешко је проникнути у суштину тога сукоба. Горчаковљево почетно инсистирање да се Игњатијеву дају „одријешене руке“ дјеловања у Константинопољу врло брзо је замијењено обостраним неповјерењем и

министровим критикама на рачун источне политике руског амбасадора. На крају, то је довело до тога да Игњатијев, развије самосталну политику у Константинопољу, која није увијек следила инструкције званичног Петрограда због чега је, у каснијим годинама, од стране кнеза Горчакова, окарактерисана као пријетња међународном угледу Русије.

*

Један од циљева нашег истраживања је био да покажемо на који начин се дипломатска активност генерала Игњатијева у Константинопољу, између 1864. и 1875. године, одразила на напредовање национално-ослободилачке активности балканских народа против Османског царства. Поменута тема ни изблиза није једноставна и истраживачу, као и читаоцу пружа много више, него што се то на прву чини. Тема не подразумева само анализу програма балканске политике руског посланика, већ пружа увид у ширу слику међународних односа и догађаја који су цијелу једну деценију утицали на балканске народе, покретали њихове националне планове (аустро-пруски рат, Критски устанак, Први балкански савез, Бугарска егзархија, поништавање неутрализације Црног мора и француско-пруски рат) и увели их у најизазовнију фазу Источног питања - Велику источну кризу (1875-1878).

У дисертацији је испитан однос генерала Игњатијева према питању секуларизације манастирских имања у румунским кнежевинама, његова улога у формирању Првог балканског савеза, указано је на разлике између званичне руске политике и „игњатијевљеве дипломатије“, испитана је његова улога у настанку Бугарске егзархије, дипломатски напори у поништавању неутрализације Црног мора и друге теме. Покушали смо да приближимо и расвијетлимо Игњатијевљеву улогу у поменутим догађајима, не би ли његова дипломатија престала да се тумачи првенствено кроз помагање амбициозном црквено-националном идеалу Бугара.

Игњатијев није био на позицији да доноси политичке одлуке које су се тицале судбина милиона људи на Балкану, попут неких других, али је својим дјеловањем у Константинопољу до 1875, али и послје, у вријеме Источне кризе, усмјеравао активности хришћана, будио и стишавао наде и очекивања у погледу планирања и реализације њихове ослободилачке акције. Наше писање престаје тамо гдје почињу припреме за Источну кризу која због своје комплексности захтијева посебно истраживање. Приликом одређивања хронолошких оквира дисертације за крајњу тачку смо узели прелаз 1874/75. године, узимајући у обзир да је тада завршена једна фаза дипломатске мисије генерала Игњатијева, што се јасно види и из његових мемоарских биљешки.

Као најважнија тема у међународним односима XIX вијека – Источно питање представља сложен проблем око чије хронологије су постојала неслагања у историографији. То питање се преклапа са историјом балканских народа, али уједно и превазилази оквире Балканског полуострва и у свом најширем опсегу се протеже на историју сукоба између ислама и хришћанства у Средњој Азији и сјеверној Африци. Наша тема обухвата један дио Источног питања - балканско питање, под којим подразумијевамо политичку и национално-ослободилачку борбу Срба, Бугара, Грка и Румуна против Османског царства.

*

Упркос научном интересовању једног дијела српске историографије за источну дипломатију Н. П. Игњатијева, код нас до данас није објављена монографија или научна студија која се бави поменутом темом, чији је важан дио и његова политика према Источном питању. Дјелимичне разлоге за то проналазимо и у окренутости ранијих генерација српских историчара ка аустријским, француским и енглеским архивима, док се ријетко истраживало у руским државним архивима.

У српској историографији, Игњатијев је у контексту рада на изградњи Првог балканског савеза, окарактерисан као приврженик националне политике и заштитник српских интереса у Константинопољу. Недовољно је расвијетљена промјена која је наступила у његовом односу према Србији, послије смрти кнеза Михаила Обреновића, и преоријентација ка сарадњи са Бугарима на плану њихове црквено-националне борбе са Цариградском патријаршијом, у литератури често називана грчко-бугарски црквени спор. Упознати са чињеницом да у црквеном спору нису учествовали сви Грци и Бугари, прихватили смо поменути формулацију, јер је и сам Игњатијев користио у својим службеним забиљешкама. С тим у вези, код нас је недовољно истражена његова улога у настанку Бугарске егзархије (1870) и њене рефлексије на положај српске цркве у епархијама које су прикључене Егзархату. Интересантно је и осврнути се на посљедице које су произашле из његових, повремено, самосталних одлука и савјета које је слао хришћанима у Турској, а иза којих нису стајале званичне одлуке владе у Петрограду. Посебно занимљиву тему представља његова комуникација и сарадња са портиним министрима. Управо одатле је произашла потреба његових савременика, али и каснијих истраживача, да га окарактеришу као противрјечну личност, склону манипулацији. Не без правог повода, у дипломатским кулоарима је називан "Vice-sultan" и "Menteur pacha". Крајности у његовом карактеру и политичком дјеловању, руковођење „политиком осјећања“ али и „политиком интереса“ дају за право његовим политичким неистомишљеницима да мистификују његов положај у Константинопољу, а његова постигнућа приписују благонаклоности султана Абулазиза и страхопоштовању турских министара. С тим у вези, најзад, ваља поменути да су Игњатијевљевој дипломатској каријери обиљежила пријатељства са царом Александром II и султаном Абдулазизом. Кумовске везе са престолонаследником Александром Николајевичем, у почетку,

младом руском дипломати су давале предност у односу на колеге, али и повода да се његово дипломатско умијеће и честа напредовања у служби непрестано преиспитују. Цар је уистину фаворизовао Игњатијева, али је, на крају, увијек био на страни свог министра, кнеза Горчакова.

Дипломатска постигнућа генерала Игњатијева награђена су са више од тридесет одликовања, како руских тако и иностраних. Све то, међутим, није спријечило неславан крај тринаест година дуге мисије у Константинопољу. Свега неколико година послије опозива са Босфора трајно је уклоњен из политичког живота Русије. Можемо рећи да је политички пад Игњатијева у Константинопољу почео непосредно прије убиства султана Абдулазиза, а неколико година касније послије атентата на цара Александра II угасила се и његова политичка каријера у Петрограду. Без сваке сумње, његова постигнућа у дипломатији не би требало приписати пријатељствима и оданости људима од ауторитета, али остаје непобитна чињеница да је са смрћу султана и руског цара почела да се урушава и Игњатијева „школа дипломатије“.

У посљедњој години своје државне службе, у улози министра унутрашњих послова, покушао је да издејствује стварање либерално-конзервативне фузије у руској влади. Такав покушај показао је у ком правцу су еволуирала политичка увјерења генерала Игњатијева. Послужило је то као аргумент политичким неистомишљеницима за његову смјену (1882) и трајно уклањање из политике и дипломатије. На врхунцу личне и политичке зрелости, гроф Игњатијев се нашао на маргинама политичког живота у Русији. У то вријеме је имао свега педесет година.

Структура рада

Дисертација се састоји из садржаја, предговора, осам поглавља, са више потпоглавља, закључка и пописа извора и литературе.

Прво поглавље, *Руска политика на Балкану у првим годинама послје Кримског рата*, представља уводно поглавље и анализира настојања Русије да у сарадњи са француском дипломатијом, до 1863. године, обнови своје раније позиције на Балкану.

Друго поглавље, *Николај Павлович Игњатијев: први успјеси и долазак у Коснатантинопољ*, састоји се од седам потпоглавља. Прво потпоглавље анализира поријекло, породицу и васпитање Н. П. Игњатијева, са неопходним освртом на његове дипломатске почетке, када је показао прва интересовања за проблематику Источног питања и упознао се са положајем хришћана у Хабзбуршкој монархији, а касније и у Османском царству. Тих година, код Игњатијева се јавила одбојност према западној политици и менталитету. У својим првим мисијама на Истоку је показао запажено дипломатско умјеће, поводом чега је сврстан у ред дипломата који су важили за најбоље познаваоце источне политике. Истражен је и период у коме је Игњатијев руководио Азијским департманом МИД-а (1861-1864), када је уједно надоградио своје знање о Османском царству, хришћанима и Балкану, што му је помогло да уобличи сопствени програм источне политике. Прилика да тај програм у извјесној мјери покуша примјенити, Игњатијеву се пружила доласком у Константинопољ.

Треће поглавље, *Монархија и црква у Румунији (1864-1868)*, садржи пет потпоглавља и анализира прилике у кнежевинама, и представља први задатак, са којим се Игњатијев сусрео по доласку у Константинопољ. Анализирали смо његове иницијативе и настојања да Русију врати у „игру“, која се у међународној дипломатији развила око уједињења румунских

кнежевина. Сматрајући да традиција и православна вјера Русији налажу учешће у свим вјерским питањима православних народа у Турској, Игњатијев се нашао у улози предлагача више иницијатива за рјешавање проблема статуса посвећених манастира (*inchinate*) у румунским кнежевинама. Политичке промјене у Букурешту, смјена кнеза Кузе и долазак пруског принца Карола, само се неки од догађаја којим су директно нарушене одредбе Париског мира, за чију се ревизију Русија борила низ година.

Четврто поглавље, *Српско питање (1864-1868)*, садржи седам потпоглавља кроз које је анализирано напредовање планова за националну акцију српског народа у контексту општих планова за балканску акцију, коју је предводио кнез Михаило Обреновић, у сарадњи са руском дипломатијом. Између 1864-1866. године, генерал Игњатијев се нашао у улози посредника у дијалогу између Србије и Порте, из које је вршио утицај на балканске кнежевине у придруживању Првом балканском савезу. Србија је у његовим мемоарским биљешкама, до 1868. године, представљена као сигуран ослонац руске политике на Балкану. Предвиђања и планови генерала Игњатијева у вези са балканском акцијом, објашњена су у потпоглављу о његовој расправи о Источном питању (1868), гдје је указао на важност реализовања грчко-словенске акције, али и на бескорисност сарадње са француском дипломатијом. У поглављу је анализирана сарадња између словенофила и генерала Игњатијева, као и његова запажања о значају владавине кнеза Михаила и промјенама које су наступиле послје његове смрти на Балкану. Помало неочекивано, Игњатијев се послје кнежевог убиства окреће ка сарадњи са Бугарима поведен сазнањем да се Србија налази у милости Аустрије.

Пето поглавље, *Критски устанак (1866-1869)*, садржи пет потпоглавља, и прати развој побуне на Криту, средином 60-их година, која је изазвала највећи потрес на Балкану. Још од почетних иницијатива за слањем помоћи

на Крит, било је јасно да однос руског посланства у Константинопољу излази из оквира званичних инструкција из Петрограда. С тим у вези, Игњатијев је одржавао скривене релације са припадницима хетерије и у томе сарађивао са неколицином руских конзула који су, по његовим савјетима, учествовали у тајним мисијама на Криту. Међутим, поступање Игњатијева је наишло на оштре критике руске владе, која у завршној фази поништавања неутрализације Црног мора није жељела да ризикује нове потресе у Источном питању. У Петрограду се критиковао став Игњатијева да устанак на Криту може послужити као покретач за општу ослободилачку акцију хришћана на Балкану. Упркос личним залагањима за испуњење захтјева устаника и признање аутономије острву, као и тајних преговора за проширење акције и на остале дијелове Балкана, Игњатијев је поднио највећи терет кривице за урушавање кредибилитета Русије у критском питању.

Шесто поглавље, *Грчко-бугарски црквени спор (1864-1873)*, садржи седам потпоглавља, и анализира улогу генерала Игњатијева, у завршним годинама црквеног спора између бугарског свештенства и Цариградске патријаршије. Истражили смо утицаје руског амбасадора на изборе за патријаршијски трон, његову сарадњу са Портом и умјереном струјом бугарског црквено-националног покрета. Компромисна политика руске владе послужила је Игњатијеву као заклон за очигледну наклоњеност бугарској страни, са циљем достизања не само црквене већ и политичке независности Бугара. Црквени спор је Игњатијеву пружио управо оно чему је тежио у и преосталим сегментима свог дипломатског дјеловања, а то је висок степен слободе у независном поступању. Проглашење Бугарске егзархије је сматрао и личним тријумфом, који је тумачио као побједу Словена у Турској, док се заправо радило о побједи бугарске стране.

Седмо поглавље, *Поништавање неутрализације Црног мора (1866-1871)*, садржи шест потпоглавља, и прати фазе развоја дипломатске борбе Русије за укидање тачке о неутрализацији и повратак руске војне флоте у црноморске воде. За разлику од званичне политике кнеза Горчакова, који је трагао за савезницима у Европи, Игњатијев је сматрао да се овај циљ може постићи у дијалогу са Портом, без страног посредовања, и у сарадњи са балканским народима.

Осмо поглавље, *Le Vice-Sultan (1871-1875)*, садржи осам потпоглавља, и обухвата период између 1871. и 1875. године, и уједно представља најстабилније раздобље дипломатске мисије генерала Игњатијева. Тих се година помињао изузетан степен његовог политичког утицаја у Константинопољу, док је у незваничним круговима називан свемоћни руски паша, руски султан или *le vice-Sultan*. Анализиран је однос Игњатијева према промјенама руске политике на Балкану које су настале као резултат поништавања одлуке о неутрализацији Црног мора, а затим и приступања Русије Тројецарском савезу (1873). Предмет анализе су и појединачне иницијативе генерала Игњатијева у односу према балканским кнежевинама у годинама које су претходиле Великој источној кризи.

У *Закључку* су представљени резултати истраживања и изнесена је оцјена о генералном утицају и доприносу дипломатије генерала Игњатијева у преломним годинама националне еманципације балканских кнежевина.

Методолошки поступак

У изради дисертације ослањали смо се на традиционалну методологију историјских истраживања, која подразумева рад на прикупљању, обради и

анализи архивске грађе и објављених извора, као и релевантне домаће и стране научне литературе.

По својој важности веома значајан и незаобилазан извор података за истраживање теме представља грађа из руских архива, што је условило да је овај рад буде заснован на необјављеним материјалима из државних архива Руске федерације. Значајан дио коришћених докумената је преузет из личног фонда, под називом *Граф Николай Павлович Игнатьев*, који се налази у Государственном архиве Российской Федерации (ГАРФ) у Москви. Сви који су имали прилику да погледају његов лични фонд упознати су са тим да садржи 5266 јединица микрофилмоване и писане грађе на руском, француском и другим језицима. Овај изванредно богат лични фонд, садржи документе из периода 1623-1918. године. У њему су похрањена важна документа из политичког и приватног живота грофа Игњатијева, као и његове личне преписке са водећим политичким личностима на Балкану. У истом архиву смо прегледали и фондове: *Московский славянский благотворительный комитет*, *Секретный архив III, А. М. Горчакова, Александра II и А. С. Ионина*.

Током боравка у Москви, имали смо прилику да прегледамо и неколико личних фондова у Отделе рукописей „Российской государственной библиотеки“ (ОР РГБ): *Аксаковы, С. Т. К. С. И. С, Милютины, Попов Нил Александрович, Киреевы и Новиковы* и други.

Најважнији дио необјављене дипломатске грађе за нашу тему је похрањен у фондовима Архива внешней политики Российской империи (АВПРИ) у Москви. У истом архиву се налазе и многобројни дипломатски извјештаји и депеше које је Игњатијев упућивао надређенима у Министарству иностраних дјела и руским конзулатима на Балкану. Најважнији фондови АВПРИ-ја које смо били у прилици да погледамо су: *Канцеларя министра иностранных дел, Отчеты МИД-а, Секретный архив*

министра, Сиб Главный архив V-A2, Политические донесения по Ближнему Востоку, Славянский стол и други. Вишегодишње затварање АВПРИ-ја (2012-2016), усљед реновиња просторија архива, у извјесној мјери је успорило истраживање и прикупљање грађе за нашу тему. У том смислу користило је сазнање да се дио докумената, о проблематици бугарског црквено-националног питања, у форми копија налази у Централном државном архиву (ЦДА) и у Институтџте за исторически изследвания БАН у Софији. Из поменутих архива смо прегледали микрофилмоване копије из више фондова АВПРИ-ја: *Политархив, Главный архив, Посольство в Константинополе, Канцелярия, Архива сбирка - Документи по черковния въпрос* и други.

Истраживали смо и фондове Российского государственного исторического архива Ст. Петербурга (РГИА). Лични фонд грофа Игњатијева похрањен у РГИА садржи свега неколико докумената, док се веома занимљиви материјали могу пронаћи у другим фондовима попут *Канцелярия Св. Синода* и *Департамент народного просвещения*. Посебно мјесто у фази истраживања припада и фондовима из архива Рукописный отдел Пушкинского дома книги (ИРЛИ РАН), као и многобројним библиотекама у Санкт Петербургу и Москви.

У разговору са В. М. Хевролином добили смо корисне смјернице за истраживање у српским архивима, који руским истраживачима нису били доступни. У том смислу, корисна грађа је похрањена у Дворском архиву на Цетињу, у фонду *Приновљени рукописи*. Поменути фонд садржи извјештаје руских конзула из Дубровника, Скадра, Мостара, Сарајева и Београда међу којима су и Игњатијевљеви извјештаји из периода руковођења Азијским департаманом МИД-а, али и из времена мисије у Константинопољу. Са списка архивске грађе не треба изоставити ни фондове Архива Србије: *Илија Гарашанин* и *Министарство иностраних дела, Посланство Краљевине Србије у Цариграду, Политичко одељење*.

У изради дисертације је искоришћена и објављена изворна грађа. Значајан извор за тумачење дипломатије генерала Игњатијева у Константинопољу су његове мемоарске биљешке, које су писане 1874. године. Жељу да објави своје мемоарске биљешке за живота Игњатијев није успио да оствари. Својој супрузи Јекатарини је оставио посмртни завјет да објави биљешке, поводом чега је упутила писмо цару Николају II. Шест година од смрти грофа Игњатијева, његове мемоарске биљешке су, током 1914. и 1915. године, у више дијелова објављене у часописима *Русская старина*, *Исторический вестник* и *Известия Министерства иностранных делъ*. Оригинали Игњатијевљевих мемоарских биљешки налазе у Архиву спољне политике Руске империје, док је најпотпунија верзија, са коментарима П. Д. Воејкова, штампана у министарском часопису - *Известия Министерства иностранных делъ*. Бугарски историчар Илија Тодев је написао увод за двотомну и двојезичну дипломатску збирку која садржи Игњатијевљеве мемоарске биљешке (1864-1874) и дипломатску грађу о грчко-бугарском црквеном спору (1865-1876), са циљем приказивања „аутентичне историје свјетске класе описане пером једног од њених надарених ствараоца“.¹

*

Необичне и посебне личности, у исто вријеме хваљене и критиковане, у својој суштини су морале бити противрјечне. Интригантне епизоде и мистификације које су пратиле његова дипломатска постигнућа у научном смислу су интригирале савременике, али и новије генерације руских историчара. У научном погледу највјеродостојнију монографију о животу и дипломатији грофа Игњатијева, која је скренула пажњу истраживача на неправедно запостављене личности у историјској науци, објавила је руска

---

¹Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874). Донесения (1865 – 1876)*, т. I: *Записки (1864 – 1871)*, приређ. И. Тодев, Софија 2008; Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1870 – 1874). Донесения (1865 – 1876)*, т. II: *Записки (1864 – 1871)*, приредио И. Тодев, Софија 2009.

историчарка Викторија Максимовна Хевролина, *Николай Павлович Игнатъев -- российский дипломат*. Њена монографија, нажалост, још увијек није преведена на српски језик. Ауторка је дала цјеловит приказ Игњатијевљеве дипломатске дјелатности користећи се искључиво грађом из московских архива, и то фондовима ГАРФ-а и АВПРИ-ја. Ауторка је посебну пажњу посветила преписци између Игњатијева и његових родитеља, анализирајући њихова приватна писма. Осим тога, у посљедњих неколико деценија руска историографија је дала више збирки докумената, монографија и научних радова о источној дипломатији грофа Игњатијева, његовим личним и политичким увјерењима са посебним освртом на његову улогу у спољној политици Русије².

У прилог тврдњи о повећању интересовања научне заједнице за дипломатију грофа Игњатијева говори број нових дисертација и студија. Током 2005. и 2007. године одбрањене су двије докторске тезе, и то А. П. Толстых, *Государственно-дипломатическая деятельность Н. П. Игнатъева в 1856-1878 гг.* и Е. Ю. Блуднова, *Мемуары Н. П. Игнатъева как исторический источник*. Неколико година касније одбрањена је и докторска дисертација М. А. Димовне, *Восточный вопрос и российская дипломатия в 1864-1871 гг. (по*

---

²Граф Н. П. Игнатъев и Православный Восток: документы, переписка, воспоминания, Записки о русской политике на Востоке 1864-1887 гг, т. I, подготовили О. В. Анисимов, К. А. Вах, Москва 2015; Н. Я. Игнатъев, *Земский собор*, Кишинев 2000; „Записка Н. П. Игнатъева Александру III о задачах внешней политики России“, публикация В. М. Хевролиной, источник: *Документы русской истории* 4 (1999), 11–31; О. Игнатъев, *Сын России, заступник славян*, Москва 1991; В. М. Хевролина, „Российский дипломат граф Н. П. Игнатъев“, *Новая и новейшая история* 1 (1992), 136-153; В. М. Хевролина, „Министерство иностранных дел России в 1856– 1878 гг: К 200-летию МИД“, *Новая и новейшая история* 4 (2002), 3-26; Е. Ю. Блуднова, „Мемуары графа Н. П. Игнатъева как исторический источник“, *Вестник РУДН* 3 (7) (2006), 34-40; Г. Гусева, *Они строили Россию Игнатъевы*, Москва 1992; А. П. Толстых, „Деятельность Н. П. Игнатъева в Китае в 1859-60 гг“, *Новик*, сборник научных работ аспирантов студентов исторического факультета Воронежского государственного университета, Воронеж (2004), 117-127; А. А. Игнатъев *Пятьдесят лет в строю*, т. I, Москва 1955; Е. Ю. Блуднова, „Н. П. Игнатъев о восточном (балканском) вопросе“, *Вестник Российского университета дружбы народов Серия Международные отношения* 1 (2006), 95-99; Е. Ю. Полтавцева, „Политический портрет Н. П. Игнатъева“, *Россия цивилизация, патриотизм и культура* 2003, 372-377.

материалам записок графа Н. П. Игнатъева). О. В. Анисимов и К. А. Вах, 2015. године су приредили документарну збирку, под називом *Граф Н. П. Игнатъев и Православный Восток: документи, переписка, воспоминания*, т. I, посвећену дипломатским активностима генерала Игњатијева у контексту односа Русије и православног Истока.

Политичка дјелатност генерала Игњатијева је релативно добро покривена историјским истраживањима и у бугарској историографији³. Издвојићемо име новинарке Калине Каневе, која је више година истраживала породично стабло Игњатијевих, интервјуисала његове потомке и помоћу њихових сјећања и породичних предања написала истраживачку студију под насловом *Рыцарь Балкан: Граф Н. П. Игнатъев*. Не можемо да не примидјетимо да је Канева у идеализованом и романтичарском тону описала сарадњу између Игњатијева и Бугара, представљајући га као „бугарског јунака“ који је одиграо пресудну улогу у борби за црквену независност и ослобођење Бугара од турске власти. Истини за вољу, њена тврдња није била далеко од истине, али је невоља у томе што је потпуно занемарила друге сфере његовог дјеловања, чак и то да је његов главни задатак у Константинопољу испуњење државних задатака Русије. Недостатак објективног приступа, лишеног романтичарског заноса, због кога на моменте стичемо утисак да је ријеч о бугарском, а не руском дипломати, умањује научну вриједност ове обимне студије. Послије Каневе, не треба изоставити научни допринос историчара Илије Тодева, који је у више наврата писао о дипломатији Игњатијева у ширем контексту национално-ослободилачке борбе код Бугара и настанка Егзархије.

---

³Граф Н. П. Игнатиев, *Дипломатически записки (1864–1874). Донесения (1865–1876)*, т. I: *Записки (1864–1871)*, превод и увод И. Тодев, Софија 2008; Граф Н. П. Игнатиев, *Дипломатически записки (1870–1874). Донесения (1865–1876)*, т. II: *Записки (1864–1871)*, превод и увод И. Тодев, Софија 2009; Граф Н. П. Игнатиев, *Спомен, четен на торжественото събрание на Българско книжовно дружество от Марко Д. Балабанов*, Софија 1909; Д. Йоцов, *Граф Игнатиев и нашето освобождение*, Софија 1939.

И западна историографија је оставила неколико студија о друштвено-политичкој дјелатности грофа Игњатијева⁴. Посебну пажњу истраживачких кругова је изазвала монографија америчког професора Дејвида Мекензија, који је у својој књизи, што је очигледно из самог наслова, *Count N.P. Ignatiev: The father of lies?* показао висок ниво скептицизма и критике према лику и дјелу руског дипломате. Мекензи је током више мјесеци истраживао фондове у архивима у Москви и Санкт Петербургу, али је остао досљедан својим, чини се унапријед формираним, по правилу негативним, ставовима о Игњатијевој дипломатији у контексту руске спољне политике. Аутор је склон закључцима у којима умањује способности и заслуге руског посланика, а његова напредовања у служби и успјехе доводи у посљедичну везу са утицајном фигуром оца Павела и племићким статусом његове супруге Јекатарине Леонидовне Голицине.

На крају, у раду смо настојали да користимо нови календар. С обзиром на то да је у Русији у употреби био стари календар, у фуснотама смо задржали датирање из оригиналних докумената чиме смо жељели да избјегнемо забуне које могу произаћи из мијешања два календара.

*

На крају, изражавамо посебну захвалност ментору проф. др Милошу Ковићу, чије су сугестије и савјети приликом одабира теме, али и у каснијим фазама истраживања и писања били од изузетне важности за израду дисертације. Такође, велику захвалност дугујемо и академику Михаилу Војводићу који је показао добронамјерност и подршку приликом уписа на

---

⁴D. MacKenzie, *Count N. P. Ignatiev: The Father of Lies?* New York 2002; T. A. Meiningen, *Ignatiev and the Establishment of the Bulgarian Exarkhate (1864-1872)*, Madison 1970; John W. Strong, „The Ignatiev Mission to Khiva and Bukhara in 1858”, *Canadian Slavonic Papers* XVII, 2–3 (1975), 236-260; B. H. Sumner, „Ignatyev at Constantinople, 1864-1874” I-II, *The Slavonic and East European Review*, v. 11, n. 32/33 (1933), 341-353 и 556-571.

Докторске студије у Београду. Драгоцјене савјете у почетној фази истраживања смо добили и од др В. М. Хевролине. Вишегодишњи научно-истраживачки рад у руским, бугарским и српским архивима реализован је уз сагласност Катедре за историју, Филозофског факултета у Источном Сарајеву. Захваљујући стипендијама Руске амбасаде у Босни и Херцеговини, у више наврата смо користили програме за истраживаче и боравили, током 2010, 2012. и 2014. године у Москви и Санкт Петербургу. У вријеме боравка на Државном педагошком универзитету А. И. Херцена у Санкт Петербургу, са архивском грађом тамошњих архива упознала нас је колегиница Јекатарина С. Гавроева и несебично пренијела своја искуства истраживања у руским архивима. Истраживачки рад је завршен наредне 2015. године, прегледањем грађе у бугарским архивима и библиотекама у Софији, а затим и на Цетињу и у Београду.

1. РУСКА ПОЛИТИКА НА БАЛКАНУ У ПРВИМ ГОДИНАМА ПОСЛИЈЕ КРИМСКОГ РАТА

Пораз у Кримском рату (1853-1856) и потписивање мира у Паризу (1856) преломни су догађаји у нововјековној историји Русије и међународних односа. Одлукама Париског мира, Русија је, за готово двије деценије, потиснута са Црног мора и из Бесарабије, и укинута је њен вишедеценијски протекторат над православним хришћанима на Балкану. У исто вријеме, изгубила је контролу над ушћем Дунава и одрекла се Карса у корист Турске. Послије тешких пораза у рату, али и у миру, на површину су испливале све слабости њеног политичког, војног и социјалног поретка, а статус водеће европске силе, који је уживала још од времена Бечког конгреса (1815), у тренутку се чинио као блиједо сјећање на славну прошлост.

Руски владар Александар II (1855-1881), преузимајући власт у више него изазовном политичком тренутку, за кратко је вријеме спознао реалност у којој је преломна 1856. година представљала крај једне епохе у историји Русије. Очекивало се да ће Александар наставити политичким путем свога оца, цара Николаја I (1825-1855), што се уосталом наслућивало из садржаја царевог манифеста, од 20. фебруара 1855. године у коме је истакнуто да ће се поштовати начела Свете алијансе. Међутим, у одговору на „кримску катастрофу“, у марту 1856. године, Министарство иностраних дјела (МИД) формулисало је нови документ, под називом *О политическом положении России после заключения Парижского мира*, којим су одбачена начела Свете

алијансе, а званични курс државне политике кренуо је укорак са националним интересима земље.⁵

Колико год да је, почетком 1856. године, био тежак војнички положај Русије, њен међународни статус је био далеко сложенији. Дојучерашње руске савезнице Аустрија и Пруска су у рату подржале француско-енглеску коалицију, а слично је поступила и Сардинија. Већина европских сила исказала је непријатељство према Русији и спремност да јој, под одређеним околностима, објаве рат.⁶

Упркос сложености политичке ситуације и међународној изолацији цар Александар II није клонуо духом, већ је земљу повео ка путу унутрашње обнове и војно-економских реформи. У томе се ослањао на министра спољних послова, искусног дипломату, кнеза А. М. Горчакова (1856-1882), који је припадао групи руских дипломата који нису „страдали“ од аустрофилства грофа Карла Васиљевича Неселродеа и франкофобије цара Николаја I.⁷ По природи реалиста и прагматичар, а по политичким увјерењима либерални бирократа, кнез Горчаков је земљу усмјерио ка политичкој и економској сарадњи са европским силама.⁸ Залагао се за „европску равнотежу“ сила без хегемоније било које од држава. Послије преузимања дужности, руским дипломатским представницима се у септембру 1856. године обратио званичним циркуларом и послао поруку да Русија одустаје од активне улоге у европским проблемима и усредсређује се на сопствене националне

---

⁵Очерки истории Министерства иностранных дел России 860-1917. гг, т. I, авторы С. А. Николаевич, А. В. Торкунов, и др, Москва 2002, 351.

⁶С. С. Тагицев, *Александр II его жизнь и царствование*, т. I, С. Петербург 1903, 143.

⁷В. В. Дегоев, *Внешняя политика России и международные системы 1700-1918. гг*, Москва 2004, 306.

⁸Д. М. Ковачевић, „Спољна политика Русије од Кримског рата до почетка Велике источне кризе (1856-1875)“, *Истраживања* 22 (2011), 281.

интересе.⁹ Најважнијим задатком кнез Горчаков је сматрао поништавање неутрализације Црног мора. На другом мјесту је било питање обнове међународног престижа Русије, иначе, повезано са обновом њеног утицаја на Балканском полуострву.¹⁰ Због изузетне важности и тежине „црноморског питања“ однос Русије према Балкану у годинама послје рата се чинио прагматичним и лишеним принципа словенске солидарности и алтруизма, због којих је Русија својевремено платила високу цијену.¹¹

Мир у Паризу обавезао је све потписнице, па и Русију, на одржавање status-a quo на Балкану. Упркос томе, један дио руске дипломатије се, ипак, није одрекао активне сарадње и пружања подршке православним народима у Османском царству, због чега је руска балканска политика, послје 1856. године, попримила двојни карактер. У полунезависним кнежевинама, попут Влашке, Молдавије, Србије и Црне Горе, руска влада је настојала да пружи морални и политичко-економски ослонац у завршној фази изградње њихових националних држава, док је с друге стране, у односу према покрајинама које су се налазиле у саставу Турске, попут Бугарске, Херцеговине, Босне, Тесалије и Епира, инсистирала на међународној арбитражи у спровођењу социјално-економских реформи које је прописао Хатихумајун (1856).¹² Упркос инсистирању на реформама, кнез Горчаков је лично сматрао да Порта није била у стању да досљедно спроведе реформе које су у супротности са духом шеријата до кога су турске локалне власти држале и више него њихови надређени у Константинопољу.¹³

---

⁹Д. Леовац, *Србија и Русија за време друге владавине кнеза Михаила (1860-1868)*, докторска теза одбрањена на Филозофском факултету Универзитета у Београду 2014. године, 29.

¹⁰Канцлер А. М. Горчаков, *200 лет со дня рождения*, редакционная коллегия Е. М. Примарков, Е. С. Иванов, и др Москва 1998, 18.

¹¹В. В. Дегоев, *нав. дјело*, 305.

¹²*Очерки истории Министерства иностранных дел России*, 380.

¹³*Геополитические факторы во внешней политике России, вторая половина XVI – начало XX века*, редактор С. Л. Тихвинский, Москва 2007, 237.

Штитећи интегритет турске државе западни савезници су вршили притисак на Порту да спроведе социјално-економске и вјерске реформе те да онемогући даље злоупотребе над хришћанима у царству. Под страним притиском, султан Абдулмецид I (1839-1861) је 18. фебруара 1856. године издао реформни указ Хатихумајун, потврђен тачком 9. Париског мира, којим је забрањено мијешање страних сила у унутрашња питања Турске, а свим султановим поданицима је загарантована слобода и једнакост пред законом. У почетку, руска влада је имала позитиван став о програму реформи у Турској, а један дио њене дипломатије је вијест о Хатихумајуну дочекао са највећим оптимизмом. С тим у вези, директор Азијског департмана МИД-а Јегор Петровић Коваљевски (1856-1861), у априлу 1856. године, писао је кнезу Горчакову о Хатихумајуну као о руском успјеху, ако се узме у обзир да ће се реформе спроводити уз контролу новооснованих руских конзулата на Балкану.¹⁴

Кнез Горчаков није дијелио оптимизам у вези са султановим реформним указом, али је подржао приједлог о проширењу руске конзуларне мреже на Балкану. Још у јулу 1856. године руска влада је донијела одлуку о оснивању нових конзулата у оним градовима у којима је, према ставу генералног конзулата у Једрену, то било неопходно - Сарајево, Мостар, Скадар, Варна, Велико Трново и Видин.¹⁵ Новоосновани руски конзулати имали су задатак да контролишу примјену Хатихумајуна, пружају подршку православној цркви и становништву, успоставе пријатељске односе са локалним турским властима и сарађују са представницима других држава.¹⁶ Садржаји руских конзулских извјештаја свједоче о томе да су конзули,

---

¹⁴Исто, 226.

¹⁵*История внешней политики России. Вторая половина XIX века*, (от Парижского мира 1856 г. до русско-французского союза), под редакцией А. В. Игнатъева, В. М. Хевролини и др, Москва 1999, 61; И. Тепић, *Босна и Херцеговина у руским изворима 1856-1878*, Сарајево 1988, 19.

¹⁶*Геополитические факторы во внешней политике России*, 229-230.

најчешће самоиницијативно, развили блиске, чак и пријатељске, контакте са хришћанским вођама и помагали њиховим ослободилачким плановима. У својој солидарности према православном народу, дешавало се да изађу из оквира својих надлежности усљед чега је креиран утисак да руски конзули подржавају њихове планове у већој мјери него што је то чинио званични Петроград.¹⁷

Зарад јачања ауторитета и успостављања сарадње са православним становништвом руски конзули су, готово без изузетка, припадали православној вјери, били су високо образовани, са потребним моралним и интелектуалним способностима.¹⁸ Новоосновани конзулати су својим дјеловањем олакшавали посао руској влади у намјери да задржи јединствену позицију код православног становништва на начин на који јој је то налагала историјска и духовна традиција. Издавали су се за чуваре руског ауторитета међу хришћанима и пружали су моралну и финансијску помоћ православним манастирима, црквама, школама, али и истакнутим вјерским и културним радницима. Међу њима било је и оних који су сматрали да је историјска улога Русије да јавно подржи и помогне у националној афирмацији хришћана, попут руског посланика у Бечу и бившег секретара мисије у Константинопољу, Виктора Петровича Балабина (1860-1864). Сматрао је да је руска влада требало да, попут Наполеона III, у односу према балканским народима да подржи начело национализма и легитимизма, које је тренутно занемарила и поставила баријеру између себе и православних народа.¹⁹ Његов став Александар II је оцијенио: „Исправно, али тешко изводљиво“.²⁰

---

¹⁷Канцлер А. М. Горчаков, 103.

¹⁸И. Тепић, *нав. дјело*, 19.

¹⁹Геополитические факторы во внешней политике России, 238.

²⁰Исто, 238.

У својим првим извјештајима, с почетка 1858. године, дубровачки конзул Константин Димитријевич Петкович (1857-1869) извјестио је МИД како султанова наредба чак није ни прочитана у свим крајевима.²¹ У руско министарство су из различитих дијелова Балкана стизали многобројни извјештаји о изостанку примјене Хатихумајуна и злоупотребама локалне турске администрације, грчких владика и закупаца земље.²² У прољеће 1858. године, на конференцији у Паризу, на којој је разматрано питање унутрашњег уређења Влашке и Молдавије, кнез Горчаков је предложио да се размотри приједлог о реорганизацији Турске по принципу националности чиме би био олакшан положај хришћана у царству. Међутим, изостала је подршка учесника на конференцији и приједлог није узет у разматрање.²³

Двије године касније, средином маја 1860. године, кнез Горчаков је руским конзулима упутио циркуларну ноту указујући на тежак социјално-економски положај балканских хришћана и позивајући на формирање мјешовите комисије која би провјерила тврдње о злоупотребама турских власти. Међутим, његова иницијатива, без подршке кабинета у Лондону и Бечу, од почетка је била осуђена на неуспјех.²⁴

У намјери да очува руско присуство и утицаје у провинцијама насељеним православним становништвом, кнез Горчаков је прибјегавао примјени „реалне тактике“, која је подразумијевала ширење дипломатског, вјерског и културног утицаја, посредством конзула и добротворних комитета, који су доприносили националном сазријевању и културном развоју хришћана.²⁵ Иницијатива за оснивање Московског благотворног комитета, 28. јануара 1858. године, потекла је од интелектуалаца окупљених око

---

²¹И. Тепић, *нав. djело*, 94.

²²*Геополитические факторы во внешней политике России*, 237.

²³Д. Леовац, *Србија и Русија за време друге владавине кнеза Михаила (1860-1868)*, 32.

²⁴*История внешней политики России. Вторая половина XIX в*, 61, 64.

²⁵*Канцлер А. М. Горчаков*, 103.

Московског универзитета којима су припадали Иван Сергејевич Аксаков, Јуриј Фјодорович Самарин, Александар Иванович Кошељев и други. Активности добротворних комитета су стављене под контролу Азијског департамента МИД-а, који је усмјеравао њихове активности на Балкану, препуштајући им самостално дјеловање у унутрашњим пословима. У почетку је комитет бројао 31 члана, на челу са предсједником Алексејем Николајевичем Бахметевим. Послије његове смрти (1861) за предсједника је изабран академик Михаил Петрович Погодин (1861-1875). Циљеви комитета су се базирали на слању новца Јужним Словенима за школе и цркве, књига и других материјала који су коришћени у сврхе јачања православља и духа Русије. Комитет је успостављао сарадњу са словенским народима преко руске амбасаде у Бечу и свештеника М. Ф. Рајевског, српског митрополита Михаила и руских конзула.²⁶ Предност у раду комитета долазила је од неформалног карактера њихових активности кроз који су неометано надопуњавали недостатак активне подршке руске владе. Аутор познате монографије о словенским комитетима у Русији, С. А. Никитин је чланове поменутог удружења сврстао у редове конзервативцима и само дјелимично либералима.²⁷ У идеолошком смислу већина чланова комитета, са изузетком неколицине попут Михаила Никифоровича Каткова, Сергеја Михајловича Соловјева и др, припадала је словенофилском кружоку. Њихова пропаганда је дјеловала у циљу окупљања православних народа око Русије. Један од најзаслужнијих за ширење словенофилских идеја на Балкану је био И. С. Аксаков, који је, 1860. године, посетио Србију, Црну Гору и Далмацију. Осим тога, И. С. Аксаков је био почасни члан Српско-босанског одбора задуженог

---

²⁶Справка од организацији Славянског благотворительного комитета, 28. 4. 1869, Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ), ф. 109 Третье отделение собственной его императорского величества канцелярии, опись (оп.) 4а, единица хранения (ед. хр.) 419, л. 1.

²⁷В. А. Дьяков, *Славянски вопрос в общественной жизни дореволюционной России*, Москва 1993, 128.

за припреме и подизање устанка у Старој Србији, Херцеговини, Босни и Бугарској.²⁸

*

У љето 1856. године, руски конзул из Дубровника Петар Николајевич Стремоухов (1856-1858), упутио је исцрпан извјештај кнезу Горчакову о слабљењу руског утицаја у Црној Гори. Недуго затим у Петроград је стигла вијест о путовању црногорског књаза Данила (1852-1860) у Париз. Релативно успјешне преговоре књаза у француској престоници прекинула је вијест да се у Црној Гори спрема буна иза које је, наводно, стајао руски конзул у Дубровнику. Очекивања књаза Данила по питању тога да би француска влада ризиковала да поквари односе са Русијом исхитреном дипломатском акцијом у корист Црне Горе нису се обистинила.

У том часу, књаз Данило је постао свјестан чињенице да побједу против Турака не може издејствовати без руске подршке. И званични кругови у Петрограду су жељели да врате црногорског књаза под своје окриље, па је у одговору на књажево писмо цар Александар II поручио да могу рачунати на пријатељство и помоћ Русије. Рачунајући на подршку Петрограда, књаз Данило се окренуо ка устанку у Херцеговини, дубоко увјерен у то да само пријетња од избијања рата може пробудити интересовање европске дипломатије и извршити притисак на Порту у питању црногорско-турског разграничења.²⁹

Прекретницу у црногорско-турским односима одиграла је битка на Граховцу, маја 1858. године, гдје су удруженим снагама Херцеговци и Црногорци однијели побједу над турском војском. Црногорска побједа на Граховцу била је сигнал Русији и Француској да изврше притисак на Порту у

---

²⁸Ч. Попов, *Грађанска Европа (1770-1871)*, књ. 2, Нови Сад 1989, 424.

²⁹Б. Павићевић, *Историја Црне Горе*, књ. IV т. I, Подгорица 2004, 353, 355.

прихватању црногорско-турске границе на начин да се Османско царство одрекло територије из херцеговачких округа и дијела Скадарског санџака у корист Црне Горе.³⁰

Осим дипломатске подршке руска влада је и финансијски помагала Црној Гори. Оскудица у хљебу и појава глади, усљед слабе жетве 1861. године, о чему је дубровачки конзул К. Д. Петкович извјештавао Азијски департаман, резултирала је одлуком руског цара да се дио средстава предвиђених за слање црногорском књазу употријеби за куповину и отпремање хљеба. У ту сврху је обезбијеђено око 20.000 рубаља које су послате у Котор, гдје се за слање пошиљке до Цетиња побринуо конзул К. Д. Петкович.³¹

*

Балканска политика Русије, послје 1856. године, највише измијена је претрпјела у односу према румунским кнежевинама.³² Не тако давно Влашка и Молдавија су биле центар из кога су се ширили руски утицаји на Балкану. Послје 1856. године, Русија је своју дојучерашњу позицију морала да препусти Француској и задовољи се мањим дипломатским резултатима, попут оног из марта 1857. године, када је издејствовала повлачење аустријских трупа из румунских кнежевина.

Извјесно олакшање за положај Русије на Балкану наступило је послје договора између Париза и Петрограда у Штутгарту (1857), гдје је договорено заједничко иступање у готово свим спољнополитичким питањима. У духу међусобног договора, обје стране су подржале избор Александруа Јона Кузе (1859-1866) за кнеза и Молдавије и Влашке. При томе, руски генерални конзул

---

³⁰История внешней политики России. Вторая половина XIX в, 63; М. Ковић, *Дизраели и Источно питање*, Београд 2007, 107.

³¹Н. П. Игнатјев – К. Д. Петковичу, Министерство иностранныхъ делъ (МИД) - Департаментъ Азиатский, 26. 09. 1861. године, Архивско одјељење Државног музеја на Цетињу (АО-ДМЦ) ф. Приновљени рукописи, фасцикла IX (1861), н. 2846.

³²В. Jelavich, *Russia's Balkan Entanglements 1806-1914*, Cambridge 1991, 149.

у Букурешту, Николај Карлович Гирс (1861-1862) савјетовао је влади у Петрограду да подржи двоструки избор кнеза Кузе, јер према његовим сазнањима „нас (Русе) и Французе народ диже у небеса и све наде полаже на нас“.³³

Губитак политичке моћи у кнежевинама није сасвим поколебао Русију када је у питању њено учешће у питању уређења Православне цркве у румунским кнежевинама. Послије уједињења, кнежевине су одлуком световних власти Православну цркву прогласиле независном од Цариградске патријаршије. Одлука је остала на снази иако није била призната нигдје осим у кнежевинама. При томе, трагајући за рјешењем питања уређења Православне цркве у румунским кнежевинама јавио се нови проблем дефинисања статуса и имовине *посвећених манастира (inchinate)*³⁴. Њиховим материјалним добрима располагали су оснивачи посвећених манастира на Светој Гори, Јерусалиму и другим светим мјестима на Истоку. У вези са тим питањем, изван граница кнежевина развила се међународна полемика о томе да ли имовина посвећених манастира уједињених румунских кнежевина може и даље припадати удаљеним манастирима који су са те земље црпили материјалну и новчану добит наносећи штету економији Влашке и Молдавије.

У првим годинама послије Кримског рата, руска дипломатија је посредовала између Патријаршије и Православне цркве у румунским кнежевинама и савјетовала на обје стране прихватање компромисног

---

³³*Международные отношения на Балканах 1856-1878*. гг, редактор В. Н. Виноградов, Москва 1986, 116.

³⁴Питање посвећених манастира (у румунском језику *inchinate*) представља сложenu и код нас недовољно истражену тему. У категорију *inchinate* сврставали су се манастири који се нису повиновали епархији (епископу) на чијој територији су се налазили, већ патријарху, епископу или неком манастиру из сасвим друге аутокефалне цркве. У свијету дипломатије то бисмо назвали "екстериторијалност".

рјешења. Међутим, касније, под притиском радикалног *Закона о секуларизацији манастирске земље у кнежевинама (1863)*, којим је кнез Куза конфисковао земљу десетинама румунских манастира, пропао је сваки покушај успостављања компромиса. У блиској прошлости Патријаршија је представљала један од најчвршћих ослонаца руске балканске политике те је ситуација у кнежевинама ставила владу у Петрограду у веома незавидну позицију. На конференцији у Константинопољу, 9. марта 1864. године, иза које је стајала Порта у циљу да утврди правну утемељеност секуларизације имања и изнађе прихватљиво рјешење за румунску владу и Патријаршију, већина присутних је подржала кредибилитет кнеза Кузе.³⁵ У актуелној ситуацији Русија се заклонила иза става француске дипломатије, занемарујући да ће на тај начин погоршати ионако компликоване односе са Патријаршијом, која је у енглеском посредовању пронашла заштитника у наставку преговора са Православном црквом у кнежевинама.³⁶

Удаљавање између Русије и Цариградске патријаршије наставиће се у наредним годинама, а важна улога у том процесу припала је руском посланику у Константинопољу, генералу Николају Павловичу Игњатијеву (1864-1877). Руска дипломатија је показала далеко више интересовања и иницијативе у другом жаришту вјерског сукоба који се развио у окриљу православне цркве у Турској, у литератури познат као грчко-бугарски црквени спор. Национални и просвјетно-културни препород бугарског народа, у првим деценијама XIX вијека, охрабрио је Бугаре да се побуне против непрестаних злоупотреба положаја грчких владика, који су управљали готово свим епархијама, чак и тамо гдје су Бугари чинили

---

³⁵Copie d'un dépêche confidentielle a conseiller d'Etat actuel Nowikow, en date de Petersbourg le Mars 1864, ГАРФ, ф. 730 Николай Павлович Игнатъев, оп. 1, ед. хр. 1035, л. 5.

³⁶В. Jelavich, *Russia's Balkan Entanglement*, 151.

већину.³⁷ У почетку, улога заштитнице јединства православне цркве у Турској, онемогућила је руској дипломатији да подржи стварање самосталне бугарске цркве. С временом, њен став се измијенио и чине се сасвим оправданим тврдње да је бугарска црква пројекат реализован уз подршку руске дипломатије.

Судећи према извјештајима енглеских и француских дипломата из Константинопоља, почетком 60-их година, мало ко је очекивао да ће доћи до радикализације бугарског националног покрета. Економско пропадање Турске и повећавање пореза у Дунавском вилајету изазвало је масовно исељавање Бугара ка Србији, Румунији и Аустрији. Они који су изабрали да остану и наставе да плаћају порезе, који су се увећавали из године у годину, били су носиоци борби против турске власти. Мали дио бугарске популације је припадао грађанској класи, у народу су се називали чорбацијама, а њихово богатство се је нарасло због сарадње са турским локалним властима. Према мишљењу историчара Гргура Јакшића у поменутиим друштвено-економским односима код Бугара се, све до друге половине 60-их година, није могао формирати озбиљан национално-ослободилачки покрет.³⁸ Погодан начин за националну еманципацију Бугари су пронашли у области вјере, а конкретан повод за акцију пружила им је вишедеценијска грамзивост грчког свештенства и ширење хеленизма ван грчког етничког простора.

*

Париским миром Србија је остала под врховном влашћу султана, уз задржавање независне народне управе, слободе вјероисповјести, трговине и пловидбе. Приједлог о изједначавању статуса Србије и Дунавских кнежевина одмах је одбачен, јер су силе страховале да би тиме угрозиле интегритет

---

³⁷В. М. Хевролина, *Николай Павлович Игнатјев - руски дипломат*, Москва 2009, 148-149.

³⁸Г. Јакшић и В. Вучковић, *Спољна политика Србије за време владе кнеза Михаила, Први балкански савез*, Београд 1963, 134.

Османског царства. Порта је задржала војску у оквиру гарнизона у Србији, али није могла самостално иступати, без претходног одобрења гарантних сила.³⁹

Смјена династија у Србији одиграла се уз привидну руску неутралност. Француска дипломатија је, такође, подржала повратак на власт династије Обреновић мислећи да ће то испровоцирати војну интервенцију Аустрије. Међутим, рат није опција на коју би Русија пристала, а промјене у Србији је требало да се окончају по кратком поступку. Енглеска је такође била расположена да се заузме код Порте за смиривање прилика у Србији и признање власти династије Обреновић.⁴⁰ Упозната са расположење европских сила Порта није имала другог избора осим да почетком 1859. године призна Милоша Обреновића за српског кнеза.

Балканска политика Русије, као и њен однос према Србији, може се окарактерисати као промјенљив. Почетком 60-их година, Русија је, с једне стране, слала индиректне поруке да треба повести озбиљне припреме, дипломатске и војне, за подизање устанка. Кнез Горчаков је сматрао „Србију тачком око које треба да се окупе остали балкански народи када дође моменат ослобођења испод отоманске власти“.⁴¹ У исто вријеме, руска дипломатија је Порти предлагала увођење административне аутономије у хришћанским провинцијама и гаранцију аутономних права. Руски пројекат реформи тежио је ка постепеној унутрашњој разградњи царства и стицање услова за ослободилачку акцију, коју би Србија предводила, а Русија подржала.

---

³⁹Д. Леовац, *Србија и Русија за време друге владавине кнеза Михаила*, 28.

⁴⁰Исто, 35.

⁴¹С. А. Никитин, „Европейская дипломатия и Сербия в начале 60 годах XIX века“, *Вопросы истории* 9, (1962), 76.

Другим ступањем на власт (1860) кнез Михаило је најважнијим задатком своје спољне политике сматрао рат са Турском. У припремама и организацији сукоба ослањао се на министра Илију Гарашанина, чије су активности на плану стварања Првог балканског савеза претвориле Србију у „револуционарну базу за цио Балкан“.⁴² У вријеме спровођења војне реформе и наоружавања српске војске, из Русије преко Дунавских кнежевина, кнез Михаило је очекивао да ће руска влада учествовати у припремама за рат против Турске. На препоруку руске стране, кнез Михаило је 1861. године именовано Гарашанина за предсједника владе, дијелећи с њим погледе на националне задатке и циљеве.⁴³ При томе, Гарашанин је блиско сарађивао са руским београдским конзулом Николајем Петровичем Шишкином (1864-1874) и директором Азијског департмана МИД-а П. Н. Стремоуховом.

Амбициозни планови кнеза Михаила за реформу Устава и спровођење војне реформе довели су, у прољеће 1862. године, до сукоба између Срба и Турака у Београду. Напетост је кулминирала 15. јуна 1862. године када се догодио инцидент на Чукур-чесми. Услиједило је вишесатно бомбардовање Београда из правца Калемегдана. Вијест о немилостивој догађају је истог дана, у вечерњим сатима, стигла до српског капућехаје Јована Ристића, који је о томе обавијестио стране дипломате у Константинопољу.⁴⁴

Немили догађај је изазвао реакције забринутости и жаљења у Петрограду. Цар Александар II је и даље сматрао да би због актуелног момента у Европи и на Оријенту било ризично охрабривати Србију да уђе у један шири сукоб чије се размјере и исход нису могли сагледати.⁴⁵ У том духу су послате и инструкције руском посланику у Константинопољу кнезу

---

⁴²С. Јовановић, *Друга влада Милоша и Михаила*, Београд 1933, 355-356.

⁴³Д. Мекензи, *Илија Гарашанин државник и дипломата*, Београд 1987, 305.

⁴⁴Письмо неустановленного лица князю Михаилу с сообщением о передаче письма князю по поводу событий в Белграде турецкому султану, 30. июня 1862, ГАРФ, ф. 730, оп. 1, ед. хр. 1066, л. 1.

⁴⁵Исто, л. 1.

Алексеју Лобанов-Ростовском (1858-1863). Русија није устукнула од заштите интереса Србије, у исто вријеме, апелујући на Београд да заузме умјерен став који би „помогао напорима њихових пријатеља и покварио намјере њихових непријатеља“.⁴⁶ Кнез Горчаков је током размјене мишљења са француским колегом Тувнелом инсистирао да не треба реаговати нагло и исхитрено, али истовремено не одступати од подршке у корист српских захтјева. Захваљујући руско-француској иницијативи и притиску Порта је пристала на ликвидирање своје двије тврђаве, у Соколу и Ужицу, и преузела обавезу исељења турског становништва.

*

У деценији послије Кримског рата Европу је захватио покрет за уједињење Италије (1859), пољски устанак (1863-1864) и ратови за уједињење Њемачке (1864).⁴⁷ Односи између европских сила су се измијенили и вођство у међународној политици је, за неко вријеме, припало Француској.⁴⁸ У односу према Балкану француска дипломатија је претендовала на позицију која је донедавно припадала Русији.

Једини отворен пут ка излазу из међународне изолације за Русију је био приближавање ка водећој европској сили - Француској. Иако су у Кримском рату ратовале једна против друге, Русија и Француска су се послије закључења мира окренуле ка сарадњи. Положај Русије 1856. години имао је извјесне сличности са положајем Француске у 1815. години. Обје земље су поражене у ратовима које је против њих водила удружена коалиција, с тим изузетком што Русија 1853. године није изазвала рат.⁴⁹

---

⁴⁶Исто, л. 2.

⁴⁷М. Ковић, *Дизраели и Источно питање*, 107.

⁴⁸Д. М. Ковачевић, „Спољна политика Русије од Кримског рата до почетка Велике источне кризе“, 280.

⁴⁹В. В. Дегоев, *нав. дјело* 305.

Потпуно свјестан чињенице да је Русија изгубила повјерење у своје донедавне савезнике Аустрију и Пруску, Наполеон III је у августу 1856. године заиграо на сигурну карту и покренуо иницијативу за приближавање Русији, слањем личног савјетника и „руског зета“ Шарла де Морнија на церемонију крунисања цара Александра II.⁵⁰ Неколико мјесеци касније, у зиму 1856/57. године, почели су, у тајности, преговори о руско-француској сарадњи. У том циљу је организована и посјета Паризу царевог брата, великог кнеза Константина Николајевича, у прољеће 1857. године, за вријеме које су се могле чути изјаве како се будућност Европе налази у руско-француском савезу.⁵¹ Јасно је било да Наполеон очекује руску подршку у италијанском питању, против представника националне странке и тежњи ка припајању Савоје, Нице и лијеве обале ријеке Рајне.

Њихова је сарадња имала највише додирних тачака у политици према Балкану, нарочито у периоду између 1856. и 1859. године.⁵² Наполеон III је са поносом истицао да је заштитник принципа националности и суверенитета малих народа. У томе се огледала сва сличност између француске и руске политике на Балкану. Француска дипломатија је показала солидарност у погледу руских интереса тиме што је подржала иницијативу за евакуацију француско-енглеске флоте из Грчке и подржала њене интересе, на допунској Париској конференцији (децембар 1856 - јануар 1857), у питању руско-турског разграничења у јужној Бесарабији.⁵³

У Штутгарту је 25. септембра 1857. године организован састанак царева Наполеона III и Александра II. Руски цар је том приликом исказао спремност

---

⁵⁰Д. М. Ковачевић, „Спољна политика Русије од Кримског рата до почетка Велике источне кризе“, 283.

⁵¹Очерки истории Министерства иностранных дел России, 360.

⁵²Российская дипломатия в протретах, авторы А. Игнатъев, И. Рыбаченок, Г. Санин, Москва 1992, 214.

⁵³История внешней политики России. Вторая половина XIX в, 54-55.

да подржи француски план о измјени карте Европе, који се већим дијелом односио на „италијанско питање“. Са своје стране, Русија је очекивала француску подршку у измјени тачака Париског мира које су се односиле на пловидбу Црним морем и статус јужне Бесарабије. Једино питање у коме није постојао консензус било је „пољско питање“. Скромни резултати сусрета двојице царева у Штутгарту говоре о томе да су обје стране остале досљедне првенствено својим интересима. Упркос томе, кнез Горчаков је састанку царева придао историјску важност за Русију. Међутим, том приликом никакав званични акт није потписан што ће се показати као суштински недостатак сарадње и узрок обостраног неповјерења. Осим тога, Француска је потајно стрепила и од нарушавања односа са Енглеском због приближавања ка Русији.⁵⁴

Ни руска страна није искрено приступила овом договору. Упркос сарадњи са француском владом, Александар II се и даље надао да би, у неком моменту, могао обновити савезништво са Пруском. У том дијелу се показала царева повезаност са политичким наслеђем његовог оца којег се у потпуности никада није ни одрекао. С друге стране, пак, спољна политика Наполеона III, сасвим недосљедна и контрадикторна Русији није пружила чврсте гаранције да ће у своју корист ријешити „црноморско питање“. Неспјели покушај да сопствену неутралност у рату Француске и Пијемонта против Аустрије, компензује за француску подршку за ревизију Париског мира утицао је на руско повлачење. Сјећања на недавни пораз и даље су била свјежа, баш као и страх да би сукоб могао прерасти у нови „европски рат“ са „кримским сценаријем“.⁵⁵

---

⁵⁴Д. М. Ковачевић, „Спољна политика Русије од Кримског рата до почетка Велике источне кризе“, 283-284.

⁵⁵*Российская дипломатия в протретах*, 214.

Русија је са посебним интересовањем пратила политику Аустрије на Балкану, нарочито према Босни и Херцеговини, јер се у Петрограду сматрало да највећа опасност долази управо са аустријске стране. Другачија ситуација није владала ни у руско-енглеским односима, напротив, вишедеценијско супарништво између великих сила, најочигледније је у примјеру односа између Русије и Енглеске. Са руским продором ка Црном мору и Средоземљу, највећи непријатељ Енглеске на Истоку је била Русија, нарочито у годинама руских освајања према Индији и на Далеком Истоку. Настојања да се сачува равнотежа снага у Европи и заштити интегритет Османског царства потицала су од енглеске жеље да контролише руску експанзију на свим странама, па и на Балкану.⁵⁶

Као што се и могло претпоставити избијање пољског устанка (1863-1864) дефинитивно је окончало руско-француску сарадњу. Упркос томе што је у интересу италијанске политике Наполеона III било очување савеза са Русијом, притисак француског јавног мњења је био снажан и од цара се захтијевало да заштити национално начело Пољака. Наполеон III је предложио формирање Пољског краљевства, што је Александар II одлучно одбио. Енглеска није исказала нарочито интересовање да помогне Пољској у мјери у којој је жељела да казни Русију. Абердинова „школа проруске политике“ је била прошлост, а у садашњости је лорд Палмерстон послао Русији пријетећу ноту кривећи је за повреду Бечког уговора, чиме је изгубила право на Пољску. За повлачење Палмерстонове ноте Русија је могла да захвали Бизмарку, јер је енглеска влада то учинила под његовим притиском.⁵⁷

---

⁵⁶М. Ковић, „Велика Британија и Босна и Херцеговина у Источној кризи (1875-1878)“, *Зборник за историју Босне и Херцеговине* 6 (2009), 159.

⁵⁷*Istorija Rusije*, приредили Р. Miljukov, Š. Senjobos, L. Ezenman, Zagreb 2009, 536; М. Ковић, *Дизраели и Источно питање*, 102.

*

Невезано за све неповољности тренутног међународног положаја Русије, балкански народи су, почетком 60-их година XIX вијека, и даље имали велика очекивања од сарадње са руском дипломатијом. Настојања да се одржи status quo на Балкану и незваничним путевима подржи заједничка акција хришћана против Османског царства показивала су да је источна политика Русије недоследна и контрадикторна.⁵⁸ При томе, прекид сарадње са француском дипломатијом довео је до заокрета у њеној балканској политици. За тренутак, ишчезло је увјерење како ће колективно дјеловање сила на Балкану довести до рјешења балканског питања. Преовладао је став да је потребно препустити хришћанима „слободно поље дјеловања“ у односу према Османском царству.⁵⁹

---

⁵⁸Б. Павићевић, *нав. djelo*, 135.

⁵⁹*История внешней политики России. Вторая половина XIX в.*, 65.

2. НИКОЛАЈ ПАВЛОВИЧ ИГЊАТИЈЕВ: ПРВИ УСПЈЕСИ И ДОЛАЗАК У КОНСТАНТИНОПОЉ

Породица и образовање

Рођен је у недјељу, 29. јануара 1832. године, у Петрограду, као треће од осморо дјеце у породици грофа Павела Николајевича Игњатијева⁶⁰ и Марије Ивановне Маљцове. Њемачки дипломата и новинар Јулијус Екарт записао је да уколико се за дјецу рођену у недјељу вјерује да их прати срећна звијезда и потенцијал за велики успјех на свим пољима, онда се за генерала Игњатијева могло рећи да је „дијете недјеље“.⁶¹

Породица Игњатијевих припадала је руском нижем, нетитуларном племству чији најстарији коријени потичу из XIV вијека⁶². Према до данас сачуваним изворима, Игњатијеви воде поријекло од бољара Феодора Бјаконта, из Черњиговске области, који је ступио у службу московских кнежева око 1340. године.⁶³ Још од тога времена, преци, по очевој линији, имали су високе чинове у војној служби, па изузетак, у том смислу, није био ни његов отац гроф Павел Николајевич Игњатијев. Отац Павел се школовао на Московском царском универзитету, што је била ријеткост за официрски

---

⁶⁰Павел Николајевич Игњатијев је указом цара Александра II, 19. јула 1878. године, примио титулу грофа Руске империје, *Большая Советская энциклопедия (БСЭ) – Игнатъевы*, 3-е издание Москва 1970–1977, главный редактор А. М. Прохоров, <https://gufo.me/dict/bse/%D0%98%D0%B3%D0%BD%D0%B0%D1%82%D1%8C%D0%B5%D0%B2%D1%8B> (приступљено 7. јуна 2020).

⁶¹J. W. A. Eckardt, *Distinguished persons in Russian society*, London 1873, 168.

⁶²Праунук бољара Феодора Бјанкота био је Игњатиј Константинович Плешћев, чији су унуци, почетком XVI вијека, преузели презиме Игњатијев и задржали га до данас. П. В. Долгоруков, *Российская родословная книга*, т. IV, С. Петербург 1854, 106; Е. Ю. Блуднова, *Мемуары Н. П. Игнатъева как исторический источник*, Российский университет дружбы народов – диссертация, Москва 2007, 24.

⁶³А. А. Игнатъев, *Пятьдесят лет в строю*. т. I, Москва 1955, 7.

кадар. Након завршеног школовања, понесен атмосфером наполеонове епохе, као потпоручник Преображенског пука, 1815. године, „гордо је марширао Јелисејским пољима“.⁶⁴ Са Запада се вратио у конзервативну руску средину маштајући о Паризу и слободи, у друштву генерације младих официра која ће 1825. године покренути декабристичку побуну.⁶⁵ Један од његових најближих пријатеља потпуковник и декабриста, Александар Викторович Поджио, на кратко је увео Павела у револуционарну дружину. Међутим, живот је за њега имао другачије планове.

Пресудан моменат у Павеловој каријери се одиграо 26. децембра 1825. године, на дан полагања заклетве цару Николају I (1825-1855). Тога дана су декабристи планирали да изведу побуну, али, као што се могло наслутити, покушај се завршио са неуспјехом. Већина петроградских пукова се заклела на вјерност цару, а међу првима је то учинила „I компанија“ Преображенског пука капетана Павела Н. Игњатијева, којем је, у знак захвалности, додијељено одликовање почасног „преображенца“.⁶⁶

Једном задобијено царско повјерење Павелу је отворило врата блиставе каријере у државној служби. „Великодушно обасипан државном милошћу“ дуги низ година се налазио на истакнутим позицијама у служби државе.⁶⁷ Руководио је престижном војно-образовном установом *Пажвески корпус* (1834-1846) гдје је подучавао будућу војну елиту, епохе цара Александра II, међу којима је био и министар војни Дмитриј Алексејевич Миљутин⁶⁸. У едукацији полазника Павел је важио за строгог и беспријекорно дисциплинованог човјека. Као добар познавалац страних језика, несумњиво

---

⁶⁴М. Г. Игнатјев, *Русский альбом, семейная хроника*, Санкт Петербург 1996, 38; *Les Russes peints par eux-mêmes par un Russe*, аутор непознат, Vurzbourg 1877, 80.

⁶⁵М. Г. Игнатјев, *нав. djело*, 38.

⁶⁶А. А. Игнатјев, *нав. djело*, 8.

⁶⁷М. Г. Игнатјев, *нав. djело*, 38.

⁶⁸D. MacKenzie, *Count N. P. Ignatiev: The Father of Lies?* New York 2002, 2.

да је био идеалан кандидат за руководеће мјесто институције у којој су се, осим обуке за кадете, интензивно изучавали француски и њемачки језик.⁶⁹

По одласку из Пажевског корпуса овај убијеђени монархиста је постао члан Министарства војске, гдје је радио у одјељењу инспектората. Високе државне положаје је добијао и у наредним годинама што ће, у великој мјери, олакшати професионалну изградњу и напредовање његовим синовима Николају и Алексеју.⁷⁰ На мјесто генералног-губернатора престонице ступио је 1861. године у вријеме када избијају фебруарски протести студената на Невском проспекту у Петрограду. И у наредним годинама је остао лојалан цару и аутократији што га је препоручило за именовање на мјесто предсједника савјетодавног органа извршне власти Комитета министара Руске империје (1872-1879).⁷¹

Завидан друштвени статус био је повезан и са значајним материјалним богатством којим је Павел располагао. Посједовао је четири имања, у Тверској губернији, на којима је живјело приближно четири хиљаде људи. Његово богатство се увећало и склапањем брака са Маријом Ивановном, која је долазила из породице богатих индустријалаца Маљцових⁷².

У породици Игњатијевих култ родитеља се изразито поштовао. Павел и његова супруга Марија Ивановна, би сваке недјеље окупљали чланове породице на поподневном ручку у њиховом дому на Гагаринском насипу⁷³ у Петрограду. Према сјећањима њиховог унука, грофа Алексеја А. Игњатијева:

---

⁶⁹В. М. Хевролина, *нав. djело*, 15.

⁷⁰Исто, 17.

⁷¹М. Г. Игнатјев, *нав. djело*, 39.

⁷²Маријини родитељи били су Иван Акимович Маљцов и Капитолина Михајловна Пушкина (рођ. Вишеславцева), чији је први муж био Василиј Љвович Пушкин угледни пјесник и стриц А. С. Пушкина. Иако је већи дио богатства припао Маријиној браћи, она је, у мираз, добила дворца на Невском насипу у Петрограду и вилу у близини Петерхофа. Већи дио имовине Маљцових је наследио син Николаја П. Игњатијева – Павел Н. Игњатијев, али је послје Октобарске револуције сва њихова имовина национализована, В. М. Хевролина, *нав. djело*, 18.

⁷³Насип и пристаниште „Гагарински“ названи су по кнезу Матвеју Петровичу Гагарину (1659-1721).

„на тим обједима обавезно је било присуство три породице: старијег брата – Николаја Павловича са седморо дјеце, његове сестре Олге Павловне Зурове са седморо дјеце и млађег брата, нашег оца Алексеја Павловича са петоро дјеце. Сваке недјеље за столом је сједило укупно двадесет и шест људи. Као и за породичним столом и у цркви су сви знали своје мјесто: старија породица Николаја Павловича је стајала десно, а наша – млађа – лијево. Таквим строгим редом смо прилазили крсту. У овом патријархалном свијету, који смо ми звали „гагарински“, по имену насипа, смиривала се и узаврела природа мога стрица Николаја Павловича Игњатијева“.⁷⁴

*

Љубав према православљу и оданост држави дубоко су укоријењене вриједности, у породичној традицији Игњатијевих, на темељу којих је одрастао и васпитаван Николај Павлович Игњатијев. Основе образовања је стекао у породичном дому, а пресудну улогу у наставку едукације, као и формирању чврстог карактера имао је управо отац Павел.

Под очевим надзором је завршио и Пажевски корпус 26. маја 1849. године, као најбољи полазник у својој класи. За изванредне резултате његовог име је остало исписано на мраморној плочи у Бијелој сали корпуса.⁷⁵ Школовање је наставио у Николајевској војној академији, која је полазницима пружала војно-хуманистичко образовање и квалификације за војне и дипломатске мисије.⁷⁶ По завршетку академије Игњатијев је одликован

---

⁷⁴А. А. Игнатјев, *нав. дјело*, 11.

⁷⁵Д. М. Левшин, *Пажески корпус за сто лет*, Санкт Петербург 1902, 411; В. М. Хевролина, *нав. дјело*, 18, 19.

⁷⁶Николајевска академија је основана 1832. године на приједлог генерала и историчара Антоана-Анрија Жоминија. Обучавала је официре за потребе специјалних служби у Генералштабу. Заступљене су биле теоретске (војна тактика, стратегија, фортификација, војна географија Русије и Европе) и практичне дисциплине (дужности официра, курс војне администрације), а изучавали су се француски и њемачки језик.

сребрном медаљом, коју је прије њега добио, само, извјесни Н. Г. Казнаков (1847).⁷⁷

Веза са оцем је у многаме обликовала професионални пут младог Игњатијева. Са оцем се непрестано савјетовао, без обзира на удаљеност мисије коју је обављао и разлика у мишљењу које су с годинама постале изражене. Различите перцепције код Николаја и Павела се не могу упоредити са онима између „сина - простака“ и „оца - покајног племића“, из Тургењевог романа *Очеви и деца*. Међутим, у одређеним фазама Игњатијевих дипломатских мисија разлике су биле наглашене нарочито у дијелу који се тичао његових личних амбиција и смјелости да се супротстави ауторитету, што се могло приписати особинама млађег, „демократског“, покољења.

Још као младог полазника Пажевског корпуса, Игњатијева је интригирао мистицизам Истока. На академији је изучавао турски језик и интересовао се за међународне односе и дипломатију. Прве истраживачке чланке о војним вјештинама написао је 1851. и 1852. године, а који су публиковани у часопису *Военный журнал*.⁷⁸ Игњатијев је био човјек широких интересовања и сматрао је да, без познавања филозофије, историје и друштва, војне школе саме по себи нису довољне. Интересовао се и за изучавање политичких наука. Имао је изражену страст према читању, а предност, у односу на руске савремене писце, давао је дјелима представника идеалистичке филозофије попут Канта, Хегела, Шелинга, Хумболта и других. Проучавајући историју идеја стекао је утисак да „филозофска дјела могу бити нездрава за човјека који не зна да прихвати мишљење других људи, не умије да живи, размишља и суди независно, при томе чувајући у

---

⁷⁷В. М. Хевролина, *нав. дјело*, 20.

⁷⁸Н. П. Игнатјев, „Сравнение походов в Италию пр. Евгения Савойского в 1706 г. и Бонапарта в 1800 г.“ *Военный журнал* 5 (1851), Н. П. Игнатјев, *Взгляд на постепенные изменения в образе действий русских войск против турок*, *Военный журнал* 1 (1852).

својој души врхунске националне идеале и чврсту вјеру својих отаца“.⁷⁹ Упоредо са филозофским темама читао је и књиге са црквеном тематиком, сматрајући да тиме јача везу са духовношћу, која је у њему будила сјећања на рано дјетињство и породицу.

Почетно одушевљење Истоком морао је, за неко вријеме, оставити по страни, када је, по службеној дужности, крајем 1852. године распоређен на мјесто капетана Гренадирског одреда на Прибалтику. Управо тамо је провео године Кримског рата (1853-1856), помало разочаран, јер је сматрао да му је мјесто у редовима руске војске под зидинама Севастопоља.⁸⁰ Осјећања меланхолије и разочарања повећавали су и здравствени проблеми, још од јесени 1852. године послије незгодног пада са коња и задобијања повреде ноге од које се годинама опорављао.⁸¹ Спознаја да је рат провео удаљен од мјеста гдје су се одвијали главни сукоби, за младог и амбициозног официра, је представљала неку врсту личног терета.⁸² Своју неактивност је, у извјесној мјери, „лијечио“ писањем, а своје виђење ратних дешавања и положаја Русије описао је у документу *Моя программа в Крымском вопросе*.⁸³

Већ у то вријеме се могло наслутити да ће животни пут младог официра Игњатијева обиљежити интересантни преокрети. Врата дипломатске каријере су му се отворила доласком на престо цара Александра II, који није, попут свог оца, презао од пружања прилика младим и амбициозним официрима. Њихова блискост је датирала још из периода

---

⁷⁹Материалы относящиеся до пребывания в Китае Н. П. Игнатъева 1859-1860, там же Игнатъев отцу Павелу в конце декабря 1859, Санкт Петербург 1895, 150.

⁸⁰М. Г. Игнатъев, *нав. дјело*, 39.

⁸¹Формулярные списки чиновников МИД, Архив внешней политики Российской империи (АВПРИ), фонд (ф.) 159. Департамент личного состава и хозяйственных дел, опись (оп.) 464, дело (д.) 154, л. 1; D. MacKenzie, *Count N. P. Ignatiev: The Father of Lies?* 4.

⁸²D. MacKenzie, *Count N. P. Ignatiev: The Father of Lies?* 4.

⁸³Записка Н. П. Игнатъева *Моя программа в Крымском вопросе*, ГАРФ, ф. 730, оп. 1, ед. хр. 163, л. 1-2.

најранијег дјетињства Игњатијева. Заправо, у то вријеме, престолонаследник Александар Николајевич је био крштени кум Игњатијева.⁸⁴

Први преокрет се десио већ у јуну 1856. године, када је Игњатијев, по жељи цара, именован на мјесто руског војног аташеа у Лондону.⁸⁵

Први кораци у дипломатији

Поменули смо да Игњатијеви нису припадали високом, титуларном племству, попут Горчакових, Гагаринових, Долгорукових, који су унапријед бивали предодређени за важне политичке положаје у државној служби.⁸⁶ Упркос томе, Игњатијев успон у каријери је текао брзо, нарочито ако узмемо у обзир чињеницу да је од мисије у Лондону до мјеста посланика у Константинопољу протекло свега осам година.⁸⁷ Он је, наиме, један од ријетких руских дипломата чија се каријера нашла готово на врхунцу када је имао свега 30-ак година.

Први искорак у дипломатију и напуштање Петрограда, у рану јесен 1856. године, несумњиво, представљало је велику промјену за 24-огодишњег Игњатијева. Пред њим је била деветомјесечна мисија гдје је, осим пресељења у Лондон, имао задатак да прикупи прецизне податке о количини, саставу, уређењу и локацијама копнених и поморских енглеских снага. Посебна задужења је добио од министра војске Николаја Онуфријевича Сухозанета, који се интересовао за уређење Генералштаба, садржај војних планова и мапа,

---

⁸⁴Г. Гусева, *Они строили Россию-Игнатъевы*, Москва 1992, 83.

⁸⁵В. М. Хевролина, *нав. дјело*, 22.

⁸⁶"The General Ignatieff", *The Dublin Review* 29 (1877), 70.

⁸⁷*Les Russes peints par eux-mêmes par un Russe*, 83.

те степен образовања официра и дух у редовима енглеске војске.⁸⁸ На крају, наложено му је и праћење енглеске политике према Персији и Индији.⁸⁹ Посљедњи задатак је представљао, можда и, највећи изазов, јер је, убрзо по његовом доласку у Лондон, избио енглеско-персијски рат (1856-1857)⁹⁰.

Своје виђење војно-политичког уређења Енглеске и општа запажања дао је већ у својим првим извјештајима из Лондона. Судећи према информацијама до којих је дошао, циљ енглеске политике није представљало само јачање у Персијском заливу, већ и ширење утицаја на Каспијском мору, цијелој Средњој Азији и Далеком истоку. Корисна сазнања му је пружило и дружење са британским официрима, због чега је био чест гост у Woolwicharsenal-у, присуствујући војним вјежбама и демонстрацијама новог наоружања. Већ послје неколико седмица, исцрпни извјештаји, богати интересантним детаљима наишли су на позитивне критике министра Н. О. Сухозанета, а повремено их је читао и цар Александар II.⁹¹

Вишемјесечни живот у Лондону није избрисао негативна осјећања према Енглезима, стечена на почетку Кримског рата. Напротив, потврдио их је. Лондон, као главни град, Игњатијеву се није нарочито допао. У писмима за родитеље жалио се да је енглеска престоница „мрачна, облачна и смрдљива“.⁹² Сваки дан упознавања са околином и животом људи на Западу, код њега је продубљивао страх од ширења утицаја западноевропског менталитета и културе на руског човјека. Српски историчар М. Екмечић је то

---

⁸⁸Предписания военного министра Н. П. Игнатъеву о назначении его корреспондентом Военного министерства при русской миссии в Лондоне с перечислением вопросов, требующих освещения, 7. июля 1856, ГАРФ, ф. 730, оп. 1, ед. хр. 236, л. 3-4.

⁸⁹В. М. Хевролина, *нав. дјело*, 23.

⁹⁰Англо-персијски рат је трајао од 1. новембра 1856. до 4. априла 1857. године. Мировни преговори су почели у Константинопољу, а настављени су у Паризу. Персија се обавезала на враћање Херата Авганистану, извињење британском конзулу у Техерану и склапање трговачког уговора са Великом Британијом.

⁹¹В. М. Хевролина, *нав. дјело*, 24-27.

⁹²К. Канева, *Рыцарь Балкан Граф Н. П. Игнатъев*, Москва 2006, 18.

дефинисао као „дегенеративну културу католичког и протестантског Запада“.⁹³ Касније ће о томе Игњатијев писати у својим мемоарским биљешкама, указујући на опасност од западних утицаја на Руску империју, за коју је „сваки контакт (...) са Европом – корак напријед у немоћ“.⁹⁴ Једном стечена увјерења о штетности менталитета западноевропског човјека и културе није одбацио до краја живота. Појачано неповјерење према западном свијету Игњатијеву је, деценију касније, у Константинопољу представљало непремостиву баријеру у сарадњи са дипломатским представницима европских држава.

Стиче се утисак да је, за њега, можда, најинтересантнији период лондонске мисије наступио путовањем у Париз, на позив руског амбасадора, грофа Павела Дмитријевича Киселева. Игњатијев је позван да помогне руској делегацији на допунској Париској конференцији (1856/1857), на којој је разматрана линија нове руско-турске границе⁹⁵ у јужној Бесарабији.⁹⁶ Руски пораз у Кримском рату је погодовао аустријским претензијама да ослаби руско присуство на Балкану, гдје су се традиционално укрштали интереси двије земље. Позив за учешће у припреми руске стратегије на конференцији необично је радовао младог аташеа, не само због прилике да покаже своје

---

⁹³М. Экмечич, „Русские дипломатические документы о национальном создании в Боснии и Герцеговине в 1850-1875. гг“, у *Босния, Герцеговина и Россия в 1850-1875. годах: народы и дипломатия*, (балканские исследования, вып. 13) редколлеги: Ю. А. Писаре, В. И. Шеремт и др, Москва 1991, 6.

⁹⁴К. Канева, *нав. дјело*, 18.

⁹⁵У конгресним картама гранична руско-турска линија је повучена произвољно. Приликом изласка на терен мјешовите комисије за уцртавање границе, дошло је до проблема, јер се конгресне карте нису поклапале са чињеничним стањем на терену.

⁹⁶*Записка Н. П. Игнатъева о служебной деятельности во время Парижской конференции (1856. г.), о служебных поездках на Ближний Восток и о подготовке дипломатической миссии в Хиву и Бухару; Российский государственный исторический архив (РГИА), ф. 1561, опись (оп.) дело (д.) 32, л. 4; Граф П. Д. Киселев и его время, под редакцией А. П. Заблоцкого-Десятовского, т. III, Ст. Петербург 1882, 12.*

знање из топографије, већ и зато што је позив упутио уважени руски дипломата и дугогодишњи пријатељ његовог оца гроф Кисељев.⁹⁷

Радећи на припремама стратегије руских делегата на допунској Париској конференцији, генерал Игњатијев се детаљније упознао са положајем хришћана у Турској, политиком западноевропских држава на Балкану и сложеном проблематиком руско-турских односа. Управо у том периоду су се формирале његове прве представе о сложености балканског питања и његовој важности у међународној дипломатији.

У Паризу је боравио у новембру и децембру 1856. године.⁹⁸ У фази припрема за одржавање конференције Игњатијев је представљен француском министру спољних послова Александру Валевском као официр „географ“ Генералштаба из Петрограда. „Руски географ“ је, послје неколико сусрета, задобио све симпатије француског министра, до те мјере да је гроф Валевски затражио од њега да изради приједлог за разграничење који ће бити предложен на конференцији.⁹⁹

Игњатијев је од почетка негирао приједлог да се граница протеже дуж ријеке Јалпуг и предложио је ријеку Јалужел, како би градови са бугарским исељеницима Комрат, Кангаз и Леов остали у саставу Русије.¹⁰⁰ Уочи почетка конференције, 31. децембра 1856. године, из Петрограда је стигло зелено свјетло за његов приједлог разграничења. За сваки случај, током трајања конференције, гроф Н. Д. Кисељев и други руски представник, амбасадор у Лондону, Филип Иванович Брунов позвали су Игњатијева да, у тајности, присуствује у сусједној сали како би остао непримијећен од представника других држава. Детаљи његове тајне мисије су били познати само помоћнику

---

⁹⁷В. М. Хевролина, „Российский дипломат граф Н. П. Игнатъев“, *Новая и новейшая история* 1, (1992), 138.

⁹⁸РГИА, ф. 1561, оп. 1, д. 32, л. 5.

⁹⁹Исто, л. 6.

¹⁰⁰„Графъ Николай Павловичъ Игнатъев“, *Русская старина* 65 (1890), 284.

француског министра Бенедетију, задуженом за тајну комуникацију између „руског географа“ и руских делегата на конференцији. Наиме, док су гроф Кисељев и барон Брунов водили званичне преговоре са лордом Коулијем и бароном Хибнером, Игњатијев је, на парчићима хартије, писао кратке сугестије које је Бенедети кришом уносио у салу.

Преговори су текли без већих потешкоћа и окончани су у интересу Русије, која је линијом разграничења добила поменуте градове са укупном територијом од око 400 миља. У неком моменту, за вријеме преговора, аустријски делегат је примијетио Игњатијева и заинтересовао се за разлог његовог присуства, на шта му је Бенедети кратко одговорио да је у питању руски географ са картама. Свима је постало јасно да је „географ“ најзаслужнији за успјех руске стране у преговорима. О „учешћу“ на конференцији генерал Игњатијев је кратко констатовао:

„(...) по први пут у свом животу сам изашао из обичне државне службе и самостално служио у корист и одбрану части Русије“.¹⁰¹

Игњатијеву су стигле похвале и признања са разних страна. Александар II га је 12. јануара 1857. године одликовао орденом Св. Станислава II степена, за лични допринос у одређивању граничне линије између Бесарабије и Молдавије.¹⁰² Своје знање и вјештину је искористио и Русији вратио, дјелић, изгубљеног међународног достојанства, а себи је отворио врата свијета дипломатије, којим ће успјешно корачати у наредне двије деценије. На крају, одликован је орденом Св. Владимира IV степена за успјешно обављену мисију у Лондону.¹⁰³

Према непотврђеној причи, која се наводи у сјећањима његовог синовца А. А. Игњатијева, разлог за изненадно напуштање Лондона је

---

¹⁰¹РГИА, ф. 1561, оп. 1, д. 32, л. 9.

¹⁰²Формулярные списки чиновников МИД, АВПРИ, ф. 159, оп. 464, д. 154, л. 4.

¹⁰³Г. Гусева, *нав. djelo*, 85.

инцидент који се десио у једном од лондонских музеја, а у коме је Игњатијев „случајно“ ставио у свој унутрашњи цеп најновији модел метка за пушку, који је представљао новину у војној индустрији.¹⁰⁴ Очигледно је да се таква једна прича очувала у ужем кругу породице Игњатијев, али у доступној грађи нисмо пронашли документе који то потврђују, па ћемо је приписати жељи писца да мисију свог славног стрица употпуни интригантним детаљима.

Први утисци о Словенима у Хабзбуршкој монархији

Послије лондонске мисије Игњатијев се кратко задржао на лијечењу у Висбадену и Остендеу, да би се, већ почетком септембра 1857. године, придружио Александру II и руском војном врху у праћењу војних маневара у Варшави. Сусрет са царем је иницирао главнокомандујући Кавкаског корпуса кнез Александар Иванович Барјатински, чију су пажњу привукли извјештаји Игњатијева о стратешкој важности подручја Средње Азије. По први пут, Игњатијев је тада изнио занимљиво запажање да би Русија, у случају новог сукоба са Енглеском, имала шансе за тријумф само у Централној Азији, чиме би ојачала и своје позиције на Балкану.¹⁰⁵

Недуго затим, по први пут, Игњатијев је између новембра 1857. године и марта 1858. године посјетио Беч, Праг, Константинопољ, Крф, Атину и Помпеју.¹⁰⁶ Нарочито занимљиве сусрете и упечатљиве утиске понио је из Прага, гдје је разговарао са лидерима старочешке партије и представницима

---

¹⁰⁴А. А. Игнатъев, *нав. дјело*, 11, 12.

¹⁰⁵R. G. Blaine, *The Asiatic Department During the Reign of Alexander II, 1855-1881*, Columbia University Ph.D. 1970, 301; В. М. Хевролина, *нав. дјело*, 33.

¹⁰⁶„Графъ Николай Павловичъ Игнатъев“, *Русская старина* 65, 285.

народног препорода Ф. Палацким, Ј. Добровским и Л. Ригером.¹⁰⁷ Осим тога, задивила га је и спознаја о значају духа православља и словенства у Османском царству и Хабзбуршкој монархији, о чему је писао оцу, у децембру 1857. године, као и магични утицај Русије на православне народе Истока.¹⁰⁸

Прве утиске и критике положаја и проблема са којима су се суочавали словенски народи у Хабзбуршкој монархији, у љето 1861. године, подијелио је са кнезом Горчаковым. Том приликом је истакао да чешки интелектуалци брину искључиво о интересима свога народа док их положај других Словена претјерано није интересовао. Цијенио је да су Русији једино привржени Русини из Галиције. Уопштено посматрано сви су били окренути својим интересима. Русини, Словаци и Срби у Аустрији борили су се за националну, а Пољаци и Чеси за покрајинску аутономију. Перфидну политичку игру Пољака, према другим народима, описао је кроз примјер избора представника за монархијски Државни савјет из реда Русина, гдје се, у пракси, дешавало да пољском већином изаберу необразоване сељаке, из реда русинског народа, како би формирали слику о томе да су ови неспособни да се самостално брину о својим интересима.¹⁰⁹ У „католичком фанатизму, западњаштву и мржњи према православљу“ Пољака видјео је узроке

---

¹⁰⁷Ф. Палацки и Ф. Ригер су присуствовали Етнографској излоби (1867), а дио чешке делегације су били и други интелектуалци, симпатизери словенофилства, С. А. Никитин, Славянские съезды шестидесятих годов XIX века, у *Славянский вопрос и русское общество в 1867-1878. годах*, Славянский сборник (1948), 24; Дио чешких националиста предвођених Палацким, сматрали су да Аустрији припада „историјска улога“ да заштити словенске народе од руске најезде са Истока. Међутим, када је постало извјесно да ће доћи до проглашења дуалне монархије Аустроугарске, словенски народи су се изјаснили против таквог рјешења. На ту тему, Палацки је написао 1865. године: „Ми, Словени суочићемо се са оправданом тугом, али без страха; били смо тамо прије Аустрије, бићемо тамо и када је не буде.“ G. H. Rupp, *A wavering friendship: Russia and Austria, 1876-1878*, Oxford 1941, 24.

¹⁰⁸Г. Гусева, *нав. djело*, 87; К. Канева, *нав. djело*, 19.

¹⁰⁹Записка Н. П. Игнатјева о положених в котором могут оказаться Россия и Англия в случае столкновения между ними и доклад Игнатјева А. М. Горчакову при вступлении на пост директора Азиатского департамента, ГАРФ, ф. 730, оп. 1, ед. хр. 507, л. 17.

удаљавања од рјешења словенског питања кроз сарадњу свих Словена.¹¹⁰ Непријатељство према Пољацима ће се у вријеме његове мисије у Константинопољу пренијети и на комплетну пољску емиграцију у Турској.¹¹¹

Са свог првог путовања по средњој Европи је понио утисак да словенски народи држе само до појединачних интереса, међусобно су подијељени и завађени и да међу њима није постојала сагласност. Дјелимичну одговорност за такво стање, приписао је и Русији, која је својим пасивним држањем препустила своје саплеменике другим државама. Словенски народи су се чешће за помоћ обраћали Италији и Француској, неголи Русији. „Ми дочекујемо њихове приједлоге са савршеном равнодушностју и неразумијевањем“ - рекао је Игњатијев о раду руских посланстава које је посјетио.¹¹²

Већ тада он увиђа да је разлог за неслогу међу Словенима, у Хабзбуршкој монархији, потицао од недостатка вјерске толеранције. Дјелимично и због тога, Игњатијев ће, за вријеме управљања Азијским департаманом МИД-а (1861-1864), позивати на занемаривање разлика у конфесионалној припадности и важност принципа народности. Доследност том увјерењу Игњатијев ће показати и у вријеме формирања Првог балканског савеза.

---

¹¹⁰„Записки графа Н. П. Игњатјева“, *Исторический вестник*, т. СХХХV (1914), 54.

¹¹¹Граф Н. П. Игњатијев, *Дипломатически записки (1864–1874). Донесения (1865–1876)*, т. II Софија, 2009, 671.

¹¹²ГАРФ, ф. 730, оп. 1, ед. хр. 507, л. 17.

У јануару 1858. године, боравећи надомак Помпеје, примио је позив за повратак у Петроград гдје су га чекале завршне припреме за руковођење мисијом у средњеазијским канатима Хиви и Бухари. Највећа руска мисија, до тада, послата у Централну Азију, кренула је из Оренбурга 15. маја 1858. године.¹¹³

Напуштање Петрограда Игњатијев је описао у својим забиљешкама: „Највише ме је дирнуло ћутање царице Александре Фјодоровне, која ме је благословила са иконом Богородице и пољубила у образ. Обузеле су ме емоције и натјерале ми сузе на очи када се царица љутито обратила цару и питала га што ме шаље у ту грозну земљу из које се можда никада нећу вратити. Цар јој је на то одговорио да нико други није способан да изведе ту опасну мисију.“¹¹⁴

Коначно, 18. јула 1858. године мисија је стигла у Хиву. Послије вишедневног ишчекивања кан Сеид Мухамед је примио руску делегацију. У разговору се обраћао искључиво генералу Игњатијеву игноришући присуство осталих чланова мисије. Однос домаћина га је јако разљутио, па се пожалио, у писму оцу, како један кан не би требало да на равној основи разговара са представницима Руске империје. Вријеме проведено у Хиви протекло је у свакодневној бризи за сопствену и безбједност чланова мисије. Личну радозналост за упознавање са менталитетом и начином живота у

---

¹¹³„Записки Н. Г. Залесова“, *Русская старина*, 115 (1903), 23; Састав руске мисије у Хиви и Бухари детаљно је представио један од учесника, М. Н. Галкин, иначе дипломатски чиновник из Оренбурга, а касније члан Државног савјета (1896). Осим Игњатијева и његовог секретара Е. Килевејна, у мисији су учествовали дипломатски чиновник М. Н. Галкин, официри Генералштаба Салацкиј и Залесов, официри топографи Јаковљев и Зеленин, А. Ф. Можажски, астроном К. В. Струве, представник Академије и др. Мисију су чинила укупно осамдесет и три члана, М. Н. Галкин, *Этнографические и исторические материалы по средней Азии и Оренбургскому краю*, Санкт-Петербург 1868, 164, 165.

¹¹⁴J. W. Strong, „The Ignatev Mission to Khiva and Bukhara in 1858“, *Canadian Slavonic Papers*, vol. 17, no. 2/3 (1975), 35.

источњачкој заједници није успио да задовољи, јер су он и његови сапутници, све вријеме провели изоловани у дворцу, под строгим надзором и без могућности да комуницирају са локалним становништвом.¹¹⁵

Упркос томе, значај Игњатијевљеве мисије у средњеазијским канатима огледао се у прикушљању нових информација о међусобним односима између каната, политичким и економским приликама, стању њихових војних снага и становништву. Склопио је повољан трговачки уговор са бухарским каном Несрулахом и ослободио руске држављане који су били у његовом заточеништву.¹¹⁶ У погледу професионалне афирмације, мисија у средњеазијске канате Игњатијеву је значила јако много. Уручен му је орден Св. Ане II степена и унапријеђен је у чин генерал-мајора. Ваља, најзад, поменути и да је то била прва руска мисија која је на терену постигла више резултата у области политике и дипломатије, него географије и науке, какав је случај био са претходним мисијама.

Ипак, највећи дипломатски успјех, на самом почетку каријере, Игњатијев је остварио мисијом у Кини (1859-1860). Боравак у непознатој далекоисточној земљи, гдје је дочекан хладно и непријатељски, представљала је несвакидашњи изазов, јер, како је у почетку писао оцу „овдје на нас обраћају још и мање пажње него у Средњој Азији“.¹¹⁷

У вријеме док је чекао прилику да употрејеби дипломатску вјештину у преговорима између сукобљених страна, у завршници Другог опијумског рата (1856-1860), Игњатијев се у Пекингу упознао са радом Руске духовне мисије, чији су свештеници живјели изоловано, лишени сарадње са кинеским властима, без личних контаката и посјетилаца.¹¹⁸ Како би обогатио садржај и

---

¹¹⁵Исто, 51.

¹¹⁶В. М. Хевролина, *нав. djело*, 67.

¹¹⁷*Материалы относящиеся до пребывания в Китае Н. П. Игнатъева 1859-1860*, 61.

¹¹⁸Исто, 96.

олакшао живот локалног руског свештенства, али и унаприједио њихову духовну мисију, иницирао је оснивање Женске православне школе¹¹⁹.

Са друге стране, пак, Игњатијев је успоставио блиску сарадњу са католичким мисионарима у Пекингу, који су због одмазди кинеских власти били приморани да напусте Пекинг и оставе на чување Руској духовној мисији богату језуитску библиотеку.¹²⁰ Дане политичке неактивности и очекивања инструкција из МИД-а проводио је у библиотеци, читајући редом, све доступне књиге које су о Кини написане на руском, француском, њемачком, енглеском и латинском језику.¹²¹

Најважније постигнуће његове мисије у Кини је потписивање Пекиншког уговора (1860), који, према ријечима Игњатијева, није сасвим одговарао његовим очекивањима, али је најбољи и најугоднији од свих које је Русија до тада закључила са Кином. Пекиншким уговором руској држави је припојено више стотина хиљада квадратних километара земље на Далеком истоку.¹²²

По завршетку мисије, Игњатијев је, 22. новембра 1860. године, испраћен као херој и са свим почастима, док су о његовим изванредним постигнућима на Далеком истоку и величанственом испраћају писале су *Отечественне записки*:

„(...) одушевљена маса га је у Кјахти носила на рукама, уз овације и бакље(...) Радовали су се и уралски Киргизи и Татри, јер су сада могли јефтине куповати чај, на који су, полагали право; радују се слободној и бесцаринској размјени трговине са Кином оренбуршке, казањске, московске

---

¹¹⁹Женска православна школа је у првој години уписала дванаест полазница, од којих су четири биле хришћанке, а осам идолопоклонкиње.

¹²⁰Материалы относящиеся до пребывания в Китае Н. П. Игнатьева 1859-1860, 85.

¹²¹Исто, 149.

¹²²Исто, 104-105.

земље (...); радује се руска застава која ће играти немалу улогу у водама Тихог океана.“¹²³

У посјети султану Абдулазизу (1861)

Након шест недјеља путовања кроз Азију, генерал Игњатијев је 1. јануара 1861. године, промрзао и у залеђеном дугом капућу, стигао пред врата родитељске куће на Гагаринском насипу. У Петрограду је дочекан као херој. Примио га је цар Александар и одликовао орденом Св. Владимира II степена, за склапање уговора у Пекингу и припајање великог пространства Русији „без иједног испалееног метка“.¹²⁴ Додијељен му је и орден Св. Станислава I степена, док га је за успјешну сарадњу са француским послаником у Кини цар Наполеон III наградио орденом Легије части II степена. На крају, унапријеђен је у чин генерал ађутанта. Успјешнији почетак 1861. године Игњатијев није могао очекивати, а поменућа одликовања су најавила почетак изузетне године у којој је обасут новим почастима и унапређењима.

Прве недјеље Игњатијев је провео на заслуженом одмору, на очевом имању, у Тверској губернији. Уз породична дружења, пажњу су му привлачила и актуелна питања у вези са расподјелом земље кметовима, који су царевим манифестом, 3. марта 1861. године, ослобођени кметске зависности, а њихови, дојучерашњи, господари су били у обавези да организују откуп земљишних парцела.¹²⁵

Упркос вишемјесечном одсуству генерал Игњатијев је био у току са примјеном државних реформи и, у почетку, је имао позитиван став према

---

¹²³„Китайский трактатъ г. Игнатъева“, *Отечественныя записки* 135 (1861), 67.

¹²⁴М. Г. Игнатъев, *нав. дјело*, 42.

¹²⁵В. М. Хевролина, *нав. дјело*, 108.

предложеним промјенама. С временом је, међутим, све мање подржавао реформе постајући тврди заговорник старе форме „руског парламентаризма“ и „земских сабора“.¹²⁶ Његову аристократску префињеност је узбуњивала незахвалност и непоштовање кметова према дојучерашњим господарима. У конкретном случају гдје се радило о расподјелама земљишта сељацима, Игњатијев се залагао за подјелу према којој ће најбоље парцеле, ипак, остати у власништву аристократских породица.¹²⁷

Проблеми настали усљед подјеле земљишта нису били окончани када је, у прољеће 1861. године, напустио Тверску губернију и кренуо на своје друго путовање по европским престоницама гдје је проучавао политичка кретања и став јавног мњења о актуелним догађајима.¹²⁸ У то вријеме већ је био упознат о новој прекретници у својој каријери и преузимању руководеће позиције у Азијском департману Министарства иностраних дјела. Почетком јуна 1861. године, у Бечу, примио је инструкције о свом новом путовању у поздравну посјету новоименованом султану Абдулазизу (1861-1876).¹²⁹ Требало је да пренесе султану „увјерења о личним наклоностима руског цара и да учврсти пријатељство двије владе, под покровитељством нове владавине“.¹³⁰ Детаљне инструкције није добио, јер је кнез Горчаков рачунао на то да Игњатијев изванредно познаје тренутну политику руске владе према Османском царству.

Почетком јула 1861. године, преко Дунава, Будимпеште, Земуна, Београда и Видина, уз неколико пауза и краћих сусрета са руским конзулима,

---

¹²⁶А. А. Игњатјев, *нав. дјело*, 13.

¹²⁷В. М. Хевролина, *нав. дјело*, 108, 109.

¹²⁸Исто, 110.

¹²⁹Письмо Горчакова Н. П. Игњатјеву с предложением выехат в Константинополь для вручения турецкому султану поздравительного письма Александра II, 3. июля 1861, ГАРФ, ф. 730, оп. 1, ед. хр. 473, л. 1

¹³⁰Исто, л. 1.

Игњатијев је стигао у Константинопољ. Била је то прва званична посјета једног руског дипломате султану послвије Кримског рата. Султан Абдулазиз је срдечно примио младог руског дипломату, прослављеног у мисијама на Истоку, о чему је политичка јавност у Турској била сасвим добро информисана.¹³¹ Сусрет са султаном и његовим сином принцем Јусуф Изедином протекао је у духу узајамног уважавања и пријатељског разговора.¹³² Срдачне релације које је том приликом остварио са султаном донијеће му многе предности у вријеме дипломатске мисије у Константинопољу. Између осталог, кратак боравак на Босфору је искористио да се упозна са политичким приликама у Османском царству, члановима руског дипломатског представништва у Пери, али и актуелностима из грчко-бугарског црквеног спора.

У Азијском департману МИД-а

Непуних мјесец дана по повратку из Константинопоља, 30. августа 1861. године, генерал Игњатијев је ступио на мјесто директора Азијског департамана МИД-а.¹³³

Изненадна смјена директора Азијског департамана Ј. П. Коваљевског, резултат је, између осталог, и друштвеног незадовољства и антивладиних протеста, у прољеће 1861. године, који су узроковали кадровске измјене и

---

¹³¹Граф Н. П. Игнатъев и Православный Восток: документы, переписка, воспоминания, Записки о русской политике на Востоке 1864–1887 гг, т. I, издание подготовили О. В. Анисимов, К. А. Вах, Москва 2015, 9; Г. Гусева, *нав. дјело*, 98.

¹³²У знак поштовања према руској мисији, султан Абдулазиз је одликовао Игњатијева царским орденом Меджида I реда, *Письмо турецкого правительства Н. П. Игнатъеву с выражением благодарности за его поздравление в связи с вошествованием на престол нового султана*, начато июля 1861, ГАРФ, ф. 730, оп. 1, ед. хр. 475, л. 1.

¹³³Формулярные списки чиновников МИД, АВПРИ, ф. 159, оп. 464, д. 154, л. 8.

оставке. Тих година, реформе су захватиле све сфере руског друштва, па изузетак није била ни универзитетска свијест. Надахнути идејама руских филозофа и мислилаца, већином оних који су били у изгнанству, међу којима је био „отац руског социјализма“ А. И. Херцен, студенти су организовали антивладине протесте показујући тиме незадовољство због губитка аутономије универзитета. У датим околностима, влада је предложила да се поједини факултети затворе док се ситуација не стабилизује. Међутим, цар је био против радикалних мјера, па је умјесто обуставе рада факултета „прихватио“ оставку министра просвјете Јевграфа Петровича Коваљевског, чији је рад остао упамћен по реформама и изузетном личном доприносу у заустављању процеса опадања народне просвете.¹³⁴ Заједно с њим оставку је поднио и директор Азијског департмана, иначе његов млађи брат, Ј. П. Коваљевски. У својим мемоарима министар Д. А. Миљутин као разлог његове оставке помиње и нарушено здравствено стање Ј. П. Коваљевског.¹³⁵ Било како било, мјесто директора најважнијег, од укупно три, департмана МИД-а предато је на управљање двадесетдеветогодишњем Игњатијеву.

Азијски департман МИД-а је основан 1819. године и припадале су му надлежности у политичким питањима између Русије и Централне Азије, Далеког Истока, Османског царства, али и координације између дипломатских представништава у источним земљама. У првим годинама од оснивања, департман није заузимао важну улогу у спољној политици Русије. Ситуација се измијенила послје Кримског рата, када се са растом руске експанзије на Истоку и борбом за повратак њеног утицаја на Балкану,

---

¹³⁴С. С. Татищев, *Императоръ Александръ II*, т. I, 391.

¹³⁵До краја 1861. године дошло је до више измјена у руководећој структури државне администрације. Државни савјет је напустило пет чланова: кнез А. Ф. Орлов, кнез М. Д. Горчаков, А. П. Ермолов, државни секретар Хофман и тајни савјетник Сенјавин; мјесто министра војног умјесто И. О. Сухозанета прузео је Дмитриј Алексејевич Миљутин, *Воспоминания генерал-фельдмаршала графа Дмитрия Алексеевича Милютинна 1860-1862*, т. I, под редакцией Г. Г. Христиани, Томскъ 1919, 199, 144.

постепено повећавао и степен одговорности и политичке важности овог одјељења МИД-а. С обзиром на то да је положај директора био рангиран на четвртном мјесту, од укупно десет степенора у хијерархији званичника МИД-а, Игњатијеву је преузимање мјеста директора, у формалном смислу, донијело жељено напредовање.¹³⁶

У почетку, Игњатијев се сасвим ослонио на искуство и рад свога претходника грофа Ј. П. Коваљевског.¹³⁷ При томе, између њих двојице су постојале извјесне сличности, јер је својевремено и Ј. П. Коваљевски показао таленат и вјештину у преговорима са Кином и другим источним народима, што му је осигурало титулу зналаца у „азијским пословима“. Сличност између њих двојице је постојала и у односу према балканској политици. Коваљевски је штитио националне интересе балканских народа и један је од најзаслужнијих за обнову руског присуства на Балкану у годинама после Кримског рата. У сарадњи са словенофилима и руским конзулатима на Балкану дјеловао је у области милосрђа.¹³⁸ Међутим, Игњатијев није у свему сљедио политички курс Коваљевског. Док је за његовог претходника у Азијском департаману савез са Француском био *sine qua non*, за Игњатијева је био сасвим неприхватљив.¹³⁹

Најизазовније питање са којим се сусрела администрација под руководством Коваљевског тичало се раста вјерског и културног национализма код Бугара, у односу према коме руска дипломатија, у почетку, није иступила јединствено.¹⁴⁰ Он је припадао дијелу МИД-а, који су показивали симпатије према идеји самосталне националне бугарске цркве

---

¹³⁶G. B. Ritchie, *The Asiatic Department During the Reign of Alexander II, 1855-1881*, 1.

¹³⁷Више о мандату Ј. П. Коваљевског у Азијском департаману МИД-а у G. B. Ritchie, *The Asiatic Department During the Reign of Alexander II, 1855-1881*, 279.

¹³⁸В. М. Хевролина, *нав. дјело*, 113.

¹³⁹Граф Н. П. Игнатъев и *Православный Восток: документы, переписка, воспоминания, Записки о русской политике на Востоке 1864-1887 гг.*, т. I, 10.

¹⁴⁰G. B. Ritchie, *The Asiatic Department During the Reign of Alexander II, 1855-1881*, 287.

иако је званично Русија, још увијек, захтијевала јединство православне цркве у Турској. Није искључено да је у том сегменту извршио одређени утицај на Игњатијева.

Прву званичну прилику да о спољнополитичким задацима Русије, у улози директора, разговара са царем Александром, Игњатијев је имао у августу 1861. године.¹⁴¹ У тој прилици, изјавио је да најважнијим задатком руске спољне политике сматра поништавање неповољних одредаба мира у Паризу (1856). „Ми смо дужни да заштитимо част и достојанство Русије и вратимо јој право првенства које је имала у црноморским водама, али и да повратимо дијелове Бесарабије, Исмаила и ушћа Дунава који су нам одузети 1856. године“.¹⁴² Обнова и повратак црноморске флоте приморала би Турску да поведе директне преговоре са руском владом, без посредништва и заштите европских земаља.¹⁴³ Према његовом мишљењу, много тога се требало урадити на јачању руског присуства на Балкану „гдје се наш глас не чује, а везе и наши утицаји су никакви“.¹⁴⁴ У свакој прилици је указивао на важност јачања сарадње и пружања помоћи балканским хришћанима у њиховој борби за националну аутономију. У исто вријеме, залагао се за руско посредовање међу православним свијетом, гдје је створен веома опасан духовни раздор између Грка и Бугара пријетећи да се оконча црквеним расколом.

Неколико година раније, путујући по европским градовима, Игњатијев се упознао са политичким и вјерским изазовима са којима су се сусретали словенски народи у Аустрији. У то вријеме је сматрао да уколико би се словенски народи два царства удружили и формирали одбрамбени савез, могли би издејствовати националну слободу. Још увијек није сасвим

---

¹⁴¹ГАРФ, ф. 730, оп. 1, ед. хр. 507, л. 17.

¹⁴²„Записки графа Н. П. Игнатјева“, *Исторический вестникъ*, т. СXXXV, 50-51.

¹⁴³Исто, 51.

¹⁴⁴Исто, 53.

искључивао могућност да је могло доћи до формирања аустро-словенског савеза Пољака, Чеха, па чак и Срба и Бугара.¹⁴⁵ У вјерским разликама је видио главни разлог њихових међусобних несугласица, па је инсистирао на потискивању конфесионалне припадности и истицању принципа јединства народности као темеља за заједништво свих словенских народа.

Међутим, доласком у Азијски департман Игњатијев почиње реалистично да сагледава положај словенских народа који су живјели у двије царевине. Код њега се примјећује изостанак ранијег ентузијазма у погледу солидарности и сарадње свих словенских народа и окреће се ка сарадњи са православним балканским кнежевинама. На том путу, сматрао је да Русија је требало да поднесе извјесну жртву за интересе православних народа, јер су се једним дијелом дотицали са руским националним интересима. Приближавањем концепту јединства православних народа Игњатијев постаје све ближи словенофилима са којима је остварио сарадњу одмах након ступања на мјесто директора Азијског департмана.

Амбициозни програм балканске политике генерала Игњатијева, у први час, није добио пуну подршку у врху МИД-а, нарочито од стране резервисаног кнеза Горчакова, који је том питању приступао прагматично и веома опрезно. „Шта јача наш традиционални утицај на Истоку? Мржња према Турској.“ говорио је Горчаков.¹⁴⁶ Вјеровао је да су хришћани, у борби против турског јарма, вођени сопственим материјалним интересима и у томе „ми смо за њих, прије свега, конкуренти, којима нешто продају и од којих нешто друго купују“.¹⁴⁷

Утицаји Ј. П. Коваљевског, Игњатијева су приближили сарадњи са словенофилима. Она се огледала кроз сарадњу са руским комитетима, чији је

---

¹⁴⁵D. MacKenzie, *Count N. P. Ignatiev: The Father of Lies?* 224.

¹⁴⁶Цитирано према В. Н. Виноградов, *Балканская эпопея князя Горчакова*, Москва 2005, 99.

¹⁴⁷Исто, 99.

рад руска влада подржавала и због неформалног карактера дјеловања који није подлагао контролама њених европских „пријатеља“.¹⁴⁸ Сарађујући са истакнутим члановима словенофилског кружока, Игњатијев је прихватио и њихове погледе на балканску политику. Почео је да вјерује у историјску мисију Русије да окупи православне народе и помогне њиховој борби за ослобођење и уједињење.¹⁴⁹ То ће бити један од главних аргумената свима који су га поистовјећивали са словенофилима, иако је, у њиховим круговима најактивнији био по завршетку своје дипломатске каријере.¹⁵⁰

У комуникацији са предсједником Московског добротворног удружења Иваном Аксаковым, покренута је стара идеја за оснивањем једног словенофилског часописа. С обзиром на то да је Игњатијев свакодневно читао извјештаје руских конзула, циљ је био да се исти конзулски извјештаји о политичком, социјалном и културном садржају из живота хришћана на Балкану презентују у руској јавности.¹⁵¹ Сама идеја за оснивање таквог часописа није представљала новост, јер је својевремено Ј. П. Коваљевски¹⁵² предлагао И. Аксакову да оснује словенофилски часопис у циљу промоције концепта словенског и православног јединства.¹⁵³

Међутим, овога пута је идеја реализована, и то захваљујући Игњатијеву, који је више пута о томе разговарао са Александром II. Цар је дао сагласност да први број недјељника *День*, као умјерено либералног часописа, са словенофилским усмјерењем, издавача и уредника И. С. Аксакова, изађе из

---

¹⁴⁸Н. Ј. Данилевски, *Русија и Европа*, Београд 2007, 8, 9.

¹⁴⁹В. М. Хевролина, *нав. дјело*, 125.

¹⁵⁰Б. Јелавић, „Игњатијев у Цариграду 1876. године“, *Споменик Одељења историјских наука САНУ* 132-8 (1991), 89.

¹⁵¹В. М. Хевролина, *нав. дјело*, 124.

¹⁵²Директор Ј. П. Коваљевски, у прољеће 1859. године, пристао је да у словенском одјељку листа *Санктпетербурские ведомости*, у сарадњи са руским дипломатом А. Ф. Гиљфердингом, стави на увид руској јавности одабране извјештаје руских конзула из Босне и Херцеговине, И. Тепић, *нав. дјело*, 543.

¹⁵³R. G. Blaine, *The Asiatic Department During the Reign of Alexander II, 1855-1881*, 290.

штампе у октобру 1861. године.¹⁵⁴ *День* није потпао под строгу државну контролу, јер је Игњатијев нецензуриране конзулске извјештаје давао на увид јавности, како би руско друштво престало да се о друштвено-политичким приликама у балканским земљама информише из њемачких и француских часописа, који нису објективно извјештавали о стварном положају хришћана у Турској.¹⁵⁵

*

Важан сегмент његовог дјеловања у Азијском департману односио се и на добротворни рад, који је реализовао у сарадњи са словенофилима и руским конзулатима на Балкану. Руски конзули су носили велики терет одговорности, јер су на терену, својим дјелима градили мост повјерења између хришћана и Русије. У сарадњи са њима Игњатијев је иницирао слање испорука у виду материјалне и финансијске помоћи, хране, новца, школских и црквених књига, црквених одежди и др. У томе је имао велику подршку руског двора и царице Марије Александровне. У том смислу посебне заслуге припадају руском конзулату у Дубровнику.¹⁵⁶ Према царичином наређењу, у мају 1862. године, Игњатијев је писао руском конзулу у Дубровнику о испоруци три комплета црквене одјеће провикару епископа далматинског у Боки Которској, архимандриту Иринеју како би их он распоредио

---

¹⁵⁴Дневник П. А. Валуева, министра внутренних дел, 1861-1864. гг, т. I, под редакцией П. А. Зайончавского, Москва 1961, 139, 376; Российская национальная библиотека Санкт-Петербурга, ф. МфГ1/23 *День*, журнал И. С. Аксакова.

¹⁵⁵В. М. Хевролина, *нав. дјело*, 124; И. С. Аксаков је 4. октобра 1862. године, уз сагласност цара Александра II, по други пут, преузео дужност уредника листа *День* и то од 1. јануара 1863. године, *Журнал Министерства народного просвещения* 117 (1862), 221.

¹⁵⁶Црногорски књаз је најчешће комуницирао са Азијским департманом и посланством у Константинопољу посредством конзулата у Дубровнику. Приликом крштења једне од кћерки књаз Николе на Цетињу, руском конзулу Петковичу је уручено писмо за кнеза Горчакова и одликовање у име црногорског народа за допринос у борби „за независност Црне Горе“, К. Д. Петкович – П. Н. Стремоухову, *Рагуза*, 19/31. 1. 1865, АВПРИ, ф. 146 Славянский стол, оп. 495, д. 9740, л. 1.

православним црквама у Бољевићима и Поборима.¹⁵⁷ Сличне пошиљке стизале су и у друге хришћанске средине, а само током 1864. године, посредством Азијског департмана, дониран је износ од 15.000 рубаља сребра намијењених за изградњу школа и православних богомоља у балканским провинцијама. При томе, већи новчани износи су стизали посредством Московског благотворног комитета.¹⁵⁸

Азијски департман је под Игњатијевљевим руководством остварио запажене резултате у просвјетном и културном развоју хришћана. У сарадњи између департмана, конзулата и Министарства народне просвјете, младићима са јужнословенских подручја се пружала могућност стипендирања за школовање на руским универзитетима и академијама. Иако идеја о стипендирању омладине из јужнословенских крајева потиче још из периода царице Катарине II (1762-1796), са озбиљним остварењем те замисли се почело послије завршетка Кримског рата.¹⁵⁹ Цар и кнез Горчаков су се сложили у томе да ће кроз школовање младића из јужнословенских земаља, који су се након завршених студија враћали у средине из којих су долазили, ојачати присуство руског духа међу балканским становништвом - главним ослоном њене источне политике. На тај начин је сузбијано ширење католичке и протестантске пропаганде међу православним хришћанима.¹⁶⁰ Интересовање за школовање у Русији било је присутно, мање или више, код свих јужнословенских народа, највише код Бугара. У јуну 1862. године Игњатијев пише да „уколико Русија не покаже интересовање да им омогући

---

¹⁵⁷Н. П. Игњатјев - К. Д. Петковичу, Департаментъ Азиатский, 11. 05. 1862, ДМЦ-АО, ф. Приновљени рукописи (1862), н. 1821.

¹⁵⁸В. М. Хевролина, *нав. дјело*, 121.

¹⁵⁹И. Тепић, *нав. дјело*, 51.

¹⁶⁰В. М. Хевролина, *нав. дјело*, 121.

школовање они ће се усмјерити ка Западу, који међу њима (Бугарима) има врло развијену пропаганду“.¹⁶¹

Годишњи подаци о броју бугарских стипендиста у Русији налазе се у финансијским извјештајима Министарства народне просвјете. Сваке године је министарство одређивало суму од око 5000 сребрних рубаља за потребе школовања младића из јужнословенских земаља у Русији. Увидом у имена стипендиста, за 1861. годину, уочава се, да је од укупног износа чак 1500 рубаља било предвиђено за школовање седамнаест Бугара на Московском универзитету, 1000 рубаља за четворицу који су студирали у Одеси, док је преостали дио средстава утрошен на одласке стипендиста кућама у наредној 1862. години.¹⁶² Рачун о расподјели средстава министарства и за 1862. годину потврда је да су стипендисти, већином, долазили из реда бугарског народа.¹⁶³ Нешто касније, крајем 60-их година, предсједник Московског словенског комитета М. П. Погодин, указао је на то да се није пружала једнака помоћ свим народима, као и да су Бугари имали предност приликом додјеле стипендија. На крају, према мишљењу М. П. Погодина, то је довело до губитка популарности комитета међу Србима, којих је било све мање на факултетима у Москви и Петербургу, а све више у Паризу и Бечу.¹⁶⁴

*

Осим молби за помоћ у департаман су, повремено, стизали захтјеви хришћана за трајно пресељење у Русију. Игњатијев је процес пресељења сматрао вишеструко корисним, прије свега јер су на тај начин насељавана подручја ратом опустошених територија Крима и Кавказа. У јесен 1861. године дубровачки конзул К. Д. Петкович је прослиједио више таквих

---

¹⁶¹О мерах к образованию прибывающих в Россию Болгарь, Сербовъ и др. Славянь (22. 11. 1856-17. 9. 1873), РГИА, ф. 733 Департамент народного просвещения, оп. 147, д. 15. л. 191.

¹⁶²Исто, л. 201-202.

¹⁶³Исто, л. 395-396.

¹⁶⁴Справка од организацији Славянског благотворителног комитета, 28. 4. 1869, ГАРФ, ф. 109, оп. 4а, ед. хр. 419, л. 2.

захтјева у департаман и затражио да се омогући пресељење Црногораца на Кавказ.¹⁶⁵ Игњатијев није губио вријеме већ је у новембру 1861. године приједлог пројекта за пресељење Црногораца предао лично цару. У наредном периоду је непрестано растао број пристиглих захтјева за пресељење, па је руска влада, у једном моменту, разматрала захтјеве за пресељењем око сто црногорских, више од двије хиљаде и петсто бугарских, хиљаду грчких и неколико породица из Босне и Херцеговине.¹⁶⁶ Међутим, због временских услова те јесени у МИД-у је преовладало мишљење да је због временских прилика за пресељење требало сачекати прољеће следеће године.¹⁶⁷

Ватрени заговорник те идеје генерал Игњатијев је правио прецизне прорачуне о томе колико која област може примити нових становника. Према његовој рачуници у 1862. години на територију слободних казахских земаља требало је преселити око хиљаду православаца из Добруџе, тридесет хиљада Бугара из Бесарабије и око четири хиљаде бугарских породица из Једренског пашалука.¹⁶⁸ У кључном моменту, међутим, кнез Горчаков је спријечио примјену његовог пројекта, сматрајући предложене бројке претјераним. Уз образложење да би исељавање претјераног броја хришћанских породица довело до слабљења православног елемента на Балкану и руског политичког ослоња у том дијелу Турске министар је, за неко вријеме, одложио реализацију сличних пројеката.

---

¹⁶⁵Н. П. Игнатъев - К. Д. Петковичу, Департаментъ Азиатский, 21. 10. 1861. ДМЦ-АО, ф. Приновљени рукописи (1861), н. 3171.

¹⁶⁶В. М. Хевролина, *нав. дјело*, 122.

¹⁶⁷Н. П. Игнатъев - К. Д. Петковичу, Департаментъ Азиатский, 21. 10. 1861. ДМЦ-АО, ф. Приновљени рукописи (1861), н. 3171.

¹⁶⁸Н. П. Игнатъев - К. Д. Петковичу, Департаментъ Азиатский, 4. 1. 1862. ДМЦ-АО, ф. Приновљени рукописи (1862), н. 32.

*

Највећи изазов са којим се руска влада сусрела на Средњем и Далеком истоку јесте енглеска експанзија.¹⁶⁹ Штитећи интегритет Османског царства, првенствено од Русије, Енглеска је сматрала да тиме крчи пут ка Индији, „драгуљу у круни британске краљице“.¹⁷⁰ Још у вријеме лондонске мисије Игњатијев је предлагао активизацију руске политике у Централној Азији и примјену руске војне силе, са чим се, у почетку, није сложио кнез Горчаков. Упркос томе, Игњатијевљеви погледи на источну политику задобили су симпатије једног броја званичника у руској влади, које су називали „партијом дејства“. У почетку је „партија дејства“ била нека врста скривене опозиције МИД-у и истрајавала је на становишту активне и независне руске политику у Азији и Европи. Неформални лидер те струје је био, нико други него, звијезда у успону руске дипломатије, генерал Игњатијев. Уз њега у истим редовима су стајали и предједавајући Комитета министара Павел Павлович Гагарин, министар Д. А. Миљутин и новинар Михаил Никифорович Катков. Називали су се још и националном партијом, насупрот кабинетске политике кнеза Горчакова.¹⁷¹

У суштини, обе струје су имале исти циљ, поништавање неутрализације Црног мора и руски повратак на Балкан, али су њихови погледи на реализацију циљева потпуно разликовали. Примјера ради, када је цар, у марту 1863. године одобрио одлуку Посебног комитета о уласку у сукоб са Кокандом, Хивом и Бухаром, кнез Горчаков се, тешка срца, сложио и

---

¹⁶⁹ГАРФ, ф. 730, оп. 1, ед. хр. 507, л. 17.

¹⁷⁰Цитирано према М. Ковић, „Велика Британија и Босна и Херцеговина у Источној кризи (1875-1878)“, 160.

¹⁷¹В. М. Хевролина, „Российский дипломат граф Н. П. Игнатъев“, *Новая и новейшая история* 1 (1992), 142.

даље позивајући на опрезност уз избјегавање изношења информација које би окренуле европске силе против Русије.¹⁷²

*

Обим надлежности директора Азијског департмана није испунио очекивања амбициозног, енергичног и авантуристички расположеног Игњатијева, који је, иако релативно млад, показао таленат за самостално одлучивање и успјешну импровизацију у неупоредиво већим политичким изазовима. У департману је постојао строги протокол и бирократска процедура која је гушила његову креативност, потребу за слободом и динамиком рада на терену. Жалио се оцу како дани протичу у писању нацрта, упутства, отпремница, вођења протокола и дневника са сједница Специјалних одбора.¹⁷³ Све се одвијало по строгом и устаљеном распореду. Тешко је подносио близину политичких супарника у МИД-у и све очигледнија размимоилажењима у ставу са кнезом Горчаковым. Показатељ лоших односа са министром је и свега једно државно одликовање, у периоду од четири године, орден Св. Ане I степена, 17. априла 1863. године. Преосталих пет одликовања уручена су му из иностранства.¹⁷⁴

Притиснут захтјевним и неинспиративним околностима, интензивно је размишљао о напуштању Азијског департмана. Прилика за то се указала, већ крајем 1863. године, када су се појавили изгледи да преузме мјесто генералног губернатора Степског округа, чији је пројекат уређења урадио у сарадњи са министром Д. А. Миљутином и замјеником директора Азијског департмана

---

¹⁷²А. Р. Андреев, *Последний канцлер Российской империи А. М. Горчаков*, Москва 1999, 64.

¹⁷³В. М. Хевролина, *нав. дјело*, 133.

¹⁷⁴Између 1861. и 1864. године Игњатијев је добио више иностраних одликовања: „Француски орден Почётного легиона II ст.“ (1861), „Турецки орден Меджидие I ст.“ (1861), „Шведски орден Меча“ (1861), „Португалски орден Башни и Меча, командорски крст“ (1861), „Черногорски орден Данило I ст.“ (1862), „Персидски орден Льва и Солнца I ст.“ (1862), „Италијански орден Свјатих Маврикия и Лазаря I ст.“ (1863), „Гречески орден Спасителя, командорски крст“ (1864), *Формулярные списки чиновников МИД, АВПРИ, ф. 159, оп. 464, д. 154, л. 9.*

Петром Николајевичем Стремоуховом (1861-1864). Стратешка важност Степског округа се огледала у повезивању двије пограничне линије Русије – Оренбуршки крај и Западни Сибир.¹⁷⁵ Међутим, пројекат није оставио нарочит утисак на кнеза Горчакова, који је био заокупљен „европским концертом“, показујући недовољно интересовања за азијску, као и балканску политику.¹⁷⁶

Цар није имао ништа против тога да Игњатијев пређе на мјесто генералног губернатора Степског округа.¹⁷⁷ Идеја му се допала, као и уосталом Игњатијеву. На мјесту губернатора је могао исказати своје војничке вјештине и наставити стопама свога оца Павела, који је, до 1861. године, био бјелоруски генерални губернатор. У одлучујућем тренутку, упорност Игњатијева да пређе на мјесто губернатора разбјеснила је кнеза Горчакова. Упркос, све чешћим, и очигледним неслагањима између њих двојице, министар је изузетно цијенио знање, преданост раду и постигнућа Игњатијева у претходним мисијама.¹⁷⁸ Познавајући снажну и енергичну природу младог дипломате кнез Горчаков му је предложио именовање на положај руског посланика у Константинопољу: „Мјесто му је у дипломатији, јер је створен за то поље по својим способностима и посебним, ријетким квалитетима“, ријечи су руског министра.¹⁷⁹

У полуприватном разговору са царем, Горчаков је показао спремност да жртвује сопствену каријеру и да уколико Игњатијев, и овога пута, не прихвати именовање на мјесто посланика у Турској, размисли о повлачењу са

---

¹⁷⁵Воспоминания генерал-фельдмаршала графа Дмитрия Алексеевича Милютина 1863-1864, под редакцией профессора Л. Г. Захаровой, Москва 2003, 513.

¹⁷⁶Исто, 513.

¹⁷⁷В. М. Хевролина, *нав. дјело*, 134.

¹⁷⁸В. Н. Виноградов, *Балканская эпопея князя Горчакова*, 129.

¹⁷⁹Цитирано према В. М. Хевролина, *нав. дјело*, 152.

позиције министра иностраних дјела.¹⁸⁰ Прву прилику да преузме мисију у Константинопољу имао је још средином 1863. године, о чему је београдски конзул Николај Павлович Шишкин (1864-1874) писао колеги у Пловдиву вице-конзулу Најдену Герову (1857-1876). Међутим, Игњатијев је био у дилеми да ли у будућности уопште жели да се бави спољном политиком, па је у први мах приједлог одбио, а на том мјесту у Константинопољу се, привремено, нашао Јевгениј Петрович Новиков (1863-1864).¹⁸¹

Упркос томе, кнез Горчаков је остао непоколебљив у својој намјери. Познавао је лична и професионална интересовања генерала Игњатијева и потрудио да га увјери у то да мјесто посланика у Константинопољу пружа могућности за уређење руско-турских односа и уплив у сва питања Балкана. Константинопољ као центар међународне политике и ласкаве ријечи првог човјека МИД-а преломиле су да генерал Игњатијев прихвати именоване на положај руског посланика у Константинопољу. Одлуку о ступању на нову дужност потписао је већ 15. јула 1864. године.¹⁸²

Долазак у Константинопољ: задаци и циљеви дипломатске мисије

Веома интересантна оцјена изнесена је у монографији *La Turquie et l'Europe en 1867*, гдје се каже да су Турска и Русија, вјероватно, једине познавале суштински значај успостављања контроле над територијом између Црног мора, Дунава, Јадранског мора и Средоземља; прва зато што је тамо

---

¹⁸⁰Граф Н. П. Игнатъев и Православный Восток: документы, переписка, воспоминания, т. I Записки о русской политике на Востоке. 1864–1887 гг, 12.

¹⁸¹Н. Геров - Н. П. Шишкину, Пловдив, 1/13. 03. 1863. Из архивата на Најдены Геров, книга II, редактор Т. Панчев, София 1914, 898.

¹⁸²Формулярные списки чиновников МИД, АВПРИ, ф. 159, оп. 464, д. 154, л. 9.

већ владала, а друга зато што је била спремна да тамо превлада.¹⁸³ Земља која је посједовала војну флоту на Црном мору лако је могла да успостави и политичку доминацију у граду који се сматрао средиштем међународне политике XIX вијека – у Константинопољу.¹⁸⁴

Игњатијев је на Константинопољ гледао као на, не сасвим непознату, али свакако нову и допадљиву средину која је остављала различите могућности младим и амбициозним дипломатама. Одувијек је сматрао да Русија, по сваку цијену, мора да успостави контролу над турском престоницом и морезима, не искључиво због безбједоносних разлога већ и повратка свог међународног угледа и унутрашње економске стабилности. Судаћи према његовом мишљењу постојала су два начина да се то оствари: да војнички освоји Константинопољ или у договору са турским властима потврдити своју доминацију на Босфору.¹⁸⁵

У вријеме када је стигао у Константинопољ најважнијим задацима своје балканске политике сматрао је: ревизију Париског мира (1856), повратак изгубљених територија 1856. године¹⁸⁶, сарадњу са православним народима и онемогућавање аустро-словенске сарадње која би Русију заувјек потиснула са Балкана. Испуњењем поменутих задатака, сматрао је Игњатијев, Русија би требало да поврати статус који јој међу хришћанима припада и обнови достојанство у међународној политици. У првом тренутку, његов програм балканске политике је добио начелну подршку из МИД-а.¹⁸⁷

Поред неспорног политичког значаја турске престонице у међународној дипломатији, страним дипломатама у Константинопољу се пружала прилика да потврде политички престиж својих земаља, у

---

¹⁸³Le Duc de Valmy, *La Turquie et l'Europe en 1867*, Paris 1867, 27.

¹⁸⁴„Политическое значение Константинополя“, *Вестник Европы*, 5 (1878), 425.

¹⁸⁵И. Тодев, „Граф Игнатиев и принципът на единство на православнието“, *Исторически преглед* 7 (1991), 79.

¹⁸⁶Дијелови Бесарабије, Исмаила и ушће Дунава.

¹⁸⁷„Записки графа Н. П. Игнатјева“, *Исторический вестник* т. СXXXV, 50-53.

професионалном смислу се афирмишу и увећају своје материјално богатство.¹⁸⁸ За неке од њих је положај амбасадора у Константинопољу представљао степеницу више у успону ка министарској фотељи, какав је био случај са француским амбасадором Лионел де Мустјеом и италијанским грофом Луиђи Кортијем.¹⁸⁹

Игњатијев није припадао поменутој групи дипломата, али је, одмах по доласку, скренуо пажњу дипломатске јавности и својим залагањем доприносио порасту угледа руског посланства, враћању повјерења и обнови сарадње са православним народима у Турској. У то вријеме, није било погоднијег мјеста од Константинопоља за изградњу престижа и угледа у очима хришћана, јер су Словени као и Грци били навикнути на то да политичку снагу земље процјењују на основу степена важности њеног утицаја на Босфору.¹⁹⁰

*

Крајем августа 1864. године, паробродом „Тамиси“, генерал Игњатијев је стигао у турску престоницу. Наоружан радном енергијом и јаком вјером у сопствене циљеве ухватио се у коштац са дипломатским изазовима, којих је у руском посланству било више него довољно. Знамо да то није била прва посјета Константинопољу, али за разлику од свечане прилике у лето 1861. године, када је имао част да буде султанов гост, овога пута се нашао у окружењу које на његову улогу није гледало пријатељским очима.¹⁹¹ Упркос томе што је Кримски рат окончан скоро па деценију раније, Порта је и даље

---

¹⁸⁸В. М. Хевролина, *нав. djело*, 153.

¹⁸⁹Ј. Ристић – И. Гарашанину, Цариград, 22. август 1866. 257-258, у *Дипломатско представништво Србије у Цариграду 1859-1868*, књ. II, т. II, приредили М. Перишић, А. Марковић и С. Рајак, Београд 2015.

¹⁹⁰И. Тодев, „Граф Игнатијев и принципът на единство на православнието“, 79.

¹⁹¹N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople 13.9.1864, АВПРИ, ф. 133, Канцелария Министерства иностранных дел, оп. 469, д. 1531, л. 22.

гајила неповјерење према руској политици и будно пратила њене утицаје на више милиона православаца насељених на територији османске државе.¹⁹²

Први званични пријем на Порти уприличен је већ 25. августа, када је Игњатијев разговарао са министром иностраних послова Али-пашом и великим везиром Фуад-пашом. Послије изјава протоколарне природе највиших турских званичника, дотакли су се и питања о унутрашњој стабилности у Турској, која је, према ријечима двојице турских министара, зависила и од напредовања национализма и ратоборних намјера хришћана на Балкану. Сматрајући да таква тема већ приликом првог сусрета није могла бити случајност, Игњатијев је на опаску, у дипломатском маниру, узвратио пашама како је „опасност од револуционарне доктрине још једна од спона између великих сила, те да ће у односу према томе Русија поштовати европске уговоре и све одредбе које ти уговори гарантују“.¹⁹³ Истог дана, у поподневним часовима, чланови руске мисије су примљени на аудијенцију код султана Абдулазиза, који је поздравио одлуку о ступању на дужност генерала Игњатијева, евоцирајући успомене на њихов сусрет из времена његове поздравне посјете Константинопољу.¹⁹⁴

У наредним недјељама Игњатијев се упознавао са окружењем у којем је дјеловало руско дипломатско представништво као и са страним колегама. За кратко вријеме, увјерио се у то да је руско посланство искључено из одлучивања о свим важнијим питањима на Истоку. Према ономе што је записао у својим мемоарским биљешкама, руски утицај на Порти је био безначајан, а држање њених посланика, у претходних неколико година, креирало је утисак да је Русија спремна да жртвује све резултате своје

---

¹⁹²„Графъ Николай Павлович Игнатъев (биографический очеркъ с портретомъ)“, издание редакции *Народного журнала Сельская беседа* (1880), 6.

¹⁹³D. MacKenzie, *Count N. P. Ignatiev: The Father of Lies?* 220.

¹⁹⁴N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, *Constantinople 13.9.1864*, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 1531, л. 23.

дотадашње политике иза које је стајало вишедеценијско проливање крви.¹⁹⁵ Таквим ставовима је јасно поставио границу између свега што је прије њега урађено у Константинопољу у односу на оно што је сматрао да ће сам успјети да оствари у годинама које су биле пред њим. Између осталог, мислио је на балканску политику и нарушено руско присуство међу Словенима и Грцима. „Наша дугогодишња симпатија за једновјерне народе и наша посвећеност њима основа су наше политике на Оријенту“ (...) „нажалост, после рата 1854-56. године, успели смо да се удаљимо од Грка, а да нисмо задржали повјерење Словена“.¹⁹⁶

У МИД-у се од Игњатијева очекивало да по доласку у Константинопољу заузме конзервативан, а не револуционаран став. Међутим, према његовом властитом казивању, тешко је било мирно посматрати ситуацију гдје су потписнице мира из 1856. године у потпуности контролисале Оријент и преузеле на себе улогу заштитница свих турских интереса. Односи између страних дипломата у Константинопољу нису били хармонични, примијетио је Игњатијев, али у моментима када је требало иступити заједно против руских интереса, међусобне несугласице су остављали по страни. Најугицајнији страни посланик у Константинопољу, био је енглески амбасадор Хенри Булвер, док је француски посланик тежио да узме мјесто главног арбитра у важнијим питањима. Према мишљењу Игњатијева, нико се није могао мјерити са Булвером, који је имао изванредне везе на султановом двору и добро познавао Исток. За аустријског посланика, интернунција барона Антона Прокеш - Остена је сматрао да игра на карту „лова у мутном“, чешће се приклањајући мишљењу енглеског амбасадора иако је његова влада очекивала да дјелује у договору са француским колегом.

---

¹⁹⁵Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864–1874). Донесения (1865–1876)*, т. I, *Записки (1864-1871)*, 9.

¹⁹⁶Исто, 63.

О италијанском посланику није имао много тога за рећи осим да се, по потреби, стављао у службу интереса француске политике.¹⁹⁷

Од самог почетка се код Игњатијева развио „црв сумње“ и неповјерења према француској дипломатији, која је доминирала у свим питањима Истока. Сликовито је описао своја искуства из сарадње са француским амбасадором Мустјеом, коме је вјеровао онолико колико два коцкара вјерују један другоме: „једним оком у своју, а другим у карту другарску“.¹⁹⁸ Мустје је важио за човјека који би радије исказивао презир према Русији, неголи пружао подршку Турској, чију је, потенцијалну, пропаст на Балкану, поистовјећивао са ширењем руског утицаја.¹⁹⁹ Упркос томе, у француској амбасади у Константинопољу се сматрало да руска влада није могла изабрати представника који ће досљедније бранити њене интересе на Истоку од генерала Игњатијева.²⁰⁰ Француској влади је, као и другим европским силама, одговарала Турска са космополитском владом која је у финансијском и политичком аспекту зависна од Запада.

Игњатијев није желио да прихвати чињеницу да је заштита над православним народима у Турској била препуштена француској дипломатији. Увјерио се у то да је руско-француска сарадња на Балкану (до 1863) вишеструко користила влади у Паризу, јер је уз руску подршку градила сопствени политички престиж у Турској.²⁰¹ Најтеже је прихватао француску надмоћ тамо гдје је сјећање на руску превласт било још увијек свјеже – на Балкану.²⁰²

---

¹⁹⁷Граф Н. П. Игнатъев и Православный Восток: документы, переписка, воспоминания, Записки о русской политике на Востоке 1864–1887 гг, т. I, 16–17.

¹⁹⁸Ј. Ристић – И. Гарашанину, Цариград, 17. мај 1866, у *Дипломатско представништво Србије*, књ. II, т. II, 188.

¹⁹⁹Граф Н. П. Игнатиев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 13.

²⁰⁰Граф Н. П. Игнатъев и Православный Восток: документы, переписка, воспоминания, Записки о русской политике на Востоке 1864–1887 гг, т. I, 14.

²⁰¹D. MacKenzie, *Count N. P. Ignatiev: The Father of Lies?* 221.

²⁰²“General Ignatieff”, *The Dublin Review*, 75.

Сарадња са француском дипломатијом није произвела дугорочне резултате дјелимично и због тога што Француска није пружала једнаку подршку свим народима и њиховим националним интересима у Турској. Судаћи према мишљењу амбасадора Мустјеа нису сви балкански народи испуњавали услове националне хомогености, моћи и јединства и стога нису могли очекивати међународну подршку у остварењу својих национално-ослободилачких циљева.²⁰³ У први мах приписујући то личном ставу Мустјеа, Игњатијев је, међутим, веома брзо увидио да француска влада одбија да пружи подршку националним покретима народа, код којих није постојао задовољавајући степен латинитета или латинског сродства.

Са Игњатијевљевим процјенама балканске политике се, у почетку, дјелимично сложио и кнез Горчаков. У тренуцима када је требало покренути акцију и конкретно дјеловати на Балкану, показаће се да министар ипак не подржава иницијативе руског посланика. Кнез Горчаков је у готово у свим питањима тежио ка договору са европским силама, јер је, према ријечима Игњатијева, исувише, преферирао да учествује на европским конференцијама гдје су изрицане бриљантне дипломатске фразе. Игњатијев није вјеровао у „европски концерт“, а још мање је сарађивао са „западњацима“ који су управљали МИД-ом.²⁰⁴

У свакој прилици је исказивао ријешеност да допринесе изградњи независне руске политике у Константинопољу и на цијелом Балкану.²⁰⁵ Игњатијев је сматрао да најкраћи пут за реализацију руских спољнополитичких циљева води кроз директну сарадњу и договор са Турском, без европског посредовања, нарочито у вези са питањима која су се односила на Балкан. Међутим, национално врење међу хришћанима и

---

²⁰³Исто, 63.

²⁰⁴А. М. Ону, „Граф Н. П. Игнатъев и внешняя политика России“, *Съезд русских академических организаций за границей*, София 1932, 411.

²⁰⁵А. А. Игнатъев, *нав. дјело*, 12.

романтичарске поруке словенофила на кнеза Горчакова су остављале кратак и недовољно јак утицај.²⁰⁶ Министар се ослањао на методе традиционалне дипломатије која је почивала на изградњи вишестраних односа и поштовању одлука међународних конгреса и конвенција.²⁰⁷ Веома добро упознат с тим, Игњатијев је знао каквим изјавама ће удовољити кнезу Горчакову, па му је о предстојећој сарадњи са турским властима писао:

„(...) што се мене тиче, бићу врло срећан, ако мојом бригом, одмјереношћу мојих погледа, искреношћу, добронамјерношћу и предузимању мојих будућих корака будем могао да допринесем одржавању односа између два царства у погледу њихових узајамних интереса“.²⁰⁸

Игњатијев је вјеровао у Русију и јединство православних Словена. Његови политички ставови, нарочито у каснијој фази мисије, у односу према хришћанима у Турској, одражавали су интимна осјећања руског народа. Дјелимично и због тога је за кратко вријеме стекао репутацију заштитника националних интереса хришћана у Турској. У почетку, са пуно жара и преданости је радио на задобијању повјерења хришћанских мањина у Константинопољу, знајући да они имају снажан утицај на сународнике у унутрашњим дијеловима Турске. Успоставио је блиске контакте са представницима бугарске, српске и грчке општине у Константинопољу.²⁰⁹ Ослањао се на сарадњу са конзулима и агентима на Балкану, који су попут „продужене руке“ руске владе развијали саосјећање и приврженост ка Русији.²¹⁰ У руским конзулатима у европској Турској министарство је именovalo „чиновнике који обећавају перспективу у испуњавању наређења

---

²⁰⁶S. M. Dimitri, „La Russie et la désunion des principautés roumaines 1864-1866“, *Cahiers du monde russe et soviétique*, vol. 12, n. 3, (1971), 254.

²⁰⁷G. B. Ritchie, *The Asiatic Department During the Reign of Alexander II, 1855-1881*, 317.

²⁰⁸N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 13.9.1864, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 1531, л. 25.

²⁰⁹В. М. Хевролина, *нав. djelo*, 168.

²¹⁰Исто, 168.

не само по интелектуалним способностима и моралним квалитетима већ и по свом поријеклу и религији“.²¹¹

*

У првој фази своје дипломатске мисије Игњатијев је настојао да изгради пријатељске односе са Турском, тежећи ка томе да је стави под руску контролу. Нешто касније, у другој фази, долазила је у обзир војна интервенција Русије на Балкану. На том путу, највећи непријатељ руске политике била је Хабзбуршка монархија, која је могла иницирати формирање словенско-католичке конфедерације и заувјек затворити европски пут Русији.²¹² Игњатијев се ревносно трудио да изгради сопствени и ауторитет руског посланства у односу према Порти и успостави што ближу сарадњу са портиним министрима. Идеалан период руско-турских односа, према његовом мишљењу, преовладавао је вријеме примјене уговора из Ункјар-Искелесија (1833), када су двије земље у договору и без страног посредништва рјешавале све изазове балканске политике.²¹³

Игњатијев је био упознат са тим да успјех његове мисије зависи и од дипломата са којима је сарађивао. Сходно томе, потрудио се да за најближе сараднике изабере своје истомишљенике. У почетку, дипломатска мисија је бројала 23 члана: Н. П. Игњатијев као изванредни посланик и опуномоћени министар, савјетник Ј. Ј. Стал, старији секретар А. М. Кумани и млађи

---

²¹¹В. М. Хевролина, „Российское посольство в Константинополе и его руководитель Н. П. Игнатъев (1864-1878)“, *Новая и новейшая история* 6 (2003), 41.

²¹²Е. Ю. Полтавцева, „Программа и деятельность Н. П. Игнатъева“, *Россия: цивилизация, патриотизм и культура*, 116; Иста, „Политический портрет Н. П. Игнатъева“, *Россия цивилизация, патриотизм и культура*, С обзиром на то да је Игњатијев заговарао ратоборну и активну политику према Балкану савременици су га критиковали због лоших политичких процјена и претјеране импулсивности у поступању. Године 1888, на десетогодишњицу руско-турског рата (1877), В. П. Мешћерски, уредник листа *Гражданин*, критиковао је дипломатију грофа Игњатијева и оптужио га за све неповољности положаја Русије на Берлинском конгресу, Е. Ю. Блуднова, „Н. П. Игнатъев о Восточном (балканском) вопросе“, 98.

²¹³Б. Јелавић, „Игњатијев у Цариграду 1876. године“, 90.

секретари В. А. Жадовски и М. А. Хитрово; два помоћника секретара, први драгоман и војни агент пуковник Д. Н. Богуславски; двојица других драгомана Тимофејев и Ону; трећи драгомани Иванов и Љук-Тимони; два писара из Турске, три дипломирана студента источних језика МИД-а и лекар Меринг. Архимандрит Антонин Капустин се нашао у улози старјешине цркве при руској амбасади до 1865. године, када је преузео мјесто поглавара руске духовне мисије у Светој земљи.²¹⁴

Руско посланство у Константинопољу је било једно од најбројнијих. Годишњи расходи су били изузетно високи, јер је само плата руководиоца мисије, за једну годину, износила око 36.000 рубаља, драгомана између 3000 и 5000 рубаља, док су савјетници добијали максимално 3000 рубаља.²¹⁵ Преостали чланови мисије су примали нешто ниже износе на годишњем нивоу.

Сједиште руског посланства се налазило у амбасадорском кварту, у европском дијелу града, познатијем као Пера.²¹⁶ Смјештена надамак Босфора и Златног рога, велелијепна вила руског посланства је била једна од највеличанственијих, али и највећих у цијелој четврти.²¹⁷ Заслуге за обнову и задивљујући изглед зграде амбасаде припадају Игњатијеву.²¹⁸ У вријеме Кримског рата када су руске дипломате привремено напустиле Константинопољ, дио зграде посланства је претворен у енглеску болницу, док су њени помоћни објекти претрпјели већа или мања оштећења. Игњатијев је успио да обезбиједи сагласност МИД-а за исплату од 170.000

---

²¹⁴В. М. Хевролина, „Российское посольство в Константинополе и его руководитель Н. П. Игњатьев (1864-1876)“, 40.

²¹⁵*Очерки истории Министерства иностранных дел России*, 436.

²¹⁶Од почетка 20. вијека у употреби је назив (тур.) *Бероџли*.

²¹⁷В. Теплов, *Русские представители в Царыграде 1496-1891*, С. Петербург 1891, 1.

²¹⁸Погледати А. А. Игњатьев, т. I, 12.

рубља у сврху реновирања зграде и њених помоћних објеката.²¹⁹ Послије тих радова руска амбасада је постала препознатљиво здање, које се далеко с пучине препознавало по истакнутом двоглавом орлу са широко раширеним крилима, остављајући утисак на посматрача да дословно „лебди изнад града“.²²⁰

*

Није прошло много времена када је Игњатијев у дипломатским круговима Константинопоља окарактерисан као *homme d'action et d'expedientes*. У свечаној сали руског посланства су се организовали приједи и балови политичке елите Константинопоља.²²¹ У улози домаћина, у модерном амбијенту, дочекивао је званице, које су четвртком били његови гости на вечери и плесу у свечаним просторијама посланства. С временом, дружењима су почели присуствовати и највиђенији појединци из политичког живота Турске, страни амбасадори као и представници хришћанских општина у Константинопољу. Изводиле су се пјесме и плесови најпознатијих европских композитора, међу којима су предњачила дјела француског драматурга и умјетника Августина Еугена Скриба. За дружења и гозбе те врсте у посланству је радила посебна кухиња, а Игњатијев је стрпљиво надгледао припремање специјалитета. У лежерној и заиграној атмосфери, до дубоко у ноћ, вођени су и политички разговори. Чести гости руског посланства су били италијански посланик Луиђи Корти и амерички Едвард Џ. Морис.²²²

Гости руског посланства нису биле само стране дипломате, већ и портини министри, за које су се, осим укуских специјалитета и скуких пића,

---

²¹⁹В. М. Хевролина, „Российское посольство в Константинополе и его руководитель Н. П. Игњатьев (1864-1876)“, 40, 41.

²²⁰„Сань Стефано и Константинополь“, заметки князя В. Д. Дабича, *Русская старина* 57 (1888), 367.

²²¹Ю. С. Карцов, „За кулисами дипломатии“, *Русская старина* т. СXXXIII (1908), 91.

²²²В. М. Хевролина, „Российское посольство в Константинополе и его руководитель Н. П. Игњатьев (1864-1876)“, 43- 44.

припремали и богати поклони. Упознавање са менталитетом и навикама турских званичника поједноставило је Игњатијевљево политичко дјеловање у Константинопољу. Без мјере је трошио, чак и сопствени новац зарад стицања ситних повластица и куповине информација од турских чиновника. Без новца се не може предузети ниједан озбиљан посао на Истоку, говорио је Игњатијев, уколико га не будемо имали у довољној количини, можемо слободно напустити Турску и препустити мјесто онима који га имају.²²³

У политичким кулоарима се, ту и тамо, говорило о посебном утицају који руски посланик има на султана Абдулазиза. Кулоарске приче о привилегијама које је уживао на турском двору почеле су недуго по његовом доласку. Свима који су жељели да вјерују у посебан статус руског посланика доказ је пружила незгода, која се одиграла између Игњатијева и Ахмед Мидхат-паше, турског реформатора и управника Дунавског вилајета.²²⁴

Неспорно да би Мидхат-пашине реформе имале веће шансе да спасу турску државу од пропадања да су примијењене у ранијим годинама. За вријеме четворогодишње управе Дунавским вилајетом паша је успио да изгради путеве, мостове, болнице, школе и почео градњу прве жељезнице у Бугарској, на релацији између Рушчука и Варне.²²⁵ Једна сасвим друга ствар је довела до сукоба између руског посланика и паше. Наиме, Мидхат-паша је уочио да се с временом повећава број младића бугарске националности, који напуштају вилајет и похађају руске универзитете у Одеси и Кијеву, гдје су, усвајали панславистичке идеје и затим их доносили у локалне средине у вилајету. Груписање и дјеловање руских стипендиста у вилајету за Мидхат-пашу је представљала опасност по унутрашњи поредак турске државе, због чега су били изложени прогону од стране турских власти и ускраћивано им је

---

²²³Е. Ю. Блуднова, „Н. П. Игнатъев о Восточном (балканском) вопресе“, 97.

²²⁴Види И. Е. Фадеева, *Мидхат паша*, Москва 1977.

²²⁵W. Miller, *The Ottoman Empire and its successors 1801-1913*, Cambridge 1923, 342-343.

право на радну активност.²²⁶ Сходно томе, паша се нарочито позабавио просвјетним приликама у вилајету и предао своје анализе на разматрање Порти.

Својевремено, руководећи Азијским департманом, Игњатијев је учествовао у реализацији програма стипендирања, те се стога успротивио пашином поднеску о просвјетним реформама у вилајету, небирајући средства да онемогући њихову примјену. Указао је султану на то како су Мидхат-пашине реформе, генерално, штетне за очување суверенитета царства, нарочито у дијелу који се тицао овлаштења локалних вијећа која су се косила са идејом апсолутизма и стварала су предуслове за сепаратизам покрајина, као што се, уосталом, десило у Египту.²²⁷ Веома брзо, Абдулазиз је пао под утицај тумачења руског посланика о нездравим амбицијама и сепаратистичким намјерама Мидхат-паше. Пројекат Мидхат-паше је одбијен, уз образложење да влада нема на располагању финансијска средства потребна за његову реализацију.²²⁸ Не може се, наравно, порећи да је Игњатијев већ тада почео да увиђа како су све реформе у Турској предмет

---

²²⁶Членовъ Одеского Болгарского настоятельства - Н. П. Игнатъеву, Одесса, 16. мая 1869, ГАРФ, ф. 1750, оп. 1, ед. хр. 352, л. 2; Мидхат-паша је написао исцрпан извјештај Порти о примјени реформи. Његова идеја је била да се у покрајинским центрима оснују универзитети за муслимане и хришћане, гдје би се заједно школовали, умјесто да други образовање стичу у иностранству. Такве школе би се, према његовој идеји, финансирале из вишкова од покрајинских прихода као и добровољних уплата појединаца, А. Н. Mithat, *The life of Midhat Pasha; a record of his services, political reforms, banishment, and judicial murder*, London 1903, 39.

²²⁷И. Е. Фадеева, *нав. дјело*, 38.

²²⁸А. Н. Mithat, *The life of Midhat Pasha; a record of his services*, 41-43; Нетрпељивост између Мидхат-паше и генерала Игњатијева се наставила и у наредним годинама. Наиме, египатски кедив Исмаил и Игњатијев су отворено иступали против везирата Мидхат-паше (1872), који је потрајао свега осамдесет дана. Султан Абдулазиз је сматрао корисним упозорења руског амбасадора на планове великог везира да изврши федерализацију царства. На крају, повод за Мидхат-пашину смјена дала је истрага о примању мита и узимању страних зајмова, Y. Gozde, *Midhat Pasa - N. P. Ignatev Pan slav mission*, Budapest 2009, 41.

манипулативних радњи, јер уколико би муслимани и хришћани добили иста права, Турска би себи прописала „смртну пресуду“.²²⁹

Заинтригиран стањем турског државног трезора, поводом плаћања осам милиона франака које је турска влада упутила у Лондон, у децембру 1865. године, Игњатијев је информисао Горчакова да истрошени турски државни фондови нису задовољавали финансијске потребе, услед чега је захваљујући аранжману са француским кредитом, за неко вријеме, избјегнут банкрот.²³⁰ У датој ситуацији, у више наврата, предлагао је министру финансија Михаилу Христифоровичу Рејтерну да се у Константинопољу оснује Руска банка.²³¹ Игњатијев приједлог, међутим, није подржан у Петрограду.

*

Најисцрпнији извор за тумачење Игњатијевљеве балканске и источне политике су његове мемоарске биљешке²³² које су написане у каснијој фази мисије у Константинопољу.²³³ Дубоко увјерен у то да су прошла искуства најбољи учитељ за будућност, Игњатијев је записивао све догађаје којима је на било који начин свједочио. У својим биљешкама је образложио своје виђење

---

²²⁹*Les Russes peints par eux-mêmes par un Russe*, 85.

²³⁰N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 28. 12. 1865/9. 1. 1866, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 48, л. 42.

²³¹Е. Ю. Блуднова, „Н. П. Игнатјев о Восточном (балканском) вопросе“, 97.

²³²Оригинал биљешки, које су написане на француском језику, налази се у Архиву спољне политике Руске империје (АВПРИ). Одломци су, више пута, штампани на руском, бугарском и француском језику, и то: „Записки графа Игнатјева о его пребывании в Константинополе в 1864-1874 гг“, *Русская старина*, н. 4 1914; „Записки графа Игнатјева 1864-1874 гг“, *Русская старина*, н. 2, 3, 4, 1915; Граф Н. П. Игнатјев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*. *Донесения (1865 – 1876)*, т. I: *Записки (1864 – 1871)*, И. Тодев, Софија 2008; Граф Н. П. Игнатјев, *Дипломатически записки (1870 – 1874)*. *Донесения (1865 – 1876)*, т. II: *Записки (1864 – 1871)*, И. Тодев, Софија 2009; мемоарске биљешке генерала Игњатијева о првих десет година дипломатске мисије у Константинопољу публиковане су и у часопису *Известия Министерства иностранных дел*, Ст. Петербург, в. 1-6, 1914, в. 1-4, 1915.

²³³В. Н. Sumner, „Ignatyev at Constantinople, 1864-1874“ I, *The Slavonic and East European Review* 32 (1933), 341.

пута којим би Русија требало да се креће уколико жели да обнови присуство на Балкану и поврати мјесто које јој припада у Источном питању.²³⁴

Мемоарске биљешке су ранијих година биле предмет анализе и критике истраживача, дјелимично и зато што су писане у позној фази константинопољске мисије. Неки дијелови мемоарских биљешки не одговарају духу и приликама времена у којима су написани. Осим тога, у биљешкама Игњатијев је цитирао дијелове, ријетко и цијела писма, дипломатске извјештаје и депеше. У одабиру докумената које је уврстио у своје биљешке поступио је опрезно. У њима не проналазимо превише детаљне описе догађаја, као примјера ради у његовим мемоарима из периода Велике источне кризе. Биљешке дају хронолошки преглед догађаја из политичке стварности Турске, без сувишних дипломатских фраза, што код читаоца може створити утисак искрености и непосредности што није била карактеристика званичних извјештаја и депеша.²³⁵

Цјелокупна анализа балканске политике Игњатијева захтијева знатно више документованог материјала од онога што нуде његове мемоарске биљешке. Званична и приватна кореспонденција, говоре у прилог томе да је његова балканска политика, у исто вријеме, уважавана и критикована што је имало за посљедицу прецјењивање његове улога и личног доприноса код русофоба, али и русофила. Највише простора за сукоб мишљења оставио је његов однос према националним покретима балканских народа и улога у формирању Бугарске егзархије (1870). Због јасноће, послужићемо се подјелом и хронологијом која је заступљена у мемоарским биљешкама, а према којој је његова мисија у Константинопољу подијељена у четири фазе:

---

²³⁴„Записки графа Н. П. Игњатјева о его пребывании в Константинополе в 1864-1874 гг“, *Русская старина* 4 (1914), 35.

²³⁵В. Н. Sumner, "Ignatyev at Constantinople, 1864-1874" т. I, 342.

- *први период*, између 1864. и 1866. године, базиран је на изградњи угледа руског посланства, које је у тренутку његовог доласка у Турску имало занемарљив утицај; преовлађујућа тема у првој фази мисије је било румунско питање;
- *други период*, између 1866. и 1869. године, пажњу Игњатијева, као уосталом и других страних амбасада у Константинопољу, заокупило је „критско питање“; избијање Критског устанка (1866-1869) представљало је прилику за покретање Источног питања и ширење ослободилачке акције на друге православне народе Балкана; овој фази припада и сарадња Игњатијева са кнезом Михаилом и сарадња на плану изградње Првог балканског савеза;
- *трећи период*, између 1869. и 1871. године, Игњатијев је био ангажован у рјешавању „црноморског питања“, док је у проблемима балканских народа посредовао у мањој мјери и из угла међународне дипломатије;
- *последњи период*, од 1871. до 1874. године, према ријечима Игњатијева, вријеме је „највећег благостања руске мисије“ које су карактерисали добри односи са Портом.²³⁶

---

²³⁶“Записки графа Н. П. Игнатјева о его пребывании в Константинополе в 1864-1874 гг”, *Русская старина* 4 (1914), 36.

3. МОНАРХИЈА И ЦРКВА У РУМУНИЈИ (1864-1866)

О либералном режиму кнеза Кузе

Међународни статус Влашке и Молдавије дефинисан је чланом XXIII Париског уговора и гарантовао је кнежевинама независну и националну управу, слободу вјероисповијести, законодавства и трговине.²³⁷ Упркос ширини потврђене аутономије, очекивања власти у Букурешту и Јашију у погледу унутрашње организације и степена политичке слободе нису била испуњена, па се под утицајем тога активирала стара идеја о уједињењу Влашке и Молдавије.

Политички догађаји који су претходили уједињењу произвели су међународни заплет, у вријеме кога су кнежевине, уз француску и енглеску арбитражу, између 1858. и 1866. године више пута измијениле унутрашње уређење и нашле се на корак од националног уједињења. Први значајан успјех на том путу је постигнут на Париској конференцији амбасадора, 19. августа 1858. године, гдје су се европске силе сагласиле са називом Уједињене кнежевине Влашка и Молдавија, под сизеренством султана, и дале гаранције на право именовања, како у Влашкој тако и у Молдавији, посебних господара, влада, скупштина и војске.²³⁸ Париска конвенција требало је да одложи уједињење кнежевина, али се веома брзо показало да је постигнут супротан учинак, прије свега, захваљујући мудрој одлуци да се за кнеза у обе кнежевине изабере једна личност.

---

²³⁷О. Печикан, *Историја Румуна*, Београд 2015, 439.

²³⁸С.Суляк, "Выступление молдаван против объединения с Валахией (О событиях, произошедших 3 апреля 1866 г. в Яссах)", *Русин* 2 (16) (2009), 33.

Одлучујући фактор у румунском уједињењу представљали су спољашњи утицаји, док је најважнија улога на плану унутрашње изградње румунске државе припала кнезу Александру Јону Кузи (1859-1866). Крајем јануара 1859. године молдавски пуковник Куза је изабран за кнеза у Јашију, а неколико седмица касније и за кнеза у Букурешту.²³⁹ Кнежевине су искористиле срећну околност јер је Аустрија била заузета предстојећим сукобом у Италији, па није могла да пружи одлучнији отпор спајању Влашке и Молдавије. На међународној конференцији у Паризу, у прољеће и јесен 1859. године, потврђене су све одлуке којима је ојачано јединство Влашке и Молдавије. Услиједило је спајање војске, администрације и законодавних институција. Почетком 1862. године створена је јединствена влада чиме је уједињење румунских кнежевина било завршено.²⁴⁰

Политички догађаји и промјене у унутрашњем уређењу румунских кнежевина, почетком 60-их година, ставили су Порту пред свршен чин. Суочен са међународним притиском, султан је још крајем 1861. године издао два фермана о инвестицији и признао румунско уједињење. Радикалан одговор са турске стране, без подршке западних сила, представљао је превелики политички ризик. Турско јавно мњење, противећи се уједињењу, невољно је прихватило Портина објашњења како се спајање кнежевина ограничава искључиво на период Кузине владавине, као својеврстан уступак њему лично.²⁴¹ Портине покушаје наметања хронолошких оквира трајања уније кнежевина мало која гарантна сила је узимала за озбиљно.²⁴²

Истовремено са међународном борбом, кнез Куза је приступио изради и примјени уставних и изборних реформи у циљу јачања извршне власти у

---

²³⁹V. Stoica, *The Roumanian Question*, Pittsburgh 1919, 16.

²⁴⁰Ч. Попов, *Источно питање и српска револуција 1804-1918*, Београд 2008, 122.

²⁴¹В. Поповић, *Политика Француске и Аустрије на Балкану у време Наполеона III*, Београд-Земун 1925, 151.

²⁴²V. Stoica, *нав. дјело*, 28.

односу на скупштину и друге државне институције.²⁴³ Најважнији реформни закони кнеза Кузе и премијера М. Когалничануа донесени у периоду 1863-1864. године, и то су: секуларизација манастирских имања, реформа образовања и аграрна реформа. Куза је гајио неосноване наде да ће нове законе, политичка јавност у кнежевинама, као и ван њених граница, препознати као одраз његових патриотских осјећања. Умјесто тога, његов начин владавине је критикован од стране европске дипломатије, која је показивала све мање стрпљења према самовољном понашању румунског кнеза. Свјестан тога, он је, у јуну 1864. године, по наговору француске владе, похитао у Константинопољ. У то вријеме Игњатијев се припремао за преузимање мјеста руског посланика у Турској. Још од раније упознат са начином Кузине владавине, савјетовао је још увијек актуелном руском посланику у Константинопољу Ј. П. Новикову да инсистира на одржавању конференције гарантних сила која би на једном мјесту претресла све дотадашње одлуке румунског кнеза.²⁴⁴

Невезано за Игњатијевљеве сугестије, конференција европских сила се састала 24. јуна 1864. године у Константинопољу. Кључни тренутак на конференцији представљало је саопштење министра иностраних послова Али-паше о признавању свих одлука, почев од конвенције у Паризу (1858), којима је више пута преуређено унутрашње уређење кнежевина. У пракси, то је значило нову потврду уједињења румунских кнежевина.²⁴⁵

Порта је била поласкана доласком кнеза Кузе у Константинопољ, а заслуге за позитиван исход његове посјете приписане су коме другом него

---

²⁴³О. Печикан, *нав. djело*, 440.

²⁴⁴Projet de dépêche confidentielle au conseilier d'Etat actuel Nowikow, ГАРФ, ф. 730, оп. 1, ед. хр. 1035, л. 3; В. Н. Виноградов, „Румыния при правлении А. Кузы и под властью „чудовищной коалиции“, у *История Балкан - Судьбоносное двадцатилетие 1856-1878. гг.*, редактор В. Н. Виноградов, Москва 2012.

²⁴⁵Protocole de la conference du 28. Juin 1864, *Documents diplomatiques 1864*, Paris MDCCC LXV, 93.

француском амбасадору Мустјеу.²⁴⁶ Руски посланик није добио прилику да изнесе став своје владе, јер су инструкције из Петрограда стигле у вријеме када је конференција увелико завршена.²⁴⁷ Резултат конференције Игњатијев је приписао „крајњој мекоћи“ Али-паше која је пресудила прихватању закључака у интересу кнеза Кузе.²⁴⁸

Неколико мјесеци касније, у повјерљивом разговору са Али-пашом, Игњатијев је дознао стварне намјере француске владе. Наиме, Порти је, још 1859. године, понуђено двадесет милиона фунти у замјену за одрицање од сизеренских права над кнежевинама, а приједлог је, судећи по свему, био и даље актуелан. Према његовом мишљењу, француска влада се водила логиком да би добро организована држава на доњем Дунаву бранила од руских напада преостале османске територије на Балкану.²⁴⁹

Посљедње догађаје у румунским кнежевинама и резултате конференције у Константинопољу, Игњатијев није приписао подвигу кнеза Кузе већ његовој бахатости и потреби руских непријатеља да докажу своју превласт на Босфору. Првенствено се то односило на француску дипломатију, под чијим је притисцима секуларизирана манастирска имовина у кнежевинама и отворено више католичких школа.²⁵⁰ На самом почетку, Игњатијев је, чини се, стекао утисак да ће сарадња са француском амбасадом у Константинопољу, што је иначе била препорука кнеза Горчакова, ићи уз доста дипломатских напора и обостраних компромиса.

*

„Једно од првих питања које се нашло на дневном реду моје дипломатије – записао је у својим мемоарским биљешкама Игњатијев - било је

---

²⁴⁶Г. Јакшић, В. Ј. Вучковић, *нав. дјело*, 197.

²⁴⁷Protocole de la conference du 28. Juin 1864, 93.

²⁴⁸Цитирано према: Л. А. Герд, „Секуляризация имений восточных монастырей и церквей в Валахии и Молдавии в начале 1860-х гг. и Россия“, *Вестник ПСТГУ*, вып. 6 (61) (2014), 25-26.

²⁴⁹Граф Н. П. Игнatieв, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 51.

²⁵⁰Исто, 19.

румунско“.²⁵¹ Као ватрени руски националиста Игњатијев је, по доласку у Константинопољ, исказао заинтересованост за све активности које су се дотицале националних радњи балканских народа. У том смислу, изузетак нису биле ни румунске кнежевине. У не тако давној прошлости, руска влада се према уједињењу односила равнодушно и слиједила је политику француске дипломатије. Однос владе у Петрограду имао је за посљедицу изостанак руског учешћа у румунском питању. У међувремену, дошло је до промјена и Игњатијев је ријешо да покаже Турској да је руска дипломатија довољно снажна да поруши договор Француске и Аустрије.²⁵² С тим у вези, Игњатијев је показао рјешеност да учини све не би ли руску дипломатију вратио у „игру“ која се око уједињења кнежевина водила средином 60-их година.

У први мах, Игњатијев се прикључио жустрој полемици око (не)уставних реформи и институционалних промјена, чиме је Куза покушавао да ојача извршну власт и подстакне процес економске обнове земље.²⁵³ Игњатијев је указивао портиним министрима и страним дипломатама у Константинопољу на штетност ирационалних одлука и револуционарних идеја румунског кнеза, којима је нарушавао одлуке међународних уговора.²⁵⁴ Кривицу за кнежево понашање приписао је подједнако и гарантним силама и Порти, чија је политичка недоследност и

---

²⁵¹Исто, 13.

²⁵²Граф Н. П. Игнатјев и Православный Восток: документы, переписка, воспоминания, Записки о русской политике на Востоке 1864–1887 гг, т. I, 18.

²⁵³Граф Н. П. Игнатиев, Дипломатически записки (1864 – 1874), т. I, 254, премијер румунских кнежевина Михаил Когалничану био је дугогодишњи пријатељ кнеза Кузе, још од 1841. године, када се мајор Михаил нашао у улози Кузиног свједока у двобоју. Најважније реформе које су спровели Куза и Когалничану су: секуларизација манастирских имања (1863), аграрна реформа (1864) и реформа образовања (1864). Захваљујући реформама кнеза Кузе основан је први Универзитет у Јашију (1860) и почело се са грањом жељезнице Букурешт-Филарет-Ђурђу, О. Печикан, *нав. дјело*, 442-443.

²⁵⁴Граф Н. П. Игнатиев, Дипломатически записки (1864 – 1874), т. I, 19-21. Игњатијев је мислио на конвенцију из 1858. године и закључке Париске конференције (1859).

непрестано попуштање омогућило уједињење на начин који је одговарао кнезу Кузи.²⁵⁵ Негативан став Игњатијева према уједињењу румунских кнежевина, сасвим сигурно, потицао је од спознаје да је реализовано без активног руског учешћа.

Конзервативно одређеном Игњатијеву либерални режим у кнежевинама био је сасвим неприхватљив. У свим приликама је показивао анимозитет према Кузином реформистичком ауторитаризму. Љутила га је његова покорност према француској влади и игнорантски став према Русији.²⁵⁶ Упркос томе, Игњатијев се, за неко вријеме, морао повиновати чињеници да је Куза „добрио све што је желио“.²⁵⁷ Сматрао је да, у том часу, за Русију, повољно рјешење не представља нити његов одлазак са власти, јер би га замијенио неко из црвене партије²⁵⁸, једине организоване политичке снаге у кнежевинама.²⁵⁹

У Петрограду се са забринутошћу гледало и на то како ће Кузина политичка самовоља одјекнути у сусједним, балканским кнежевинама, које су се лако могле повести за његовим примјером.²⁶⁰ Игњатијев је сматрао да „Кузино понашање даје опасан примјер (...) посебно српском народу, који је познат по својој ратоборности и бунтовништву, и као такав могао је навести на исхитрену побуну и друге словенске народе, јер су заједно сањали о слободи и независности од Османског царства“.²⁶¹

---

²⁵⁵Записка о нарушениях разными странами Парижского трактата и других международных договоров, ГАРФ ф. 730, оп. 1, ед. хр. 790, л. 2, 2об.

²⁵⁶S. M. Dimitri, „La Russie et la désunion des principautés roumaines 1864-1866“, 254.

²⁵⁷Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 38.

²⁵⁸„Црвеном партијом“ су називали присталице премијера М. Когалничануа, Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I 473; О махинацијама „црвене партије“ често је извјештавао руски конзул из Букурешта Офенберг, В. Н. Виноградов, „Румыния при правлении А. Кузы и под властью „чудовищной коалиции“, 52.

²⁵⁹Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I 19.

²⁶⁰„Записки графа Н. П. Игнатьева 1864-1874“, *Русская старина* 4 (1914), 36.

²⁶¹N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 8/20. 9. 1864, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 31, л. 12.

При томе, слао је упозоравајуће поруке МИД-у поводом тенденција у међународној политици да се кнежевине претворе у упориште које ће служити као баријера руском продору на Балкан. Уколико је такав план постојао, закључио је Игњатијев, покретач је могла бити француска влада, а извршиоци влашке демократе, који су сањали о проширењу на Буковину и Бесарабију.²⁶² У исто вријеме, сматрао је Игњатијев, близина пољских провинција изискивала је повећану опрезност са руске стране, јер је све указивало на то да су кнежевине претендовале да постану центар „свјетске револуције“.²⁶³

Проблеми уређења Православне цркве у Кнежевини Румунији

Православна црква у кнежевинама, са двије митрополије Молдовлашком и Угровлашком, и сједиштима у Јашију и Букурешту, налазила се под влашћу Цариградске патријаршије. За митрополите су постављани већином Грци, док је грчки језик постепено усвајан у литургијском служењу. Кузина владавина и уједињење кнежевина у први план су истакли и питање стицања самосталности православне цркве у кнежевинама и одређивања статуса и имовине посвећених манастира. *Inchinate* или посвећени манастири представљали су претежно богате манастире у кнежевинама са чијом имовином су располагала света мјестима на православном Истоку.²⁶⁴ Почетком 60-их година у румунским

---

²⁶²Записка (Н. П. Игнатјева) о положених в Турцији и балканских княжествих, ГАРФ, ф. 730. оп. 1, ед. хр, 574, л. 5-6.

²⁶³Исто, л. 5об, 6.

²⁶⁴V. Stoica, *нав. дјело*, 28- 29; Секуларизацију манастирске земље дјелимично је подржало и становништво у кнежевинама, јер су старјешине у таквим манастирима већином били Грци,

кнежевинама је чак 215 манастира припадало категорији *incline*. Од тога броја осамдесет и седам посвећених манастира припадало је Светој Гори, пет Цариградској патријаршији, три Александријској патријаршији и два Антиохијској патријаршији.²⁶⁵

Посвећени манастири се нису повиновали властима епархије на чијој су се територији налазили већ манастиру из друге аутокефалне цркве или патријаршије. Јединственост појаве и организације манастира *incline* одступала је од православне традиције, која није познавала праксу да једна црква има "исповесте" на територији друге уколико то ова не жели. Осим тога, то није било једино спорно питање у односима између кнежевина и Патријаршије. Дугогодишње незадовољство се јавило и због устаљене праксе Патријаршије да именује грчке свештенике, који су служили на грчком језику, убирали порезе са манастирских имања и слали их цркви или патријаршији којој је манастир био посвећен.

Управо „Законом о секуларизацији манастирских имања“ (1863) кнез Куза се обрачунао са духовном доминацијом грчког свештенства у кнежевинама, у исто вријеме, желећи да направи независну румунску цркву која ће дјеловати у оквирима државног апарата.²⁶⁶ Секуларизацијом, кнезу је стављен на располагање значајан земљишни фонд који је определијели најсиромашнијој групи становништва – сељаштву. Све категорије православних манастира у румунским кнежевинама посједовале су завидну економску моћ и контролисале готово четвртину цјелокупног државног земљишта. Земљишни посједи који су остали у власништву Православне цркве у румунским кнежевинама, требало је да буду опорезовани са десет

па се у локалним заједницама на њих гледало као на „стране манастире“, В. Jelavich, *Russia and the Formation of the Romanian National Estate*, 130.

²⁶⁵Л. А. Герд, „Секуларизација имених восточных монастырей и церквей в Валахии и Молдавии в начале 1860-х гг. и Россия“, 14-15.

²⁶⁶Г. Јакшић, В. Ј. Вучковић, *наб. дјело*, 205; В. Jelavich, *Russia and the Formation of the Romanian National Estate*, 134.

процената годишњих прихода. Цариградској патријаршији је на име губитка земљишта у кнежевинама, по приједлогу енглеског амбасадора Булвера, понуђено обештећење у износу од педесет и један милион леја.²⁶⁷ Патријаршија је, међутим, протестовала код Порте и одбила понуђену своту новца, улазећи у дугогодишњу дискусију са румунским властима.²⁶⁸

Проблематика власништва над имовином посвећених манастира није била нова за руску дипломатију, која је и прије Кримског рата у томе питању учествовала. Управо под руским притиском је неколико манастира из руку домаћег свештенства 1826. године предато фанариотима, услед чега је право контроле над њиховом имовином прерасло у предмет вишегодишњег спора између влашко-молдавских кнежева и Цариградске патријаршије.

И у ранијим годинама кнежеви Влашке и Молдавије су стрпљиво чекали повољне околности да ограниче права „страног“ власништва над манастирима који су се налазили на територији румунских кнежевина. Тим поводом су предузете бројне иницијативе, попут једне из 1855. године, када је од Порте затражено да се 2/4 прихода од земље посвећених манастира уступи кнежевинама. Захтјев је одбијен, између осталог, и због незаинтересованости Русије да покрене то питање у вријеме Кримског рата.²⁶⁹

Духовно право је налагало Русији учешће у рјешавању свих вјерских питања и спорова православних народа у Турској. Руска влада је своје право штитила, с тим што је после Кримског рата, дошло до извјесних промјена у њеној црквеној политици. У договору са Француском, заговарала је

---

²⁶⁷Copie d'un dépêche confidentielle a conseilier d'Etat actuel Nowikow, en date de Petersbourg le Mars 1864, ГАРФ, ф. 730, оп. 1. ед. хр. 1035, л. 5об.

²⁶⁸Према званичним подацима, прије почетка аграрне реформе 1864. године, власништво над земљиштем у кнежевинама је било распоређено на сљедећи начин: државна земља 2%, различите категорије приватне земље на селу 17%, јавна земља 3%, посвећени манастири 13%, остали манастири 14% земља у власништву појединаца 50%; D. Chirot, *Social Change in a Peripheral Society – The Creation of Balcan Colony*, London 1976, 106.

²⁶⁹Л. А. Герд, „Секуляризация имений восточных монастырей и церквей в Валахии и Молдавии“, 9-10.

компромисно рјешење, које је подразумијевало поштовање националних посебности народа, на начин да се световне власти не мијешају у питања догме и обреда, а Патријаршија не намеће своје ставове у административној и правној регулативи.²⁷⁰ Русија се налазила у незахвалној позицији гдје се од ње очекивало да подржи националне посебности народа, уско повезане са религијом, али и да, у исто вријеме, сачува јединство православне цркве у Турској. На крају, Русија је прихватила секуларизацију манастирске земље под условом да румунска влада плати новчану накнаду.

За разлику од компромисног става руске владе, Руски Св. Синод је иступио на страни Патријаршије, поводом чега је једне прилике патријарх Софроније III Цариградски (1863-1866) у присуству драгомана руског посланства у Константинопољу изјавио:

„Тек јуче сам успио да прочитам дешифровану депешу која је управо стигла као одговор Руског Синода у вези са религиозним пословима кнежевина; тај садржај ме је дубоко гануо; ја морам да признам да Руска црква познаје нашу историју боље од нас; аргументи из садржаја мемоара вашег Синода су снажнији и битнији од оних које је користила Велика Црква да би доказала неопходност и дужност да се одржи јединство Источне цркве“.²⁷¹

Владине инструкције су налагале Игњатијеву да задржи умјерену, средишњу позицију иако је он лично сматрао оправданим захтјев за признавање националне посебности цркве у румунским кнежевинама.²⁷² Он се, међутим, није слагао са начином на који је изведена секуларизација манастирске земље. У децембру 1864. године, Игњатијев је предложио комисији, надлежној за питање припадности манастирске имовине, да се сва

---

²⁷⁰B. Jelavich, *Russia and the Formation of the Romanian National Estate*, 134.

²⁷¹N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, *Constantinople*, 5/17. 4. 1866, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 48, л. 503; В. М. Хевролина, *нав. дјело*, 197.

²⁷²B. Jelavich, *Russia and the Formation of the Romanian National Estate*, 134.

имања подијеле у двије категорије: прву, манастирске објекте и другу, земљу која је била у њиховом власништву. Његов приједлог, међутим, није добио подршку страних амбасадора у Константинопољу.²⁷³

Додатну конфузију и дубљу дискусију, између црквене заједнице и власти у румунским кнежевинама, произвела је примјена *Закон о избору епископа* (1864) којим је држава преузела право да именује високе црквене великодостојнике. Куза је, према казивању Игњатијева, тежио ка томе да искоријени конзервативне елементе и ослаби све везе између Цариградске патријаршије, Атинског Св. Синода и Руског Св. Синода, с једне стране, и Православне цркве у румунским кнежевинама, с друге стране. Закон је угрозио интересе Патријаршије и створио конфузију у црквеним редовима у кнежевинама. Дешавало се да румунске владике, уз изразе своје најдубље оданости, Патријарху шаљу молбе да им се омогући, ако је то по црквеним канонима дозвољено, да служе са новим црквеним великодостојницима које је именовао кнез Куза.²⁷⁴ У завршној фази реформи, одлуком државних власти, проглашена је аутокефалност Православне цркве у румунским кнежевинама (1865), иако изван њених граница ту одлуку нико није признао.

У марту 1865. године, посредством свог дипломатског представника у Константинопољу, кнез Куза се обратио генералу Игњатијеву желећи да чује мишљење о актуелној ситуацији у кнежевинама. У међувремену, дефицит у државном буџету је приморао Кузу да прихвати приједлог грчких банкара из Константинопоља, који су му савјетовали да новчану надокнаду Патријаршији, за одузета манастирска имања, исплаћује у износу од осам процената од укупне суме на годишњем нивоу. По наговору Игњатијева, Али-паша је начелно прихватио уговор између Кузе и грчких банкара.

---

²⁷³Л. А. Герд, „Секуляризация имений восточных монастырей и церквей в Валахии и Молдавии“, 25.

²⁷⁴N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 5/17. 4. 1866, АВПРИ, ф. 133, опись 469, д. 48, л. 503.

Међутим, енглески и француски амбасадори процјенили су да је уговор незаконит и одмах су уложили протест код Порте. Не желећи да остане усамљен у подржавању договора, Игњатијеву није преостало друго него да подржи француско-енглеску иницијативу. Уговор је окарактерисао као варљив, а новчану суму произвољном.²⁷⁵

Патријарх Софроније III је често у друштву Игњатијева изражавао жаљење због владања кнеза Кузе, његовог мијешања у именовање епископа и кршење црквених канона. Патријарх је у знак протеста због одузимања земље и накнаде која је понуђена, средином априла 1865. године, у кнежевину послао вишечлану депутацију, предвођену архимандритом Евстафијем Клевулом, која је требало да преда кнезу патријархово писмо. По савјету руског посланика, Софроније III је писма идентичног садржаја послао и црквеним властима у кнежевини. Међутим, мисија архимандрита Клевула је окончана прије времена и пратили су је бројни проблеми. Патријархови изасланци су у пратњи полиције испраћени из Букурешта, а спасили су се укрцавањем на турски рибарски брод на Дунаву.²⁷⁶

Удар румунских власти на манастирска имања изазвао је дубоко огорчење јавног мњења у Петрограду. На страницама руске штампе се, 1864-65. године, развила страсна полемика о власничком праву над манастирском имовином. У прилог оправданости вјерске реформе писао је словенофилски *День*, док су у заштиту права над имовином манастира стале гркофилске *Московские ведомости*.²⁷⁷ Један од најчитанијих чланака на ову тему објавио је, у *Московским ведомостима*, В. Неклидов (1864). Позивајући се на брошуру²⁷⁸

---

²⁷⁵Л. А. Герд, „Секуляризация имений восточных монастырей и церквей в Валахии и Молдавии“, 28.

²⁷⁶„Телеграма на Н. П. Игнатиева с изложение на мнението му за разрешение на българския църковен въпрос“ 27.4/9.5. 1865, Патриарх български Кирил, *Граф Игнатиев и българският църковен въпрос. Документи и исследования*, София 1958, 211-212.

²⁷⁷С. А. Никитин, *Очерки по истории Южных Славян в 50-70-е годы 19 в*, Москва 1970, 219.

²⁷⁸Назив брошуре *Etudes sur les droits et les obligations des monastères roumains dédiés aux Saints Lieux*.

влашког архимандрита Агатона, упоредио је процес секуларизације манастирске земље са општим метежом и похлепом, и једне и друге стране у покушајима „да у свој цеп смјесте 2,5 милиона рубаља сребра годишњих прихода“.²⁷⁹

Поводом ситуације око власништва над манастирском земљом Игњатијев није гајио превелика очекивања, сматрајући да Патријаршија слуша савјете енглеске амбасаде. При томе, константинопољски Грци су одвећ били под утицајима либералних идеја и материјализма Запада. Присаједињење Јонских острва матици снажно је одјекнуло у грчком народу, а значајан дио јавности вјеровало је у напредак Грчке уз подршку „енглеског добротинства“, закључио је Игњатијев. Међутим, и таква ситуација је користила руском посланству, јер је мудрим поступањем, Игњатијев оставио простор енглеској и аустријској амбасади у Константинопољу да наставе са давањем великодушних обећања грчком свештенству, која нису у могућности да испуне. Сматрао је да тиме руши њихов кредибилитет у очима лаковјерних грчких свештеника. То му је полазило за руком нарочито са аустријским амбасадором Остен - Прокешом, кога је редовно увлачио у заједничке демарше против француске амбасаде.²⁸⁰ Снагу је црпио из сазнања да грчко свештенство препознаје искреност у руском ставу, али је свеједно немоћно да се отргне од утицаја страних сила, које су се, од самог почетка, према овом питању односиле као према свршеном чину, свакако, у интересу кнежевина.²⁸¹

Упорно измицање и одлагање коначног рјешења у питању обештећења манастирске имовине умањило је заинтересованост Порте и страних дипломата да наставе са вођењем дијалога. Сва пажња је усмјерена

---

²⁷⁹С. А. Никитин, *Очерки по историји Южных Славян*, 220.

²⁸⁰Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 25.

²⁸¹N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, *Constantinople*, 28.12/9.1. 1865/66, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 48, л. 38.

ка, у том часу, актуелнијем питању у кнежевинама – одласку са власти кнеза Кузе. Истини за вољу, генерал Игњатијев је сматрао да је Русија морала ићи до краја у питању посвећених манастира, по праву ауторитета међу православним свијетом, без обзира на то на коју страну би је тај пут могао одвести.²⁸²

До рјешења није дошло нити у наредним годинама. У међувремену, румунске власти су сасвим одустале од идеје исплате новчане одштете Патријаршији. С времена на вријеме, Игњатијев је подсјећао руску владу на неријешеност питања имовине посвећених манастира. Он је, у фебруару 1869. године, предложио формирање заједничке благајне румунске владе и Светих мјеста или оснивање друштва које би експлоатисало манастирску земљу, а приходе дијелило између владе и Светих мјеста.²⁸³

Сви напори које је руска дипломатија предузела посредујући за праведним рјешењем питања посвећених манастира нису окруњена жељеним успјехом. Извјестан помак у односима између Патријаршије и Православне цркве у Кнежевини Румунији десио се почетком 1870. године, када је патријарх Григорије VI прихватио пројекат Правилника цркве у Кнежевини Румунији признавајући избор Молдавског митрополита и других епископа које је, у прошлости, именовао кнез Куза. У јануару 1873. године румунски парламент је усвојио Устав румунске цркве, не затварајући врата за наставак преговора са Цариградском патријаршијом.²⁸⁴

Стицањем независности на Берлинском конгресу (1878) ово је питање изашло из оквира међународне арбитраже и сматрало се унутрашњим питањем Румуније. Упркос томе, цариградски патријарх Јоаким III Цариградски (1878-1884) је писао руској влади да изнова покрене ово питање.

---

²⁸²ГАРФ, ф. 730, оп. 1, ед. хр. 574, л. 8.

²⁸³Л. А. Герд, „Секуляризация имений восточных монастырей и церквей в Валахии и Молдавии“, 31.

²⁸⁴Граф Н. П. Игнатьев, *Дипломатически записки (1864 – 1874). Донесения (1865 – 1876)*, т. II, 573.

Показаће се, међутим, да је ово питање ријешено још 1863. године када је донесен Закон о секуларизацији пред којим су пропадали сви, каснији, покушаји постизања компромисног рјешења. Румунија није платила никакву накнаду за секуларизацију манастирске земље већ је увећала свој земљишни фонд за 27%. Од укупно 407 манастира свих категорија у румунским кнежевинама после секуларизације је затворено тридесет. Са нарочито тешким губицима су се суочиле источне патријаршије у прилог чему говори податак да је годишњи приход Јерусалимске патријаршије, смањен са милион на око 200.000 рубаља.²⁸⁵

Абдикација кнеза Кузе

Почетком 1865. године румунске кнежевине су се нашле у стању политичке напетости и незадовољства народа. Према сазнањима до којих је дошао Игњатијев румунски народ је имао све мање стрпљења у погледу резултата радикалних државних реформи. Упркос томе, кнез Куза је наставио да се обрачунава са опозицијом и прогони њихове лидере наочиглед незадовољне јавности.²⁸⁶ Према мишљењу историчарке Б. Јелавић кнез је на свим странама губио подршку и прижељкивао се његов пад са власти, који је, неопажено, почео још 7. фебруара 1865. године, смјеном најоданијег кнежевог политичког сљедбеника и предсједника владе Михаила Когалничануа.²⁸⁷

---

²⁸⁵Л. А. Герд, „Секуларизација имених восточных монастырей и церквей в Валахии и Молдавии“, 81-82.

²⁸⁶Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 29.

²⁸⁷В. Jelavich, *Russia and the Formation of the Romanian National Estate*, 147.

Првих мјесеци 1865. године, опозициони лидери, међу њима и либерали и конзервативци, путовали су европским престоницама и консултовали се о унутрашњим приликама у кнежевинама, кујући планове за Кузину смјену. Лидер либерално-националне партије Јон Браћано посјетио је Париз, гдје је својим француским пријатељима пренио основане сумње о Кузином покушају приближавања Русији. Сличним поводом је у Лондон отпутовао дипломата Јон Гика.²⁸⁸ На сличан начин, опозиција је активно дјеловала до краја године, користећи Кузина путовања на лијечење изван земље.²⁸⁹

Руски генерални конзул у Букурешту Х. Х. Офенберг о свим је новостима благовремено информисао руску владу, нескривајући песимизам поводом политичке ситуације у румунским кнежевинама. Кнез Горчаков је, у јуну 1865. године, писао Игњатијеву да руска влада нема намјеру да штити завјеренике против кнеза, али би драге воље у Букурешту инсталирала политичку партију која ће се придржавати принципа реда и закона и бити ослонац њеној политици. У тајној преписци између кнеза Горчакова и Игњатијева, министар је поновио све оно о чему је раније писао руским агентима, да је, без сваке сумње, корисно подржати конзервативну партију у кнежевинама и њихове лидере ставити под контролу руског посланства у Константинопољу. Руска влада јесте била, нека врста, моралног ослонаца конзервативној партији у румунским кнежевинама, али далеко од тога да се та партија могла назвати проруском.²⁹⁰

У погледу сарадње са конзервативном партијом, Игњатијев није гајио нарочита очекивања, јер су према његовом мишљењу, једини ослонац руској

---

²⁸⁸Исто, 148.

²⁸⁹*Воспоминания генерал-фельдмаршала графа Дмитрия Алексеевича Милютина 1865-1867. гг.*, под редакцией Л. Г. Захаровой, Москва 2005, 165.

²⁹⁰В. Jelavich, *Russia and the Formation of the Romanian National Estate*, 151, Око конзервативне партије окупљали су се већином бољари лишени стварних права и привилегија.

политици у румунским кнежевинама пружале руска и бугарска мањина у Бесарабији.²⁹¹ Поводом актуелних прилика у кнежевинама, Игњатијеву није преостало ништа друго већ да се, тешка срца, сложи са ставом енглеског амбасадора у томе да су се кнежевине налазиле у стању комплетне дезорганизације и одговорност за такво стање припише кнезу Кузи.²⁹²

У међувремену је и Порта почела да увиђа Кузину слабост и снагу опозиције у румунским кнежевинама, па је кренула у обрачун са непослушним кнезом. Почетком септембра 1865. године, велики везир Фуад-паша је послао узнемирујуће писмо Кузи пријетећи му санкцијама због употребе недозвољене силе и учесталог кршења закона.²⁹³ Дознавши за везирово писмо, Игњатијев је начинио једну неформалну, полуприватну посјету Али-паши и Фуад-паши и изнио своја два приједлога о начину на који би се могле поништити незаконите одлуке румунског кнеза. У први мах руски посланик је предложио удружену интервенцију гарантних сила у кнежевинама или, у другом случају, слање Портиног изасланика у Букурешт са специјалним овлаштењима. Међутим, први приједлог су одбиле стране дипломате у Константинопољу, а други Али-паша, не желећи да овом питању придаје на важности.²⁹⁴

Фуад-пашино писмо за румунског кнеза је доспјело у јавност у службеном листу турске владе *Journal de Constantinople*. Понижени Куза је послао подједнако смио и дрзак одговор, користећи прилику да подсјети великог везира на то да Порта, према одредбама Допунског акта конвенције

---

²⁹¹S. M. Dimitri, „La Russie et la désunion des principautés roumaines 1864-1866“, 257.

²⁹²N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 8/20. фебруар 1866, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 48, 177.

²⁹³Lettre de Fuad Pacha au prince Alexandre-Jean, au sujet de l'insurrection du 15 aout Bucharest, y *Archives diplomatiques. Recueil mensuel de diplomatie, d'histoire*, t. I (janvier, fevrier, mars) 1866, Paris, 266.

²⁹⁴S. M. Dimitri, „La Russie et la désunion des principautés roumaines 1864-1866“, 260.

из 1858. године, нема право мијешања у унутрашња питања кнежевина.²⁹⁵ Кузин одговор на Фуад-пашино писмо наишао је на осуду код већине дипломата у Константинопољу, којима је кнежева политичка смјелост све мање била симпатична. Енглески амбасадор није крио разочарање оним што су европске силе дозволиле Кузи, рекавши Игњатијеву да дрскија депеша од „ове“ не постоји у свим европским архивама. Узалудна су била настојања амбасадора Мустјеа да ублажи лош утисак који је у јавности произвело Кузино писмо. Према сазнањима руског амбасадора у Паризу А. Ф. Будберга, послије тог инцидента чак се и француска влада, која је годинама штитила интегритет кнежевина, дистанцирала од румунског кнеза. Ситуација се није могла поправити нити Кузиним силним правдањима цару Наполеону III.²⁹⁶

Политичку усамљеност Куза је покушао да прикрије ширењем гласина о пријатељству са кнезом Михаилом Обреновићем. Чак се једне прилике румунски заступник у Константинопољу, Кантакузен обратио српском капућехаји са приједлогом о склапању српско-румунског савеза, уз посредовање Русије.²⁹⁷

Догађаји у кнежевинама нису изненадили Игњатијева, јер, како је више пута истакао, Кузин пад са власти се већ неко вријеме очекивао. Ту неминовност није могао промијенити нити његов покушај да се крајем 1865. године приближи Русији. С том намјером, Куза је крајње покајничким тоном писао Игњатијеву, настојећи да успостави комуникацију и сарадњу са руским посланством. Правдао се како су његове намјере биле погрешно схваћене, тражио је разумијевање и руске савјете које је, овога пута, према властитом казивању био спреман да слиједи. Давао је разна обећања и у погледу рјешења статуса посвећених манастира у кнежевинама. Игњатијев није

---

²⁹⁵Lettre de prince Alexandre-Jean au Fuad Pacha, en date du 29. octobre/10. novembre 1865. en reponse a sa lettre du 2. Septembre, *Archives diplomatiques recueil mensuel*, t. 6, (1866) Paris, 273.

²⁹⁶Международные отношения на Балканах 1856-1878. *гг*, 124.

²⁹⁷Г. Јакшић, В. Ј. Вучковић, *нав. дјело*, 207.

нашао за сходно да одговори на кнежево писмо, већ је поручио румунском заступнику да до промијене руског става може доћи само уколико кнез пружи јасне и опишљиве доказе свог искреног кајања.²⁹⁸ Времена за то, међутим, није било довољно.

Усамљен и без подршке страних сила Куза се одржао на власти до краја фебруара 1866. године, углавном, захваљујући изјавама лојалности према Порти. Посљедњих дана његове владавине проносили су се гласови о тајним договорима са енглеским конзулатом о којима се кнез није изјашњавао, не желећи, према ријечима Игњатијева, да објашњава своје будуће планове.²⁹⁹

У тајној депеши од 14. фебруара 1866. године кнез Горчаков је, реагујући на чланак у часопису *Московские ведомости* о могућем преврату у Букурешту, телеграфисао Игњатијеву да је питање дана када ће се то десити.³⁰⁰ И десило се, седам дана касније. Завршни чин политичке драме, са кнезом Кузом у главној улози, европске силе су препустиле младим револуционарним и енергичним снагама, које су у ноћи, 23. фебруара 1866. године, извеле државни преврат. Иза планова и акције за свргавање са власти кнеза Кузе стајала је либерална омладина школована на Западу. Међу њима се нашла и конзервативна мањина, попут Л. Катарџија, и страначки неопредијељених личности који су имали високе војне чинове.³⁰¹

Куза је мирно абдицирао и наредног дана се, кратком прокламацијом, обратио румунском народу:

---

²⁹⁸„Записки графа Н. П. Игнатјева 1864-1874“, *Русская старина* 4 (1914), 40.

²⁹⁹N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 25.2/6. 2. 1866, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 48, л. 161.

³⁰⁰С. А. Никитин, *Очерки по истории Южных Славян*, 221.

³⁰¹Е. Е. Чертан, *Великие державы и формирование Румынского независимого государства*, Кишинев 1980, 110.

„Ја, Александру Јон Куза, поштујући жељу цијелог народа (...) повлачим се и предајем трон, данас, 23. фебруара 1866. године, у руке кнежевском намјесништву и министарству које је изабрао народ“.³⁰²

Власт је прешла у руке Привремене владе на челу са Јоном Гиком. Послије абдикације Куза је у тајности напустио Букурешт и отпутовао у правцу Трансилваније. Без скандала и метежа окончана је власт првог румунског кнеза који је, упркос контроверзама које су пратиле његову владавину, без сваке сумње, румунском народу обезбиједио национални тријумф.

Вијести из Букурешта су имале јак одијек међу дипломата у Константинопољу. Прве сумње због свргавања Кузе пале су на Русију, чије су осуде и несимпатије према кнезу биле добро познате.³⁰³ С тим у вези Игњатијев се није нарочито забринуо, јер му је Прокеш-Остена повјерио да су задњи догађаји у Букурешту директна одлука иза које је стајала француска влада.³⁰⁴

Поводом новонастале ситуације у румунским кнежевинама, кнез Горчаков је, већ наредног дана, 24. фебруара, Игњатијеву доставио инструкције за све руске агенте који су добили сљедеће задатке: контрола надлежности Привремене владе, избјегавање вршења притиска на оне који желе да се врате на стари поредак и подстицање сепаратизма између Влашке и Молдавије.³⁰⁵

Државни преврат у румунским кнежевинама за Игњатијева је представљао природан слијед догађаја у којем је кнез Куза пао под притиском

---

³⁰²Abdication du prince Alexandre Ioan, le 23. fevrier 1866, у *Archives diplomatiques recueil mensuel*, t. 6, (1866) Paris, 282.

³⁰³Ј. Ристић – И. Гарашанину, Цариград, 16. фебруар 1866, у *Дипломатско представништво Србије*, т. II, 126.

³⁰⁴N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 14/26. 02. 1866, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 48, л. 191.

³⁰⁵S. M. Dimitri, „La Russie et la désunion des principautés roumaines 1864-1866“, 267.

огорчене јавности, јадно и тихо, дјелимично због тога што је игнорисао традиционалне интересе своје земље. Тиме је дао импресивну лекцију из историје коју румунски државници треба да уче у будућности.³⁰⁶ Нешто сасвим друго је заокупило пажњу руског посланика, а то су реакције сусједних кнежевина на догађаје у Букурешту, првенствено став српске владе, са којом је Порта, у задње вријеме, успјела да побољша односе. Турски министар је и сам наслућивао сву тежину догађаја у Букурешту и страх да ће му натурати управљање *vis-à-vis* Србије. С друге стране, пак, српски премијер Гарашанин је на новости из кнежевина гледао као на повољну прилику за уступке Србији и издизање на виши ниво повјерење између ње и Порте.³⁰⁷

Кузином абдикацијом престала је француска доминација у румунским кнежевинама и окончан је изазован период у односима између ње и Русије. Упркос личном интересовању и бројним иницијативама Игњатијев није учествовао у румунском питању у мјери у којој је желио. Његов интерес за унутрашње прилике у кнежевинама спутавала је незаинтересованост кнеза Горчакова за питања „турског Истока“. Ипак, став руског министра је на извјестан начин оставио простор Игњатијеву да развије самосталну политику и преузме лидерску позицију у источној политици Русије.³⁰⁸

Неколико дана послје преврата у Букурешту, Али-паша је организовао састанак представника великих сила у Константинопољу. Већина страних дипломата се дистанцирала од учешћа на конференцији, првенствено због недостатка званичних инструкција. Игњатијеву

---

³⁰⁶Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 31; Два дана послје Кузине абдикације Игњатијев је писао Горчакову: „путем директних информација од барона Офенберга, сазнајем да је принц Куза нестао из политике“, N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 14/26. фебруар 1866, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 48, л. 191.

³⁰⁷Исто, л. 309.

³⁰⁸Ю. С. Карцовъ, „За кулисама дипломатији“, 90.

инструкције нису биле потребне³⁰⁹ за апел на стране амбасадоре да обавежу кнежевине на поштовање међународних уговора. У томе га је подржао Остен - Прокеш, за разлику од Мустјеа који је невјешто скривао неугодност поводом руског учешћа, пребацујући Игњатијеву да превише штити турске интересе.³¹⁰ У једном тренутку, француски амбасадор се иронично обратио Игњатијеву:

„Колико дуго се изнад руског посланства у Константинопољу вијори полумјесец?“³¹¹ Запрепашћен питањем, Игњатијев му је кратко одговорио да је Русија одувijek на путу на ком се поштују међународни уговори, на којем, нажалост, ријетко примјећује друге европске силе.³¹²

Портине пријетње окупацијом и конференција у Паризу (1866)

Под претпоставком да смјена власти у румунским кнежевинама неће протећи без реакције Порте, румунска Привремена влада је, у тајности, затражила подршку од Срба и Бугара. Преговарало се о формирању румунско-бугарских чета које би биле на располагању у случају да велики везир пошаље трупе на кнежевину. Тим поводом су успостављени и контакти са бугарским револуционаром Григоријем Раковским и његовим замјеником Иваном Касабовим.³¹³

---

³⁰⁹Ј. Ристић – И. Гарашанину, Цариград, 23. фебруар 1866, у *Дипломатско представништво Србије*, т. II, 130.

³¹⁰„Записки графа Н. П. Игнатјева 1864-1874“, *Русская старина* 4 (1914), 41.

³¹¹Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 33.

³¹²Исто, 33.

³¹³Српски заступник у Константинопољу имао је сазнања да су објаве Порте о сакупљених 20.000 војника на Дунаву само пуко хвалисање, јер у Силистрији и Рушчуку може да сакупи једва 5.000 војника, Ј. Ристић – И. Гарашанину, Цариград, 23. фебруар 1866, у *Дипломатско представништво Србије*, т. II, 131; Г. Јакшић, В. Ј. Вучковић, *нав. дјело*, 239.

У суштини, сарадња између Румуна и словенских народа почивала је на принципима хришћанске солидарности. Планови за заједничку акцију балканских народа, средином 60-их година, међутим, нису имали само хришћански, већ и словенски карактер. Сходно томе, потпуна сарадња између Румуна и балканских народа није била могућа све док су они у заједници или федерацији словенских народа видјели сличност са државом Хабзбурга или другог народа чијој владајућој већини нису припадали.

Одласком кнеза Кузе, Русија се понадала да би се уређење у румунским кнежевинама могло вратити на стање какво је претходило 1858. години. Противила се јединству кнежевина и именовању за Кузиног насљедника принца из једне од владајућих европских династија. Она није била расположена да подржи унију за коју није потребно њено покровитељство. Сличног става је била и Порта, не одустајући од свог тумачења фермана из 1861. године према коме се унија ограничавала на период Кузине владавине.

Међутим, ускоро се показало да су руске процјене актуелне ситуације у Букурешту почивале на неколико погрешних претпоставки. Наиме, Русија је са симпатијама гледала на сепаратистички покрет у Молдавији, који је још крајем 50-их година предводио молдавски намјесник, туркофил Николае Вогаридес. Још увијек је било свјеже сјећање на то како је, својевремено, као аргумент француској влади за подржавање уније румунских кнежевина послужила воља народа да се уједини. Сасвим погрешно је било њено очекивање да би идеја о раздвајању румунских кнежевина могла превладати у свијести румунског народа.

Судећи према руским конзулским извјештајима, из Букурешта и Јашија, Русија се исувише ослонила на Портине механизме за јачање сепаратистичког покрета. Истини за вољу, информације о постојању сепаратистичких амбиција у Молдавији кнез Горчаков је, осим званичних путева, добијао и посредством својих родбинских веза у кнежевинама. У

истом духу је извјештавао и руски конзул из Јашија, Н. Лексо, који је непосредно послјије Кузиног пада, а поводом приједлога да се за његовог наследника именује фландријски принц информисао владу 26. фебруара 1866. године о слједећем: „избор грофа Фландрије (...) за кнеза Молдо-Влахе није стварна жеља Молдаваца, који би готово сви желели да се одвоје од Влаха, али то не изражавају изричито, страхујући од недоследности, која им се већ догодила 1857. године“.³¹⁴

Кнез Горчаков је у тајним инструкцијама подстицао Игњатијева да преко својих повјерилаца у Букурешту и Јашију храбри сепаратистичку идеју. У извјештају бесарабијском гувернеру 15. априла 1866. године конзул Лексо наводи детаље о нередима које су узроковале сепаратистичке амбиције Молдаваца: „Јутрос, на крају литургије, велика гужва, предвођена митрополитом, прешла је из Катедрале у Палату у намери да се отворено изјасни против уједињења кнежевина и захтева одвајање Молдавије од Влашке. Коњица је појурила у ненаоружану гомилу и почела да туче људе док је митрополит тешко повређен. Видећи да коњица није у стању да порази масе, Привремена влада је послала против њих пјешадију која је одмах запуцала на ненаоружане Молдавце; (...) Привремена влада сада жели да изложи сепаратисте као покрет који производи Русија“.³¹⁵ Демонстрације у Јашију пружиле су доказ да је један дио Молдавије био расположен за раскидање уније са Влашком, међутим, та идеја, ипак, није имала довољну снажну подршку у народу.³¹⁶

Русији је из више разлога ишло у прилог да остане уздржана и директну интервенцију у румунским кнежевинама препусти Порти. Прије свега, није жељела да додатно компликује свој међународни положај и

---

³¹⁴Цитирано према С. Суляк, „Выступление молдаван против объединения с Валахией“, 37-38.

³¹⁵Исто, 39.

³¹⁶B. Jelavich, *Russia and the Formation of the Romanian National Estate*, 156.

подрива несигурну позицију на Балкану, гдје се традиционално њена политика темељила на сарадњи и јединству православних народа. Русија се заправо противила оружаним пријетњама против хришћана, али је, у исто вријеме користила турске пријетње за додатно вршење притиска на власт у Букурешту, сигурна да их Porta неће остварити. У Петрограду се спекулисало да је страни принц у Букурешту маштарија невјештих и неискусних румунских политичара, јер ниједан члан европских владарских породица неће својевољно пристати да управља земљом која је у статусу турског вазала.³¹⁷

У циљу превазилажења политичке кризе са радом је почела, 10. марта 1866. године, конференција великих сила у Паризу. Претходно је под притисцима француског посланика пропала Али-пашина иницијатива да се конференција одржи у Константинопољу.³¹⁸ Против француске воље није иступила Аустрија, још мање Италија, док се Пруска приклонила вољи већине. Против приједлога о одржавању конференције у Паризу су се изјасниле само Русија и Турска.³¹⁹ У том моменту, Француска се још увијек сматрала најутицајнијом земљом у међународној дипломатији, због чега се њени утицаји на Балкану и у кнежевинама нису смјели оспорити.³²⁰

У позадини припрема за одржавање конференције Привремена влада је предузела конкретне мјере у потрази за Кузиним насљедником. На једној од првих сједница Народне скупштине револуционарни лидери су, помало неочекивано, предложили кандидатуру белгијског принца Филипа од

---

³¹⁷Исто, 157.

³¹⁸Principautés Danubiens, АВПРИ, ф. 137, Очеты МИД России, оп. 475, д. 55, (1866), л. 136.

³¹⁹Ј. Ристић – И. Гарашанину, Цариград, 23. фебруар 1866, у *Дипломатско представништво Србије*, т. II, 130.

³²⁰N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople 1/13. 03. 1866, АВПРИ, ф. 133, опис 469, д. 48, л. 324.

Фландрије³²¹. Судећи према извјештају Игњатијева кнезу Горчакову, од 8. марта 1866. године, поменути приједлог је фаворизовала енглеска влада.³²² Он се, међутим, показао исхитреним, јер је белгијски принц негативно одговорио на позив из Букурешта.³²³

*

Одлуком да се конференција одржи у Паризу, њен рад је изашао из оквира надлежности Игњатијева, коме је преостало да савјетује Порту у духу међусобног руско-турског разумијевања и подстиче на повратак уређења кнежевина из 1858. године. Исте инструкције је добио и амбасадор у Паризу, руски представник на конференцији Андреј Фјодорович Будберг³²⁴, чијим учешћем је Игњатијев, у сваком смислу, био разочаран, сматрајући да руски делегат мора боље познавати балканске прилике, што није био случај са руским амбасадором у Паризу.³²⁵

Под утицајем више погрешних претпоставки о односу снага у румунским кнежевинама осмишљена је и руска стратегија на конференцији у Паризу. Барон Будберг је следио ставове Порте, која је наступала агресивно и запријетила окупацијом кнежевина, што је према мишљењу Игњатијева, представљало нови „пуцањ у празно“.³²⁶ Исхитрени покушаји Порте да се супротстави Енглеској и Француској за њу је била исувише опасна игра,

---

³²¹Филип од Фландрије (1837-1905), син белгијског краља Леополда I и краљице Луизе од Орлеана.

³²²N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 8/20. 3. 1866, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 48, л. 371.

³²³В. Jelavich, *Russia and the Formation of the Romanian National Estate*, 153.

³²⁴А. Ф. Будберг, руски амбасадор у Паризу (1862-1868) сматрао је да Русија има два главна задатка: спречавање њемачог уједињења и рјешавање Источног питања, као и да јој је у оба случаја потребна сарадња са Француском.

³²⁵Ј. Ристић – И. Гарашанину, Цариград 5. јул 1866, у *Дипломатско представништво Србије*, 231-232: „Ја не могу да разумем да г. Будберг није знао, да у Србији постоји право наслеђства. Он је телеграфисао г. Игњатијеву, да ће свој положај на Конференцији променити и можда признати књаза Карола, ако би успио наслеђство и за Србију изградити, на шта му је овај одговорио, да наслеђство у Србији већ постоји“.

³²⁶„Записки графа Н. П. Игнатјева 1864-1874“, *Русская старина* 4 (1914), 42.

сматрао је руски посланик.³²⁷ Портине пријетње окупацијом прихватио је као разумљиву потребу за ријетким тренуцима у којима је могла да покаже своју надмоћ у Букурешту. Игњатијеву није било јасно зашто се влада у Петрограду противи именовању страног принца, ако не нуди алтернативни приједлог. Турском представнику Сафет-паши наређено је да игнорише приједлог о именовању страног принца и да инсистира на поштовању протокола из 1859. и 1861. године.³²⁸

У повјерљивом разговору, који је још крајем фебруара 1866. године водио са Фуад-папом, Игњатијев је сазнао како је Порти, прије свега, важно очување државног интегритета јужно од Дунава, као и да не постоји нарочита узнемиреност поводом могућности губитка румунских кнежевина. Сличну изјаву је чуо и од Али-паше, који је додао да би Турска мирније прихватила да кнежевине анектира нека страна сила, него да наставе путем независности, јер би, вођени њеним примјером истим путем кренули и други балкански народи.³²⁹

О ситуацији у румунској престоници Игњатијев је у размијенио мишљења са српским дипломатским заступником у Константинопољу Јованом Ристићем. За кратко вријеме, између Ристића и Игњатијева се развила блиска комуникација и сарадња на превазилажењу неповјерења између Србије и Порте. У разговору с Ристићем, почетком марта 1866. године, руски посланик је сазнао да српска влада са забринутошћу гледа на дешавања у сусједству и могућност преливања те кризе на Србију.³³⁰ Игњатијев је у политичком метежу поводом избора будућег румунског кнеза уочио згодну прилику да Србија затражи нове повластице од Порте. С тим у

---

³²⁷Исто, 42.

³²⁸N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 15/27. март 1866, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 48, л. 447; Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 35.

³²⁹B. Jelavich, *Russia and the Formation of the Romanian National Estate*, 158.

³³⁰N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 19.4/1.5.1866, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 48, л. 566.

вези, Ристић га је упознао са жељом српске владе да се зауме за уступање градова Србији.³³¹ Ристић је саопштио Игњатијеву сазнања о успјеху мисије Јована Мариновића у Паризу и подршци коју је пружила руска амбасада у Лондону. Заправо је дочек српском изасланику у Паризу и Лондону био више куртоазаног карактера.³³² И сама помисао да би неко од његових руских колега, дипломата могао „бити бољи Србин“ или боље ствари разумјети од њега самог, разљутила је генерала Игњатијева.³³³

Конференција у Паризу је засједала између марта и јуна 1866. године, уз више прекида због неусаглашености ставова и различитих тумачења старих докумената о положају кнежевина.³³⁴ За све то вријеме турски представник је вјешто избјегавао полемике о именовану страног принца у Букурешту. Аустријски амбасадор је наводио Али-пашу на мисао о војној окупацији кнежевина у случају да силе наставе на томе да инсистирају.³³⁵ У паузама су се коментарисале ријечи британског конзула у Београду, Џона Лонгворта (1860-1873) упућене Порти како би прихватила страног принца и за узврат затражила гаранције сила за јачање свог ауторитета над Србијом. Та вијест није прошла без реакције Петрограда. Кнез Горчаков је затражио од Игњатијева да пренесе својим колегама да уколико се пружи слично обећање Порти она ће „имати посла са свим Словенима“.³³⁶ Руски посланик се томе радовао, јер би у том случају имао одријешене руке да позове хришћане на општи балкански устанак.³³⁷

---

³³¹Ј. Ристић – И. Гарашанину, Цариград, 2. март 1866, у *Дипломатско представништво Србије*, 134.

³³²С. Рајић, *Спољна политика Србије – између очекивања и реалности 1868-1878*, Београд 2015, 27.

³³³Ј. Ристић – И. Гарашанину, Цариград, 17. мај 1866, у *Дипломатско представништво Србије*, 188.

³³⁴Исто, 30. март 1866, 152.

³³⁵*Principautés Danubiens*, АВПРИ, ф. 137, оп. 475, д. 55, (1866), л. 154.

³³⁶Исто, 154.

³³⁷Ј. Ристић – И. Гарашанину, Цариград, 8. април 1866, у *Дипломатско представништво Србије*, т. II, 157.

У вези са именованем румунског кнеза, Игњатијеву се јавила мисао о могућности кандидатуре кнеза Михаила на румунски престо. У размјени мишљења са конзулом Х. Х. Офенбергом дознао је да је та идеја има прихватљиве изгледе само уколико се ограничи на подручје Мале Влашке и искористи у сврху вршења притиска на Порту.³³⁸ О ситуацији у румунским кнежевинама, крајем марта 1866. године, писао је кнезу Горчакову:

“По моме скромном мишљењу, унија са једним страним принцем, номинално султановим вазалом, ће бити најнеповољнија комбинација за наше интересе. Користећи се принципом интегритета Османске империје, та хибридна влада (Привремена влада) је завршила некажњена свој посао у потпуности и служила је као покорни инструмент нашим непријатељима. Мени се чини да би било боље прихватити комплетну независност кнежевина и, разумљиво, без европских гаранција.³³⁹

Док се у Паризу одлучивало о будућности румунских кнежевина, у Константинопољу се пронијела вијест да је пруски принц Карол Хоенцолерн³⁴⁰ стигао у Букурешт и већ 10. маја 1866. године проглашен за новог румунског кнеза.³⁴¹ По француском савјету, Карол је у писму Фуад-паши признао статус турског вазала. Међутим, његов гест није произвео жељени ефекат у Константинопољу. На хитним сједницама турског Савјета министара усвојена је протестна нота и посредством Сафет-паше изречене су, пред учесницима конференције у Паризу, пријетње окупацијом кнежевина и

---

³³⁸J. Ристић – И. Гарашанину, Цариград, 15. април 1866, у *Дипломатско представништво Србије*, т. II, 161.

³³⁹N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 30.3/2.4. 1866, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 48, л. 151.

³⁴⁰Непосредно прије поласка у Букурешт, Карол је у Берлину разговарао са Бизмарком. Том приликом, будући румунски кнез је добио неколико корисних савјета: „Прихватите позив и идите у земљу гдје су вас грађани скоро једногласно подржали - рекао је Бизмарк и додао да – „у овом случају нема потребе за изричитом дозволом краља, јер он неће бити противан; осим тога, Ви ћете га спасити од одлуке за коју је политички лимитиран“, M. Kremnitz, S. Whitman, *Reminiscences of the King of Roumania*, London-New York 1899, 18, 23.

³⁴¹Е. Е. Чертан, *нав. дјело*, 114.

слањем 20.000 турских војника на румунску границу.³⁴² Мало ко од учесника је схватио озбиљно турске пријетње. Војна интервенција у румунским кнежевинама, према члану XVII Париског мира, била је могућа само уз сагласност европских сила.³⁴³

Русија је била спремна да подржи војну интервенцију у румунским кнежевинама само уколико би Турска преузела потпуну одговорност за све посљедице тог чина. Игњатијев је сматрао да је довољна једна руска ријеч или знак охрабрења да турске трупе умарширају у кнежевине. Владало је опште мишљење да руски савјети о окупацији кнежевина „гурају Порту у провалију“.³⁴⁴ Не желећи да ризикује нове сумње, Игњатијев је спријечио руског конзула у Пловдиву, Најдена Герова да, у прољеће те године, отпутује у Букурешт гдје би присуство руског агента било погрешно протумачено.³⁴⁵

На крају конференције у Паризу кнез Горчаков није имао разлога за задовољство, највише због тога што је већина учесника изгласала легитимитет избору принца Карола Хоенцолерна. У годишњем извјештају МИД-а, кнез Горчаков је рад конференције описао као „једну представу и демонстрацију пропасти која почива на колективним гаранцијама Европе“.³⁴⁶ У завршници, Русија је одустала од подржавања турских приједлога. Ипак, не желећи да тиме наруши односе са Портом, Горчаков је од Игњатијева захтијевао да предузме све кораке зарад очувања добрих односа са турском владом. У исто вријеме, сугерисао је Брунову да гласа против турског приједлога на завршној сједници 25. маја 1866. године. Игњатијев је био

---

³⁴²V. Jelavich, *Russia and the Formation of the Romanian National Estate*, 171.

³⁴³„Записки графа Н. П. Игнатјева 1864-1874“, *Русская старина* 4, 42; Парижский трактат у *Сборник договоров России с другими государствами 1856-1896*, составлен И. В. Козьменко, под ред. Е. А. Адамова, Москва 1952, 23.

³⁴⁴*La crise allemande*, АВПРИ, ф. 137, д. 55, (1866), л. 156.

³⁴⁵Игнатијевић не позволява Герову да иде во Букурешт, 9. 4. 1866, у *Изъ архивата на Н. Геровъ*, кн. II, подъ редакцията на Т. Панчевъ, София 1914, 693.

³⁴⁶*Affaires d'Orient*, АВПРИ, ф. 137, оп. 475, д. 55, (1866), л. 81.

разочаран исходом завршне сједнице, јер су узалудна разматрања и анализе нанијела још један ударац колективном достојанству европских сила.³⁴⁷

У атмосфери опште конфузије и недоречености конференција је, под притиском аустро-пруског конфликта, око Шлезвиг-Холштајна и дискусија о судбини Венеције, закључена почетком јуна 1866. године.³⁴⁸ Још прије сазивања конференције водила се полемика о начину на који ће Аустрија надокнадити губитак Венеције. Као потенцијалне територије за компензацију помињале су се Румунија, Босна и Србија.³⁴⁹ Лорд Расел је предложио да се Аустрији предају кнежевине уколико Венеција дефинитивно припаде Италији. Наполеон III није био против те идеје, већ напротив, стицао се утисак да он тај приједлог подржава.³⁵⁰

Избор Карола Хоенцолерна или о нарушавању Париског уговора

Поменути догађаји, закључно са проглашењем кнеза Карола, потврдили су да је воља народа у кнежевинама била на страни уније и јединства.³⁵¹ Конзервативној струји у кнежевинама је припала већина и повјерен јој је задатак израде новог Устава. Први и најдуговјечнији румунски устав, донесен 1. јула 1866. године, и кнежевину је преобликовао у наследну монархију (1881), уводећи одговорност министара и гаранцију грађанских права и слобода.³⁵²

---

³⁴⁷Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 37.

³⁴⁸V. Jelavich, *Russia and the Formation of the Romanian National Estate*, 160.

³⁴⁹Г. Јакшић, В. Ј. Вучковић, *нав. дјело*, 218.

³⁵⁰*Международные отношения на Балканах 1856-1878*, 125.

³⁵¹*Principautés Danubiens*, АВПРИ, ф. 137, оп. 475, д. 55, (1866), л. 84.

³⁵²О. Печикан, *нав. дјело*, 444-445.

Средином јула 1866. године, послије француске интервенције и сазнања о пруској побједи код Садове, Порта је попустила под међународним притиском и признала насљедно право принцу Каролу.³⁵³ Признање румунског принца, Али-паша је настојао да оправда Игњатијеву и кнезу Горчакову не желећи да Русија криви Порту што се повиновала француском утицају, када се знало да су то учиниле и знатно снажније државе.³⁵⁴ Порта се није одрицала војничког притиска на Румунију. Турске трупе Омер-паше и бившег београдског војног комесара Мехмед Али-паше су се преко Варне кретале ка Шумли и Рушчуку.³⁵⁵ У беспотребној манифестацији силе Игњатијев није проналазио стварну опасност, јер је, према његовом мишљењу, Порта већ пропустила најповољнији моменат за окупацију кнежевина, у тренутку принчевог доласка у Букурешт.

Ферман о признању за насљедног румунског кнеза Карол је, крајем октобра 1866. године, лично примио од султана у Константинопољу.³⁵⁶ На власти ће остати наредних четрдесет и осам година.³⁵⁷ Боравећи у турској престоници исказао је заинтересованост за сарадњу са руским посланством. Игњатијев није са одушевљење реаговао на ту идеју, али је кнезу, по наређењу Горчакова, узвратио посјету. Карол је још раније, по савјету Бизмарка, најавио конзервативну политику и сарадњу са Русијом. Користећи пружену прилику, Игњатијев је ставио до знања румунском кнезу да је Русија формално признала његов избор, али да ће њен однос према Кнежевини Румунији зависити и од тога на који начин ће нова влада рјешавати питање

---

³⁵³Е. Е. Чертан, *нав. djelo*, 116.

³⁵⁴„Записки графа Н. П. Игњатјева 1864-1874“, *Русская старина* 4 (1914), 43.

³⁵⁵Ј. Ристић – И. Гарашанин, Цариград, 10. јун 1866, у *Дипломатско представништво Србије*, т. II, 215.

³⁵⁶Wiederholtes Dringen auf Erscheinen des Prinzen von Hohenzollern in Constantinopel le 29 août 1866, *Das Staatsarchiv Sammlung der offiziellen Aktenstücke zur Geschichte der Gegenwart*, no. 2635, Hamburg 1867, 229; Е. Е. Чертан, *нав. djelo*, 120.

³⁵⁷В. Н. Виноградов, „Румыния при правлении А. Кузы и под властью „чудовищной коалиции“, у *История Балкан - Судьбоносное двадцатилетие 1856-1878.гг.*, 52.

статуса посвећених манастира.³⁵⁸ Користио је исту прилику да укаже на неопходност рјешења питања пољских миграната на румунској граници и поврата имовине и прихода посвећеним манастирима.³⁵⁹ Руски став у овом питању прецизиран је у инструкцијама које је Игњатијев примио почетком 1867. године:

„Без сваке сумње, непријатељско понашање румунске владе према нама и према Источној Цркви нам даје право да престанемо да их фаворизујемо, што смо одувijek чинили. При томе, цар не сматра народ у Влашкој и Молдавији одговорним за неправду владе коју су недавно одбацили.“³⁶⁰

Примјер румунског уједињења, уз непрестано кршење одредаба мира у Паризу, пружио је додатни аргумент Русији у наставку борбе за ревизију неповољних тачака истог мира. Пристајањем на све уступке кнежевинама и нарушавањем мира, турска влада је радила у руском интересу.³⁶¹ На крају, тиме што су прихватиле кандидатуру кнеза Карола европске силе и Турска задале су завршни ударац Париском миру и обесмислиле даљње обавезивање сила потписница на поштовање његових одлука. С правом се у Петрограду сматрало да су се стекли услови за поништење и одредбе о неутрализацији Црног мора.³⁶² Користећи ситуацију, Игњатијев је у разговорима са Алипашом, показивао привидну забринутост, упозоравајући на то да Русија неће сносити одговорност за посљедице занемаривања Париског уговора које ће,

---

³⁵⁸„Записки графа Н. П. Игнатјева 1864-1874“, *Русская старина* 4 (1914), 44.

³⁵⁹Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 47.

³⁶⁰Исто, 43-45.

³⁶¹Записка о нарушених разним странама Паризског трактата и других међународних договора, ГАРФ ф. 730, оп. 1, ед. хр. 790, л. 1об.

³⁶²Исто, л. 2, 2об, Порта је признала одлуке конференције из 1858. године, гдје је одлучено да обе владе добију своје господаре и помоћнике, који ће бити потомци очева рођених у Молдавији и Влашкој. Потом, на завршној сједници конференције у Паризу (9. септембра 1859) признала је кнеза Кузу за господара Уједињених кнежевина Влашке и Молдавије. Затим је пристала на модификацију споразума из 1858. године и признала јединствену скупштину и уједињење румунских кнежевина (1861).

свакако, нанијети додатну штету достојанству цијеле Европе и Порте. Не можемо бити више Турци од самих Турака – закључио је Игњатијев.³⁶³

*

Упркос свим потешкоћама са којима се у почетку сусрео, можемо рећи да је са Игњатијевљевим доласком у Константинопољ, почела активна руска интервенција у румунском питању. Судећи према садржају његових мемоарских биљешки, кроз румунско питање су се показала непријатељства француске владе, која се, према његовом мишљењу, цијелу деценију служила румунским кнежевинама у доказивању сопственог политичког престижа. Када су се унутрашње прилике у Румунији стишале, руско-француско ривалство се прелило на Србију, у односу према којој је француска дипломатија имала другачији став.³⁶⁴ Попут других европских сила, француска влада је у Букурешту жељела да види независног, страног кнеза, а у Београду турског вазала.³⁶⁵

---

³⁶³Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 45.

³⁶⁴„Записки графа Н. П. Игнатјева 1864-1874“, *Русская старина* 4 (1914), 46.

³⁶⁵Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 57.

4. СРПСКО ПИТАЊЕ (1864-1868)

Кнез Михаило – носилац идеје ослободилачке акције на Балкану

Почетком 60-их година Балкан се нашао у средишту пажње званичне политике европских сила због неколико важних догађаја. Прије свега, државним ударом у Грчкој (1862) смјењен је краљ Ото I, а за његовог наследника проглашен је дански принц Ђорђе I. Недуго затим, Енглеска се одрекла Јонских острва у корист Грчке, а западне силе су средином 1866. године признале Карола Хоенцолерна на мјесту кнеза уједињене Румуније, што ће Русија и Турска учинити двије године касније. Међутим, највећи потрес на Балкану изазвао је Критски устанак (1866-1869). У организацији балканске и антитурске акције Србији је припала изузетно важна улога. Кнез Михаило Обреновић (1860-1868) нашао се у улози организатора Првог балканског савеза, који је почивао на систему политичких споразума између балканских кнежевина. Српски кнез се ослањао на подршку Русије, што је за Порту представљало нову пријетњу, тек што је прихватила чињеницу да је уједињењем Румунија „готово потпуно одвојена од Царства“.³⁶⁶

*

У годинама своје друге владавине, кнез Михаило је много тога учинио како би мирним и дипломатским путем, стекао пијетет у својој и околним српским земљама, а Србију претворио у центар јужног словенства. Дјелимично и због тога, Русија се у својој балканској политици ослањала на сарадњу са српским кнезом и министром Илијом Гарашанином. Мотрила је на његове одлуке и радила све да он остане на престолу Србије. У ријетко

---

³⁶⁶Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 55.

чему су се Игњатијев и кнез Горчаков слагали као у томе да Србија представља тачку око које треба да се окупе сви балкански народи и спремно дочекају моменат ослобођења од турске власти.³⁶⁷ Међутим, између њих није постојала сагласност у одлуци о погодном тренутку за општу балканску акцију. Игњатијев је сматрао како се одлагањем акције губи драгоцено вријеме, а руска улога у испуњењу националних циљева балканских народа препушта европским силама.³⁶⁸ С друге стране, пак, кнезу Горчакову је било готово незамисливо самостално учешће Русије у општем рату на Балкану, који би поништио све дипломатске напоре предузете у циљу поништавања неутрализације Црног мора.

Сходно томе, кнез Горчаков је захтијевао од Игњатијева да личне симпатије и жеље остави по страни, наступа умјерено и придржава се начела конзервативизма и европског концерта.³⁶⁹ Ипак, много тога у понашању Игњатијева је указивало да су његови ставови о балканској политици револуционарни, више него конзервативни. Он није вјеровао у европску равнотежу сила, сматрајући да све потписнице Париског мира имају непријатељски став према руским интересима на Балкану. Сматрао је, у најмању руку, неприродним настојања руске владе да сарађује са европским силама умјесто са хришћанима, који ни најмање нису презали од руског присуства на Балкану.³⁷⁰

При томе, неслагање са Горчаковљевим ставовима, не треба тумачити на начин да је Игњатијев безобзирно и по цијену свега тежио ка устанку хришћана, напротив, он је знао на који начин да упозори на опасност од неадекватних војних планова и процјена српске владе. У свакој прилици је

---

³⁶⁷Воспоминания генерал-фельдмаршала графа Дмитрия Алексеевича Милютина 1860–1862, под редакцией Л. Г. Захаровой, Москва 1999, 227; *О борьбе Сербии за свою независимость*, без даты (не ранше 60-х годов XIX века), РГАДА, ф. 1274 Панины - Блудовы, оп. 1, ед. хр. 950, л. 3.

³⁶⁸С. Терзић, *Србија и Грчка (1856-1903), Борба за Балкан*, Београд 1992, 124.

³⁶⁹В. М. Хевролина, *нав. djelo*, 220-221.

³⁷⁰Исто, 220.

упозоравао кнеза Михаила и на недовољно искуство српске војске и недостатак школованих официра. Према његовом мишљењу, неприпремљену и непромишљену акцију на Балкану европске силе би искористиле да заузму страну Порте и изнова јој пруже увјерења својих пријатељских намјера.

Најважнији стуб ослободилачке акције на Балкану, поред добро организоване војске, према мишљењу Игњатијева, представљао је кнез Михаило. Са политичким програмом српског кнеза се упознао још у вријеме управљања Азијским департманом МИД-а. Тих је година хвалио залагање кнеза Михаила тврдећи да је „радио све сам и у свему је показивао велики понос“.³⁷¹ До истека свог мандата у департману, у љето 1864. године, Игњатијев је испратио расплет у кнежевој борби против опозиције и завјереника. Подржао је кнежев говор на отварању Великогоспојинске скупштине (28. августа), у коме је поменуо бомбардовање Београда и неиспуњење одлука Канлиџанске конференције (1862).³⁷² Вјеровао је у његову искрену наклоност ка Русији и посматрао га је као јединог политичког лидера на Балкану. Поштовање према заслугама кнеза Михаила, руски посланик исказао је и у својим мемоарским биљешкама, величајући амбицију и жељу српског кнеза да се нађе у улози вође балканских хришћана и „обнови Душаново царство (...) свих кнежевина које су пале под Турке након битке на Косову“.³⁷³

Игњатијев је сматрао да поштовање народа према националној политици српског кнеза и његовим патриотским осјећањима превазилази границе српске кнежевине. У сукобу против Турске, надао се, да би кнеза

---

³⁷¹ГАРФ, ф. 730, оп. 1, ед. хр. 507, л. 4об, Чини се интересантним то да је, ранијих година, са неповјерењем гледао на кнежеве блиске сараднике што се посебно односило на Илију Гарашанина; D. MacKenzie, *Count N. P. Ignatiev: The Father of Lies?* 209.

³⁷²Д. Леовац, *Србија и Русија за време друге владавине кнеза Михаила (1860-1868)*, 136.

³⁷³Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 55.

Михаила подржали и словенски народи у Аустрији.³⁷⁴ Бунтовни и ратоборни Срби, према његовом мишљењу, у сарадњи са другим балканским народима, могли су да изнесу општу акцију, док су, за разлику од њих, латински народи, попут Румуна, по природи мирни и „мекани“ и као такви са Словенима су могли развити само краткотрајну и пролазну сарадњу.³⁷⁵ Упркос томе, Игњатијев неће изостављати румунске кнежевине из планова за општу, балканску акцију.

Најважнији предуслов за успјех антитурске акције, коју би предводио српски кнез, за њега је представљала снажна и добро организована војска. У свакој прилици Игњатијев је подстицао српску владу на убрзање војних реформи и увећање капацитета у наоружању. Указивао је кнезу Михаилу на опасности које долазе од прецјењивања стварне снаге српске војске, чему су Срби, према његовом мишљењу, били веома склони. Сви савјети које је руски посланик слао кнезу Михаилу потицали су од његове жеље да српски кнез успјешно изнесе „улогу коју је историја намијенила Србији“.³⁷⁶

С обзиром на то да су у претходним годинама, према мишљењу Игњатијева, сва дипломатска средства била исцрпљена његово учешће у припрема за реализацију устанка говори у прилог томе да је руски посланик једино рјешење балканског питања видио у општем рату. Активна, на тренутке и агресивна, дипломатија руског посланика нарочито је дошла до изражаја кроз формирање Првог балканског савеза. Таква врста подстицаја са руске стране, коју су пружали Игњатијев и руска „национална партија“, у којој су дјеловали министар Д. А. Миљутин и кнез Гагарин, потребна је била српској влади и кнезу Михаилу.

---

³⁷⁴Исто, 267.

³⁷⁵Исто, 55.

³⁷⁶Исто, 265.

Посредник између Србије и Османског царства (1864-1866)

Доласком у Константинопољ, Игњатијев се укључио у дијалог између Србије и Порте око питања - евакуације турских тврђава из Србије и исељавања муслимана из Малог Зворника и Сакра. Како се чинило, српска влада је гајила наде да ће доказана попустљивост Порте у односу према румунским кнежевинама бити узета у обзир и према српским захтјевима. Истом мишљу се водио и Игњатијев, све док, у једном разговору са великим везиром Фуад-пашом није сазнао из којих разлога Порта различито поступа у односу према Србији и румунским кнежевинама:

„У пракси, коначни губитак Уједињених кнежевина био би за Османско царство од секундарног значаја; на неки начин чак би то била предност (...) али у погледу очувања интегритета царства мора се бранити важан принцип, јер ако такав пример подјеле пређе обалу Дунава, ово би могао да буде почетак краја, односно пут за радикално рјешење Источног питања“.³⁷⁷

С обзиром на то да су стране амбасаде у Константинопољу настојале да оспоре све интервенције руског посланства, Игњатијев је, у почетку, иступио опрезно и умјерено. Једно од питања које се разматрало, у љето 1864. године, односило се на исплату одштета исељеним турским породицама из Србије. Првобитна сума за непокретна добра која је потраживана од Србије износила је осамнаест милиона пијастера. Српска влада се није сложила са траженим износом, па је посредовањем енглеског амбасадора Булвера и француског

---

³⁷⁷Исто, 55.

конзула у Београду Ботмилијана, износ смањен на девет милиона.³⁷⁸ Јован Ристић, српски капућехаја у Константинопољу, није претјерано вјеровао у енглеску добронамјерност, јер је одвећ познавао сујетну природу амбасадора Булвера, који не би учествовао у пословима са Србима у којима највеће заслуге не би могао себи приписати.³⁷⁹ Међутим, српска влада није била у позицији да прави избор, нарочито ако се узме у обзир њена финансијска оптерећеност управним и војним реформама. С тим у вези, министар Гарашанин је 8. септембра 1864. године писао великом везиру и изјавио пристанак на исплату од максимално девет милиона. Игњатијев је о томе информисан преко београдског конзула Шишкина.³⁸⁰

Први покушај генерала Игњатијева да покрене питање напуштања турских тврђава десио се почетком 1865. године. Према ономе што је сазнао од Али-паше и Фуад-паше, Порта би на то пристала „само преко њихових лешева“.³⁸¹ Београдска тврђава је представљала „симбол ауторитета султана и интегритета царства“ чија би предаја могла бити схваћена као почетак распада турске државе.³⁸² Познавајући менталитет султанових министара Игњатијев је знао да ће Порта пристати да напусти тврђаве само из крајње нужде и изузетних околности.³⁸³ Међутим, предстојећи немири на Криту ће, ипак, навести Порту да размисли о српским захтјевима. У актуелном моменту, Игњатијев је сматрао да највећа опасност за српски народ не долази од стране Порте, већ од Аустрије. Међутим, нешто друго је задавало бриге руском посланику, а то је пракса турске владе да се, у готово свим питањима

---

³⁷⁸Г. Јакшић, В. Ј. Вучковић, *нав. djelo*, 198.

³⁷⁹N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 13/25. 10. 1864, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 31, л. 10.

³⁸⁰Исто, 6/18. 10. 1864. л. 25.

³⁸¹Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 59.

³⁸²Цитирано према Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 259.

³⁸³Н. П. Игњатијев – А. М. Горчакову, Пера, 22. март 1866, АС, ф. ИГ, бр. 1609, л. 5.

која су се тичала положаја хришћана, савјетује са бечким двором, јер се сматрало да су дијелиле заједничке интересе у свим словенским пословима.³⁸⁴

*

Вишегодишњи преговори и потајне мјере у циљу организовања заједничког антитурског устанка ушли су у завршну фазу 1866. године. Владајући кругови у Петрограду, иако су подржавали оснивање Првог балканског савеза, прибојавали су се преурађене акције и националне експлозије на Балкану. Под притиском званичног Петрограда, Игњатијев је у марту 1866. године, изјавио у присуству Ристића да ће, у том часу, лоше одјекнути покретање српског питања.³⁸⁵ Преко своје воље, он је, у неким тренуцима, користио Ристићево повјерење како би преусмјерио пажњу српске владе са припрема за општу акцију на рјешавање спорних питања између ње и Порте.³⁸⁶

С обзиром на то да се „тврђавско“³⁸⁷ убрајало у ред сложенијих питања, кнез Горчаков је, крајем марта 1866. године, послао инструкције руском посланику да српско-турске преговоре преусмјери ка једноставнијим питањима. Игњатијев је уживао повјерење српског капућехаје што је користио за пружање увјерења како су околности повољне да Порта изађе у сусрет српском захтјеву у питању иселјавања Малог Зворника.³⁸⁸ Међутим, Ристић је предложио да преговори са Портом сачекају док се не рашчисти ситуација у румунским кнежевинама.³⁸⁹ Осим тога, вијест о одржавању

---

³⁸⁴Исто, 57.

³⁸⁵N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 1/13. 03. 1866, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 48, л. 341.

³⁸⁶Г. Јакшић, В. Ј. Вучковић, *нав. djelo*, 211, 217.

³⁸⁷Исто, 222, у Србији су и даље постојале тврђаве са турском посадом, као потврда њеног вазалног односа према Турској и кочица на путу ка независности. Из угла Порте, тврђаве су биле више од политичког питања и уживале су статус националног симбола.

³⁸⁸Ј. Ристић – И. Гарашанину, Цариград, 23. март 1866, *Дипломатско представништво Србије*, 146.

³⁸⁹Н. П. Игњатијев – А. М. Горчакову, Пера, 22. март 1866, Архив Србије (АС), ф. Илија Гарашанин (ИГ), бр. 1609, л. 5.

конференције у Паризу (1866) покренула је очекивања српске владе о могућности да се узме у разматрање тврђавско питање. С тим у вези, Игњатијев је одмах ставио до знања Ристићу да не треба гајити превелика очекивања, мислећи на француску дипломатију, која јесте подржавала независност румунских кнежевина, али је у случају српских захтјева остала при свом ранијем ставу.³⁹⁰

На Ристићево инсистирање, Игњатијев се сложио да би руски представник могао, у замјену за пружање подршке француским приједлозима, затражити да се Србији предају тврђаве. У сарадњи са руским послаником, Ристић је написао представку о тврђавском питању и послао је на увид руској влади.³⁹¹ У скромном одговору, руска влада је дала начелно обећање да ће подржати српску иницијативу на конференцији само уколико оно буде узето у разматрање од стране других учесника, али да прва неће потезати ово питање.³⁹²

Игњатијев је лично сматрао да су шансе за успјех српске иницијативе веће уколико ступи у директне преговоре са Портом. У том смјеру је покушао да савјетује и Али-пашу, рекавши му да „поступи мудро“ и договори се са Србијом, јер би се могло поновити, као у случају са румунским кнежевинама, да о судбини тога питања одлучује међународна конференција.³⁹³ Под претпоставком да уздржаност турске владе потиче од критика јавности, руски посланик је предложио да се цјелокупна ситуација представи као њена,

---

³⁹⁰N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 27.2/11. 3 1866, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 48, л. 340.

³⁹¹Г. Јакшић, В. Ј. Вучковић, *нав. дјело*, 220.

³⁹²Исто, 222.

³⁹³Ј. Ристић – И. Гарашанину, Цариград, 30. март 1866, у *Дипломатско представништво Србије*, 150, Турски министар се прибојавао да би исељавање муслимана из Малог Зворника „произвело рђаво упечатљење“ у јавности док га је Ристић увјеравао, преко драгомана руске амбасаде, да исељење неће произвести никакву сензацију, јер тамо нема више од 120 особа“.

а не иницијатива супротне, српске стране.³⁹⁴ Али-паша, међутим, није прихватио приједлог, па је Игњатијев одустао од даљег инсистирања.³⁹⁵ На крају разговора, руски посланик га је добронамјерно упозорио да „Срби нису Власи“, очигледно алудирајући на њихову ратоборност.³⁹⁶

Српска иницијатива у тврђавском питању задобила је пажњу и француског амбасадора Мустјеа, коме је ласкало сазнање да хришћани у Турској и даље вјерују у свемоћ француске дипломатије.³⁹⁷ За разлику од њега, аустријски посланик Прокеш-Остен није показивао претјерани оптимизам у вези са питањем тврђава. Он је сматрао да су Турци мање расположени, него у протеклих неколико мјесеци.³⁹⁸ Руско посланство је располагало са информацијама да се турски министри, више него икада противе евакуацији тврђава из Србије.³⁹⁹ С тим у вези, аустријски интернунциј није занемаривао важност улоге коју је Србија могла одиграти на Балкану, али није успијевао да се ослободи утиска како француска директно подржава српске претензије. О притиску француске дипломатије на Порту, Игњатијев је писао Горчакову, изводећи закључак да ће, без сваке сумње, француски притисак бити довољан да се избришу све недоумице које Порта има у вези са овим питањем.⁴⁰⁰

---

³⁹⁴N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 19.4/1.5. 1866, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 48, л. 566; Г. Јакшић, В. Ј. Вучковић, *нав. djelo*, 230.

³⁹⁵N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 19.4/1.5. 1866, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 48, л. 567.

³⁹⁶Ј. Ристић – И. Гарашанину, Цариград, 11. јул 1866, у *Дипломатско представништво Србије*, 241.

³⁹⁷N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 27.12/8.1.1867, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 30, л. 52; исти – истоме, 27.12/8.1.1867, л. 54; N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 17/29.1.1867, л. 272-273; Међутим, Ристић је примио налог из Београда да пренесе француском амбасадору како је Србија далеко од тога да се стави у службу било које од великих сила, а још мање да се одушевљава њиховим властитим политичким интересима.

³⁹⁸N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 27.12/8.1.1867, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 30, л. 91.

³⁹⁹Исто, л. 101.

⁴⁰⁰Исто, л. 91.

Као што се и очекивало, опасност од избијања општег устанка на Балкану, под притиском немира на Криту, приморала је турску владу да озбиљније размотри опцију напуштања тврђава. У новембру 1866. године, када је Ристић посетио великог везира и уручио му кнежево писмо о предаји градова Србији, Фуад-паша је стекао утисак да је то урађено по савјету руског посланика, који се силно трудио да постигне и минималан напредак у српском питању, када већ није успио у румунском питању.⁴⁰¹

Француска се сложила са уступањем утврђења Србији још у децембру 1866. године, док се у енглеском парламенту полемисало да ли треба извршити притисак на Османско царство у интересу Србије, због утврђења која нису имала ранију стратешку важност.⁴⁰² У току само једне седмице, писао је Игњатијев кнезу Горчакову, сви министри у турској влади су консултовани у вези са питањем напуштања тврђава.⁴⁰³ У крајњем исходу, Порта је одлучила да се напусте тврђаве, а вијест је саопштена током вечере која је организована у сарадњи са француском амбасадом.⁴⁰⁴

Према сазнањима руског посланства, новоименовани француски амбасадор у Константинопољу Никола Проспер Буре, у задњем је часу показао изузетну упорност у корист Србије која је окончана у општем увјерењу како је он потпуно сам одрадио сав посао у српском интересу.⁴⁰⁵ Фуад-паша је уручио Ристићу писмо о предаји тврђава и пренио му султанов позив да кнез Михаило посети Константинопољ. Дознало се и да је аустријски амбасадор потајно предложио Порти да до темеља разори тврђаве

---

⁴⁰¹Г. Јакшић, В. Ј. Вучковић, *нав. djelo*, 305; Ј. Ристић – И. Гарашанину, Цариград, 11. јул 1866, у *Дипломатско заступништво Србије*, исти-истоме 2. новембар 1866, 291, 295.

⁴⁰²М. Ковић, *нав. djelo*, 116.

⁴⁰³N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 7/19. 2. 1867, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 30, л. 365, 366.

⁴⁰⁴N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 21.2./5.3.1867, л. 453.

⁴⁰⁵N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 7/19. 2. 1867, л. 366.

прије повлачења својих гарнизона.⁴⁰⁶ Информисан о свему, Игњатијев се држао по страни, мислећи да тиме ради у српском интересу. Поучен ранијим искуствима, клонио се претјераног истицања, јер би западне силе, у том случају, засигурно, пронашле начин да искажу негодовање и осујете иницијативу.⁴⁰⁷

Одлука о напуштању тврђава, у Србији, саопштена је 17. фебруара 1867. године. Кнез Михаило је већ почетком априла стигао у Константинопољ, гдје му је, десет дана касније, уручен ферман о предаји тврђава.⁴⁰⁸ У разматрању начина на који ће се евакуација тврђава одразити на ситуацију на Балкану, Игњатијев је изразио бојазан да ће словенски покрет⁴⁰⁹ сасвим сигурно бити пољуљан, а његов почетак за неко вријеме одложен.⁴¹⁰ Приликом сусрета кнеза Михаила и Игњатијева у Константинопољу, посланик је, тешка срца, оцијенио као разумну кнежеву одлуку да пружи предност рјешењу тврђавског питања. Упркос томе што је, и послије кнежеве посјете Константинопољу, наставила са оружаним припремама, убрзо ће се показати да је Игњатијева процјена о неопходном одлагању акције, због стања у ком се налазила њена војска, била сасвим исправна.⁴¹¹

---

⁴⁰⁶Исто, N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 21.2./5.3.1867, л. 453.

⁴⁰⁷Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 261.

⁴⁰⁸Исто, 263.

⁴⁰⁹Игњатијев у документима често изједначава словенски и балкански покрет.

⁴¹⁰Memoire du g. Ignatiev, 8.1. 1868, АВПРИ, ф. 138, Секрeный архив министра, оп. 467, д. 12, л. 12.

⁴¹¹Телеграмма Н. П. Стрeмоухова – Н. П. Шишкину, Департаментъ Азиатский, 8. 6. 1867, НИОР РГБ, ф. 169 Милютин Дмитрий Алексеевич, н. 36, ед. хр. 68, л. 1, У прољеће 1867. године у Србију је допутовала руска војна мисија са задатком да утврди стање у коме се налазила српска војска и укаже на примјер добре организације војних снага. У телеграму Стрeмоухова руском конзулу Шишкину, савјетовало се да руски офисици Г. А. Лер, В. И. Постельников и Н. А. Сњесоров поведу рачуна о тајности своје мисије и избјегавају експонирање које би покренуло питања страних влада; У јесен 1867. године, члан руске војне мисије у Србији, капетан Н. А. Сњесоров подијелио је са министром Миљутином разочаравајући утисак о стању српске војске и изостанку одговарајућих припрема, кривећи за то министра Миливоја Блазнавца, Ј. Блажић, Ј. В. Ивановна, „Преписка митрополита Михаила и грофице А. Д. Блудове о догађајима у Србији 1868. године“, *Miscellanea* књ. XXXIV (2013), 196.

У прилог догађајима на Криту и у Србији, Али-паша се повјерио Игњатијеву како сматра да је Порта задовољила читав свијет са испуњењем захтјева српске владе, а вјероватно никога није усрећила својим ставом у односу према критском устанку. Игњатијев је закључио да, у тренутку када се компликовала ситуација на Криту, Порта је настојала да одобровољи Србију, као далеко опаснијег непријатеља.⁴¹²

У вријеме када се рјешавало твђавско питање, из сасвим другачијих разлога, Игњатијев је имао посебан разлог за лично задовољство. Наиме, 25. марта 1867. године из Петрограда је стигло обавјештење о његовом унапређењу са положаја посланика и опуномоћеног министра на мјесто руског амбасадора у Константинопољу.⁴¹³

Сарадња у организацији ослободилачке акције хришћана: Први балкански савез (1866-1868)

Аустро-пруски сукоб (1866) и устанак на Криту убрзали су припреме за заједничку акцију хришћана против Турске. Вијести о припремама за подизање општег устанка, ван руске контроле, забрињавале су званични Петроград.⁴¹⁴ Руска влада је рачунала на оданост и сарадњу са православним народима, али, у исто вријеме, стрепила је од изненадног устанка настојећи да пронађе начин да планове за ослободилачку акцију задржи под контролом и у тајности. Цар и кнез Горчаков и даље су сматрали да се положај хришћана

---

⁴¹²N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople (secrete), 7/19. 2. 1867, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 30, л. 373.

⁴¹³Формулярные списки чиновников МИД, АВПРИ, ф. 159. оп. 464, д. 154, л. 10.

⁴¹⁴С. А. Никитин, *Очерки по истории Южных Славян в 50-70-е годы 19 в.*, Москва 1970, 168.

у Турској може и треба побољшати кроз државне реформе и без нових оружаних сукоба. За разлику од њих, Игњатијев је прижељкивао да ће аустро-пруски сукоб покренути општу балканску акцију. Међутим, тај сукоб је окончан послје свега шест седмица, а већ 23. августа 1866. године Аустрија и Пруска су закључиле мир у Прагу. Под руским утицајем, Србија је задржала неутралност.⁴¹⁵ На крају сукоба Аустрија је била војнички исцрпљена, Пруска ојачана, а Француска изолована; док се Енглеска повукла у своје егоистичне интересе.⁴¹⁶

У својим војно-политичким плановима, српска влада је рачунала на дипломатску подршку Француске и Русије.⁴¹⁷ У почетку, Игњатијев је слиједио директиве из Петрограда, настојећи да контролише кретања на Балкану. Лично је био ближи идеји ослобођења хришћана у војном савезу са Русијом, која је, како је сматрао, имала историјску улогу да их у тој идеји подржи.⁴¹⁸ Међутим, почетком 1866. године, руска влада је тражила од кнеза Михаила, да још неко вријеме, одржи мир на Балкану. Из Петрограда се савјетовало да Србија „сачува своју снагу за касније, јер рјешење српског питања није на видику“.⁴¹⁹ Без обзира на то што је својим савјетима, у неким фазама, успоравала акцију хришћана, Русија се није одрицала права да контролише припреме и одлучује о погодном тренутку за акцију.

Упознати са званичним ставом руске владе хришћани су подршку налазили у руским дипломатама и агентима, попут генерала Игњатијева, који су, у тајности, охрабривали њихове планове у већој мјери него су то прописивале инструкције из Петрограда. Управо на темељу независног

---

⁴¹⁵С. Терзић, *Србија и Грчка*, 169.

⁴¹⁶Affaires d'Orient - Очеги МИД (1866), АВПРИ, ф. 137, оп. 475, д. 55, л. 95.

⁴¹⁷С. Терзић, *Србија и Грчка*, 116.

⁴¹⁸В. М. Хевролина, *нав. djelo*, 220-221.

⁴¹⁹Руски амбасадор у Бечу Штакелберг рекао је то, у јуну 1866. године, Јовану Мариновићу, Цитирано према Н. Петровић, „Аустро-Угарска нагодба, градови и Источно питање“, у *Ослобођење градова у Србији од Турака 1862-1867*, САНУ, Београд 1970, 266.

поступања у том сегменту своје дипломатије, Игњатијев је стекао изузетан ауторитет код хришћана у цијелој Турској. О комуникацији са МИД-ом, знао је да напише родитељима: „Упутства ми нису потребна; правичан и благовремен одговор из Министарства иностраних дјела никада нећете добити“.⁴²⁰

*

Најважнији предуслов за успјешну сарадњу хришћана, према мишљењу Игњатијева, представљао је споразум између Србије и Грчке, као два најјача фактора у рјешавању балканског питања.⁴²¹ Преплетеност српско-грчких интереса гарантовала је успјех у сарадњи против заједничког непријатеља – Турске. Тим поводом, Игњатијев је пријатељски савјетовао грчком посланику у Константинопољу, Н. Д. Делијанису да се за преговоре са Србијом именује личност, која није била у саставу грчке владе. Најподеснија особа, са српске стране, према посланиковом мишљењу био је Ристић, а са грчке стране, генерал Димитрије Боцарис.⁴²²

Све активности у којима је учествовао Игњатијев указују на то да је вјеровало у успјех устанка хришћана само уколико поприми општи, балкански карактер. У свакој прилици је потицао преговоре у формирању одбрамбено-офанзивног савеза Србије, Грчке, Црне Горе и Румуније, као и бугарског и албанског народа. У том смислу, Ристићу је указивао на значај обнове сарадње између Србије и Црне Горе, увјеравајући га у успјех акције само уколико се, у тој борби, уједини „цијелокупно српско племе“.⁴²³ Када дође до

---

⁴²⁰В. Н. Виноградов, „Россия в борьбе за освобождение балканских народов“, у *Судьбоносное двадцатилетие 1856-1878.гг.*, 154.

⁴²¹Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 237.

⁴²²С. Терзић, *Србија и Грчка*, 125.

⁴²³Н. П. Игнатјев – К. Д. Петковичу, Константинопољ, 10. 9. 1865, ДМЦ-АО, ф. Приновљени рукописи (1865), н. 614.

рата са Турском, Херцеговина је, према његовим процјенама, требало да припадне Црној Гори, а Босна Србији.⁴²⁴

С обзиром на то да је руска влада са забринутошћу гледала на француске покушаје да придобије за сарадњу књаза Николу, Игњатијева је радовала вијест да су се, у јесен 1866. године, преговори о сарадњи између Београда и Цетиња нашли у завршној фази. Србија и Црна Гора су 5. октобра 1866. године потписале уговор о сарадњи у подизању заједничког устанка против Турске, који је ратификован 26. октобра, док је план операција требало накнадно усвојити.

Преко руског конзула из Пловдива, Н. Герова, Игњатијев је пратио ток преговора између српске владе и бугарског комитета у Букурешту.⁴²⁵ Бугарске чорбације, конзервативци окупљени око „Добродетелне дружине“ обраћали су се српској и руској влади с намјером да се прикључе акцији кнеза Михаила. Тим поводом, почетком 1867. године је српској страни предат на увид уговор или „Програм политичког одношаја Србо-Бугара“ који се садржавао приједлог за формирање Југословенског царства. Послије више потврда о слагању са ставовима српске владе, у априлу 1867. године је потписан договор о реализацији „Програма политичког одношаја Србо-Бугара“.⁴²⁶

Преговори између српске и румунске владе дјелимично су и због промјенљиве политичке ситуације у Букурешту били најнеизвјеснији.⁴²⁷ Руска

---

⁴²⁴D. MacKenzie, *Count N. P. Ignatiev: The Father of Lies?* 232.

⁴²⁵D. MacKenzie, *Count N. P. Ignatiev: The Father of Lies?* 235; С. А. Никитин, „Дипломатические отношения России с Южными Славянами в 60-их годах 19. века“, *Славянский сборник* (1947), 282-285.

⁴²⁶С. А. Никитин, *Очерки истории*, 168.

⁴²⁷У поређењу са суједима положај румунских кнежевина се разликовао. С обзиром на то да је уживала подршку Запада, за њу је останак ван Балканског савеза изискивао мању жртву него учешће у истом. Са тим се слагао и Игњатијев, док је узроке румунске уздржаности проналазио и у израженом пацифизму кнеза Карола и непостојању територијалних претензија Румуније у односу према Османском царству.

дипломатија се држала става да Румунију треба укључити у савез, никако је издвајати и препуштати француским утицајима. Помно пратећи преговоре између српске владе и њених сусједа, Игњатијев је највише енергије уложио у закључење споразума између Србије и Грчке. У намјери да убрза споразум Београда и Атине, он је у октобру 1866. године, гарантовао грчкој влади како је нацрт уговора о српско-румунском савезу (1865)⁴²⁸ већ постигнут и да се очекује његова верификација. Очигледно нетачном информацијом Игњатијев је желио да пружи гаранције грчкој влади и убрза њен улазак у савез.⁴²⁹ Руска влада је такође била упућена у ток српско-румунских преговора, и савјетовала је опрезност у дијеловима договора који су се односили на територијална проширења, док се у друга питања није мијешала. Нацрт уговора између Србије и Румуније усаглашен је тек крајем 1867. године.

Упркос настојањима Игњатијева, српско-грчки преговори су текли споро због изостанка договора око подјеле територија у случају побједи над Турском. Предмет спорна су биле Бугарска и Македонија. У улози незваничног посредника, Игњатијев је на обје стране савјетовао избјегавање полемике око територија које су се, и даље, налазиле у саставу турске државе. Указивао је и на чињеницу, која се није смјела занемарити, да су спорну територију насељавали и Бугари.⁴³⁰ Међутим, потребно је било да се грчка влада увјери у неискреност обећања француске дипломатије да би постала сусретљивија и прихватила приједлог Игњатијева да се разматрање спорних области остави за касније. Између јануара и марта 1867. године, преговори су

---

⁴²⁸У питању је био нацрт споразума из маја 1865. године који је израђен још за вријеме Кузине владавине. Садржавао је пет тачака које су се тичале заједничке борбе за отказивање сизаренства Порти, у ослонцу на Русију и уз територијално проширење за Србију, јер је природна граница Румуније била на Дунаву.

⁴²⁹Г. Јакшић, В. Ј. Вучковић, *нав. дјело*, 237.

⁴³⁰N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 14/26. 2. 1867, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 30, л. 431.

се одвијали споро, али су захваљујући Игњатијеву обновљени већ у мају исте године. Србија и Грчка су закључиле уговор 26. августа 1867. године, који је кнез Михаило ратификовао у октобру 1867. године, а грчки краљ тек почетком 1868. године.⁴³¹

*

Контакти између Гарашанина и албанских племена обновљени су у прољеће 1866. године. Истовремено су до Игњатијева стизале информације о антитурском расположењу албанског главару Целал-паше, једног од потомака породице Зогу, из области Мата, који је боравио у Константинопољу, без почаста, издржавајући се од мале апанаже.⁴³² Као и остатак албанске аристократије и он је био бунтовник који се у прошлости више пута бунио против пореског исцрпљивања турских власти и покушаја да „систематски уништи вишевијековни поредак ствари“⁴³³. Узимајући у обзир тренутну ситуацију на Балкану, паша је, путем повјерљивих веза, понудио сарадњу руском посланству у Константинопољу у планирању акције против Турске.⁴³⁴ Његов циљ је био бијег из Константинопоља и подизање устанка у

---

⁴³¹Србија је прихватила да мобилише око 60.000, а Грчка 30.000 војника и флоту, док су рат Турској могле да објаве само у међусобном договору; Србија је тежила ка припајању Босне и Херцеговине, а Грчка Епира и Тесалије; Уговор између Србије и Грчке је подразумијевао да ће: рат Турској бити објављен у договору двије земље, осим у случају да Турска прва нападне, Србија прихватити обавезу да до марта 1868. године стави на располагање спремних 60.000 војника, а Грчка 30.000 војника када почне рат против Турске обје земље су прихватиле да ратују до ослобођења свих хришћана, у случају побједе Грчкој ће припасти Епир и Тесалија, а Србији Босна и Херцеговина; Г. Јакшић, В. Ј. Вучковић, *нав. djelo*, 394; С. Терзић, *Србија и Грчка*, 132.

⁴³²Копия съ секретного отношения Г. Посланика в Константинополь къ Генеральному Консулу въ Сербии, отъ 2. Мая 1866, АС, ф. ИГ, бр. 1609, л. 12.

⁴³³В. Н. Виноградов, „Россия в борьбе за освобождение балканских народов“, у *Судьбоносное двадцатилетие 1856-1878.гг.*, 145.

⁴³⁴Живећи у Константинопољу Целал-паша је одржавао контакте са земљаком, православцем Наумом Сидовим, којег је Игњатијев самоиницијативно именовано за конзуларног агента, јер за то није била потребна подршка владе. Српски заступник је пристао да исплаћује Науму плату од 2000 рубаља годишње, иако та врста издатака није била предвиђена буџетом руског посланства. Посредством Наума руско посланство је сазнало за план Целал-паше о ослобођењу Албаније и сарадњи са балканским народима. Целал-паша га је замолио да упозна руског посланика са спремношћу на сарадњу, Ј. Ристић – И. Гарашанину, Цариград,

Албанији. На инсистирање другог секретара руског посланства Михаила Александровича Хитрова⁴³⁵ али и Ристића, Игњатијев је узео у разматрање Целал-пашин приједлог о сарадњи.⁴³⁶ Целал-паша је открио да намјерава да искористи актуелне прилике у Европи, побуни се и стане у одбрану свога народа, сматрајући да ће успјети да окупи приближно 25.000 војника из сусједних албанских племена.⁴³⁷ С тим у вези, Игњатијева је изненадила јачина ауторитета који је Русија уживала међу „тим удаљеним племенима“, која нису била изложена сталној пропаганди и интригама Запада. Ристићу је повјерена улога особе од повјерења за преговоре са албанским племенима. У те сврхе, Игњатијев му је давао новац на зајам, а да о томе није обавјештавао надређене у Петрограду.⁴³⁸

Недостатак новца за спровођење оружаних припрема један је од најчешћих проблема са којима се сусретао Игњатијев у организацији албанског народа. Прилика за сарадњу са њиховим племенима, на чијем придобијању је активно радила и Порта, није се смјела пропустити, па је Игњатијев крајем 1866. године затражио помоћ од директора Стремоухова. У јануару 1867. године, одобрено је 290.736 рубаља за организовање устанка у Албанији.⁴³⁹

---

22. август 1866, у *Дипломатско представништво Србије*, 254; Г. Јакшић, В. Вучковић, *нав. дјело*, 242.

⁴³⁵Михаил Александрович Хитрово, руски конзул у Битољу (1861-1864), касније други секретар руске амбасаде у Константинопољу, поштовалац „игњатијевљеве школе дипломатије“, С. А. Никитин, *Славянские комитеты в России 1858-1876*, Москва 1960, 52.

⁴³⁶Судећи према Ристићевом мишљењу које је подијелио са Гарашанином, средином априла 1866, Србија је правила грешку и пренебегавајући албанска племена, које Порта није покорила у потпуности. Међу тим народом су се издвајале три главна племена: Миридити, католици са Скадра, Геге у средњој Албанији и Тоске на југу, Ј. Ристић – И. Гарашанину, Цариград, 15. април 1866, у *Дипломатско представништво Србије*, 162-163. Г. Јакшић, В. Ј. Вучковић, *нав. дјело*, 242- 243.

⁴³⁷АС, ИГ, бр. 1609, л. 14.

⁴³⁸Ј. Ристић – И. Гарашанину, Цариград, 17. децембар 1866, у *Дипломатско представништво Србије*, 320.

⁴³⁹Д. Леовац, *Србија и Русија за време друге владавине кнеза Михаила (1860-1868)*, 196.

*

Нешто раније, у јесен 1866. године, у преписци са Горчаковом и Стремоуховом, Игњатијев је, коментаришући политичку ситуацију на Балкану, истицао да би Русија, ипак, требало да подржи ослободилачку акцију балканских народа. Уколико се настави са политиком немијешања, без сваке сумње, хришћани ће то протумачити као одраз руске слабости, а не њених политичких интереса. Енергично залагање руског посланика ласкало је Ристићу, који је вјеровао да српска влада може рачунати на руску подршку у предстојећој балканској акцији.⁴⁴⁰ Међутим, Ристићев став је формиран на основу његових разговора и сарадње са Игњатијевом. Узимајући у обзир узајамно повјерење и пријатељство, намеће се питање, у којој мјери је српски капућехаја могао да направи разлику између личних иницијатива генерала Игњатијева и званичних инструкција из Петрограда.

У комуникацији са конзулом А. С. Јонином из Јањине, који је, у јесен 1866. године, по жељи Игњатијева у тајности боравио на Криту и у Атини, гдје се срео са грчким хетеристима, разматране су могућности за ширење устанка. Устанак на Криту се могао одржати само уколико се укључе и други дијелови Балкана. Добио је увјерења да би до немира у Епиру могло доћи за око мјесец дана, као и да се очекује да Србија, до тада, не покреће акцију.⁴⁴¹ У разговору са капетаном Љубомиром Ивановићем, вршиоцем дужности српског заступника, Игњатијев је изјавио да би за Србију било корисно уколико се Епир, за неко вријеме, буде самостално борио и одвукао концентрацију турских трупа ка југу. У том тренутку, међународна

---

⁴⁴⁰Международные отношения на Балканах 1856-1878, 175-176.

⁴⁴¹В. М. Хевролина, *нав. дело*, 222.

дипломатија је била наклоњенија Грцима, више него Словенима, који због накнадног уласка у борбу, не би били сматрани организаторима устанка.⁴⁴²

*

У првој седмици јануара 1867. године, Игњатијев је предао МИД-у забиљешку о корацима које би Русија требало да предузме на Балкану у случају рата. На том мјесту, анализирао је три могућа исхода Источног питања: договор сила око судбине Турске, признавање аутономије хришћанским народима под турским сизеренством и препуштање хришћанима да самостално ријеше питање будућности Турске. Због специфичности улоге која је Србији намијењена у предстојећим догађајима, предложио је слање војне опреме и руских официра за обуку српске и грчке војске.⁴⁴³ Русија још увијек није била спремна да учествује у рату на Балкану, али је требало да подржи хришћане кроз демонстрацију војне силе на својим границама. У случају да се европске силе укључе у устанак долазила је у обзир руска војна интервенција. У тим околностима, према његовим процјенама, потребно је било концентрисати око 120.000 војника ка Галицији и доњем Дунаву, око 60.000 војника на Кавказу, уз обавезно слање руских бродова у воде Босфора.⁴⁴⁴ Игњатијев је изразио жељу да руководи официрима који су били задужени за прикупљање информација из подручја Кавказа, гдје је, према његовом мишљењу, у правом тренутку, требало пренијети центар борбе против Турске.⁴⁴⁵ Приједлоге руског амбасадора подржали су министри Д. А. Миљутин и Н. К. Крабе, међутим, у обрачунима двије струје у МИД-у, задња ријеч је, ипак, припадала кнезу Горчакову.⁴⁴⁶

---

⁴⁴²Љ. Ивановић – И. Гарашанину, Цариград, 7. 10. 1866. у *Дипломатско представништво Србије*, 285-286.

⁴⁴³В. М. Хевролина, *нав. дјело*, 226.

⁴⁴⁴В. Н. Виноградов, „Россия в борьбе за освобождение балканских народов“, 152.

⁴⁴⁵*Воспоминания графа Д. А. Милютина 1865-1867*, 454.

⁴⁴⁶Граф Н. П. Игнatieв, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 225.

Београдски конзул Н. П. Шишкин је, по Гарашаниновом савјету, у мају 1866. године послао у Константинопољ, неповољан извјештај о стању српске војске. Интерпретирајући Гарашанинове ријечи, конзул је указао да Србија због недостатка ратног материјала, недовољног броја официра, неувједбаности војске и недостатка дисциплине још двије године није била спремна на акцију. Узалудна су била Ристићева настојања да разувјери Игњатијева у тачност података изнесених у Шишкиновом извјештају.⁴⁴⁷ У јануару 1867. године, стање у редовима српске војске се разматрало и кроз војни план дефанзивних и офанзивних операција Србије, руског војног аташеа у Константинопољу пуковника Виктора Антоновича Франкинија. Према Игњатијевљевом објашњењу, потреба за израдом таквог једног плана јавила се због појаве „залуталих војних пројеката, који нису узимали у обзир неискуство и незнање српских трупа, као и помањкање добрих официра што је било веома важно за подухвате од стратешке важности“.⁴⁴⁸ У извјештају пуковника Франкинија изнесене су обесхрабрујуће процјене, нарочито у погледу бројности српске војске и њеној укупној популацији од 1,100,000 људи. Са буџетом од 14 и по милиона франака, Србија у рату са Турском не би могла сама да води главне операције. У војсци би требало да има отприлике 7,000 слободних војника који служе регуларну војску; остали, војници од двадесет до педесет година имају вјежбу која траје четири године у заједничкој школи. У случају рата са Турском, Србија је могла рачунати на шест или седам хиљада волонтера из Аустрије и сусједних турских провинција.⁴⁴⁹

---

⁴⁴⁷Г. Јакшић, В. Ј. Вучковић, *нав. дјело*, 233.

⁴⁴⁸N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 17/29.1.1867, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 30, л. 169.

⁴⁴⁹Копија мемоара *Consideration generales sur les operations offensives et defensives de l'armee Serbe contre les forces de la Turquie* (Constantinople 5/17. janvier 1867), без потписа, план операција српске војске, у случају рата са Турском, посредством Ристића је предат српској влади, Ј. Ристић – И. Гарашанину, Цариград, 9. 01. 1867, у *Дипломатско представништво Србије*, 335.

Осим незадовољавајућих бројчаних и материјалних ресурса српске војске подједнака опасност, према мишљењу Игњатијева, долазила од сасвим нове појаве да су млађе генерације Срба, образоване и еманциповане по моделима са Запада, показивале недовољно интересовања за одлазак у рат.⁴⁵⁰ Своја искрена осјећања и унутрашње борбе описивао је у писмима оцу и мајци:

„Задржавајући Грке и Србе ја, у њиховим очима, губим популарност коју сам стекао. На мени је страшна одговорност пред нашим потомцима за неактивност због које ће Источно питање бити ријешено пред нашим носем, против нас, и сасвим сигурно, на нашу штету“.⁴⁵¹

*

Свега неколико дана после биљешке о балканској политици Русије, коју је упутио МИД-у, Игњатијев је 10. јануара 1867. године саставио наредни документ исте тематике, али овога пута за директора Азијског департмана Н. П. Стермоухова.⁴⁵² У умјереном тону Игњатијев је изнио став да помоћ Русије није представљала једини предуслов за ослобођење словенских народа. Кључ слободе на Балкану крио се у међусобном јединству. Овога пута Игњатијев није поменуо војне планове и одустао је од дијела захтјева из своје претходне забиљешке МИД-у. Истакао је важност сарадње са албанским племенима, којима је, у случају успјеха устанка, требало да се призна независност. Побуне у Сјеверној Албанији, Епиру и Тесалији биле су корисне за јачање позиције Србије, али и Црне Горе и православног народа Босне и Херцеговине. У тренутној ситуацији показало се да је Грчка представљала најслабију карику, због утицаја Запада и општег неповјерења које је владало према хетеристима.

---

⁴⁵⁰Ritchie, G. V, *нав. дјело*, 233.

⁴⁵¹Цитирано према В. М. Хевролина, *нав. дјело*, 229.

⁴⁵²Судећи према Ристићевом извјештају, директору Азијског департмана Н. П. Стремоухову се приписивала „велика бугароманија, за коју је заслужна била грофица А. Д. Блудова, Ј. Ристић – И. Гарашанину, Цариград, 9. 01. 1866, у *Дипломатско представништво Србије*, 337.

С обзиром на то да су Игњатијеву припадале посебне заслуге за напредовање грчко-бугарског црквеног спора, изненађује сумња са којом је писао о могућности формирања независне Бугарске кнежевине. Осим тога, он потпуно занемарује територијална проширења Бугара и пажњу, у том смислу, поклања Србији и Грчкој.⁴⁵³

И у наредним мјесецима, Игњатијев је остао досљедан ставу да је најповољнија ситуација за почетак устанка побуна албанских племена. Током сусрета са Мариновићем у Константинопољу, почетком априла 1867. године, договорено је да руски повјереник Стојан Иванов Везенковић отпутује у Београд по додатне инструкције. Међутим, Игњатијев је у међувремену сазнао да је устанак код Гега већ почео, док је у другим крајевима пролонгиран до почетка маја, па је Везенковић умјесто у Београд, отпутовао у Албанију. На лицу мјеста се показало да није способан за организацију озбиљне акције⁴⁵⁴, па је одговорност за неуспјех приписана Игњатијеву, чије поступање, с тим у вези, није било најјасније Гарашанину.⁴⁵⁵

Руски конзулски извјештаји из Варне, Солуна и Призрена, у прољеће 1867. године, свједочили су о спорадичним немирима у тим областима. У исто вријеме, из Епира су стизале вијести о доласку Гарибалдија, а извјештавало се и о активностима Бугара на Доњем Дунаву и њиховој сарадњи са Одеским бугарским настојатељством.⁴⁵⁶ Од средине 1867. године однос руске владе према бугарским комитетима се промијенио, дјелимично и заслугама руског посланика у Букурешту Х. Х. Офенберга, који је указао на оправдање сумње о сарадњи између француске владе и Централног тајног бугарског комитета. Дио новчаног износа од двије стотине хиљада рубаља,

---

⁴⁵³В. М. Хевролина, *нав. дјело*, 228.

⁴⁵⁴Везенковић је у Албанији изавао неколико мањих нереда, био је рањен и пребјегао је у Црну Гору.

⁴⁵⁵Г. Јакшић, В. Ј. Вучковић, *нав. дјело*, 415-416.

⁴⁵⁶В. М. Хевролина, *нав. дјело*, 238.

који је послат руском посланству у Константинопољу, почетком те године, није отишао директно бугарским комитетима, већ је преко веза српске владе послат у Букурешт. Игњатијев је сматрао да ће успјех Балканског савеза зависити и од положаја у борби који ће заузимати албанска племена и Македонија, па је у односу са њима био изузетно дарезљив.⁴⁵⁷

У сврху помоћи ослободилачкој акцији хришћана Игњатијев је предложио да руска влада пошаље два милиона рубаља. И сам Ристић је вјеровао да је и посланик био свјестан да поменута сума није била довољна за покретање акције, али је засигурно знао да већи износ не може добити. Његову биљешку је прочитао и цар Александар II који је, судећи према сазнањима српског заступника у Константинопољу, изјавио начелно слагање са посланиковим приједлозима.⁴⁵⁸ Међутим, према другим изворима цар је поменути пројекат оцијенио као „нереалан и неизводљив у актуелном тренутку“.⁴⁵⁹

Неуспјели покушај организовања устанка у Албанији, уступање тврђава Србији, али и путовање кнеза Михаила у Константинопољ, одложили су припреме за почетак ослободилачке акције за јесен 1867. године.⁴⁶⁰

---

⁴⁵⁷Почетком маја 1867. године бугарски одред од свега тридесет људи, под вођством Панајота Хитова и Васиља Левског, прешао је Дунав и заједно са другим бугарским одредима, сукобио се 30. маја са турском војском, И. Г. Сенкевич, *Россия и Критское восстание 1866-1869. гг.*, Москва 1970, 122; У вријеме српско-бугарских преговора, говорило се да је Русија припремала антитурски устанак у Бугарској, о томе Выписка из писъма с надписю „А.Г“ из Москвы к Кугчиу П. в Варшаву о распространении слухов о подговорке Россей восстания в Болгарии, 2. 5. 1867, ГАРФ, ф. 109. Третъе отделение собственной его императорского величества канцелярии, оп. 4а, ед. хр. 412, л. 1.

⁴⁵⁸Због осјетљивог финансијског положаја и актуелних унутрашњих реформи у Русији, које су захтјевале додатне новчане издатке, кнез Горчаков је одговорио посланику у духовитом маниру: „Ви, мој драги генерале, одређујете и суму нужну за циљ, но ви нећете ваљда хтети поступати као какав машиниста, који би, у намјери да исправи покварену машину, завукао прсте у њу, а заборавио би, да за прстима иде рука, а за руком тело“, Ј. Ристић – И. Гарашанину, Цариград, 2. 11. 1866, у *Дипломатско представништво Србије*, 297.

⁴⁵⁹В. М. Хевролина, *нав. djело*, 226.

⁴⁶⁰Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 233.

Словенски патриота: Источна конфедерација балканских народа

У својој првој биљешци о балканској политици, из јануара 1867. године, у контексту предстојећег хришћанског устанка, Игњатијев је предложио на који начин би требало да се организују балканске кнежевине, у случају побједи над Турском. Занемарујући интересе западних сила и преувеличавајући снагу јединства балканских народа, Игњатијев је предложио формирање једне православне, источне конфедерације, којом би дириговала Русија. Источна конфедерација би почивала на савезу или уговореном односу између Србије, Црне Горе, Румуније, Грчке, Бугара и албанских племена. У тој ситуацији, Константинопољ би добио статус слободног града са мјешовитим или руским војним гарнизомом. Држава балканских народа је у свим пројекцијама Игњатијева, као и у овој, представљена као заштитни бедем од аустро-словенске идеје.

У Петрограду нису озбиљно узимали у разматрање Игњатијевљевоу идеју о оснивању конфедерације већ су је приписали утицајима словенофилских кругова и општем, словенском ентузијазму који је преплавио руско друштво под утицајем Словенског конгреса и Етнографске изложбе у Москви (1867).⁴⁶¹ Уосталом, сложићемо се са ставом историчарке В. М.

---

⁴⁶¹С. А. Никитин, „Славянские съезды шестидесятых годов XIX века“, у *Славянский вопрос и русское общество в 1867-1878 годах*, Славянский сборник (1948), 17, 23, 24, У прољеће 1867. године је организован Словенски конгрес и Етнографска изложба у Москви и Петербургу у циљу да се јавности представе традиција и култура народа који су живјели у Руској империји и словенских народа из Османског царства и Хабзбуршке монархије. Према тврдњама професора С. А. Никитина, сасвим су погрешне претпоставке изнесене у тексту књижевног критичара и преводиоца пољског језика, Јулијана Кључкова „Le Congrès de Moscou et la Propagande panslaviste“ да је изложба имала антиаустријски карактер и представљала

Хевролине која је његов приједлог приписала „очајничком покушају“ да наведе руску владу на одважнији потез у балканској политици.⁴⁶²

У разматрању односа руске владе према српском националном покрету, у његовим преломним годинама, треба узети у обзир, поред политичког и дипломатског аспекта, шири друштвени и културно-религиозни концепт. Гледиште словенофила се може посматрати кроз културно-филозофске ставове руских интелектуалаца и писаца, од А. С. Хомјакова до Ф. Достојевског, затим, просвјетну и културну подршку српским школама, манастирима и црквама на подручјима Црне Горе, Старе Србије, Босне и Херцеговине и на крају кроз ставове руске дипломатије, која је у мањој или већој мјери била упућена на сарадњу са словенофилским кружоком.⁴⁶³ Присуство словенофила на Балкану учвршћивало је хришћане у вјери да своје ослободилачке планове вежу за Русију. У исто вријеме, подстицали су руску владу да одлучније и агресивније иступи на Балкану.⁴⁶⁴

Уколико идеју Балканске конфедерације припишемо утицајима словенофила, онда, ваља поменути и то да исте утицаје проналазимо и

одговор на њен пораз у 1866. године, уколико је познато да се идеја јавила још 1862. године, а покренута је 1865. године. Делегати из реда словенских народа били су политички лидери, трговци, научни радници и особе сасвим непознате у политичком и културном животу заједница из којих су долазили. Примјер Србије и Црне Горе показује да су иза посјете њихових делегација стајале њихове владе. Српски делегат Милан Милићевић је прије путовања на изложбу посјетио кнеза Михаиала и Илију Гарашанина од којих је добио упутства. Најбројнија је била чешка делегација, са двадесет и седам учесника. Из Србије је у Русију отпутовало дванаест учесника, а из Црне Горе два; О окупљању делегата у свом дневнику Александар А. Кирејев је записао: „Ми (Палацки, Ригер и ја) стигли смо у Ермитаж и тамо испред дворца Рускога цара у току је био избор депутације из реда различитих словенских народа која ће се представити цару. Једино слијепец није видјео велико значење посјете Словена Русији. (...) У цијелом пријему Словена много тога је наивно и смијешно (ми увијек све преселимо), али то није мијењало чињеницу да су њихове симпатије остале у пуној снази“, Научно-исследователский отдел рукописей Российской государственной библиотеке (НИОР РГБ), ф. 126 Киреевы и Новиковы, ед. хр. 4а-5, л. 36-37.

⁴⁶²Г. Јакшић, В. Ј. Вучковић, *нав. дјело*, 378.

⁴⁶³С. Терзић, „Руски словенофили и српско питање (1856-1878)“, у *Српско-руски односи од краја XVIII до почетка XX века*, међународни научни скуп 23-25. септембар 2010. године САНУ, 96.

⁴⁶⁴Ч. Повов, *Источно питање и српска револуција 1804-1918*, 123.

другим сегментима његове дипломатске мисије у Константинопољу. Управо је посебност његових ставова према православним народима блиска словенофилима, који су, баш као и Игњатијев, сматрали да је њихово ослобођење и уједињење историјска мисија Русије. Утицаје тих идеја уочавамо и у његовим појединачним доживљајима православних народа, као на примјер Срба, које је називао руском браћом по религији и крви и припадницима велике словенске породице.⁴⁶⁵ Надахнуће словенским патриотизмом Игњатијев је усвајао од М. Каткова, М. Погодина, К. Н. Леонтјева и браће Аксаков, који су радо сарађивали са младим дипломатом, јер упркос својим резултатима није потпао под утицај аристократске надмености која га је окруживала.⁴⁶⁶ Владало је увјерење како је именовање Игњатијева у Константинопољу први тријумф руске партије националиста на челу са Катковом.⁴⁶⁷

Игњатијев је са словенофилима дијелио и дубоко неповјерење према аустријској политици на Балкану. У раду, под називом *Словенско питање (1860-1886)*, из 1864. године, у коме се разлажу политички погледи И. С. Аксакова, каже се да Русија није имала право да уступи Аустрији ни Босну, ни Србију, као ни румунске кнежевине.⁴⁶⁸ Уколико словенски народи чије су судбине увезане са латинским свијетом, желе да остану Словени, писао је И. С. Аксаков, морају се, без изговора, одрећи свих веза са Римом и ујединити у

---

⁴⁶⁵Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 55; Срби су са посебним емоцијама доживљавали Игњатијева, што се наслућује из писма архимандрита Нићифора Дучића протојереју М. Ф. Рајевском: „Генералу Славноме г. Игњатијеву, којег обожавам ради његова великог Славенскога патриотизма, узвишене мудрости и енергије, с којом брани и заступа достојно интересе хришћанске уопште, а Славенске напосе! Он се имао ради шта родити!“, Н. Дучић – М. Ф. Рајевском, Трст 24. фебруар/8. март 1868. године, у *Југословени и Русија. Документи из архива М. Ф. Рајевског 40–80 године XIX века*, т. II, књ. I, приредили С. И. Данченко, Н. Петровић, и др. Београд 1989, 263.

⁴⁶⁶„The General Ignatieff“, 73.

⁴⁶⁷С. Н. Рурп, *нав. дјело*, 50.

⁴⁶⁸*Славянский вопрос за взглядом И. С. Аксакова 1860-1886*, Вестник Европы 8, Санктпетербург (1886), 799-800.

православљу. У супротном, словенско питање ће бити сужено на балканско питање.⁴⁶⁹

Судећи према закључцима, претежно, западне историографије Игњатијев је именован на мјесто посланика у Константинопољу управо због своје опередијелености да води политику блиску словенофилским круговима.⁴⁷⁰ Са тим ставом се, међутим, данас, као ни ранијих година, не слажу сви истраживачи. Руски државни савјетник и историчар Александар Михајлович Ону⁴⁷¹ сматрао је потпуно нетачним претпоставке о словенофилском опредјелјењу амбасадора Игњатијева. Његова дипломатија, тврдио је Ону, почивала је на политици интереса, у потпуности је била лишена романтичарског и националног заноса словенофила у чије редове су га, најчешће, сврстали његови политички неистомишљеници и непријатељи.⁴⁷²

Реформе или устанак

Почетком 1867. године кнез Горчаков је дознао од француског колеге Мустјеа за француско-пруску кризу око луксембуршког питања. Заокупљеност Француске проблемима на Западу руски министар је искористио и у мају 1867. године упознао јавност са новим приједлогом за

---

⁴⁶⁹М. Н. Покровский, *Дипломатия и войны Царской России в XX столетии*, Москва 1923, 250.

⁴⁷⁰*Les Russes peints par eux-mêmes par un Russe*, 83.

⁴⁷¹Син Михајла Константиновича Онуа, дипломате, члана дипломатске мисије у Константинопољу, први драгоман руског посланства у вријеме потписивања мира у Сан Стефану (1878).

⁴⁷²А. М. Ону, *нав. djelo*, 407.

спровођење реформи у Турској.⁴⁷³ Иницијатива кнеза Горчакова поткријешљена је била подацима из конзулских извјештаја о нефункционалности турског пореског система и злоупотребима над друштвеним и материјалним положајем хришћана.

Конзулски извјештаји из свих дијелова Балкана редовно су стизали и до генерала Игњатијева. Сарајевски конзул Ј. Р. Шчулепников га је информисао о подједнако тешком положају народа у Херцеговини и Босни, издвајајући сељаке као најугроженију категорију становништва. Хришћани нису имали никаква очекивања од Вилајетске реформе (1864) и за њих је старо уређење било чак и прихватљивије.⁴⁷⁴ Судајући према конзулским извјештајима из Сарајева, српско становништво у Босанском вилајету се жалило на подјеле које је у њиховим редовима направила турска власт одлуком да дио православаца укључи у локалну администрацију. Погађало их је и понашање православних трговаца, који су се понашали крајње равнодушно иако је требало да заступају интересе цијеле православне заједнице у сарајевском меџлису. За обичан народ неприхватљив је био и начин избора њихових представника у меџлису, јер се дешавало да из Херцеговине само један човјек заступа интересе цијеле православне заједнице.⁴⁷⁵

На основу прикупљених информација кнез Горчаков је, 6. априла 1867. године, европским силама упутио дипломатску ноту, која је садржавала и нови програм реформи у циљу заштите хришћана, али и очувања државног поретка у Османском царству.⁴⁷⁶ Реформе су предвиђале груписање

---

⁴⁷³Г. Јакшић, В. Вучковић, *нав. djelo*, 309.

⁴⁷⁴А. Д. Мцхвариашвили, „Положение Османской империи в 60-е г. XIX в. (по материалам опубликованных Записок графа Н. П. Игнатъева)“, *Историческая и социально-образовательная мысль* 19 (2013), 19; Донесение Е. Р. Шчулепникова – Н. П. Игнатъеву о возможных мерах по улучшению положения христианского населения Герцеговины, Сараево 19. октября 1865, у *Освободительная борьба народов Боснии и Герцеговины и Россия 1865-1875*, т. II, ред. Ю. А. Писарев, М. Экмечич, Москва 1988, 27-30.

⁴⁷⁵И. Тепић, *нав. djelo*, 80, 127, 130.

⁴⁷⁶Г. Јакшић, В. Вучковић, *нав. djelo*, 309.

становништва по основу народности, поштовање принципа административне самоуправе, стварање мјешовитих судова, ослобађање хришћана од војне обавезе и службу немуслимана у локалној милицији.⁴⁷⁷ Циљ руског приједлога реформи је био стицање „мјесне аутономије хришћана“ која је, по традицији турске државе, у претходним вијековима била гарантована свим народима у царству. Таква организација Турске, прије или касније, довела би до издвајања и груписања националних посебности народа у одвојене државе.⁴⁷⁸ Европске силе нису са одушевљењем реаговале на ноту руског министра, прије свега, јер је давала висок степен аутономије хришћана у Турској. Против су се изјасниле Аустрија и Француска, па је иницијатива руског министра одбијена.

У јуну 1867. године, у вријеме Свјетске изложбе у Паризу, кнез Горчаков и Мустје су ипак покушали да договоре заједничку стратегију, иако су различито гледали на питање реформи у Турској.⁴⁷⁹ Из угла западне дипломатије, руска влада је вршила притиске на Порту и захтијевала толеранцију и поштовање права православних хришћана, док је нетолерантно поступала према католицима у Пољској.⁴⁸⁰ Цар и кнез Горчаков су у Паризу испитивали и могућност задобијања француске подршке у измјени режима неутралности Црног мора, али је Наполеон III одбио да разговора на ту тему.

Реформна нота кнеза Горчакова повод је била за вишемјесечну полемику гарантних сила око формулисања заједничке декларације, у циљу наставка вршења притиска на Порту. Разматрало се и неколико појединачних програма реформи, а међу њима и програм француског

---

⁴⁷⁷Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 217; Г. Јакшић, В. Вучковић, *нав. дјело*, 376.

⁴⁷⁸С. Рајић, „Последњи план кнеза Михаила Обреновића о Босни и Херцеговини“, *Српски историјски часопис I*, (2018), 107.

⁴⁷⁹Egypte – Отчеты МИД (1866), АВПРИ, ф. 137, оп. 475, д. 55, л. 127.

⁴⁸⁰“The General Ignatieff”, 85.

министра иностраних дјела Мустјеа. На захтјев кнеза Горчакова, Игњатијев је извршио детаљну анализу Мустјеовог програма реформи. Дошао је до закључка да је француски министар сасвим негирао хришћанску аутономију и превасходно желио да заштити француски капитал у турским банкама и жељезници. Очигледан недостатак његовог програма је и занемаривање реалних односа између хришћана и муслимана.⁴⁸¹ Суживот између хришћана и муслимана у царству, сматрао је Игњатијев, првенствено не би прихватила Porta, али ни хришћани. Француски министар је био инспирисан идејама „младотурака“ и „нових османиста“, потпуно неприхватљивим за хришћане и неспојивим са материјалним и духовним вриједностима живота у Турској.⁴⁸² Након дужег времена, кнез Горчаков се сложио са Игњатијевом оцјеном, цијенећи и сам да је покушај успостављања руско-француске сарадње осуђен на неуспјех.⁴⁸³

Сви програми реформи иза којих су стајале западне силе, без изузетка, пројектовани су са циљем да се настави денационализација и потчињавање хришћана у Османском царству, закључио је Игњатијев. Искрено је вјеровао да између Истока и Запада постоји исувише дубок јаз који се није могао премостити политичким компромисом или програмом реформи.⁴⁸⁴ Једноставно речено, Турска није била у стању да испоштује националне посебности балканских народа.⁴⁸⁵ Сва претходна искуства су показала непримјенљивост турских реформи, првенствено, због њихових неусклађености са условима живота различитих вјера и народа у Турској. Која је сврха инсистирања на новим реформама, питао се Игњатијев, када догађаји на Балкану не могу чекати резултате њихове примјене и неминовно

---

⁴⁸¹Memoire du general Ignatiev 8. 1. 1868, АВПРИ, ф. 138, оп. 467, д. 12, л. 5.

⁴⁸²В. М. Хевролина, *нав. дјело*, 238.

⁴⁸³Исто, 233-234.

⁴⁸⁴Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 217.

⁴⁸⁵Memoire du general Ignatiev 8. 1. 1868, АВПРИ, ф. 138, оп. 467, д. 12, л. 5.

ће се одвијати својим током. Осим тога, вишемјесечно незадовољство хришћана у Турској није произашло искључиво из рђавих реформи већ и због ускраћивања подршке њиховој ослободилачкој акцији. Игњатијев је у свакој прилици подсећао Горчакова на то да се Русија одлагањем хришћанског устанка удаљава од рјешења Источног питања:

„Врење међу хришћанским народима је снажно до те мјере да они неће хтјети чекати рок који је погодан за Русију.“⁴⁸⁶

Упркос негативном ставу, Игњатијев се, према инструкцијама кнеза Горчакова, прихватио „тешког и осјетљивог посла“ израде свог приједлога реформи у Турској.⁴⁸⁷ Најновије податке о (не)провођењу реформи, социјално-економском положају хришћана и жалбама локалног православног становништва преузео је из руских конзулских извјештаја.⁴⁸⁸ На основу тих сазнања, Игњатијев је предложио да се хришћанима дају следеће погодности:

- покрајинска самоуправа и формирање покрајинских вијећа у којима ће бити заступљене све националности;
- враћање права православној цркви и оснивање Бугарске цркве;
- независност у раду хришћанских школа;
- већу заступљеност хришћана у правосудном систему;
- једнакост свих пред законом;
- повећање ефикасности правосудног система;
- објављивање свих закона на српском, бугарском и грчком језику;⁴⁸⁹

---

⁴⁸⁶Цитирано према Н. Петровић, „Аустро-Угарска нагодба“, 278; погледати Ј. Ристић – И. Гарашанину, Цариград, 22. 08. 1866, у *Дипломатско представништво Србије*, 250.

⁴⁸⁷Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 213.

⁴⁸⁸Донесение Е. П. Шулепникова Н. П. Игнатьеву, Сараево, 19. октябрия 1865, 27-31 и Донесение Н. А. Иларионова Н. П. Игнатьеву с предложением реальных мер для исполнения хатт – хумаюна и облегчения положения христиан в Герцеговине 26. февраля 1867 г. Мостар, у *Освободительная борьба народов Боснии и Герцеговины и Россия 1865-1875*, т. II, 75-81.

⁴⁸⁹В. М. Хевролина, *нав. дјело*, 231, 235; Памятная записка Н. П. Игнатьева турецкому министру иностранных дел Фуад-паше с проектом мер по реализации хатт-и хумаюна 1856. г. и

Дистанца у руско-француским односима, успостављена у вријеме пољског устанка, и даље је била присутна. Послије аустро-пруског сукоба 1866. године, Француска је почиње са припремама за рат са Пруском тражећи савезника у Аустрији. У односу према Балкану, вратила се конзервативној политици, дајући сагласност да се сва питања хришћана у Турској рјешавају у духу аустријских интереса.⁴⁹⁰ У августу 1867. године Наполеон III и Франц Јозеф су потписали уговор у Салцбургу, обавезујући се на поштовање Париског мира, одбијање приједлога о присаједињењу Грчкој острва Крит и одржавање status-a quo на Балкану.⁴⁹¹

Међутим, француска влада је, у исто вријеме, и од лондонског кабинета затражила подршку у изградњи противтеже руском утицају на Балкану. За разлику од Беча, у енглеској престоници њена иницијатива није наишла на добродошлицу. Палмерстоново вријеме уплитања у континенталне сукобе било је прошлост, а премијера лорда Дербија су бринуле француске претензије ка Белгији и Луксембургу, више него њено политичко поткусуривање са Русијом на Балкану. Енглеска је тежила ка очувању интегритета Османског царства, али уједно и признавање одређених уступака хришћанским кнежевинама.⁴⁹²

Понашање цара Наполеона III учврстило је дистанцу у односима према руском владом, која такође није губила вријеме. Охрабрена Бизмарковим обећањима у погледу рјешавања црноморског питања, окренула се ка сарадњи са Пруском. Русија се није освртала на пруску неутралност у Кримском рату све док је имала разлога да вјерује да ће уз њену помоћ

улучшенио положения хришћанског населенија Балканског полуострва 14. септембра 1867, у *Освободителна борба народова Босније и Херцеговине и Русија 1865-1875*, т. II, 93.

⁴⁹⁰С. Рајић, *нав. дело*, 40.

⁴⁹¹Ј. Ристић – И. Гарашанину, Цариград, 10. 10. 1867, у *Дипломатско представништво Србије*, 416-417.

⁴⁹²Г. Јакшић, В. Вучковић, *нав. дело*, 309.

успјети да се ослободи одредбе о неутралности Црног мора. Начелни договор о руско-пруској сарадњи направљен је, нешто касније, у марту 1868. године. Том приликом, Русија је обећала неутралност у случају пруско-француског рата, а Пруска подршку руској дипломатији у поништавању тачке о неутралности Црног мора.

Фуад-пашина мисија у Ливадији (1867)

Неповјерење према француској дипломатији се, средином 1867. године, наслућивало и код султана Абдулазиза, коме је сметало мијешање Наполеона III у питање наслеђа турског престола и подршка амбициозном султановом братанцу Мурат-ефендији.⁴⁹³ Вијест о предстојећем сусрету између турског министра иностраних послова Фуад-паше и цара Александра II у Ливадији, у августу 1867. године, у Паризу је дочекана са нарочитим интересовањем. У фази посљедњих припрема за пут, који је био инспирисан првенствено рјешавањем ситуације на Криту, Фуад-паша је рекао Игњатијеву: "Увјерен сам, више него икада раније, да је неопходно да постигнем договор са вама".⁴⁹⁴ Владало је опште увјерење како је француско-аустријско

---

⁴⁹³Питања наслеђивања турског престола је проблематизовано у прољеће 1868. године. У својим мемораским биљешкама Игњатијев појашњава настојања султана Абдулазиза да легализује наследно право сину Изудину, умјесто Абдулмецидовога сина Мурат-ефендије. Мурат је у неколико наврата покушавао да се консултује са Игњатијевом о свом будућем положају, али је амбасадор настојао да остане уздржан у овом питању, о томе *Lettre tres – confidentielle du g. Ignatiev 22.10/3.11. 1868. et reponse tres-secrete du Chancelier du 4.11.1868*, АВПРИ, ф. 138, оп. 467, д. 12, л. 4-5.

⁴⁹⁴Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 167.

приближавање утицало на руску владу да се посвети договору са Турском у балканској политици, нарочито у вези са ситуацијом на Криту.⁴⁹⁵

Фуад-пашина мисија у Ливадији заснивала се на упознавању са наредним корацима руске источне политике и предузимања превентивних мјера поводом пријетњи од ширења хришћанског устанка на Балкану. Султанов министар је увјеравао Александра II да постоји потреба за руско-турском сарадњом на побољшању социјално-економског положаја хришћана, не скривајући, да Порта у том питању прижељкује договор са Русијом. У Ливадији је договорено да се обуставе војна дејстава на Криту, прогласи амнестија и примирје до краја године.⁴⁹⁶ На Крим је самоиницијативно отпутовао и Игњатијев, желећи да присуствује разговорима уједно користећи прилику да свој приједлог реформи преда лично Александру II. У непосредним разговорима са Фуад-пашом, Игњатијев је добио сагласност за чак три петине свог пројекта и обећање да ће преостале тачке бити изложене пред Савјетом министара у Константинопољу.⁴⁹⁷

Одмах после министровог повратка у Константинопољ, Савјет министара је чак неколико седмица разматрао резултате Фуад-пашине мисије у Ливадији. Ипак, конкретне одлуке су изостале, јер је разоружавање устаника на Криту постављено као *sine qua non* за наставак преговора са Русијом.

Допринос Игњатијева у разговорима који су вођени у Ливадији произвео је позитиван утисак на Абдулазиза. Тим поводом, руски амбасадор је по повратку на султановом двору дочекан са свим почастима и додијелено

---

⁴⁹⁵Н. С. Киняпина, *Внешняя политика России в второй половине XIX века*, Москва 1974, 69-70.

⁴⁹⁶Граф Н. П. Игнатъев и *Православный Восток: документы, переписка, воспоминания, Записки о русской политике на Востоке 1864–1887 гг.*, т. I, 29.

⁴⁹⁷Граф Н. П. Игнatieв, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 167-169.

му је мјесто „тик уз султана“.⁴⁹⁸ Тренутни осјећај личног задовољства покварила је, за њега, крајње непријатна вијест из Петрограда. Наиме, усљед непрестаног непријатељства западних сила према руским иницијативама и тренутне неизвјесности хришћанске акције против Турске, Александар II је, на иницијативу кнеза Горчакова, предложио закључивање колективне декларације сила о немијешању у балканско питање. Све док се унутрашње реформе у Русији не приведу крају, према мишљењу руског министра, само пољска криза је заслужила нове жртве које не би биле узалудне.⁴⁹⁹ Декларација о неинтервенцији или немијешању на Истоку је 30. октобра 1867. године послата на увид европским владама.⁵⁰⁰

Игњатијев је одмах изразио неслагање са министровом декларацијом, сматрајући је одразом руске политичке немоћи. Из личног револта данима је одбијао да документ преда Порти. Додатно га је увриједило сазнање да је кнез Горчаков, у присуству неколицине чланова Савјета министара, жустро искритиковао садржај његовог пројекта реформи. Упркос томе што је, боравећи у Ливадији, Игњатијев успио да увјери Александра II да су хришћани потпуно сагласни са садржајем његовог пројекта, у МИД-у се са тим нису сложили.⁵⁰¹ Горчакова је разљутила смјелост са којом је Игњатијев представио свој пројекат цару прије него што је документ послао на увид МИД-у. Без сваке сумње, министар је ускоро пронашао начин да обузда претјерану самоувјереност руског амбасадора.⁵⁰²

---

⁴⁹⁸Дуго се препричавало међу страним дипломатама, а секретар српског заступништва у Константинопољу М. Богићевић је Игњатијево сједење уз Абдулазиза описао као нешто „до сада нечувено“, М. Богићевић – И. Гарашанину, Цариград, 18. 08. 1867, у *Дипломатско заступништво Србије*, 406-407.

⁴⁹⁹Канцлер А. М. Горчаков, 319.

⁵⁰⁰В. М. Хевролина, *нав. djело*, 247.

⁵⁰¹Доклад А. М. Горчакова Александру II в связи с памятной запиской Н. П. Игнатьева Порте, 14. септембар 1867. г у *Освободительная борьба народов Боснии и Герцеговины и Россия 1865-1875*, т. II, 94.

⁵⁰²В. М. Хевролина, *нав. djело*, 247.

Расправа генерала Н. П. Игњатијева о Источном питању (1868)

До почетка 1868. године, устанак на Криту није јењавао, у Епиру и Тесалији су грчки агитатори подбуњивали народ, албанска племена су била спремна да се побуне уз одговарајућу материјалну помоћ, док је књаз Никола обновио непријатељство са Портом. На свим странама се чекао знак кнеза Михаила за почетак општег устанка.⁵⁰³ Међутим, промјењиво понашање српског кнеза, у другој половини 1867. године, навело је руску владу да преиспита његове спољнополитичке планове и определијељеност да задржи улогу балканског лидера. Изненадна одлука кнеза Михаила да из владе искључи проруски оријентисаног Гарашанина пробудила је сумњу у његову определијељеност да сарађује са Русијом.⁵⁰⁴ При томе, Ристићевим напуштањем Константинопоља је, за неко вријеме, замрла активна сарадња између српског заступништва и амбасадора Игњатијева.⁵⁰⁵

*

Кнез Горчаков је упорно бранио *status quo* на Балкану, што је, уосталом, показала и декларација о неутралности (1867). У том духу је слао инструкције Игњатијеву, међутим, чини се да оне нису у жељеној мјери допирале до амбасадора, који је, према писању министра унутрашњих

---

⁵⁰³Граф Н. П. Игнатијев, Дипломатически записки (1864—1874), т. I, 225.

⁵⁰⁴У тајном телеграму, из децембра 1867. године, Шишкин преноси изненађеност кнеза Михаила ставом руске владе у коме се његова политика, последице смјене Илије Гарашанина, није цијенила као прије већ се сматра политичким заокретом. Кнез Михаило је пружио објашњење да је смјенио Гарашанина због његових нескромних односа са агентима у Босни, Албанији и Бугарској, не сматрајући да је тиме одустао од својих ранијих планова, који су се, према казивању српског кнеза „морали енергично наставити и нису се могли одложити“, Секретный телеграммъ Статского Советника Шишкина от 2. 12. 1867, НИОР РГБ, ф. 169, н. 36, ед. хр. 66, л. 12.

⁵⁰⁵В. М. Хевролина, *нав. дјело*, 252.

послова П. А. Валуева, наставио да води ствари ка рату. Скривена дипломатија руског амбасадора у Константинопољу и његова посредовања у склапању савеза између хришћана потврдила су недостатак јединства балканске политике Русије. Није био први пут да се у Петрограду спекулисало о тајним активностима Игњатијева. Кнез Горчаков је више пута упозоравао амбасадора у Константинопољу да престане са распиривањем устаничког расположења на Балкану. На крају, позвао га је у Петроград, да изнесе своје погледе о тренутној ситуацији на Балкану и реферише о активностима са којима је довођен у везу.⁵⁰⁶

Учестали сукоби мишљења и нетрпељивост између Игњатијева и Горчакова кулминирала је почетком 1868. године, управо у вријеме амбасадоровог тромјесечног боравка у Петрограду. Присуство Игњатијева у руској престоници узнемирило је и пробудило скривене страхове кнеза Горчакова. Руски министар се плашио за своју позицију док се цар, у његовом присуству, Игњатијеву обраћао са *pousse au ministere*⁵⁰⁷. Судаћи према Екарту, могућност именовања Игњатијева на мјесто руског министра иностраних дјела те 1868. године је била подједнако извјесна као и иницијатива за његов опозив из Константинопоља наредне 1869. Године показује да Горчаковљеве слутње, ипак, нису биле без основа. У престоничким кулоарима њихов је однос покренуо приче о новим подјелама у МИД-у. Горчаковљево стање у вријеме посјете Игњатијева је, на крајње необичан начин, 4. јануара 1868. године, у свом дневнику описао министар

---

⁵⁰⁶Дневник П. А. Валуева, министра внутрњих дел 1865-1878, т. II, под редакцией П. А. Зайончковского, Москва 1961, 235-236.

⁵⁰⁷Исто, 230.

унутрашњих послова П. А. Валуев: „Кнез Горчаков је болестан; дјелимично од костобоље, а дјелимично од Игњатијева“.⁵⁰⁸

Опширну расправу о Источном питању Игњатијев је, почетком јануара 1868. године, предао МИД-у. Образлажући своје ставове о политичкој ситуацији на Балкану објаснио је улогу коју је требало да има Русија у предстојећим догађајима:

„Што се тиче питања о генералном покрету Словена и Грка, узнемиреност и врење народа траје већ осамнаест мјесеци. Читав свијет кључа и уротио се, договара се чекајући повољан тренутак да покаже своју вољу. Незадовољство османском влашћу и грозничаво очекивање бољег бивствовања, није присутно само међу хришћанима, него и међу Албанцима, Бедуинима, Курдима. (...) Један сасвим обичан догађај може изазвати експлозију.“⁵⁰⁹

У наставку, Игњатијев се осврнуо на покушаје кнеза Горчакова да успостави сарадњу са Француском, која, према његовом мишљењу, још од прошлог прољећа није произвела никакав позитиван помак у Константинопољу. Прешлогодишња руска иницијатива за провођење реформи у Турској, претрпјела је знатне измјене и развијала се противно приједлозима руске владе олакшавајући тријумф сугестијама које је упутио министар спољних послова Мустје. Указао је и на посљедице које су произашле из појачане активности француских агената и охрабрења пружених Порти да настави са вршењем војног притиска на Криту. На тај начин је Турска обнављала своје достојанство у борби против, измишљеног, руског залажења у туђа права, закључио је Игњатијев.⁵¹⁰

---

⁵⁰⁸Приликом сусрета између министра унутрашњих послова Валуева и Игњатијева, 5. јануара 1868. године, министар је у дневнику записао: „Игњатијев је паметан човјек, али свака част ко њему може да вјерује“, *Дневник П. А Валуева*, т. II, 231-232.

⁵⁰⁹Memoire du g. Ignatiev, 8. 1. 1868, АВПРИ, ф. 138, оп. 467, д. 12, л. 6.

⁵¹⁰Исто, л. 4.

На више мјеста, индиректно је пребио одговорност кнезу Горчакову због изостанка практичних резултата српско-грчко-румунске сарадње. Проблеме између балканских кнежевина је узроковала и промјењива политика европских сила и национална ривалстава између хришћана на Балкану. Игњатијев је настојао да објасни позицију „оних који се нису сродили са локалним приликама на Оријенту, усљед чега, су тешко могли да имају праву слику о томе шта се тамо дешава“.⁵¹¹ Народни покрети, средства и услови борбе нису имали сличности са приликама у једној уређеној држави. Отуда су потицала погрешна схватања страних влада, па донекле и руске владе, о стварним догађајима на Истоку. Сматрао је најмјеродавнијим свједочења руских агената и конзула који су свједочили ситуацијама на терену. Игњатијев је највише жалио због пропуштене прилике за подизање устанка у љето 1866. године, што би се, према његовом мишљењу, несумњиво десило у случају да је аустро-пруски сукоб потрајао бар неколико мјесеци.⁵¹²

У односу према ситуацији на Криту, Игњатијев је изнио суморне прогнозе. Сви преговори и иницијативе су завршили у ћорсокаку, а наставак отпора Крићана ће ускоро постати немогућ због појаве глади, Хобарт-пашине блокаде острва и административних промјена. На Криту је све зависило од новчане помоћи из Грчке и расположења великих сила.⁵¹³

У другом дијелу расправе о Источном питању, Игњатијев се осврнуо на аустријску улогу у актуелним догађајима на Балкану. У случају да Србија анектира Босну и Херцеговину заштита Далмације би за Аустрију постала немогућа мисија.⁵¹⁴ Зато је, сматра Игњатијев, бечки кабинет у сарадњи са

---

⁵¹¹Исто, л. 3.

⁵¹²Исто, л. 11.

⁵¹³Памятная записка генерала Н. П. Игнатъева по восточном вопросу, Санкт-Петербург, 8. 1, 1868, *Граф Н. П. Игнатъев и Православный Восток: документы, переписка, воспоминания*, т. I, 643.

⁵¹⁴Знатно касније, у марту 1871. године српски заступник у Константинопољу Филип Христић писао је Јовану Ристићу да му је Игњатијев у повјерењу рекао како је Србија пропустила прилику која јој се пружила избијањем Критског устанка да, поред градова,

француском владом, настојао да одржи status quo на Балкану и искључи могућност да јој се догоди такав „свршен чин“ на границама царства.⁵¹⁵ Једини вид заштите који је Русија могла пружити хришћанима јесте подршка у њиховој борби. У супротном, могло је доћи до уласка аустроугарских трупа у Босну и Херцеговину, англо-француске окупације Атине и Пиреја или ушловљавања њихових ратних бродова у Дарданеле.⁵¹⁶ Тренутне прилике у Константинопољу су биле осјетљиве до те мјере да би долазак чак и пријатељске флоте на Босфор, могао да остави утисак као да је „избила револуција“.⁵¹⁷

Тренутно је Источно питање остало неријешено, а за Игњатијева је најприхватљивији начин за његово рјешење избијање новог „европског рата“ који би покренуо догађаје на Балкану. У том рату Русија не би учествовала све док не заврши рад на изградњи жељезнице и не реорганизује војску.⁵¹⁸ До тада, задатак Србије је да се наоружа и војнички ојача. Све док се не укаже слједећа прилика и ријешити критско питање, Србија је требала провести у миру 1868. годину, а задатак Русије је био да сачува повјерења хришћана на Балкану. Досадашњим обуздавањем акције балканских народа Русија је преузела одговорност да им, на крају, обезбиједи чврст и сигуран успјех:

„Што више показујемо своју незаинтересованост, мање ћемо разговарати о догађајима на Оријенту и све мање ћемо скретати пажњу Европе на њих, а више ћемо моћи да дјелујемо на лицу мјеста и полазиће нам

затражи и Босну и Херцеговину, *Писма Филипа Христића Јовану Ристићу (1868-1880)*, приредио Г. Јакшић, Београд 1953, 51.

⁵¹⁵Л. И. Нарочницкая, *Россия и отмена нейтрализации Черного моря 1856-1871*, Москва 1989, 152.

⁵¹⁵Memoire du g. Ignatiev, 8. 1. 1868, АВПРИ, ф. 138, оп. 467, д. 12, л. 17, 18.

⁵¹⁶Исто, л. 6-8.

⁵¹⁷Исто, л. 17, 18.

⁵¹⁸Л. И. Нарочницкая, *Россия и отмена нейтрализации Черного моря 1856-1871*, 152.

за руком да истакнемо своје мишљење, умјесто што дајемо оружје у руке наших противника“.⁵¹⁹

Игњатијева расправа о Источном питању разматрана је у МИД-у у незгодном часу, ако се узме у обзир да је, још од јесени 1867. године, тињао вербални сукоб између њега и Горчакова. У одређеном смислу, међусобно замјерање и неповјерење, морало се негативно одразити на Горчаковљево објективност у сагледавању ове расправе. У одговору на расправу о Источном питању барона А. Ф. Будберга, кнез Горчаков је истакао да су уздржаност, непосредност и искреност једина оружја којима се Русија могла служити на Истоку. Важност руске политике на Истоку донијела јој је и многа оптерећења у виду квалификација да су њена дјела „превише или премало“.⁵²⁰ Најоштрије коментаре је имао за оне дијелове расправе Игњатијева који су се тицали задатака Русије у односу према националним покретима на Балкану:

„Русија неће бити та која тајно подиже устанке.⁵²¹ (...) Елементи превирања постоје и пријете простору Оријента. Ми нисмо имали илузије о њиховом расулу, њиховом недостатку јединства и зрелости. (...) То што смо ми тражили један генерални савез свих влада је, прецизно говорећи, због смиривања ситуације и времена које смо на тај начин добили.“⁵²²

Кнез Горчаков је одбацио закључке Игњатијева, сматрајући их кочницом за напоре руске владе у превазилажењу актуелне кризе на Балкану. Русија је уложила све напоре да умири врење међу хришћанима и

---

⁵¹⁹Memoire du g. Ignatiev, 8. 1. 1868, АВПРИ, ф. 138, оп. 467, д. 12, л. 20, 27.

⁵²⁰Замечания канцлера А. М. Горчакова по поводу записки барона А. Ф. Будберга, Санкт-Петербург 12. 1. 1868, у *Граф Н. П. Игнатъев и Православный Восток: документы, переписка, воспоминания*, т. I, 668.

⁵²¹Observations sur le memoire de M. le Aide de Camp general Ignatiev 12.1.1868, АВПРИ, ф. 138, оп. 467, д. 12, л. 77.

⁵²²Memoire du g. Ignatiev, 8. 1. 1868, АВПРИ, ф. 138, оп. 467, д. 12, л. 4-10.

није сносила одговорност за узбуђење које је владало међу њима.⁵²³ Није се сложио са свим критикама изреченим на рачун руско-француског сарадње, која је, судећи према Горчакову, дала резултате и то у погледу Портиних попуштања у вези са устанком на Криту и предајом утврђења Србији.⁵²⁴

Горчаковљево неслагање са Игњатијевом, с годинама је попримио одлике личног сукоба, јер је министар почео да увиђа да његов, дојучерашњи ученик, „пребрзо расте“ и постаје његов супарник.⁵²⁵ Очито му је сметала и све већа популарност Игњатијева међу хришћанима у Турској, гдје се са највећом пажњом пратио сваки поступак руског амбасадора.⁵²⁶ Његов одлазак у Петроград пробудио је несвакидашње интересовање и наду да ће се у Константинопољ вратити са поруком о подизању устанка у прољеће 1868. године. Опредијељеност за акцију су, осим амбасадора, исказали и министар Миљутин, обер-прокуратор Светог Синода и министар просвјете Дмитриј Андрејевич Толстој и престолонаследник Александар (1865-1881).⁵²⁷

У намјери да оконча сукоб између министра и амбасадора, Александар II је 22. јануара 1868. године уприличио сусрет Горчакова, Игњатијева и Будберга. У разговору су, према Будберговим ријечима, изнесене међусобне оптужбе, нарочито од стране Игњатијева, који је чврсто бранио свој став и није се либио да укаже на непромишљене потезе кнеза Горчакова.⁵²⁸ Упркос увјерљивом наступу руског амбасадора цар је, међутим, подржао министра,

---

⁵²³Observations sur le memoire de M. le Aide de Camp general Ignatiev 12.1.1868, л. 84.

⁵²⁴Исто, л. 75.

⁵²⁵*The diplomatic reminiscences of Lord Augustus Loftus, 1862-1879*, vol II, London, Pariz/Melburn 1894, 30.

⁵²⁶W. T. Stead, *The Truth About Russia*, London 1888, 275.

⁵²⁷Мразовић – Штросмајеру, Загреб, јануара 1968, у В. Вучковић, *Политичка акција Србије у јужнословенским покрајинама Хабсбуршке монархије 1859–1874*, Београд, 1965, 330.

⁵²⁸Генерал Игњатијев је и раније био склон критикама на рачун званичне политике кабинета у Петрограду. У децембру 1868. године, у писму министру Миљутину истиче како је Русија 1866. године пропустила прилику за поништавање Париског мира и јачање Србије и Грчке, носилаца цјелокупне акције хришћана на Балкану, Л. И. Нарочницкая, *нав. дјело*, 164.

вођен личним убјеђењем како Русија још увијек није била спремна за рат.⁵²⁹ При томе, иако је Русија определијелила Србији улогу организатора балканске акције, за коју рок никада није прецизно одређен, све вријеме се у Петрограду сумњало у њену снагу да ту акцију покрене и изнесе до краја.

Кнез Горчаков је на све начине да умиривао ситуацију на Истоку, чак је упутио циркуларно писмо упозорења, свим руским конзулима на Балкану, о немијешању у проблеме локалних хришћанских заједница, за које није постојао интерес и званична подршка руске владе. Највише критика је изречено конзулу А. С. Јонину у Јањини, иначе блиском сараднику Игњатијева, заједно са којим је планирао подизање устанка у Албанији.⁵³⁰ Горчаков је покушао и да отклони сумње Аустрије у руске намјере на Балкану. „Кримски сценарио“ се није смио поновити.

У јануару 1868. године, Игњатијев је отпутовао у Беч. Изненађује одлука кнеза Горчакова да мисију у Бечу повјери Игњатијеву иако је био упознат његовим нерасположењем према Аустрији. Разматрана је и могућност да Игњатијев допутује у Београд, у посјету кнезу Михаилу, са поруком руског цара, али је тај приједлог одбачен због противљења кнеза Горчакова и Штакелберга.⁵³¹ У повратку, Игњатијев је добио позив од кнеза Чарлса да посјети Букурешт, који је одбио, због недовољних симпатија према Румунима.⁵³² Мисија Игњатијева није отклонила неповјерење између Беча и Петрограда, напротив, због руског мијешања у унутрашње прилике у Босни

---

⁵²⁹Дневник П. А. Валужева, т. II, 236.

⁵³⁰В. М. Хевролина, „Российская дипломатия и балканский вопрос во второй половине 60-х годах 19. века“, стратегия и тактика, *Отечественная история* 1, (2005), 51; *Дневник П. А. Валужева*, т. II, 235.

⁵³¹С. Рајић, „Последњи план кнеза Михаила Обреновића о Босни и Херцеговини“, 119.

⁵³²N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, *Vienne (secrete)*, 20.3/1.4.1868, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 20, л. 424.

и Херцеговини, Аустрија је демонстративно повукла свог посланика из руске престонице.⁵³³

Сукоб са Горчаковом није промијенио Игњатијев став о томе да прилику за подизање балканског устанка може пружити већ сљедећи сукоб у Европи.⁵³⁴ У ту сврху, према Игњатијеву, могао је послужити француско-пруски рат. Према мишљењу Игњатијева прерано је било за резимирање прилика на Оријенту, јер „ватра тиња испод површине“, док се настоји предвидјети доба у коме се догађаји, на чијој се припреми ради већ десет година, могу организовати.⁵³⁵

*

Задње наде да ће кнез Михаило одиграти историјску улогу у уједињењу и ослобођењу балканских хришћана угасила је вијест о његовом убиству, у прољеће 1868. године. Тај догађај је измјенио прилике и задао тежак ударац Балканском савезу и ослободилачким плановима на Балкану.⁵³⁶ Трагични догађај се десило у најважнијој епохи за Србију, када је сав словенски свијет на Балкану, пратио сваки сљедећи потез кнеза и следио његов примјер „несебичности и љубави према српском племену“.⁵³⁷ Систем опште акције балканских хришћана био је исувише хетероген да би све текло према очекивањима и плановима који су се мјесецима припремали, закључио је Игњатијев.⁵³⁸ О трагичном догађају је записао у мемоарским биљешкама:

„Уколико Михаило Обреновић, можда, није посједовао сав интегритет и енергију неопходну за успон Словена на Истоку, онда племенитост

---

⁵³³С. Рајић, „Последњи план кнеза Михаила Обреновића о Босни и Херцеговини“, 119.

⁵³⁴В. М. Хевролина, „Российская дипломатия и балканский вопрос во второй половине 60-х годах 19. века“, 51.

⁵³⁵Memoire du g. Ignatiev, 8. 1. 1868, АВПРИ, ф. 138, оп. 467, д. 12, год. 1868, л. 27.

⁵³⁶Г. Јакшић, В. Ј. Вучковић, *нав. дјело*, 464.

⁵³⁷О *борбе Србији за своју независност*, без датум (не раније 60-х годов XIX века), РГАДА, ф. 1274, оп. 1, ед. хр. 950, л. 4.

⁵³⁸Memoire du general Ignatiev 8. 1. 1868, АВПРИ, ф. 138, оп. 467, д. 12, л. 7.

његових осјећања и искреност његовог карактера, као и његов патриотизам заслужује опште поштовање и повјерење (...)“.⁵³⁹

Убиство кнеза Михаила порушило је очекивања балканских хришћана и прекинуло везе између Београда и других центара планиране борбе, док су истакнуте личности одустале од подршке националном циљу.⁵⁴⁰ Проаустријска политика српског Намјесништва, у чијем саставу су се нашли Јован Ристић, Миливоје Блазнавац и Јован Гавриловић, није била по вољи Игњатијева и за кратко вријеме је охладила његове односе са Београдом. Дио руске јавности је сматрао да намјесничка влада није нарочито вољена у народу, чије расположење према младом наслједнику кнезу Милану у том часу није било познато.⁵⁴¹ Иако се сматрало да је Ристић под заштитом Игњатијева, руски амбасадор, у први мах, није са сигурношћу могао знати каква политика се од српског дипломате могла очекивати у актуелној ситуацији, која ни по чему није личила на 1866. годину. Игњатијев је у улози намјесника прижељкивао да види Јована Мариновића и Илију Гарашанина. Не можемо рећи да се противио Ристићевом избору, али на њега се у Петрограду није гледало као на „руског човјека“.⁵⁴²

Исток је пролазио кроз једно од најтежих раздобља и потребно је пуно мудрости и среће да се из 1868. године извуче добробит, закључио је Игњатијев.⁵⁴³

---

⁵³⁹Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 266-267.

⁵⁴⁰Исто, 267.

⁵⁴¹*О борбе Србије за своју независност, без датум (не раније 60-х годов XIX века)*, РГАДА, ф. 1274, оп. 1, ед. хр. 950, л. 5.

⁵⁴²С. Рајић, *нав. дјело*, 72-75.

⁵⁴³В. М. Хевролина, *нав. дјело*, 252.

5. КРИТСКИ УСТАНАК (1866-1869)

Почетак устанка - иницијатива за слање помоћи на Крит

Након више релативно мирних година, у прољеће 1866. године, на Криту је избио устанак у нади да би се, попут Јонских острва, могао присајединити Грчкој.⁵⁴⁴ Устанак је могао угрозио интегритет Османског царства, међутим, економски, политички и стратешки значај Крита пружили су далеко важније разлоге европским силама за интервенцију на острву. Страна држава која је имала контролу над Критом владала је и Егејским морем. При чему је власт на Егејском мору представљала важан предуслов за успостављање политичке доминације у Константинопољу.⁵⁴⁵

Прва спорадична окупљања локалног становништва, према извјештајима руског конзула на Криту, И. С. Дендрина почела су крајем априла 1866. године. Побуњено становништво је кроз јавне скупове дигло глас против увећања пореза и злоупотреба локалних турских власти. Крићани су од султана тражили смањење пореза, изградњу нових путева, реформу правосудног система, личне слободе и отварање нових школа и болница.⁵⁴⁶ Са садржајем својих захтјева упознали су и стране конзуле на Криту, док је жалба сличног садржаја, 26. маја 1866. године, предата и турском губернатору на острву Исмаил-паши. У исто вријеме, руском конзулату је уручен посебан документ којим је затражена подршка за

---

⁵⁴⁴С. Терзић, *Србија и Грчка*, 123, неповођење Танзиматске реформе повод је био за двије мање побуне на острву 1858. и 1863. године.

⁵⁴⁵„Политическое положение Константинополя“, *Вестник Европы* 5, (1878), 426.

⁵⁴⁶Г. Л. Арш, „Критское востание. Социально-экономические и политические сдвиги в Греции в 60-70 годы XIX века“, у *История Балкан - Судьбоносное двадцатилетие 1856-1878.гг.*, 75.

уједињење Крита са Грчком.⁵⁴⁷ Предаја захтјева за уједињење са Грчком показала је да устанак неће бити кратког даха, као и да се захтјеви народа нису односили искључиво на провођење реформи.

Избијање устанка на Криту је, у почетку, највише узнемирености изазвало у сусједној Грчкој, чија је влада формално остала неутрална, док је, у исто вријеме, у тајности организовала комитете и чете добровољаца окупућених око грчких официра попут Димитроса Калергиса. На острво су стизали новчани прилози, добровољци, организоване су бесједе и демонстрације на атинским улицама у знак подршке. Енглески амбасадор у Константинопољу Елиот записао је у својим мемоарима како су из грчких затвора пуштени сви који су били спремни да се упуте на Крит.⁵⁴⁸ У престоници је формиран Одбор од двадесет и три истакнуте личности, међу којима су били Константин Канарис, Маркос Рениерис и други. Чланови Одбора су позвали све Хелене да помогну Грцима на Криту и организовали Пододбор, у Атини, за прикупљање помоћи.⁵⁴⁹

Очекујући да ће устанак, у једном тренутку, захватити и Епир и Тесалију грчка влада је потражила сигурност и окренула се ка сарадњи са српском владом.⁵⁵⁰ Упознат са дотадашњом комуникацијом између Атине и Београда, Игњатијев је користио и ову прилику да упутити грчког министра иностраних дјела Теодора Делијаниса на сарадњу са српском владом, указујући му на важност успостављања заједничке контроле над тренутном ситуацијом на Балкану. Руски посланик се изричито противио самосталној акцији грчке владе на Криту или негдје другдје на Балкану, јер би се тиме нарушио концепт заједничке акције свих хришћана. Постојао је и други

---

⁵⁴⁷И. Г. Сенкевич, *нав. дјело*, 32-33.

⁵⁴⁸Н. G. Elliot, *Some Revolutions and Other Diplomatics Experiences*, London 1922, 184.

⁵⁴⁹Ј. Ристић – И. Гарашанину, Цариград, 16. 08. 1866. у *Дипломатско заступништво Србије*, 246-247.

⁵⁵⁰Н. Р. Ignatiev – А. М. Gortchakov, Constantinople, 21.2/15.3. 1867, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 30, л. 447; Д. Ђорђевић, *Националне револуције балканских народа 1804-1914*, Београд 1995, 70.

разлог, грчка влада се налазила у тешком финансијском положају који јој је онемогућавао да самостално финансира устанак.⁵⁵¹

Појава устанка на Криту је страним амбасадорима у Константинопољу, па и Игњатијеву, пружила идеалну прилику да своје услуге понуде Грцима. У претходне двије године, Игњатијев је захваљујући симпатијама хришћана успјешно градио позицију једног од најпопуларнијих и најутицајнијих дипломата на Истоку. Као представник православне земље, у поређењу са другим дипломатама у турској пријестоници, он је морао осјећати другачију врсту одговорности у односу према догађајима на Криту. Игњатијев је појаву устанка довео у везу са догађајима из блиске прошлости, попут уједињења Јонских острва са Грчком (1864), напредовања револуционарне пропаганде гарибалдиста и интервенције француске дипломатије у корист националних аспирација балканских народа.⁵⁵² Највећу одговорност за избијање устанка, приписао је двоструким играма и „глупости француских агената“, које је влада у тајности слала на острво и у сарадњи са генералом Калергисом подстрекивала народ на устанак.⁵⁵³

У ишчекивању султановог одговора на жалбе Крићана, ситуација на острву је постепено измицала контроли. Демонстрације су организоване свакодневно, а окупљени народ се подијелио на: присталице устанка и поборнике смиривања ситуације у договору са Портом. У међувремену, на острво су наставили да пристижу континенти оружја и хране патриотских организација из Грчке. У таквом расположењу, 4. августа 1866. године стигао је и одговор из Константинопоља, у коме, међутим, нису предложене конкретне мјере поводом жалби локалног становништва. У одговору је

---

⁵⁵¹И. Г. Сенкевич, *нав. дјело*, 40.

⁵⁵²Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 99-101.

⁵⁵³У тајној депеши 2. октобра 1866. године, генерал Игњатијев је подијелио своје мишљење са кнезом Горчаковым и указао да уколико је немогуће промијенити однос Европе према устанку на Криту, прије свега однос Француске и њених агената, не преостаје ништа друго него очекивати фаталан исход устанка, И. Г. Сенкевич, *нав. дјело*, 54.

истакнуто да Крит нема основа за привилегован статус у односу на друге области у царству и изречена је опомена због непослушности становништва и обраћања страним конзулатима.

Талас незадовољства султановим одговором довео је до првих сукоба између устаника и турских власти, у западном дијелу острва, надамак Хање.⁵⁵⁴ У том тренутку на острву је живјело близу 200.000 хришћана и око 60.000 муслимана.⁵⁵⁵ Већ, 2. септембра 1866. године је проглашена Општа народна скупштина Крита и уједињење са Грчком.⁵⁵⁶ Порта је одговорила блокадом острва и слањем око 25.000 војника.⁵⁵⁷ Локално становништво је спас тражило у масовном повлачењу према селима, док су градове и вароши окупирале турске трупе. Општа несигурност и страх који је сијала турска војска приморали су стотине хришћанских породица на пресељење у Грчку.⁵⁵⁸

Устаници су предајом захтјева руском конзулу о присаједињењу острва Грчкој дјелимично показали своја очекивања од руске владе. Међутим, Петроград је заузео неодлучан и опрезан став, иако је присуство руске ескадре у грчким водама, у почетку, дало повод за претпоставку да она подржава устанак. Игњатијев је и сам доприносио томе позивајући руску владу да заузме прогрчки став и посредујући тајно између устаничких вођа и револуционара у Грчкој. Руски и грчки интереси у устанку су, према

---

⁵⁵⁴Международные отношения на Балканах 1856-1878, 206.

⁵⁵⁵Исто, 205; И грчки извори наводе приближно исти бројчани однос становништва (220.000 хришћана и 60.000 муслимана), Г. Л. Арш, „Критское востание. Социально-экономические и политические сдвиги в Греции в 60-70 годы XIX века“, 74.

⁵⁵⁶Грчка влада је свој став према устанку на Криту изнијела у циркулару МИД-а, из августа 1866. године, који је уручен посланицима Енглеске, Француске и Русије. Грчка није могла са равнодушношћу да посматра покрет на Криту и изражавала је наду да ће гарантне силе предузети заједничку акцију против турске одмазде и осигурати њихов живот у складу са историјом и традицијом, *Международные отношения на Балканах 1856-1878*, 207.

⁵⁵⁷В. М. Хевролина, *нав. дело*, 222.

⁵⁵⁸Ј. Ристић – И. Гарашанину, Цариград, 16. 08. 1866, у *Дипломатско представништво Србије*, 246.

његовом мишљењу, били слични и није се смјело заборавити да је од успјеха устанка зависио и успјех руске политике на Истоку.⁵⁵⁹

Међутим, руска влада, средином 60-их година, трудила се да одложи све потресе на Истоку и није се сложила са напредовањем устанка на Криту.⁵⁶⁰ Русија се налазила у незавидној финансијској ситуацији, а освајања у Централној Азији изискивала су додатне новчане напоре.⁵⁶¹ Изненадни устанак на Криту није се уклапао у планове руске владе, напротив, кварио је њену намјеру да кроз очување status-a quo на Балкану постигне ревизију Париског мира. Кнез Горчаков је сугерисао Игњатијеву да заједно са руским генералним конзулатом на Криту апелује код становништва на смиреност и обуставу сукоба. Игњатијев се нашао у веома незавидном положају настојећи, у исто вријеме, да поштује инструкције из Петрограда и издејствује од Порте прихватање дијела жалби устаника.⁵⁶² Покушавајући да добије на времену, Порти је савјетовао да на острво пошаље мјешовиту комисију која би утврдила узроке за избијање устанка. Приједлог руског амбасадора, као и већину других његових иницијатива, нису подржали страни амбасадори у Константинопољу.⁵⁶³

Током августа 1866. године, према извјештајима конзула Дендрина, сукоби су се проширили у свим дијеловима острва задајући нове бриге руској влади.⁵⁶⁴ Игњатијев је, почетком септембра 1866. године, примио инструкције из Петрограда о придруживању колективном демаршу великих сила у циљу смиривања устанка. Горчаков је предложио француској влади да удруженим снагама руска, француска и енглеска амбасада у Константинопољу изврше

---

⁵⁵⁹„Записки графа Н. П. Игњатјева 1864-1874“, *Русская старина* 2, (1915), 297-298.

⁵⁶⁰*Международные отношения на Балканах 1856-1878*, 207.

⁵⁶¹M. S. Anderson, *The Eastern Question 1774-1923*, New York 1966, 159.

⁵⁶²Граф Н. П. Игњатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 107.

⁵⁶³В. М. Хевролина, *нав. дело*, 223.

⁵⁶⁴N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 20.12/1.1.1867, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 30, л. 3.

дипломатски притисак на Порту и предузму одговарајуће мјере за побољшање положаја хришћана у царству. Игњатијев је од почетка, не без разлога, сумњао у искреност француске подршке Горчаковљевој иницијативи, јер се више пута увјерио да амбасадор Мустје не гаји истинске симпатије према устаницима на Криту. Оправданост његових сумњи потврдио је и сам Мустје одбијањем да учествује у колективном демаршу код Порте, правдајући свој изостанак очекивањима која је имао од мисије новог турског губернатора на Криту. Игњатијев је располагао са непотврђеним информацијама да Мустје наговара турску владу да Крит преда на управу Египту.⁵⁶⁵

Од почетка устанка, Игњатијев је предлагао давање аутономије хришћанима на Криту, која је представљала једини пут ка постепеном, али сигурном, ослобођењу од турске власти и припајању острва Грчкој. Није се слагао са принципом поштовања народности по француском моделу. При томе, Русија је требало да од Турске затражи враћање права у пружању заштите православним хришћанима на њеној територији. Начелно, у почетку, Игњатијев је закључио да би то била ограничена аутономија под управом хришћанског гувернера. Стекао је утисак да је у том правцу могао посредовати заједно са енглеским амбасадором, иако је Елиот избјегавао директно мијешање.⁵⁶⁶

---

⁵⁶⁵Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864–1874)*, т. I, 10; Испоставило се да је крајем јула, по савјету француског амбасадора, султан наредио Шахин-паши искрцавање на Криту око 6.000 египатских војника. Амбасадор Мустје није предложио само слање египатских војника на Крит, већ је савјетовао великом везиру Али-паши да се острво привремено уступи на управљање Египту, уз новчану накнаду од десет милиона франака и додатних милион за сваку годину управљања. Генерал Игњатијев је успио да убједи Али-пашу да не узима у озбиљније разматрање комбинацију француског амбасадора, указујући му на опасности које у том случају чекају Турску. У фебруару 1867. године, у Константинопољ је допутовао Нурбан-паша на преговоре о повлачењу египатског војног контингента са Крита, Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864–1874)*, т. I, 113; И. Г. Сенкевич, *нав. djelo*, 35.

⁵⁶⁶Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864–1874)*, т. I, 117.

Одмах после проглашења блокаде острва 11. септембра 1866. године на Крит је стигао главнокомандујући турске војске Мустафа-паша Кирилли. Порта је тиме жељела да покаже европским силама како, ипак, контролише ситуацију на острву, али и да не пристаје на мијешање у унутрашња питања царства. Мустафа-паша је обзнанио текст прокламације о обустави устанка и дао устаницима петодневни рок за предају оружја. Крићани, међутим, нису имали намјеру да преговарају по основу пашине прокламације. Крићане је охрабрила побједа над турском војском код села Селино.⁵⁶⁷ Устаничке снаге, бројности од око 25.000 људи у почетку су оствариле неколико значајних побједа над 55.000 редовних турских војника и успоставиле су контролу над већим дијелом острва.⁵⁶⁸

У одговору на демарш страних сила Порта је ставила до знања, нарочито Русији, да неће пристати на преговоре по основу уступања острва Грчкој. Игњатијев није крио незадовољство ставом руске владе, а још мање Порте, међутим није смио превише ризиковати, настојећи да проведе све инструкције кнеза Горчакова. С друге стране, пак, у тајности је трагао за начином пружања помоћи устаницима. Још у љето 1866. године, Игњатијев се у Константинопољу, без знања кнеза Горчакова, сусрео са хетеристом и вођом грчких устаника Паносом Коронеосом. Одржавање веза са хетеристима имало је посебну важност за планирање балканске акције, јер они нису одустајали од борбе, што се није могло рећи за неодлучног грчког краља Ђорђа I, који је оклијевао да уђе у сукоб са Турском. Коронеос је упознао руског посланика са плановима о проширењу устанка, у јесен 1866. године, на подручје Епира и Тесалије. Игњатијев, међутим, није одобрио Коронеосов план, јер је словенским народима додијељена помоћна улога, и то у случају да

---

⁵⁶⁷И. Г. Сенкевич, *нав. дјело*, 46.

⁵⁶⁸Ј. Ристић – И. Гарашанину 15. 07. 1866, Цариград, у *Дипломатско представништво Србије*, 284, и Ј. Ристић – И. Гарашанину 9. 09. 1866, 272.

Грчка не успије да побиједи Турску. У шифрованој депеши конзулу Дендрину, од 24. августа 1866. године, Игњатијев је још једном одбио да подржи план који је подразумијевао расипање на словенске и грчке елементе.⁵⁶⁹ Српска влада је опрезно реаговала на вијести о најављеном ширењу устанка у Епиру, у јесен 1866. године, не планирајући улазак у рат против Турске без претходно постигнутог договора са грчком владом. Није се могло догодити да у српско-грчком споразуму улога која је припадала влади у Атини буде уступљена хетеристима.⁵⁷⁰

Сличног става је био и конзул А. С. Јонин, који је стајао иза биљешке, из августа 1866. године, о уједињењу српских и грчких снага са албанским племенима, која би у случају заједничке акције могла регрутовати приближно 150.000 војника. Јонин је знао да су око хетериста окупљени сви утицајнији Грци, и да договор са њима вриједи више него са владом у Атини. Међутим, Јонинове прогнозе и процјене хришћанских војних потенцијала у МИД-у су сматране прецијењеним те су одбијене.⁵⁷¹ Значај и улога хетерије у систему двојне власти у Грчкој није на прави начин била схваћена у Србији. Срби су улогу хетериста, према мишљењу историчара С. Терзића, често прецијењивали, јер су хетерије служиле као „средство у рукама појединих „партија“ и њихових вођа, добрим дијелом су служиле и у сврхе унутрашњих политичких борби“. Упркос томе, хетерија је одиграла „психолошко-пропагандну улогу“ у свијести народа и приморала је српску владу да обрати пажњу на њене активности.⁵⁷²

---

⁵⁶⁹И. Г. Сенкевич, *нав. дјело*, 41-43.

⁵⁷⁰С. Терзић, *Србија и Грчка*, 126.

⁵⁷¹В. М. Хевролина, *нав. дјело*, 224; С. Терзић, *Србија и Грчка*, 127.

⁵⁷²Исто, 127.

*

Устанак на Криту је одражавао опште незадовољство хришћанске популације у Турској, а подршка је стигла од Срба, Бугара и других.⁵⁷³ Примјера ради, Димитрије Николић родом из Београда, борио се на страни Гарибалдија, потом се пребацио на Крит гдје је учествовао је формирању добровољачких јединица са Балкана које су се тамо задржале до краја устанка⁵⁷⁴. Формиране су и мјешовите чете добровољаца, под командом грчког устаничког вође Коронеоса Паноса, у чијем саставу се нашло „тридесет девет Бугара, седамнаест Срба, тридесет осам Црногораца и осамдесет четири Италијана“.⁵⁷⁵

У вези са потврђеном грчком подршком устаницима, Али-паша је упозоравао грчког посланика у Константинопољу Н. Д. Делијаниса да уколико наставе са помагањем и распламсавањем устанка Порта ће прекинути дипломатске односе са Грчком. У случају да се то деси, Игњатијев је посавјетовао грчком посланику, да прије напуштања Константинопоља, заштиту интереса Грка, који остају да живе у Турској, преда америчком посланику Е. Џ. Морису.⁵⁷⁶ У недостатку материјала који би нам рекли нешто више о овом неочекиваном приједлогу закључићемо да је имао везе са

---

⁵⁷³N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 21.2/15.3. 1867, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 30, л. 446.

⁵⁷⁴Изузетак су били војници из Црне Горе, који су допутовали на острво у завршној фази устанка. О томе у *Дунавска зора*, бр. 2, 12.3. 1869. године.

⁵⁷⁵Участие на Българите в Критското въстание 1866-1869. у *Подбрани извори за историята на балканските народи XV-XIX век*, приредила М. Тодорова, Софија 1977, 355-356.

⁵⁷⁶Едвард Џој Морис је био амерички резидентни министар у Константинопољу од 1861. до 1870. године. У првим годинама своје дипломатске мисије Морис се нашао под јаким утицајем енглеског амбасадора, међутим, пасивно држање Енглеза га је с временом привукло ка сарадњи са руским посланством у Константинопољу, W. J. Stillman, *The Cretan Insurrection 1866/7/8*, New York 1874, 97; Ј. Ристић – И. Гарашанину, Цариград, 16. 08. 1866, у *Дипломатско заступништво Србије*, 247-248, генерал Игњатијев је заједно са италијанским, америчким и грчким колегом наишао на осуду француског посланика да распирује побуну на Криту.

пријатељском сарадњом која се временом развила између Игњатијева и Мориса.⁵⁷⁷

А. С. Јонин у тајној мисији на Криту

Иницијатива Петрограда за смиривање сукоба на Криту изневјерила је очекивања устаника, али и Грчке. Додатно искушење у грчко-руским односима, у јесен 1866. године, представљало је питање склапања, неколико година раније договореног, брака између грчког краља Ђорђа I и руске кнегиње Олге Константиновне Романов. Под утицајем развоја критског устанка у Петрограду се другачије гледало на грчког краља у смислу да је престао да буде пожељан кандидат за „руског зета“.⁵⁷⁸ Сазнања о склапању поменутог брака су и код Игњатијева пробудила сумњу:

„Ја сам се плашио посљедица овог брака, јер сам схватио тежину ситуације у коју ће нас довести у односу према Грчкој, Европи и Порти. Кроз комуникацију са хетеристима, схватио сам да овај брак, који се поклопио са критском побуном, у свијести острвљана представља мираз будуће краљице и да уколико не успијемо да осигурамо његово припајање краљевини, Грци ће

---

⁵⁷⁷Познавајући чињеницу да је током мисије у Кини (1859-1860), Игњатијев често проводио вријеме у друштву америчког изасланика Ворда, његово дружење са америчким дипломатским представником у Константинопољу не буди очекивано изненађење. За вријеме боравка у Шангају, почетком јуна 1860. године, са америчким изаслаником је одсео у резиденцији извјесног америчког индустријалца Херда. Вријеме проведено у друштву богатих Американаца није претјерано пријало Игњатијеву, јер је такво окружење за њега било „савршено енглеско“, *Материалы относящиеся до пребывания в Китае Н. П. Игнатъева 1859-1860*, 243.

⁵⁷⁸Брак између краља Ђорђа и принцезе Олге договорен је 1863. године, када је руској кнегињи било свега дванаест година. Њихов други сусрет се десио крајем априла 1867. године приликом краљеве посјете сестри Дагмар (Марија Фјодоровна), супрузи будућег руског цара Александра III. Ђорђе је стигао у Петроград жељезницом, из правца Вержболова, 27. априла. 1867. године. Брак је склопљен шест мјесеци касније у Зимском дворцу у Петрограду, РГИА Ст. Петербурга, ф. 207. Министерство путей сообщения, оп. 3, д. 201, л. 1-21.

нас оптужити да смо их охрабрили, а нисмо испунили своје моралне обавезе према њима“.⁵⁷⁹

У међувремену, уједињене устаничке снаге источног и западног дијела острва славиле су неколико побједа над турским снагама. У јесен 1866. године, конзул А. С. Јонин је боравио на острву Крфу, на подручју од раније познатом по везама између радикалних вођа и италијанских револуционара.⁵⁸⁰ У исцрпном извјештају, из октобра 1866. године, Јонин је информисао Игњатијева о израженом ослободилачком ентузијазму који је, према његовим сазнањима, овладао свим слојевима друштва до мјере да се није могао игнорисати. Увјерио се у распрострањеност гласова о наводној намјери руске владе да онемогући њихову сарадњу са Србијом. Такве информације је, без сваке сумње, у јавност пуштао аустријски конзул на Крфу, који је вођама хетериста показао садржај поруке двојице руских чиновника из Београда, у којој је српској влади наложено да не улази у пријевремене сукобе.⁵⁸¹ Једини недостатак Јониновог извјештаја долазио је од тога што су његови главни извори информација били хетеристи, који су се у тренутку његове посјете задесили на острву.

*

Упркос поморској блокади Крита наставили су да пристижу бродови енглеске, француске и италијанске флоте под изговором заштите страних држављана на Криту. Међу њима је био и руски „Генерал адмирал“ под командом адмирала И. И. Бутакова, који је добио инструкције да се држи даље од комуникације са устаницима, придржавајући се строге неутралности. Игњатијев је сматрао да одлуку о блокади острва треба

---

⁵⁷⁹Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 115.

⁵⁸⁰Д. Ђорђевић, *нав. djelo*, 68.

⁵⁸¹Выписка из секретного донесения консула Ионина посланику в Константинополе, 10. 10. 1866, АВПРИ, ф. 161/1 Спб Главный архив V-A2, оп. 181/2, д. 533, л. 93-95.

игнорисати, због неусаглашености са међународним правом, па се сходно томе и понашао.⁵⁸²

Протеклих мјесеци су у Константинопољ стизале контрадикторне информације о ситуацији на Криту, због чега је Игњатијев, у тајности, на Крит послао човјека од повјерења конзула А. С. Јонина⁵⁸³. Био је веома задовољан његовим извјештавањем са Крфа, а осим тога, Јонин је важио за дипломату богатог искуства на грчком терену, који је уживао репутацију симпатизера и помагача ослободилачких планова хришћана.⁵⁸⁴ Уосталом, Игњатијеву су значиле Јонинове везе са хетеристима из Епира, Тесалије и са Крфа. И његов брат, Владимир Семјонович Јонин, својевремено секретар конзулата у Мостару и Београду, подржавао је подизање хришћанског устанка у Босни, због чега је премјештен у руску амбасаду у Бејруту.⁵⁸⁵

Са детаљима Јонинове тајне мисије био је упознат само адмирал Бутаков. У детаљном извјештају о ситуацији на Криту, Јонин је величао херојску борбу народа и упознао Игњатијева са спремношћу и других хришћана на Балкану да се придруже и учествују у заједничкој акцији. Под снажним утиском идеје ослободилачког ентузијазма, Јонин није ни најмање сумњао у побједу устаника. Задовољан садржајем Јониновог извјештаја, Игњатијев га је употпунио својим приједлогом за пружање руске подршке у подизању балканског устанка и прослиједио га МИД-у. Међутим, извјештај,

---

⁵⁸²Граф Н. П. Игнатъев и Православный Восток: документы, переписка, воспоминания, Записки о русской политике на Востоке 1864–1887 гг, т. I, 27.

⁵⁸³А. С. Јонин је именован за драгомана руског конзулата у Сарајеву у априлу 1857. године. У служби конзула у Јањини, са прекидима, био је између 1860. и 1864. године, гдје се доводио у везу са хетеристима и радњама око подизања устанка. Од 1869. до 1878. године био је конзул и генерални конзул у Дубровнику, а 1878-1882. године резидентни министар у Црној Гори.

⁵⁸⁴Именовањем А. С. Јонина на мјесто конзула у Дубровнику развила се посебна сарадња између њега и црногорског књаза Николе, који га је, због посебних заслуга и сарадње са народом Црне Горе, и одликовао. Дио свога дивљења према црногорском народу Јонин је пренио и на Игњатијева. Јонинова супруга Марина Павловна, потицала је из дијела породице Његош, који је у прошлости емигрирао из Црне Горе.

⁵⁸⁵И. Тепић, *нав. дјело*, 59-60.

који је приписан Јонину, наишао је на хладну реакцију у министарству. Разочаран реакцијом МИД-а, 9. октобра 1866. године, Игњатијев је писао директору Стремоухову⁵⁸⁶:

„Судећи према гласовима који стижу до мене из Петрограда, жалим што сам доставио извјештај, зато што је очигледно да се моји погледи на Источно питање довољно не цијене у министарству“.⁵⁸⁷

Битка за манастир Аркадион

У новембру 1866. године, код манастира Аркадион, на сјеверозападној падини планине Иде, одиграла се највећа битка у устанку, у којој се 12.000 турских војника Мустафа-паше сукобило са неколико стотина устаника и њихових породица, склоњених на манастирској земљи. Упркос бројчаној надмоћи турске војске игуман Гаврило и неколико стотина Крићана су пружили херојски отпор. Драматична одбрана манастира у којој су његови браниоци дигли у ваздух себе и своје нападаче, у народу је прихваћена као симбол грчевите борбе Грка против Турака. Сви су се дивили величанственом отпору и жртви Грка код Аркадиона, па је и сам Игњатијев о њиховом подвигу записао: „какви Грци“.⁵⁸⁸

---

⁵⁸⁶И. Г. Сенкевич, *нав. дјело*, 54.

⁵⁸⁷Цитирано према И. Г. Сенкевич, *нав. дјело*, 55.

⁵⁸⁸Догађаји у манастиру Аркадион привукли су велику пажњу јавности у Русији, али и у већем дијелу Европе. На Крит су почели да стижу добровољци са свих страна, чак и из Америке. Истакнути руски културни радници, попут сликара И. К. Ајвазовског, пјесника Ф. И. Тјутчева, И. С. Аксакова и др. јавно су показивали симпатије према Крићанима. У знак подршке објављивани су текстови на страницама *Одеского вестника*, *Голоса*, *Моксовских ведомости*, *Журнала Санкт Петербурга* и др. *Международние отношения на Балканах*, 208.

*

С обзиром на своју ангажованост на страни хришћана на Криту, Игњатијев је преузео улогу иницијатора која је првобитно припадала МИД-у. Блокада острва је довела до несташнице намирница и пријетњи хуманитарном катастрофом. У новембру 1866. године, Игњатијев је писао Стремоухову како је преостало становништво на Криту, већином старци, жене и деца, изложено насиљу турске војске и локалних муслимана острашћених мржњом према хришћанима. Са садржајем писма је био упознат и цар Александар II, послје чега је наредио издвајање 50.000 рубаља, за куповину хљеба и намирница за Крит.⁵⁸⁹ Такође посредством Стремоухова, Игњатијев је прозвао богатог банкара из Петрограда, извјесног Бернардакија (поријеклом са Крита), зашто се не одрекне дијела новца у корист својих земљака? У Большој театру, крајем 1866. године, под покровитељством царске породице, организован је свечани бал и лутрија „bal des Crétois“ за прикупљање помоћи становништву Крита.⁵⁹⁰ Игњатијев је уложио изузетан дипломатски напор за изградњу међународне болнице на Криту, међутим, приједлог је одбацила Порта.⁵⁹¹

Одушевљење Игњатијева напредовањем устанка на Криту нису дијелили у МИД-у, али јесу руски писци, културни радници, публицисте, попут И. С. Аксакова и Ф. И. Тјутчева. Моралну подршку устаницима су изражавали и руски интелектуалци настањени ван граница своје земље, попут А. И. Херцена: „безусловно смо уз Грке који желе да се уједине са Грчком; такође, за Словене који теже да се ослободе јарма других“.⁵⁹²

---

⁵⁸⁹В. М. Хевролина, *нав. djelo*, 223.

⁵⁹⁰*Дневник П. А. Валуга*, т. II, 178.

⁵⁹¹*Воспоминания Д. А. Милотина 1865-1867*, 457.

⁵⁹²Цитирано према Г. Л. Арш, „Критское востание. Социально-экономические и политические сдвиги в Греции в 60-70 годы XIX века“, у *История Балкан - Судьбоносное двадцатилетие 1856-1878.гг.*, 77.

*

Руска фрегата адмирала И. И. Бутакова у децембру 1866. године је приспјела на обалу код Селина, гдје се укрцало више стотина устаника са породицама.⁵⁹³ Акција спасавања се наставила до краја мјесеца када је приближно хиљаду људи превезено у луку Пиреј. Захваљујући интервенцијама страних бродова на стотине устаничких породица је пронашло спас у грчким лукама. Игњатијев је упозоравано на непоштовање блокаде од стране грчких бродова Енос, Аркадион и Паналион, који су без најаве и финансијске одговорности ушловљавали надомак обале Крита. Указивањем на то, настојао је да привилегију слободне пловидбе обезбиједи и бродовима других држава.⁵⁹⁴

Крајем године, Игњатијев је предложио и формирање мјешовите комисије за посредовање у смиривању сукоба и проналажење рјешења. Суочена са страним притисцима Порта је требало да, према његовом мишљењу, релативно брзо прихвати приједлог. Међутим, не губећи вријеме Порта је предано радила на јачању непријатељстава страних амбасада према Грчкој и њеним плановима на Криту. Игњатијев је одустао тек када му је лично Али-паша рекао да Порта није заинтересована за његов приједлог о слању мјешовите комисије на острво.⁵⁹⁵

Устанак на Криту није покренуо само Грке, већ и друге народе на Балкану. До прољећа 1867. године активирано је револуционарно крило бугарског покрета на челу са Григоријем Раковским. Јављали су се и спорадични сукоби у сјеверним и средњим областима насељеним албанским племенима.⁵⁹⁶ Према сазнањима солунског конзула М. Лаговског окупило се

---

⁵⁹³Copie d'une Dépêche du Commissaire Ottoman en crete au Consul General de Russie en date de la Cane de 17/29.12.1866, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 30, л. 40.

⁵⁹⁴Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 139.

⁵⁹⁵Исто, 121.

⁵⁹⁶*Международние отношения на Балканах*, 209.

близу двије хиљаде људи у уједињеним армијама у Петролоколију.⁵⁹⁷ Догађаји су свједочили о узнемирењу духова међу хришћанима и у осталим дијеловима Турске. Порта је највише бринула због изненадног устанка у Епиру и Тесалији, намјеравајући да подстакне фанатизам албанских муслимана и спријечи ширење устанка. Свјестан опасности која би запријетила Србима и Грцима, у случају да Порта успије у свом науму, Игњатијев је на све начине покушавао да неутрализује опасност од албанских племена, чија улога у предстојећим догађајима није била занемарљива.⁵⁹⁸

Вијести са Крита, у првим мјесецима 1867. године, указивале су на то да се без помоћи европских сила устанак неће моћи окончати у корист хришћана. Тренутно расположење међу европским силама је искључило сваку идеју о подјели Турске и анексији Крита Грчкој.⁵⁹⁹ Грчке амбиције су се увећавале охрабрене обећањима француске владе, која их је фаворизовала и удовољавала њиховој жељи да не буду у истом положају као Словени.⁶⁰⁰

У фебруару 1867. године султан је објавио манифест о окончању устанка.⁶⁰¹ У комбинацији политичког и војног притиска Порта је мјесто главнокомандујућег турском војском, повјерила „љубимцу турске војске“ - Омер-паши.⁶⁰²

---

⁵⁹⁷N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 3/15.1.1867, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 30, л. 94.

⁵⁹⁸Исто, N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 27.12/8.1. 1867, л. 45.

⁵⁹⁹N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 10/22.1.1867, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 30, л. 116.

⁶⁰⁰Исто, л. 492.

⁶⁰¹Notice sur la situation actuelle de Crete (1867), АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 30, л. 122.

⁶⁰²N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 10/22.1.1867, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 30, л. 116.

Покушаји сарадње са француском дипломатијом и наставак устанка

Почетком 1867. године дошло је до новог покушаја руско-француске сарадње у Константинопољу, упркос оцјенама изнесеним у годишњем извјештају МИД-а, за 1866. године, у коме је политика цара Наполеона III према Грцима, окарактерисана као дволична и „постојана у свеприсутној злурадости“.⁶⁰³ Кнез Горчаков је пристао на сарадњу под условом да се Криту призна аутономија, попут оне коју су имале Србија и Румунија. У том тренутку, влади у Паризу била је потребна руска подршка у Европи, па је исказала спремност да пристане и на веће уступке.⁶⁰⁴

У жељи да пружи увјерљиве доказе својих искрених намјера француска дипломатија је ишла предалеко. Настојала је да креира општи утисак да подржава признање аутономије Криту, припајање Епира и Тесалије ка Грчкој и побољшање општег положаја свих хришћанима у Турској. Њену иницијативу у погледу сарадње са Русијом подржала је Пруска, док је Енглеска, својом неодлучном политиком, настојала да задржи чврсту неутралност, показујући добронамјерност према Грчкој, у исто вријеме, одбијајући да на било који начин учествује у пропасти Турске.⁶⁰⁵ Чак је и Аустрија подржала правац у коме се кретала руско-француска сарадња, док је министар иностраних послова Бајст, дао нови смјер аустријској политици тражећи у Босни и Херцеговини компензацију за задње поразе.⁶⁰⁶

Дивећи се стрпљењу и уздржаности са којом је кнез Горчаков посматрао дуслу игру француске дипломатије, Игњатијев је и даље сматрао неискреним француско напуштање улоге заштитнице Порте и поштовање

---

⁶⁰³Grece - Отчеты МИД 1866, АВПРИ, ф. 137, оп. 475, д. 55, л. 179.

⁶⁰⁴N. P. Ignatiev - A. M. Gortchakov, (confidentielle), Constantinople, 17/29.1.1867, АВПРИ, ф. 133, д. 30, оп. 469, л. 245.

⁶⁰⁵Grece - Отчеты МИД 1866, АВПРИ, ф. 137, оп. 475, д. 55, л. 178.

⁶⁰⁶N. P. Ignatiev - A. M. Gortchakov, Constantinople, (confidentielle) 17/29.1.1867, АВПРИ, ф. 133, д. 30, оп. 469, л. 245.

националних аспирација Грка. Задњу иницијативу француске владе приписао је Мустјеовим покушајима да изолује Русију на Истоку и турској војсци обезбиједи вријеме потребно за гушење устанка на Криту.⁶⁰⁷ Покушај постизања договора, у прољеће 1867. године, између Русије и западних сила око реформи и реорганизације Османског царства, сматрао је изводљивим „само под условом двоструке грешке: уколико силе не буду свјесне наших циљева или под претпоставком да ни ми сами не познајемо њихове интересе“.⁶⁰⁸

О наводној заинтересованости Француске да подржи приједлог о давању аутономије Криту, Игњатијев је крајем јануара 1867. године писао Горчакову:

„Све ми то личи на нешто друго, на једну црну завјесу са којом се скрива права намјера Француске да се побољша позиција Порте. Али, у вези с тим, нисам могао да откријем ниједан интерес којим би се дозволило Турцима да се спасавају против њихове воље.“⁶⁰⁹

У односу према ситуацији на Криту, Игњатијев је са највећим интересовањем пратио поступање британског амбасадора лорда Лајонса. У једном тренутку, нашао на корак од тога да Лајонс прихвати његов приједлог о ограниченој аутономији Крита на челу са хришћанским губернатором. Вијест о вјеридби између краља Ђорђа и принцезе Олге је поколебала енглеског посланика. Готово увијек када су били у прилици да разговарају Лајонс је истицао да његова земља не жели да врши додатни притисак на Порту.⁶¹⁰ Опрезност енглеског амбасадора, сматрао је Игњатијев, није долазила искључиво од енглеске владе, већ и из потребе да се држи на

---

⁶⁰⁷N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 10/22.1.1867, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 30, л. 134; Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 121.

⁶⁰⁸Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 135.

⁶⁰⁹Исто, N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 10/22. 1. 1867, л. 136.

⁶¹⁰N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 31.1./12.2.1867, АВПРИ, ф. 133, д. 30, оп. 469, л. 325.

дистанци од непромишљености француске дипломатије у Константинопољу. У посјети енглеском министру иностраних послова лорду Стенлију, 19. јануара 1867. године, руски амбасадор у Лондону, гроф Брунов је сазнао како се Енглези не слажу са анексијом Крита, у тренутним околностима, али да је припајање острва у будућности неизбјежно.⁶¹¹

Пратећи кораке француске амбасаде у Константинопољу, Игњатијев је почетком фебруара 1867. године кнезу Горчакову указао на опасности које произилазе из Мустјеовог плана за проширење Грчке на рачун Епира и Тесалије. Уколико се тај план реализује, према његовом мишљењу, на Балкану ће доћи до нарушавања равнотеже између Словена и Грка. У погледу територијалних проширења, неправда која буде нанесена Србији, тврдио је, моћи ће се исправити, само, уколико јој се уступе Херцеговина, Босна и Стара Србија.⁶¹² Игњатијев је већ у то вријеме знао да су се аустријске претензије према Босни и Херцеговини могле спријечити само у случају да те области припадну Србији.

Порта је, међутим, негодовала на сваки помен уступања својих територија. Велики везир је изјавио, у присуству Игњатијева, да се ни он, као ни било ко у Турској се „не усуђује да тражи од султана жртвовање двију⁶¹³ најљепших провинција у царству“.⁶¹⁴ Министар иностраних послова Фуад-паша⁶¹⁵ је, у случају угрожавања опстанка Турске, више волио да поднесе ударац од европских сила, него да се због добровољног уступања територија

---

⁶¹¹V. Karabulut, „Osmanlının Zor Sinavi: Fransa'nın Tutarsız Politikaları Ekseninde Girit Isyani (1866-1869)“, *Karadeniz A Rasteralari*, 16 (2008), 82.

⁶¹²Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 125, Поређењем територијалних проширења Србије и Грчке очигледно је желио да покаже неоправданост приједлога о припајању Епира и Тесалије. Већ 21.2/15.3. 1867. написао је Горчакову „Србија нема разлога да буде незадовољна због свега што смо урадили за њу“, 447.

⁶¹³Епир и Тесалија.

⁶¹⁴N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 14/26.2.1867, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 48, л. 414.

⁶¹⁵Игњатијев је тврдио да Фуад-паша посједује ријешеност и лукавство који су се ријетко сретали код турских политичара, И. Г. Сенкевич, *нав. дјело*, 80.

у „народу распири авет мржње“ која би узроковала насиље у другим дијеловима царства.⁶¹⁶

У договору руске, француске, пруске и италијанске владе, у априлу 1867. године, предат је захтјев Порти да се народ на плебисциту изјасни о будућности Крита.⁶¹⁷ Иницијативу су подржале све земље осим Енглеске и Аустрије, која је изјавила дјелимичну сагласност, што је Порту охрабрило да одбије приједлог о плебисциту.⁶¹⁸ Поводом тога, Али-паша је, у налету искренности, открио Игњатијеву да се Крит у рату може отети од Турске, али да она на то неће добровољно пристати.⁶¹⁹

*

Крајем априла 1867. године, одреди Омер-паше и Мехмед-паше, су из правца Хаће и Ретимна, извели више напада у правцу Сфакије. У одлучујућој бици, 16-17. маја устаници су однијели побједу. Не прихватајући пораз одреди Омер-паше су се повукли ка истоку острва, задржавајући под контролом дио надомак Ласитија. Наредна битка се одиграла 13. јуна, када су устаници поражени и приморани на повлачење са узвишења Ласитија.⁶²⁰ Само два дана касније, 15. јуна руска, пруска, француска и италијанска амбасада су предале Фуад-паши дипломатску ноту сличног садржаја. Друга нота, као и прва, није дала никакве резултате, осим што је пружиала Порти доказе о двострукој игри француског посланства. Игњатијеву је „упало у око“ симптоматично понашање француског амбасадора Буреа, који је избјегао да присуствује потписивању ноте, наводно, због напада костобоље.⁶²¹

---

⁶¹⁶N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 14/26.2.1867, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 48, л. 414.

⁶¹⁷Средином марта 1867. године је г. Буре рекао Фуад-паши да Крит има право да организује плебисцит и изјасни се о свом будућем статусу, *Международные отношения на Балканах 1856-1878*, 210.

⁶¹⁸С. С. Татищев, *Императоръ Александръ II*, т. II, 65.

⁶¹⁹Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 155.

⁶²⁰И. Г. Сенкевич, *нав. дјело*, 91-95.

⁶²¹Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 149.

Увиђајући да јој сарадња са руском владом неће осигурати политичку предност у Европи француска влада се правдала како је настојала да „ограничи и контролише њене (руске) иницијативе на Истоку“.⁶²² На захтјев своје владе амбасадор Буре је неколико пута посјетио руско посланство у Константинопољу, али је негирао постојање конкретног договора са Русијом. Игњатијев је знао за двоструке игре француског колеге, који је одржавао срдачне везе са турским званичницима, не желећи да изгуби утицај на Порту, у исто вријеме, служећи се ситним изговорима у ситуацијама које су изискивале договор са руским посланством. У тајности, давао је подстрек и уливао вјеру Грцима како ће добити, не само Крит, већ и још неколико провинција, уколико „беспомоћне симпатије Русије“ замјене за сарадњу са Француском.⁶²³

Пренаглашена обећања француских дипломата у погледу Крита, Епира и Тесалије, Игњатијев је користио као аргумент пред Портом у доказивању неискрености владе у Паризу.⁶²⁴ У томе је био поприлично успјешан све до момента када је Абдулазиз, на позив цара Наполеона III, отпутовао у посјету Свјетској изложби у Паризу. Први пут је турски владар прихватио позив да отпутује у посјету страном држави. У пратњи министра иностраних послова Фуад-паше, поред Париза, султан је посјетио и Лондон, Брисел и Беч.⁶²⁵ Свјетској изложби су присуствовали и Александар II и Вилхелм I, заједно са министрима Горчаковом и Бизмарком.⁶²⁶

---

⁶²²A. Dz. P. Tejlor, *Borba za prevlast u Evropi, 1848-1918*, Sarajevo 1968, 190.

⁶²³Повремено је игнорисао пристиглу пошту или је користио изговором да је дошло до неспоразума у комуникацији између њега и Мусџеа, Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 145.

⁶²⁴M. Kremnitz, S. Whitman, *Reminiscences of the King of Roumania*, 57.

⁶²⁵*Encyclopedia of Ottoman Empire* by G. Agoston and B. Masters, printed in United States of America 2008, 5.

⁶²⁶С. С. Татищев, *Императоръ Александръ II*, т. II, 63.

Абдулазиз и његов министар у Паризу су дочекани са пуно поштовања. Незаобилазна тема у разговорима је било „критско питање“.⁶²⁷ За вријеме неформалног разговора између Наполеона III и Абдулазиза, цар је предложио султану да Крит преда Грцима. Изненађен и затечен, султан је закључио да се нико не би усудио да изнесе такав приједлог без претходно добијених охрабрења са турске стране, које је, према султановом мишљењу, могло доћи само од прозападно оријентисаног – Фуад-паше. Абдулазиз је љутито телеграфисао великом везиру Али-паши у Константинопољ. Избјегавајући међународни скандал велики везир је убиједио султана да се истрага о евентуалној умјешаности Фуад-паше испита тек након њиховог повратка у Константинопољ.⁶²⁸

*

У љето 1867. године, послије сусрета Наполеона III и Франца Јозефа у Салцбургу, постало је јасно у ком смјеру се крећу односи Француске и Аустрије. Два цара су постигла договор око очувања status-a quo на Балкану, чиме је француска дипломатија индиректно одустала од иницијативе за територијално проширење Грчке на рачун Крита, Епира и Тесалије. Сусрет двојице царева је са посебним одушевљењем дочекан на Порти, која је од мало чега презала као од руско-француске сарадње.⁶²⁹

Успјех султановог путовања, Игњатијев је приписао проишљивој природи и мудрим потезима Фуад-паше. Путовање је обновило престиж Турске и олакшало њену позицију у критском питању. Игњатијев се увјерио у то одмах након султановог повратка, када је султан одбио све његове

---

⁶²⁷„Записки графа Н. П. Игњатјева 1864-1874“, *Русская старина* 2, (1915), 304.

⁶²⁸У званичним руским документима нисмо пронашли потврду за догађај о којем у својим мемоарима пише енглески амбасадор Елиот, Н. G. Elliot, *Some revolutions and Other Diplomatic Experiences*, 183, 184.

⁶²⁹Е. Е. Stall - А. М. Gortchakov, *Constantinople*, 16/28.1.1868, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 20, л. 352.

сугестије о Криту.⁶³⁰ Абдулазиз и Фуад-паша су завршили путовање увјерени у то да их цијела Европа доживљава са посебним симпатијама и упозорава на руске намјере, нарочито у погледу будућности Крита, који је требало да послужи као мираз принцезе Олге у браку са грчким краљем. Тим поводом, Фуад-паша је рекао Игњатијеву: „сложићете се са мном да је немогуће да султан жртвује цијелу покрајину на име мираза краљице Олге.”⁶³¹ Послије разговора Игњатијев више није имао ни најмању сумњу да је султаново путовање довело до заокрета у односу према Криту у смислу да је судбина острва била запечаћена.

У вријеме султановог боравка на Западу турске трупе су напредовале и овладале планинским областима Сфакије. Порта је испунила обећање Фуад-паше дато цару Александру II у Ливадији, прогласила је амнестију и позвала на предају оружја. Шестонедјелна обустава непријатељстава пружила је прилику преосталим странцима да напусте острво. Крићани, међутим, нису прихватили амнестију, већ је Привремена влада 27. септембра предала писмени поднесак⁶³² конзулима страних земаља.⁶³³

*

Горчаковљева декларација о немијешању у Источно питање, у октобру 1867. године, односила се и на подручје Крита. Игњатијев је тврдио да декларација наноси штету руском угледу међу Грцима и Словенима. У полуприватном писму покушао је да апелује на кнеза Горчакова и упозори га да ће западне силе декларацијом о немијешању „свезати руке Русији“.⁶³⁴

Портин став у вези са Критом је остао непромијењен до краја 1867. године. На питање првог драгомана руске амбасаде, да ли Порта и даље

---

⁶³⁰ „Записки графа Н. П. Игнатјева 1864-1874“, *Русская старина* 2 (1915), 305.

⁶³¹ Граф Н. П. Игнатиев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 163.

⁶³² У поменутој представци устаници су одбацили турску амнестију јер нису били испуњени ранији захтјеви становништва, И. Г. Сенкевич, *нав. дјело*, 98.

⁶³³ И. Г. Сенкевич, *нав. дјело*, 97-98.

⁶³⁴ Исто, 141.

рачуна на Крит, Фуад-паша је одговорио: “Ми ћемо на острву задржати онолико трупа колико је потребно да бисмо спријечили и најмању искру побуне, а на другим странама ћемо дати све концесије да бисмо смирили незадовољство народа”.⁶³⁵

Сукоби између турске војске и устаника су се наставили и у зиму 1867/68. године.⁶³⁶ Игњатијев није одустао од слања помоћи устаничким породицама чак ни када су се појавиле информације да руски бродови кријумчаре оружје⁶³⁷. У циљу истраге предложио је слање мјешовите руско-француске комисије ради утврђивања стварног стања на Криту, али је његов приједлог одбијен у Петрограду.⁶³⁸

У вријеме Игњатијевог одсуства, током првих мјесеци 1868. године, из Константинопоља је извјештавао његов замјеник Јегор Јегорович Стал, чији извјештаји садрже интересантна запажања о приликама на Балкану. Стал, такође, указује на колективну сумњу европских сила према руској политици. „Пролијевање суза због Турске“ постао је стожер око кога су се груписали политички утицаји на Босфору.⁶³⁹ Енглеска је одавала утисак незаинтересованости за Источно питање, док је њен министар иностраних

---

⁶³⁵N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 21.1/5.3.1867, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 30, л. 448.

⁶³⁶У јесен/зиму 1867/68. године борбе су се водиле у подручју епархије Апокорона уз одмазду турских снага над становништвом. Према извјештајима конзула Дендрини из Хање, побуњеници су са нестрпљењем ишчекивали појаву руских војних бродова да би окончали неподношљиву ситуацију у којој се налазило више стотина хришћанских породица. У намјери да посредује у окончању устанка и спријечи додатне губитке, у улози изванредног комесара за увођење реда, на острво је допутовао Али-паша. Предложио је подјелу острва на провинције на челу са заступницима великог везира (кајмакамима), који би се бирали из реда хришћана, *Dépêche consulat de Russie en Cerete la Canee le 1/13.1.1868*, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 20, л. 81.

⁶³⁷Тумачења адмирала И. И. Бутакова нису ишла у прилог његовој претпоставци, јер је Али-паша тврдио да никад није за озбиљно примао гласине о снабдијевању побуњеника са руских бродова, *Telegramme secret de M. de Staal, Constantinople 18/30. 1. 1868*, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 20, л. 416.

⁶³⁸Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 187.

⁶³⁹Е. Е. Stall - A. M. Gortchakov, Constantinople, 16/28.1.1868, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 20, л. 352-354.

послова сматрао да Криту нису потребне реформе, већ аутономија са страним принцем или управитељем из реда хришћанског становништва.⁶⁴⁰ У круговим блиским грчкој влади полемисало се о могућности успостављања енглеског протектората на Криту.⁶⁴¹ Русија је у очима европске дипломатије окарактерисана као „притајени пироман на Блиском Истоку“ и кривац за наставак устанка на Криту.⁶⁴² Са већином Сталових оцјена сложио се и Игњатијев, са жаљењем констатујући да је његова задња иницијатива о слању мјешовите комисије на Крит уједно била и посљедња пропуштена прилика за спасавање устанка прије сазивања конференције у Паризу.⁶⁴³

Посљедњи чин „критске комедије“: конференција у Паризу (1868)

Послије готово тромјесечног одсуства, у марту 1868. године, Игњатијев се вратио својим редовним активностима у Константинопољу.⁶⁴⁴ С обзиром на то да мисија великог везира није дала резултате на Криту, Игњатијев је предложио Порти да настави са преговорима.⁶⁴⁵ У међувремену, Порта је објавила „Органски статут“ прописујући нову административну подјелу

---

⁶⁴⁰Исто, 352.

⁶⁴¹И. Г. Сенкевич, *нав. дјело*, 155.

⁶⁴²Исто, 163.

⁶⁴³Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 187.

⁶⁴⁴По повратку у Константинопољ, са жаљењем је писао кнезу Горчакову због његове немоћи да издејствује додјелу ордена Св. Станислава I реда, за „сјајног Стала“, који је то заслужио својим вођењем амбасаде, у његовом одсуству, више него било ко други, N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 9/21.4.1868, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 20, л. 406.

⁶⁴⁵Послије мисије на Криту велики везир Али-паша се вратио у Константинопољ страхујући за сопствени ауторитет због неуспјеха. „Лицемјерно је склопио договор“ – пише Стал кнезу Горчакову, „са Фуад-пашом да би промијенио особље у администрацији и на тај начин уклонио непријатељске аспирације које су биле стално присутне“, E. E. Stall - A. M. Gortchakov, Constantinople, 26.3/7.4.1868, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 20, л. 398.

острва које је организовано као један вилајет подијељен на пет округа – Хања, Сфакија, Ретимно, Канеја и Ласити (Источни Крит).⁶⁴⁶

У прољеће 1868. године устанак је ушао у најкритичнију фазу за Крићане, док је Порта користила политичку кризу у Грчкој и појачавала војни притисак на Криту.⁶⁴⁷ Неповољна ситуација за Грчку потрајала је док нови премијер, про-енглески оријентисани Димитрије Вулгарис није промијенио став у односу према устанку.⁶⁴⁸ Вулгарису је пошло за руком да у јавности креира слику о томе да његова влада, преко своје воље, због државних интереса мора одустати од пружања подршке устанку и плановима за присаједињење Крита Грчкој.⁶⁴⁹

Промјена става грчке владе и активна енглеска агитација на Криту навела је чланове Привремене владе, предвођене Костом Велидакисом, да се обрате енглеском конзулу на острву Диксону, 9. маја 1868. године, и замоле краљицу Викторију да се заузме за судбину острва. Велидакисова молба је подијелила устанике и додатно ослабила њихове снаге у борби са недостатком наоружања и хране. Крајем августа 1868. године, руски посланик у Атини Ј. П. Новиков, писао је Игњатијеву да ће устанак ускоро бити окончан. Прилике су се додатно искомпликовале одлуком Критске генералне скупштине о делегирању представника за грчки парламент.⁶⁵⁰

Рачунајући на француско саосјећање, аустријску подршку, енглеску неутралност, али и руску неодлучност, Порта је крајем 1868. године кренула у завршни обрачун са Грчком. Узалуд је Игњатијев покушао да утиче на француског и енглеског амбасадора да не пребацују сву кривицу на грчку

---

⁶⁴⁶Турска је занемаривала чињеницу да су хришћани на Криту били двоструко бројнији од муслимана. Власт над Критом је припала валији и главнокомандујућем турске војске. Први је имао двојицу помоћника, муслимана и хришћанина, из редова домаћег становништва, И. Г. Сенкевич, *нав. djело*, 149-150.

⁶⁴⁷Исто, N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, (secrete) Constantinople, 15/27. 4. 1868, л. 425.

⁶⁴⁸Исто, E. E. Stall - A. M. Gortchakov, Constantinople, 26.12/7.1 1868, л. 19.

⁶⁴⁹И. Г. Сенкевич, *нав. djело*, 149.

⁶⁵⁰Исто, 181, 157.

владу.⁶⁵¹ Али-паша се правдао Игњатијеву да би, њему лично, био дражи другачији исход, него да по савјету султана смјеста раскрсти са Грчком. Охрабрење западних сила и упозорење на непријатељства Грчке ка Турској, охрабрили су Али-пашу да појача дипломатски притисак на Атину.⁶⁵²

Почетком децембра 1868. године Порта је најавила предају ултиматума Грчкој и запрјетила прекидом дипломатских односа. Већ 11. децембра 1868. године турски посланик у Атини Фотијадис-бег уручио је текст ултиматума Т. Делијанису захтијевајући: распуштање грчких добровољачких група и добровољаца, разоружавање бродова Енозис, Крит и Пантелејмон, помоћ у повратку породицама на Крит, кажњавање за све који показују непријатељство према турској војсци и поштовање међународних уговора од стране Грчке.⁶⁵³ У заштиту државног интегритета Турске и њене иницијативе стале су француска, енглеска и аустријска влада.⁶⁵⁴

Прибојавајући се посљедица које ће произаћи из Портиног ултиматума, Игњатијев је апеловао на колеге у Константинопољу да заштите Грчку и Крит. Подржали су га само Елиот и Буре, међутим, Порта је, по налогу Фуад-паше, задужила адмирала Хобарт-пашу да смјеста затвори све луке на острву и онемогући комуникацију између грчких трговачких бродова и побуњеника.⁶⁵⁵

---

⁶⁵¹Према сазнањима руског амбасадора, у Турској је живјело близу 300.000 Грка, а у Константинопољу око 50.000, Граф Н. П. Игњатиев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 195.

⁶⁵²N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 20.12/1.1.1866/67, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 30, л. 9.

⁶⁵³И. Г. Сенкевич, *нав. дјело*, 118.

⁶⁵⁴E. E. Stall - A. M. Gortchakov, Constantinople, 26.3/7.4.1868, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 20, л. 397.

⁶⁵⁵Augustus Charles Hobart-Hampden 1822-1886, (Хобарт-паша), енглески морнарички капетан који је учествовао у Америчком грађанском рату под именом капетан Робертс. Аутор је аутобиографије „Never caught“, о свом учешћу у поменутом рату. За вријеме Критског устанка је, захваљујући утицајима Фуад-паше, примљен је у турску морнарицу са чином адмирала турске флоте. На темељу сазнања о Хобарт-пашиној мисији у турској морнарици члан енглеског адмиралитета је у једном полуваничном писму дојавио паши да ће, уколико

Игњатијев се силно трудио да спријечи Хобарт-пашину мисију на Криту. Покушао је да издејствује његово хапшење, јер је добро познавао прошлост турског адмирала (енглески морнарички капетан Чарлс Хобарт), који је привремено боравећи у Петрограду, улагао новац у руске спекулације, одакле је, због дугова, морао побјећи у Константинопољ.⁶⁵⁶

С обзиром на то да грчка влада није послала задовољавајући одговор на турски ултиматум дипломатски односи двије земље су прекинути 16. децембра 1868. године. Турска се суочила са таласом антигрчког расположења и због извјештаја Хобарт-паше са Крита, који је ширио дезинформације да становништво не жели унију са Грчком и да највећа одговорност за устанак припада преамбициозним грчким комитетима без чијих утицаја би „Крит био најсрећнија заједница на Медитерану“.⁶⁵⁷

Развој ситуације на Криту и притисци Порте увјерили су европске силе да је међународна конференција једини пут за „отклањање опасности“.⁶⁵⁸ Иницијатива за одржавање конференције шест сила, потписница мира из 1856. године, потекла је од кнеза Горчакова. Као и много пута раније, Игњатијев је доведен пред свршен чин. Преостало му је само да се сложи са руским министром и покуша спријечити француску дипломатију у намјери да додатно наруши грчко-турске односе.⁶⁵⁹ О предстојећој конференцији у Паризу Игњатијев је записао у својим мемоарским биљешкама:

„Сматрао сам неопходним да конференција не треба да буде ограничена само на уклањање постојећих тешкоћа између Грчке и Турске, већ да се уђе у коријен зла, које је одговорно за истовремено кандидовање и

не напусти турску службу, његово име бити избрисано из енглеске морнарице, што се на крају и десило, Н. G. Elliot, *Some revolutions and Other Diplomatics Experiences*, 186, А. С. Hobart-Hampden, *Hobart Pasha*, New York 1915, 199-212.

⁶⁵⁶Н. G. Elliot, *Some revolutions and Other Diplomatics Experiences*, 187.

⁶⁵⁷А. С. Н. Н, *Hobart Pasha*, 210-211.

⁶⁵⁸„Записки графа Н. П. Игњатјева 1864-1874“, *Русская старина* 2, (1915), 311.

⁶⁵⁹Исто, 311; И. Г. Сенкевич, *нав. дјело*, 189.

теме Критског питања, а које је било једини разлог раскида између двије земље; потребно је да се постави циљ, ако не присаједињења острва Грчкој, онда да се постигне рјешење која неће имати негативне посљедице у будућности (...).“⁶⁶⁰

Конференција гарантних сила у Паризу засједала је од средине јануара до средине фебруара 1869. године. У недостатку јасног програма рада конференције, сједнице су се одржавале по тачкама ултиматума који је Порта у децембру 1868. године предала Грчкој. Сједнице су се одржавале без грчког представника, а руски захтјеви су се свели на потраживање ограничене аутономије за Крит у оквирима Турске. Критски устанак није разматран као посебна тема иако су се све тачке турског ултиматума управо на то односиле. На крају конференције, грчкој влади је наметнуто да испуни захтјеве Порте чиме је задат завршни ударац устанку, који се без грчке помоћи није могао наставити.⁶⁶¹

У фебруару 1869. године, Игњатијев се пожалио родитељима на разочаравајући наступ амбасадора Е. Г. Штакелберга⁶⁶² током конференције у Паризу. Пропуштањем да се заузме за Грке, сматрао је Игњатијев, Штакелберг је направио непоправљиву грешку и запечатио судбину устаничких захтјева. Италијански посланик је једини на конференцији говорио у интересу Грчке, која се с правом осјећала изданом од стране Русије, закључио је Игњатијев.⁶⁶³ „Париска конференција је новом силом доказала стару истину, да ако се бранимо најпоштенијим средствима, у директном или

---

⁶⁶⁰Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 197-199.

⁶⁶¹И. Г. Сенкевич, *нав. дјело*, 193.

⁶⁶²Ернест Густавович Штакелберг, руски амбасадор у Бечу (1864-1868), а затим и у Паризу (1868-1870).

⁶⁶³Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 207.

индиректном руском интересу на Оријенту, ми ћемо бити изоловани и Европа ће се ујединити против нас“ – написао је Игњатијев.⁶⁶⁴

До почетка засједања конференције у Паризу устаници су имали двије могућности, да се покоре и предају оружје или да напусте острво. Већина је изабрала други начин што је помогло турским снагама да, до краја јануара 1869. године, релативно лако, овладају источним и централним дијеловима острва, укључујући и област Сфакије.⁶⁶⁵

У односу према устанку на Криту, Игњатијев је демонстрирао сва начела своје дипломатије („Игњатијева школа дипломатије“) која се заснивала на: „избјегавању насилних акција Русије, умјерено посредовање између сукобљених страна (до извјесне мјере) и указивање страним амбасадорима на опасности од превласти других на Истоку“.⁶⁶⁶ Данима послје одржавања конференције, Игњатијев је анализирао ставове страних амбасада и њихових колега конзула на Криту. Дошао је до закључка како је у завршници устанка пресудну улогу одиграла енглеска дипломатија, али без искрене намјере да помогне Грчкој. Најтеже је било схватити мотиве бечке владе и одгонетнути дипломатију аустријског министра грофа Бајста. Ипак, Игњатијев је стекао утисак да је непролазна суштина политике бечког кабинета тежња да заједно са Француском и Енглеском формира коалицију која ће Русију поразити на Балкану. Бечка влада је успјешно одиграла двоструку улогу тиме што је очувала своје односе са Грчком, при томе не компромитујући се у очима Порте. Аустроугарска је, у сваком случају, чекала прилику да надокнади недавне територијалне губитке, због чега Игњатијев није искључивао могућност да је то била једна од тема сусрета царева у Салцбургу, али је конкретна акција изостала усљед неспремности Енглеске да на било који

---

⁶⁶⁴Исто, 203.

⁶⁶⁵Исто, 207.

⁶⁶⁶Граф Н. П. Игнатъев и Православный Восток: документы, переписка, воспоминания, Записки о русской политике на Востоке 1864–1887 гг, т. I, 31.

начин угрози интегритет Турске. Француска дипломатија је остала досљедна само у рушењу руског ауторитета код Грка, поводом чега се Буре хвалисао како је „најмање пола вијека дуг престиж Русије на Оријенту уништен у корист француског утицаја“.⁶⁶⁷

*

Трогодишњи дипломатски напори генерала Игњатијева предузети у интересу устаника на Криту неповратно су поништени у Паризу. Узалудно је користио сва дипломатска средства како би Грци извукли више користи из устанка. У свакој прилици је вршио притисак на Порту да попусти устаничким захтјевима, иницирао слање бродова за евакуацију становништва са Крита и одржавао контакте са вођама хетерије. Међутим, Грци су одвећ били засићени политичким опрезом руске владе и све активности руског амбасадора нису увећале ниво њене популарности међу Грцима.⁶⁶⁸ Игњатијев је сматрао да царско министарство у Петрограду није у довољној мјери користило француско-пруски ривалитет, и то што су обје земље тражиле руску подршку. Русија је требало да учини минималне уступке Француској на Блиском Истоку и компензује их за олакшице у интересу Грчке и Крита. На крају, исход Критског устанка је поткопао његову позицију у Константинопољу.

Послије гашења критског устанка руска амбасада у Константинопољу се суочила са изазовним периодом. Дипломатским напорима у корист устаника Игњатијев је навукао сумње портиних министара и страних дипломата. Средства дјеловања у његовој дипломатији према Истоку су постала предмет кулоарских прича и нагађања. Очекивања једног дијела

---

⁶⁶⁷Исто, 209.

⁶⁶⁸Прилику да се увјери у то да грчка влада не поштује његове савјете добио је неколико година касније, када је изостала подршка грчке владе у питању формирања Егзархије и заједничке организације мјешовитих, грчко-бугарских епархија, В. М. Хевролина, *нав. дјело*, 206-207.

руске политичке јавности су се кретала ка томе да се одговорност за неуспјех Русије у овом питању припише смјелој дипломатији генерала Игњатијева. Помињао се и његов опозив из Турске.⁶⁶⁹ Тешко се носећи са „руским поразом“ и теретом кривице која му је приписана затражио је, крајем фебруара 1869. године, тромјесечни отпуст из Константинопоља.⁶⁷⁰

Прије напуштања Константинопоља Игњатијев је учинио задње напоре, контактирајући са члановима грчке владе и угледним Атињанима, не би ли поправио негативан утисак изазван руским учешћем на конференцији у Паризу.⁶⁷¹ Осим немијешања у критско питање, не треба заборавити да је грчка влада замјерала Русији и фаворизовање бугарске стране у црквеном спору. „Велика идеја“ није ни на кратко напустила Грке, а устанак на Криту је пробудио њихова очекивања у том правцу.⁶⁷² Користили су „панславизам“ како би појачали антируско расположење у Турској и скренули пажњу са „велике идеје“.⁶⁷³ Прегалаштво Грка и тежње ка Константинопољу, сматрао је Игњатијев, подстицане су из Европе.⁶⁷⁴

На крају, Грчка је „добила“ лекцију учешћем у критском устанку, Балкански савез је престао да постоји, а јединство православних хришћана је изгубљено. Турска је добила политичку сатисфакцију и одбранила државни интегритет. Кренула је одлучно напријед посвећена реорганизацији флоте, војног рока и градњом жељезичке пруге.⁶⁷⁵ На дипломатски тријумф, који је увеличан посјетом аустријског царског пара Константинопољу, сјенку је

---

⁶⁶⁹J. W. A. Eckardt, *Distinguished persons in Russian society*, 214.

⁶⁷⁰Формулярные списки чиновников МИД, АВПРИ, ф. 159, оп. 464, д. 154, л. 2.

⁶⁷¹В. М. Хевролина, *нав. djelo*, 252-253.

⁶⁷²N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, АВПРИ, ф. 133, оп. 475, д. 55, л. 175.

⁶⁷³Граф Н. П. Игнатъев и Православный Восток: документы, переписка, воспоминания, Записки о русской политике на Востоке 1864–1887. гг, т. I, 42.

⁶⁷⁴N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, (confidentielle), Constantinople, 17/29.1.1867, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 30, л. 245.

⁶⁷⁵Подлинная записка по восточном вопросу российского посла в Константинополе Н. П. Игнатъева, август 1869, у Граф Н. П. Игнатъев и Православный Восток: документы, переписка, воспоминания, т. I, 678-679.

бацила изненадна смрт Фуад-паше, који је након краће болести преминуо у фебруару 1869. године у Ници. Његовом смрћу, записао је Игњатијев, Али-паша је изгубио најважнијег савјетника, а царство космополитског политичара, какав се код Турака ријетко сретао.⁶⁷⁶

---

⁶⁷⁶B. H. Sumner, „Ignatyev at Constantinople, 1864-1874“ II, *The Slavonic and East European Review*, vol. 11 no. 32, (1933), 556.

6. ГРЧКО-БУГАРСКИ ЦРКВЕНИ СПОР (1864-1873)

Н. П. Игњатијев о почецима грчко-бугарског црквеног спора

У свом обраћању члановима Словенског добротворног друштва у Софији, у октобру 1902. године, гроф Игњатијев се осврнуо на то како је, четири деценије раније, био убијеђен да „на Балкану постоји здраво и обећавајуће словенско племе. (...) Када сам први пут почео да говорим о бугарском народу, стизали су гласови са свих страна да у том дијелу Балкана нема никога осим Грка; потом су се десили догађаји који су потврдили моје ријечи“ изјавио је том приликом гроф Игњатијев. Закључио је тиме како је његов идеал још од 1862. године била слободна Бугарска.⁶⁷⁷

*

Улога Русије у развоју грчко-бугарског црквеног спора спада у популарније теме у научним круговима и јако је добро истражена у руској⁶⁷⁸ и бугарској⁶⁷⁹ историографији. Црквено-политичка борба бугарског народа

---

⁶⁷⁷Из говора грофа Н. П. Игњатијева пред Словенским добротворним друштвом у Софији 23. септембра 1902, *Славјански глас*, Софија 1902. кн. 2, 96.

⁶⁷⁸А. Д. Мцхвариашвили, „Греко-болгарски церковный раскол (по запискам графа Н. П. Игнатъева)“, *Конфесиональные факторы в истории и культуре славянских народов и их соседей: материалы международной научно-практической конференции*, Краснодар, 2012, 39-46; А. П. Лебедев, *История греко-восточной церкви под властью турок*, в 2 книги, С. Петербург 2004; А. А. Дмитриевский, *Граф Н. П. Игнатъев как церковнополитический деятель на православном Востоке*. СПб, 1909; Т. И. Филишов, *Современные церковные вопросы*, С. Петербург 1882; В. А. Теплов, „Греко-болгарский церковный вопрос по неизданным источникам“, *Руский вестник* 159 (1882), 379-445, 811-862.

⁶⁷⁹Д. Йоцов, *Граф Игнатиев и нашето освобождение*, Софија 1939; Кирил, патриарх българи, *Граф Н. П. Игнатиев и българицкят църковен въпрос. Изследоване и документи*, т. I, Софија, 1958; З. Маркова, *Българската егзархия 1870-1879*, Софија 1989; И. Тодев, „Граф Игнатиев и принципът за единство на православието“, *Исторически преглед* 7 (1991); С. Бурмов, *Българо-гърцката църковна распра*, Софија 1902.

нашла се у завршној фази крајем 60-их година, али је имала своју предисторију која се везује за средину XVIII вијека и у директној је вези са привредним успоном, демографским растом и просвјетно-културним препородом бугарског народа. Са просвјетним сазријевањем јачала је и свијест о националној припадности и јавиле су се аспирације ка осамостаљењу Бугара од духовне власти Цариградске патријаршије, која је предузела низ мјера на плану денационализације бугарских епархија и очувања своје духовне власти.⁶⁸⁰ Углед и престиж у православном свијету, једним дијелом, Патријаршија је користила у циљу хеленизације, прибављања материјалне користи и ограничавање употребе националних компоненти у митрополијама које су јој биле подчињене.⁶⁸¹

Тежње Бугара ка формирању аутокефалне цркве нису биле усамљена појава, јер се средином XIX вијека, Патријаршија суочила са захтјевима за издвајање и других националних цркава.⁶⁸² Прије него је грчко-бугарски црквени спор узео маха, формирана је Грчка национална црква (1850).⁶⁸³ Међутим, у односу према Православној цркви у румунским кнежевинама, а нарочито према бугарском црквеном покрету, Патријаршија се руководила

---

⁶⁸⁰М. Лаковић, „Руско посланство у Константинопољу и грчко-бугарски црквени спор (1856-1861)“, *Глас*, књ. 18, (2017), 269.

⁶⁸¹У погледу ограничавања националних посебности народа у Турској, Цариградска патријаршија и Порта, имале су сличан циљ. И једна и друга су се водиле „милетским системом“, а у Османском царству милет је био један – православни народи који су се налазили под духовном влашћу једне цркве - Цариградске патријаршије.

⁶⁸²Игњатијев је указао на неколико таквих примјера са којима јавност није била упозната. Привилегија за издавање инвеституре – берата владикама је од давнина припадала патријарсима. Међутим, у то вријеме су се владикама издавала везирска писма. Порта је тежила да се власт духовних лица ограничи искључиво на сферу духовног живота, што је у неким крајевима нарушило однос између православних владика и становништва, коме се у замјену нудила савјетодавна власт меџлиса и локалних турских власти. Дешавало се и то да православни свештеници, из личних интереса и материјалне користи, у бијегу од сиромаштва, добијају плату од султана, а постајали су и тзв. „османски чиновници“, Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 457.

⁶⁸³Ч. Попов, *Грађанска Европа (1770-1871)*, 433.

другачијим надзорима, а разлози за то су многобројни и нису изричито везани за црквену догму и вјеру.

Тешко је издвојити тренутак када је борба за црквену независност бугарског народа попримила одлике националне револуције, како се тај покрет назива у бугарској историографији.⁶⁸⁴ Без сумње, послије Кримског рата наступила је активнија и зрелија фаза борбе за националну цркву која је веома брзо прерасла у нарочиту форму бугарског националног покрета. Руска дипломатија је исказала интересовање за развој црквеног спора још у раној фази. Сва питања хришћана у Османском царству, укључујући и бугарско црквено питање, била су у надлежности Азијског департмана МИД-а. Документ под називом *Наши будући односи са Источном црквом*, настао је 1858. године у Азијском департману, и дефинисао је став руске дипломатије према овом питању. Црквени спор је руску владу ставио пред двоструки изазов у покушајима да заштити интересе Цариградске патријаршије, али на начин са којим неће бити занемарена духовна права Бугара. У јануару 1861. године, влада је посредством московског митрополита Филарета Дроздова и руског Светог Синода покушала да утиче на Патријарха у правцу признавања аутокефалности бугарској цркви.⁶⁸⁵ Цар Александар II није желио да због заступања интереса Патријаршије одгурне Бугаре, који би,

---

⁶⁸⁴Непосредан повод за почетак црквено-националног покрета пружио је сукоб између грчког митрополита Панарета и локалног становништва у Трнову 1838. године. Сукоб је брзо окончан, али је у народу прихваћен као опште-национални покрет на челу са бугарским књижевником Неофитом Бозвелијем Хиландарским. Бозвели и бугарски патриота Иларион Стојанов Михајловски (Макариополски), написали су 1844. године *Посланицу* султану, захтијевајући у локалним епархијама служење бугарских владика, богослужење на бугарском језику и прекид са праксом именовања представника бугарске цркве у Константинопољу. Захваљујући упорности Бугара, али и неодлучности Порте, која је већину проблема хришћана у Турској настојала ријешити реформама, успјели су да издејствују сагласност султана о оснивању бугарске црквене општине у Константинопољу (1849), на челу са бугарским владиком, чија је улога у предстојећој црквено-политичкој борби бугарског народа била од изузетне важности, Д. Попов, И. Божилов, Ц. Григоријева, К. Косев, А. Пантев и И. Баев, *Историја Бугарске*, Београд 2008, 192-193.

⁶⁸⁵В. М. Хевролина, *нав. дело*, 193.

врло брзо поклекнули под притиском католичке и протестантске пропаганде.⁶⁸⁶ За разлику од владе у Петрограду, отворену подршку националној бугарској цркви пружили су руски словенофили. Часописи словенофилског усмјерења подржавали су „бугарску ствар“ и промовисали је међу дијелом руске јавности који је са симпатијама гледао на црквено-политичку борбу бугарског народа. Њихова пропаганда је појачала своје активности послје оснивања унијатске бугарске цркве у Константинопољу 1860. године.⁶⁸⁷ Томе су претходиле мисије лазариста у Солуну, Битољу и Константинопољу и биљежен је стални раст протестантске активности, послје 1856. године, у дијеловима царства насељеним хришћанским становништвом. Из угла чланова Одеског бугарског настојатељства, Порта је пружала покровитељство грчкој, католичкој и протестантској пропаганди у циљу да их одвоји од словенске солидарности, државног јединства и Русије. Католици су настојали да кроз своја училишта прикажу све тековине цивилизације, а Запад као једино спасење. Протестанти су ширили своје идеје кроз моралне бесједе.⁶⁸⁸

*

Прва интересовања за грчко-бугарски црквени спор Игњатијев је показао у вријеме управљања Азијским департаманом МИД-а, када је настала његова прва забиљешка о црквеном спору, под називом *Записка о мерах, необходимых для соглашения между болгарской и греческой церквями* (1861). Необично интересовање за ово питање прерашће у једну од главних преокупација његове мисије у Константинопољу.

---

⁶⁸⁶Кирил, патриарх български, *Граф Игнатиев и българският църковен въпрос*, 14.

⁶⁸⁷М. Екмечић, *Стварање Југославије 2*, Београд 1989, 268.

⁶⁸⁸Членовъ Одеского Болгарского настоятельства – Н. П. Игнатъеву, Одесса, 16. мая 1869, ГАРФ, ф. 1750, оп. 1, ед. хр. 352, л. 1-2; На основу извјештаја руског конзула из Видина, из јуна 1865. године, дошло се до сазнања да је пуштена брошура на бугарском језику у циљу придобијања Бугара за унију, Ведомство православного исповедания Канцелярия Обер-Прокурора Святейшаго Синода, 20. 7. 1865, АВПРИ, ф. 146, оп. 495, д. 3807, л. 1.

У својој забиљешци описао је тренутно стање у црквеном питању, упозоравајући на неугодан обрт који је попримило у односу на Русију. На самом почетку спора, у вријеме када су Бугари предано слушали руске савјете, требало је да руска дипломатија посредује и издејствује најповољније рјешење. У улози посредника, Русија би спријечила мијешање Порте и утицаје стране пропаганде што би, без сумње, предуприједило размјере грчко-бугарског сукоба.⁶⁸⁹

Умјесто тога, наставља Игњатијев, пропуштањем прилика да спријечи ширење сукоба Русија је главну улогу у спору препустила радикалним грчким великодостојницима и представницима бугарске црквене општине у Константинопољу.⁶⁹⁰ Узроке сложене ситуације у окриљу Цариградске патријаршије, приписао је злоупотребама и доминацији грчког свештенства.⁶⁹¹ У почетку, залагао се за ограничавање бугарских захтјева и обавезивање Патријаршије на њихово испуњење.⁶⁹²

Дјелимичну одговорност за неповољан положај Русије у грчко-бугарском спору Игњатијев је приписао и руском посланству у Константинопољу које није на вријеме схватило тежину црквеног спора. Колебљивим односом, руско посланство се, у годинама послије Кримског рата, удаљило од преговарачког стола за којим се одлучивало о судбини црквеног питања. Само уколико би Русија успјела да поврати мјесто које јој је у црквеном спору припадало, закључује Игњатијев, „Грци ће престати да мисле да смо стали на страну Бугара, а Бугари како смо се удружили са

---

⁶⁸⁹Записка Н. П. Игнатъева (?) о мерах, необходимых для соглашения между болгарской и греческой церквами. О положении христианского населения Турции и о политике России в Египте и Турции, 1861, ГАРФ, ф. 730. оп. 1, ед. хр, 52, л. 1 об.

⁶⁹⁰В. М. Хевролина, нав. дјело, 194.

⁶⁹¹Д. Йоцов, нав. дјело, 60; Записка Н. П. Игнатъева (?) о мерах, необходимых для соглашения между болгарской и греческой церквами. О положении христианского населения Турции и о политике России в Египте и Турции, 1861, ГАРФ, ф. 730. оп. 1, ед. хр, 52, л. 1 об.

⁶⁹²ГАРФ, ф. 730. оп. 1, ед. хр, 52, л. 1 об.

Грцима“.⁶⁹³ На крају, критиковао је и радикалне бугарске представнике у Константинопољу, који су се за помоћ обраћали страним амбасадама и Порти. Задатке руске дипломатије у црквеном спору Игњатијев је подијелио у неколико опширних ставки:

- потребно је било постићи мирну сагласност између двије стране, која се до сада није десила због обостране тврдоглавости; руски утицај и поштовање које према њој има православно становништво у провинцијама, могло је послужити као пресудан фактор да бугарска страна иступи са умјереним захтјевима⁶⁹⁴.
- руски представник у Константинопољу требало је да утиче на Патријарха да дјелује онако како већина његове пастве жели;
- у будућности је било неопходно избјегавати мијешање Порте, чија се интервенција показала непродуктивном, подједнако као и мијешања страних посланика;
- епархије је требало подијелити на три категорије: грчке, бугарске и мјешовите чиме би се уједначила права оба народа;
- у бугарским епархијама требало је подржати избор епископа из реда бугарског народа, док у епархијама са мјешовитим становништвом треба бирати епископе из реда народа који чини већину;

---

⁶⁹³Исто, л. 6.

⁶⁹⁴Игњатијев је сматрао да радикална струја Бугара, упорним наступом са максималистичким захтјевима у погледу црквене независности Бугара, жели да узме превласт над умјереним покретом какав су над њима својевремено имали Грци, ГАРФ, ф. 730. оп. 1, ед. хр, 52, л. 2.

- у свакој епархији потребно је било формирати епархијске савјете, од духовника и свјетовних лица, који ће се бавити дефинисањем црквених сабора и одобравањем епископа;
- увести богослужење на језику народа који чини већину у одређеној епархији;
- Патријарх је требало да има двојицу помоћника од којих ће један бити изабран из реда словенских епископа (по националности Србин или Бугарин), а други из реда грчког свештенства;
- Св. Синод Патријаршије је требало да се дијели на два дијела: један, од словенских владика са надлежностима над словенским епархијама, и други, од грчких владика;
- Народни мјешовити савјет могао би бити организован на начин као и Св. Синод;⁶⁹⁵

У потрази за компромисним рјешењем (1864-1866)

У првим разговорима са патријархом Софронијем III (1863-1866), али и представницима бугарске и грчке црквене општине у Константинопољу, Игњатијев је наступио помирљиво, позивајући их на договор уз обострани компромис. Почетна опрезност руског посланика у вези је са званичним ставом руске владе која је, у овој фази црквеног спора, тежила ка очувању јединства православне цркве у Османском царству. У руским владајућим круговима није постојало јединствено гледиште на грчко-бугарски црквени

---

⁶⁹⁵Исто, л. 3, 3об, 4, 4об, 5.

спор. Цар Александар II, кнез Горчаков и московски митрополит Филарет нису оспоравали право бугарског народа на црквену независност, али, на начин који је био прихватљив за Цариградску патријаршију. На другој страни, у заштиту интереса Патријаршије стали су чланови руског Св. Синода на челу са обер-прокуратором Д. А. Толстојем⁶⁹⁶, чије је мишљење подржавала неколицина руских дипломата, претежно грчког поријекла.⁶⁹⁷

У почетку, Игњатијев је покушао да успостави активну сарадњу са руским Св. Синодом и митрополитом Филаретом. Св. Синод, међутим, није показао довољно интересовања да посредује у спору, сматрајући га унутрашњим питањем Цариградске патријаршије.⁶⁹⁸ Нешто умјеренији став и отвореност за договор показао је митрополит Филарет, са приједлогом да се бугарском народу призна право на богослужење и отварање школа на матерњем језику. Московски митрополит је сматрао и то да бугарски епископи треба да имају своја мјеста у црквеном Синоду. Забиљежене су његове изјаве, из 1856. године, о окончању грчке превласти у источној цркви, због необразованости њеног свештенства, скривања иза материјалног богатства и покровитељства страних амбасада у Константинопољу.⁶⁹⁹ Међутим, митрополиту Филарету је, као и остатку руског свештенства, сметао политички притисак на духовна лица и политизација црквеног спора.⁷⁰⁰ Изостанак активне сарадње и учешћа представника руске духовне власти у каснијим годинама Игњатијеву ће оставити простора, али послужити и као аргумент, да самостално иступи у црквеном спору.

---

⁶⁹⁶Обер-прокуратор руског Св. Синода 1856-1872. године

⁶⁹⁷*Болгаро-росийские общественно политические связи 50-70-е г. XIX века*, редактор Б. Н. Билунов, Кишинев 1986, 78.

⁶⁹⁸N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, АВПРИ, ф. 180, оп. 517/2, д. 3389а, л. 38.

⁶⁹⁹А. Муромцова, „Первый болгарский эзарх блаженный Антимъ“, *Руский вестникъ*, т. 151 (1881), 317.

⁷⁰⁰В. М. Хевролина, *нав. дјело*, 197.

У јесен 1864. године с првим вијестима о новом заплету у цркви, до Игњатијева је стигла информација о повратку у Константинопољ, после четири године изгнанства⁷⁰¹, бугарских владика Илариона Макариополског⁷⁰², Авксентија Велешког⁷⁰³ и Пајсија Пловдисвог. Прије него је Патријаршија дала сагласност за њихов повратак, Порта је прогласила амнестију и омогућила долазак прогнаним владикама у Константинопољ. Била је то идеална прилика Игњатијеву да се наметне бугарској страни и подржи повратак владика⁷⁰⁴, поздрављајући Портину одлуку као својеврстан чин охрабрења духовним претензијама бугарског народа. Изненадна вијест о доласку тројице владика, у недјељу 28. септембра 1864. године, улице Фанара

---

⁷⁰¹На Сабору у фебруару 1861. године одлучено је да се архијереји Иларион Макариополски, Авксентије Велешки и Пајсије Пловдивски протјерају у Малу Азију.

⁷⁰²Владика Иларион Макариополски је после Кримског рата, по вољи Бугара, изабран за старјешину бугарске црквене општине у Константинопољу. Потом је биран за предједника Цариградске црквене општине, која је представљала центар црквене борбе. На васкршњој литургији 1860. године, у цркви Св. Стефана изостављено је име Цариградског патријарха из литургије. Тај догађај је био повод за одлуку Патријаршије да протјера неколицину бугарских владика, међу којима су били митрополити Иларион Макариополски и Авксентије Велешки. Иларион и Авксентије, остављају духовну поруку или завјет бугарском народу и одлазе у прогонство у Малу Азију.

⁷⁰³Н. Радосављевић, „Херцеговачки митрополити 1766-1878“, *Историјски часопис* 57 (2008), 185, Митрополит Авксентије III Петров Чешмецијев рођен је 1797. године у Самокову. Образовање започето у родном мјесту наставио је у Рилском манастиру у Јелино-бугарском училишту. За епископа је рукоположен 1831. године када је именован за диополског митрополита. Између 1838. и 1848. године био је Херцеговачки митрополит. У својој управи се ослањао на локалне турске власти, а по среброљубивости се није разликовао од својих претходника. Усљед све чешћих и отворенијих напада на црквене општине и локално свештенство, митрополит Авксентије је изазивао све веће незадовољство, па је одлуком Цариградског патријарха премјештен за велешког митрополита. Важио је за једног од најистакнутијих заговорника независне бугарске цркве због чега ће заједно са Иларионом Макариополским и пловдивским митрополитом Пајсијем бити прогнан у Никеју. Њихово прогонство је трајало између 1861. и 1864. године када су помиловани и позвани да се врате у Константинопољ. Недуго затим, фебруара 1865. године митрополит Авксентије је умро остављајући иза себе и посљедњу посланицу намијењену бугарском народу са жељом да истрају у борби за црквену аутономију; N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 9/21.2.1865, АВПРИ, ф. 180, оп. 517/2, д. 3389а, л. 188, Игњатијев пише да су Бугари тражили од Порте овлаштење да сахране епископа Авксентија како доликује (са свом „помпом“) али их је Али-паша посавјетовао да избјегну демонстрације у којима би могле интервенисати масе и произвести скандал. Сличног мишљења је био и патријарх Софроније III.

⁷⁰⁴N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 6/18.10.1864, АВПРИ, ф. 180, оп. 517/2, д. 3389а, л. 188; Кирил, патријарх бугарски, *Граф Игнатиев и бугарският црковен въпрос*, 48.

и прилазе ка мосту Галати испунила је масом одушевлених Бугара. У свом реаговању, патријарх Софроније III је запријетио оставком уколико Порта буде толерисала присуство прогнаних епископа и уличне „демонстрације“ надомак Патријаршије.⁷⁰⁵

Патријархове замјерке, међутим, нису спријечиле опште усхићење Бугара у Константинопољу, које је ситуацију довело на ивицу инцидента.⁷⁰⁶ Велики везир Али-паша у страху од неконтролисаног развоја ситуације, покушавајући да избјегне додатне неспоразуме у односима са Патријаршијом, размишљао је да владике привремено смјести у константинопољско предграђе Ортакој⁷⁰⁷. Игњатијев је лично посредовао и посавјетовао Али-паши да „не би било мудро послати из Фанара владике којима је већ једном опроштено“.⁷⁰⁸

*

Јединство није постојало нити у редовима бугарског црквено-политичког покрета, у оквиру кога су дјеловале двије струје: конзервативна (умјерена) и либерална (радикална). Прва је тежила ка црквеној аутокефалности, али у оквирима Турске, док су радикали настојали да црквени покрет искористе за проглашење националне независности бугарског народа. Упознат са радом обје стране, Игњатијев је схватио да, осим непопустљивости Патријаршије, проблеме у рјешавању црквеног спора узрокују вође бугарских радикала, злоупотребљавајући повјерење народа и

---

⁷⁰⁵N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 29.9/11.10.1864, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 31, л. 22.

⁷⁰⁶Исто, 22-23.

⁷⁰⁷Ортакој или „средње село“ се налази на европској страни предграђа Константинопоља између тјеснаца, а због своје атрактивности служио је као љетовалиште турским достојанственицима. Специфичност његовог положаја се огледала у томе што је у средишту између џамије, синагоге и цркве.

⁷⁰⁸„Да се изселятъ българските владици изъ Фенеръ. Несъгласието на Игнатиева (?)“, 4. 10. 1864 у *Изъ архивата на Найдень Геровъ*, кн. II, 141.

користећи га за увећање политичког престижа.⁷⁰⁹ Лидери радикалне струје у црквеном покрету, која је имала највеће захтјеве од Патријаршије, били су др Стојан Чомаков, пловдивски представник у Бугарском савјету код Порте и митрополит Иларион Макариополски.⁷¹⁰ Амбициозног бугарског политичара др-а Чомакова, према мишљењу Игњатијева, није интересовао црквени спор колико практични политички интерес.⁷¹¹ Осим прагматичне природе др-а Чомакова, Игњатијеву је сметала и његова идеја јединствене цркве Срба и Бугара, коју је довео у везу са утицајима пољске емиграције у Константинопољу. Схвативши да не постоји основа за сарадњу са др-ом Чомаковом, руски посланик је на све начине настојао да дискредитује његов рад у народу. Тим поводом, писао је пловдивском конзулу Најдену Герову и затражио од њега да учини све како би Чомаков био удаљен из Бугарског савјета. И сам близак радикалној струји бугарског црквеног покрета, Геров није успио да испуни свој задатак, покушавајући невјешто да се одбрани:

„Не знам да ли могу успјети у томе да приволим овдашње Бугаре да опозову др-а Чомакова и замијене га другим чланом, из разлога што су у то уплетене бројне околности које су тренутно на снази и шире се, а које је могуће, једино великом трудом превазићи.“⁷¹²

---

⁷⁰⁹ГАРФ, ф. 730, оп. 1, ед. хр. 574, л. 8.

⁷¹⁰„Телеграма на Н. П. Игнатиева до помощник-министра на вѣншните работи за опитите му да склони Патриршията към отстъпчивост“, 9. февруари 1865, у Кирил, *Граф Игнатиев и българският църковен въпрос*, 207-210.

⁷¹¹В. М. Хевролина, *нав. дјело*, 196.

⁷¹²„Геровъ се не надее да успее да се махне Чомаковъ. Ще му се пратятъ наставления. Какво пише Чомаковъ. Какво мисли Геровъ за Чомакова“, 6. феври 1865, у *Изъ архивата на Найденъ Геровъ*, кн. II, 679; В. М. Хевролина, *нав. дјело*, 196; Д. Косев, *Русия, Франция и българското освободително движение 1860-1869*, София 1978, 18-21; Бугарски историчар С. Радев је сматрао да су размирице Игњатијева и Герова посљедица интрига руског посланика. Касније истраживања Д. Косева потврдила су да је примједбе на рад пловдивског конзула, осим Игњатијева, у више појединачних случајева износио и директор Азијског департмана Стремоухов. Узрок њиховог неразумијевања су различити погледи на црквени спор. Геров није вјеровало како ће преговори са Патријаршијом ријешити спор и испунити духовна права Бугара. Стремоухов је приговарао Герову и због занемаривања дипломатских задатака и острашћености са којом је приступао црквено-националном покрету, што није смио бити

Својим залагањем за повратак из изгнанства митрополита Илариона и Авксентија, Игњатијев је тежио ка стицању повјерења и јачању умјереног „центра“ око кога ће се окупљати Бугари, а који ће дјеловати под његовом контролом. Истини за вољу, није гајио претјерано повјерење према митрополиту Илариону, међутим, сматрао га је мање опасним човјеком од Чомакова.⁷¹³

Залагање за повратак прогнаних бугарских владика увећало је престиж и ауторитет Игњатијева међу Бугарима у турској престоници, а и шире.⁷¹⁴ Већ у фебруару 1865. године он је наставио да посредује између грчке и бугарске стране, увјерен да је и заслугама Порте још и више продубљен црквени спор.⁷¹⁵ Игњатијев је објема странама предочио приједлоге, које је претходно усагласио са представником умјерене струје архијерејем Пајсијем Пловдивским, који су подразумевали да се епископи бирају у епархијама и да у састав Св. Синода уђу представници тридесет шест епархија (осамнаест словенских и осамнаест грчких).⁷¹⁶ У њеном је интересу било да обје стране држи што даље од договора, услед чега је слала скривене поруке Грцима о окончању спора у корист Патријаршије уколико не пристане на уступке.

случај са руским агентом. При томе, Игњатијев је закључио, не без основа, да је Геров блиско сарађује са др Чомаковом.

⁷¹³Кирил патријарх бугарски, *Граф Игнатиев и бугарскиот црквен вџпрос*, 48.

⁷¹⁴И. Г. Сенкевич, „Новые материалы по истории Южных Славян (из рукописного наследства М. А. Хитрово)“, сборник статей и материалов *Славянский архив*, (1963), 237; С. А. Никитин, *Славянские комитеты в России*, 53.

⁷¹⁵Игњатијев је повремено давао контрадикторна и збуњујућа саопштења о Портином односу према црквеном спору, по методи „завади и владај“. У једном од таквих извјештаја, у августу 1865. године, Игњатијев пише МИД-у како „Порта не жели да учествује у подјелама у оквиру цркве већ да налази за сходно да се држи постојећег поретка ствари“. Имајући увид у извјештаје руског посланика из Константинопоља, који је у дипломатским круговима важио за изванредно обавијештену особу, митрополит Филарет је указивао на контрадикторности у његовом поступању и извјештавању, „Письмо митрополита Филарета кь оберъ-прокурору Святейшаго Синода, графу Д. А. Толстому, по греко-болгарскому делу“, 27. августа 1865, д. 70, у *Собрание мнений и отзывы митрополита Филарета*, Санкт-Петербург 1899, 285.

⁷¹⁶„Телеграма на Н. П. Игнатиев за неговите примирителни опити“, 26 јануари/7. февруари 1865, у Кирил патријарх бугарски, *Граф Игнатиев и бугарскиот црквен вџпрос*, 206-207.

Рјешење црквеног спора је одлагала и Патријархова непринципијелност потакнута недостатком ауторитета и личне одлучности.⁷¹⁷ Софроније III се суочио и са финансијским потешкоћама, као и сукобима са чак седам епископа у Св. Синоду и неколицином чланова Мјешовитог савјета због чега је један дио чланова смијењен.⁷¹⁸ Једини пут када је иницирао преговоре са бугарском страном, у љето 1865. године, формирана је нова црквена комисија за израду приједлога за рјешење црквеног спора.⁷¹⁹ Патријархову недоследност, дјелимично је узроковало и нарушено здравствено стање због чега је често одсуствовао из патријаршијских послова.⁷²⁰

Више пута је Игњатијев, почетком 1866. године, разговарао са Софронијем и евидентно је да су ти разговори имали утицаја на патријархове одлуке у блиској будућности. Већ у априлу 1866. године Патријарх је сазвао црквену скупштину. Састанак је протекао у жустрој расправи, нарочито када су се дотакли захтјева за увећањем броја епархија, смјену грчких и повећање броја бугарских владика и питања равноправног учешћа у избору патријарха. Радикална струја је захтијевала, осим бугарских и мјешовитих епархија, и епархије у Босни и Херцеговини и Старој Србији: сарајевску,

---

⁷¹⁷„Условия, предложени от българските пълномощници за последен опит за разрешение на българския въпрос“, 1865, у Кирил патриарх български, *Граф Игнатиев и българският църковен въпрос*, 217-218.

⁷¹⁸N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 21.12/2/1. 1865/66, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 48, л. 15.

⁷¹⁹У својој депеши МИД-у, 29.6/11.07. 1865. године, генерал Игњатијев извјештава о сљедећем: прихватању комисије да, по жељи Бугара, увећа број митрополија, избор патријарха да врше чланови Синода и лаици с тим да бугарске владике не учествују редовно него алтернативно, број лаика би се повећао са 28 на 58 чланова од којих би 8 било из Константинопоља, умјесто бугарског мјешовитог Савјета предложено је именовање четири бугарска члана. Уколико се Бугари не сложе са предложеним уступцима патријарх ће лично тражити хијерархијско одвајање бугарске цркве у чему је Порта, наводно, одбила да учествује, „Письмо митрополита Филарета кь оберъ-прокурору Святейшаго Синода, графу Д. А. Толстому, по греко-болгарскому делу“, 27. августа 1865, у *Собрание мнений и отзывов митрополита Филарета*, 284-285.

⁷²⁰Dépêche de l'Aide de General Ignatiev, Constantinople, 25.1/6. decembre 1866. АВПРИ, ф. 161/1, оп. 181/2, д. 533, л. 31.

мостарску, зворничку, призренску, дебарску, скопљанску, нишку, велешку и пиротску.⁷²¹ Излаз из тешке ситуације Софроније је пронашао у формирању нове шесточлане комисије за оцјену бугарских захтјева. Узимајући у обзир састав предложене комисије⁷²² Игњатијев није имао нарочита очекивања у погледу њених закључака.⁷²³ На крају, Бугари су одбили да разговарају по основу приједлога које су, током претходне двије године, израдиле комисије које је предложила и именovala Патријаршија.⁷²⁴

Под утиском хаоса и метежа, који је већ извјесно вријеме овладао унутрашњим животом Патријаршије, крајем новембра 1866. године Игњатијев је информисао МИД о неодрживом положају патријарха Софронија III и очекивањима да ће се ускоро повући са патријаршког трона.⁷²⁵ С тим у вези, у дипломатским круговима су се појавиле, врло снисходљиво, двије молбе са приједлогом да се Софронију стави на терет сва одговорност за тренутно стање у цркви. Затражена је његова оставка и повратак у једну од четири епархије на просторима: Пелагоније, Виололина, Форсалеса или Еласаније. Претјерани анимозитет Св. Синода и Мјешовитог савјета према Патријарху, сматрао је Игњатијев, у већој мјери је био

---

⁷²¹С. Терзић, *Србија и Грчка*, 170.

⁷²²У састав комисије укључена су била два митрополита, Пловдивски и Кизически, архимандрит Клеовул и три свјетовна члана: Г. Аристрахи, А. Каретеодори и Мусурус, „Телеграма на Н. П. Игнатиева за отношенията на висшето духовенство в Патриаршията към гръцко-българския въпрос“, 26. април/8. мај 1866, у Кирил патриарх български, *Граф Игнатиев и българският църковен въпрос*, 219.

⁷²³Исто, 219.

⁷²⁴Н. П. Игнатъев – П. Н. Стремоухову, Пера, 4. 10. 1866, АВПРИ, ф. 180, оп. 517/2, д. 3389а, л. 158, Комисију је саставио Св. Синода са задатком да размотри прилике у црквеном питању и састави пројекат прихватљив за Бугаре. Одбијањем пројекта Бугари су на себе навукли додатни гњев грчког свештенства.

⁷²⁵„Доклад на Н. П. Игнатиев за кризата в Патриаршията и за кандидатите за патриарси“, 29. ноември/11. декември 1866, у Кирил патриарх български, *Граф Игнатиев и българският църковен въпрос*, 222-223.

неоснован и ризиковао је нови морални пад цркве која се све више удаљавала од компромисног рјешења црквеног спора.⁷²⁶

Улога генерала Игњатијева у избору патријарха Григорија VI

Поучен ранијим догађајима, Игњатијев је схватио да ће црквено питање попримити жељене токове само под условом ако се на мјесто патријарха изабере лице које ће дијелити његове ставове о развоју црквеног спора. Игњатијев се није директно умијешао у смјену Софронија III,⁷²⁷ у исто вријеме, не показујући интересовање да стане у његову заштиту.⁷²⁸ Слично се понашала и Порта, чији је став био важан,⁷²⁹ уколико узмемо у обзир да је имала задатак да разријешу дужности патријарха уколико двије трећине Св. Синода и Савјета то захтијева.⁷³⁰ Почетком децембра 1866. године, Али-паша је, у име султана, разријешу дужности остарјелог патријарха Софронија.⁷³¹

---

⁷²⁶Dépêche de l'Aide de General Ignatiev 25.11/6. 12. 1866. Constantinople, АВПРИ, ф. 161/1, оп. 181/2, д. 533, л. 27.

⁷²⁷Исто, л. 27.

⁷²⁸„Доклад на Н. П. Игнатиев за кризата в Патриаршията и за кандидатите за патриарси“, 29. ноември/11. декември 1866, у Кирил патриарх български, *Граф Игнатиев и българският църковен въпрос*, 223.

⁷²⁹Листа са именима кандидата, које је предлагао Св. Синод и мјешовити Савјет, упућивана је Порти, која је од предложених бирала неколико имена и враћала на гласање двије скупштинама. Према „Новим канонима“ из 1857. године, патријарху су помагале двије скупштине: Св. Синод и мјешовити Савјет. Синод је био задужен искључиво за црквена питања, а мјешовити Савјет за питања из администрације, имовинских односа, породице, брака, итд; A. Fortescue, *The Orthodox Eastern Church*, London 1908, 338-339.

⁷³⁰„Телеграма на Н. П. Игнатиев за избиране на Григорий VI за патриарх. Приложено е посланието на Григорий VI до избирателите“, 14/26. февруари 1867, Кирил патриарх български, *Граф Игнатиев и българският църковен въпрос*, 233.

⁷³¹„Телеграма на Н. П. Игнатиев - кратък очерк на патриаршеството и характеристика на бившия вселенский патриарх Софроний“, 6/18. декември 1866, д. 279, Кирил патриарх български, *Граф Игнатиев и българският църковен въпрос*, министар Али-паша је том приликом саопштио Софронију III да му се додјељује пензија у мјесечном износу од 5.000 пијастера.

Игњатијев је информисао кнеза Горчакова о патријарховој смјени, која је припремана „има већ година и више дана“.⁷³² Софронијево одступање са патријаршијског трона уздрмало је, одвећ, промјенљиву и нестабилну атмосферу међу вјерницима у Константинопољу. Међу претендентима на патријаршки трон, према мишљењу Игњатијева, једини кандидат који је уживао ауторитет и опште поштовање био је бивши цариградски патријарх Григорије.⁷³³ Патријаршки избори нису протекли без сплетки и интрига вјерских и лаичких струја, у првом реду моћних грчких банкара. Ваља, најзад, поменути да је Игњатијев користио олакшавајућу околност у том смислу што је Григорија подржао и министар иностраних послова Фуад-паша, који је, помало неочекивано, показао тренутно интересовање за сарадњу са руским посланством у црквеном питању.⁷³⁴

На дан 10. фебруара 1867. године Цариградска патријаршија је добила новог патријарха Григорија VI. Извјештај генерала Игњатијева МИД-у говори о свим радњама које је предузео не би ли елиминисао кандидате који су у првом кругу гласања добили већину гласова. Мислио је на митрополите Пелагоније и Солуна. Посебно занимљива прича у патријаршијским изборима тичала се улоге која је припала грчким банкарима. Наиме, финансијске потешкоће Цариградске патријаршије грчки банкари су користили за јачање контроле над животом православне цркве и вјерника. Њихов кандидат на патријаршијским изборима је био бивши патријарх Јоаким II (1860-1863). Упознат с тим информацијама, Игњатијев их је искористио против Јоакима и у корист Григорија. Поменута и неколико

---

⁷³²Dépêche de l'Aide de General Ignatiev 25.11/6. 12. 1866. Constantinople, АВПРИ, ф. 161/1, оп. 181/2, д. 533, л. 27.

⁷³³Упркос наводима о умијешаности Игњатијева у избор патријарха Григорија VI (1867-1871) до данас је познат само дио података у вези са овом темом, *Dépêche de l'Aide de General Ignatiev, Constantinople, 25.11/6. 12. 1866, АВПРИ, ф. 161/1, оп. 181/2, д. 533, л. 28.*

⁷³⁴„Проект разрешения болгарского вопроса“, у Кирил патриарх български, *Граф Игнатиев и българският църковен въпрос*, 230-231.

сличних ситуацији пружили су основане сумње за гласове о претјераној умијешаности руског посланика у патријаршијске изборе.⁷³⁵

У другом изборном кругу, Григорије VI Фуртуниадис је, по други пут, изабран за цариградског патријарха. Међу првима честитао му је Фуад-паша и пожелио да „живи дуго и умре као патријарх“.⁷³⁶ За вријеме поздравне посјете секретара руске амбасаде Михаила Константиновича Онуа, Григорије је подијелио своје утиске о тренутној ситуацији:

„Васпитан сам и одрастао уз идеју да Црква спасење може добити само од Русије. У моје вријеме није постојало бугарско питање: постојала је само велика Црква, уз коју је стајала Русија. Док данас сви тврде да су симпатије Русије на страни Бугара.“⁷³⁷

Патријарх Григорије је, свега седам дана након издавања берата, изјавио, у присуству Игњатијева, да ће учинити све што је у његовој моћи како би удовољио бугарским захтјевима и одржао јединство православља у окриљу Патријаршије. Исказао је спремност да заврши са неприкосновеном и искључивом заштитом грчких интереса.⁷³⁸ У том погледу, није било довољно укинути само једнакост у значењу појмова васељенски и грчки, него и одвојити дјеловање грчких патриота од рада Патријаршије.⁷³⁹ Његове ријечи су улиле оптимизам Игњатијеву, јер је послије више година један патријарх

---

⁷³⁵„Телеграма на Н. П. Игнатиев за избиране на Григорий VI за патриарх. Приложено е посланието на Григорий VI до избирателите“, 14/26. февруари 1867, Кирил патриарх бугарски, *Граф Игнатиев и бугарският църковен въпрос*, 233-234; Цариградски патријарх Григорије VI (1843-1850), Т. Филипов, *Современные церковные вопросы*, С. Петербург 1882, 55.

⁷³⁶„Телеграма на Н. П. Игнатиев за избиране на Григорий VI за патриарх. Приложено е посланието на Григорий VI до избирателите“, 14/26. февруари 1867, Кирил патриарх бугарски, *Граф Игнатиев и бугарският църковен въпрос*, 233-234.

⁷³⁷Д. Йоцов, *нав. дјело*, 57.

⁷³⁸Греко-болгарский церковный вопрос и его решение, АВПРИ, ф. 180, оп. 517/2, д. 3389а, л. 287.

⁷³⁹С. Новаковић, *Цариградска патријаршија и православље у Европској Турској*, Београд 1895, 40.

показао спремност да удовољи бугарским захтјевима и ријешити црквени спор у духу компромиса.⁷⁴⁰

Посредник у наставку грчко-бугарских преговора (1867)

Патријаршијски избори су генералу Игњатијеву пружили идеалну прилику да МИД-у, почетком 1867. године, представи свој нови пројекат рјешења бугарског црквеног питања. Вишегодишња црквена борба Бугара измијенила је прилике у православној цркви у Османском царству у смислу да су се испунили услови, према његовом мишљењу, за формирање посебног округа или „бугарског егзархата“ на челу са Егзархом бугарских епархија, под влашћу Патријаршије и са сједиштем у Трнову. Укратко, послаников приједлог је предвиђао да у састав Егзархата, осим бугарских, уђу и епархије са мјешовитим становништвом тзв. „мјешовите епархије“. Егзархат би управљао својим епархијама заједно са бугарским Св. Синодом, а његов избор би потврђивао Цариградски патријарх.⁷⁴¹

На изненађење многих, Григорије VI је начелно прихватио поменути пројекат уређења бугарског егзархата, под условом да се у његовом саставу нађе само дванаест епархија са подручја сјеверне Бугарске. Том приликом, категорично је одбио да се одрекне Пловдивске епархије⁷⁴², која у

---

⁷⁴⁰ АВПРИ, ф. 180, оп. 517/2, д. 3389а, л. 287.

⁷⁴¹ „Телеграма на Н. П. Игнатиев на предизборната борба и за кандидатите на патријарх. Приложена е записка односно условјата за разрешење на грчко-болгарскиот въпрос“, Пера, 10/22. јануари 1867, у Кирил патријарх бугарски, *Граф Игнатиев и бугарскиот црковен въпрос*, 227-231.

⁷⁴² „Телеграма на Н. П. Игнатиев – сопственото му мнение за проектот на комисијата“, Буюкдере, 27. јуни/9. јули 1867, у Кирил патријарх бугарски, *Граф Игнатиев и бугарскиот црковен въпрос*, 246.

географском смислу није припадала територији Егзархата. Међутим, Порта је одбила примјену програма руског посланика, не желећи да призна посебан Бугарски округ, са сопственим Окружним синодом, у границама које би дале сатисфакцију не само вјерским већ и политичким амбицијама бугарског народа.⁷⁴³ Патријархова попустљивост је зачудила великог везира коме није била јасна његова потреба да створи „нову православну нацију“ по „руској идеји“.⁷⁴⁴ Портино презање од употребе назива „Бугарска“ Игњатијев је прихватио као одраз њеног страха да би вјерски спор могао измијенити политичке границе и угрозити територијални интегритет турске државе.⁷⁴⁵

*

Грчки посланик у Константинопољу Н. Д. Делијанис, једне прилике, рекао је Игњатијеву да ће исход „црквеног питања одредити будућност Грчке“.⁷⁴⁶ Према мишљењу грчког посланика, црквени спор је само дјелимично припадао домену религије, а у свом најширем опсегу је обухватио „два свијета“: словенски и хеленски.⁷⁴⁷ У рјешавању спора Грчка није рачунала на благонаклоност Порте, која је, упорно показивала више разумијевања за страну Бугара, у чему је била неспремна да иде до краја и подржи све њихове захтјеве. Без сваке сумње, турска влада је симпатијама према бугарској страни индиректно кажњавала Грчку због умијешаности у устанак на Криту. У суштини, одлагање рјешења црквеног спора ишло је у прилог Портиним плановима у разбијању јединства православног елемента у вријеме када је судбина Балкана зависила од јединства његових народа. У прилог турској влади ишло је и ширење уније међу православним

---

⁷⁴³В. М. Хевролина, *нав. дјело*, 199.

⁷⁴⁴Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 440-441.

⁷⁴⁵Исто, 441.

⁷⁴⁶В. А. Теплов, „Греко-болгарский церковный вопрос по неизданным источникам“, 425.

⁷⁴⁷Исто, 425.

Бугарима,⁷⁴⁸ а на том пољу, према сазнањима Игњатијева, најактивнија је била француска амбасада у Константинопољу.⁷⁴⁹

Посредовање руске амбасаде и преговори око организације Егзархије на подручју сјеверних епархија, пружио је морално охрабрење Бугарима у наставку борбе за националну цркву. Пратећи развој ситуације, Порта је поступала на начин који је одговарао њеној тренутној позицији, упорно остављајући утисак да охрабрује Бугаре, закључио је Игњатијев. Из повјерљивих извора, сазнао је да Порта наговара Бугаре да јој упуте петицију коју ће искористити у свом будућем ангажману у њиховом одвајању од Патријаршије. Сматрајући да су поступци турског министра Фуад-паше неискрени, Игњатијев је скренуо пажњу представницима умјерене бугарске струје, прије свих митрополиту Пајсију, да не упадају у замку турске владе, уједно дајући личне гаранције да његови поступци неће имати директан утицај на њихове претензије у погледу црквене независности.⁷⁵⁰

У разговору са Патријархом руски амбасадор је стекао утисак да Његова Светост излаз из тренутне ситуације види у одржавању црквеног Сабора и ограничавању лаичких утицаја и повећању дисциплине у редовима црквених лица. Већ извјесно вријеме се Григорије VI жалио на проблеме немогућности остваривања новчаног профита и несташице новца у патријаршком трезору.⁷⁵¹

У мају 1867. године, Григорије VI је упознао Игњатијева са нова два пројекта за рјешење црквеног питања. Први пројекат је израдила црквена

---

⁷⁴⁸Још 1861. године у одговору на бугарске жалбе Патријаршији, Али-паша је изјавио да треба препустити Бугарима да се прикључе унији, В. А. Теплов, „Греко-болгарский церковный вопрос по неизданным источникам“, 425.

⁷⁴⁹„Депеша посла в Константинополе министру иностранных дел Горчакову“, 18/30. июня 1868. Константинополь, Институтът за исторически изследвания при БАН ф. Архивна сбирка (АС) - Документи по черковния въпрос, н. 2494/1954, л. 119-120.

⁷⁵⁰N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 28.2/12.3.1867. Пера, АВПРИ, ф. 161/1, оп. 181/2, д. 534, л. 5-6.

⁷⁵¹Исто, л. 11.

комисија⁷⁵², док је други *Проект за решение на българския въпрос*⁷⁵³ написао Патријарх, у духу крајње попустљивости према бугарским захтјевима и расположењу које је водило у смјеру окончања црквеног спора. У прилици да, прије свих, прочита Григоријев пројекат, руски амбасадор је примијетио да његови приједлози испуњавају већи дио захтјева умјерене бугарске струје.⁷⁵⁴

Међутим, овога пута је бугарска страна одбила Патријархов пројекат, првенствено зато што није дефинисао кључно питање разграничења епархија које су насељавале различите етничке групе („мјешовите епархије“). Упркос томе, пројект је прихваћен као озбиљан искорак Патријашије у признавању и поштовању националног начела. С обзиром на блиске релације између њега и Патријарха, Игњатијев је заслуге за напредак у

---

⁷⁵²Игњатијев није давао на важности приједлогу комисије, сматрајући да нису испоштовани ни основни захтјеви Бугара.

⁷⁵³Пројекат патријарха Григорија VII: бугарске епархије не могу бити одвојене од Цариградске патријаршије, али су се могле организовати под именом Бугарски округ; митрополит свих Бугара ће добити име Егзарх, патријархов намјесник у Бугарском округу; Егзарх и бугарски епископи ће помињати име патријарха; Егзарх ће управљати Окружним синодом, који се формира из реда бугарских владика у округу; о избору епископа Синод ће информисати Патријарха; митрополите и владике Округа ће бирати Синод, а хиротонисати Цариградски патријарх; берате за Бугарски округ ће се тражити од Порте посредством Патријаршије; Окружни синод ће се консултовати са Патријархом у свим неопходним питањима; у надлежности Синода је брига о раду образовних установа за школовање нижих свештеника у округу; прописи о управљању Бугарским егзархатом саставиће се уз сагласност Патријарха; ред у манастирима ће остати непромијењен; извођење литургије на грчком или словенском језику ће се задржати све док се постигне општа сагласност парохијана или митрополитов благослов не одлуче другачије; свештенство Бугарског округа се налази у канонској зависности од епископа, чија имена је дужно да помиње за вријеме литургије; бугарски митрополити имају иста права као и остали које је потврдио Патријарх; бугарски митрополити могу бити повремено позвани да служе у грчким епархијама и да присуствују сједницама Синода; уколико се у Константинопољу појаве свјетовни чланови бугарског Синода биће позвани на опште састанке у Патријаршији; Патријаршија опрашта свим епископима који су одбијали да помињу име патријарха током литургије, уколико се покају и обавезу да ће то чинити убудуће, *Греко-българский церковный вопрос и его решение*, АВПРИ, ф. 180, оп. 517/2, д. 3389а, л. 287-288; Т. Ст. Бурмовъ, *Българо-гърцката църковна распра*, София 1902, 350-353; Т. Филипов, *Современные церковные вопросы*, 58-60; *Записка (без подписи) "греко-българский церковный вопрос"*. Приложен проект решения Вселенской патриархии по тому вопросу 1.12.1868, ГАРФ, ф. 730, оп. 1, ед. хр. 2006, л. 52-54.

⁷⁵⁴В. А. Теплов, „Греко-българский церковный вопрос по неизданным источникам“, 422-428.

црквеном питању приписао себи и руској дипломатији.⁷⁵⁵ И сам Григорије је био свјестан поруке коју је послао садржајем пројекта признавши Игњатијеву како је почео са „градњом моста за политичку независност Бугара“.⁷⁵⁶ Увјерен у Патријархову попустљивост, Игњатијев је скренуо пажњу великом везиру Али-паши, да уколико се бугарско питање убрзо не буде окончало, одговорност се неће моћи приписати Григорију VI, већ искључиво турској влади.⁷⁵⁷

Патријархов пројекат је предат у руке Фуад-паши у јуну 1867. године.⁷⁵⁸ Мало послије тога се Порта изјаснила против, оптерећена сумњама да је у питању договор између Патријарха и руске амбасаде. Порту су у томе подржали и радикали др-а Чомакова чији максималистички захтјеви тим пројектом нису били задовољени. Још мање разлога да прихвате Патријархов пројекат су имали Грци. Међутим, упркос противљењу свих страна, Игњатијев је садржај пројекта користио као основу за будуће преговоре.

Умјесто да понуди као рјешење, Григоријев пројекат је покренуо питање власништва над мјешовитим епархијама. У проблему организације мјешовитих епархија Игњатијев је понудио рјешење у виду избора по шест кандидата у свакој епархији, три бугарска и грчка, док би се коначан избор између предложених кандидата обавио жријебом. У супротном, у сваку упражњену епархију требало је да буду именована по два епископа, из редова већинског и мањинског становништва, како би се постигла етничка

---

⁷⁵⁵И. Ф. Маркова, „Болгары: возрождение“, у *История Балкан - Судьбоносное двадцатилетие 1856-1878.гг*, 98, 99.

⁷⁵⁶В. А. Тешлов, „Греко-болгарский церковный вопрос по неизданным источникам“, 428; С. Грујић, *Како је постала бугарска егзархија*, Београд 1897, 9.

⁷⁵⁷Превод пројекта који је саставила црквена комисија о бугарском црквеном питању, у којој су одбиле да учествују Православна црква у Кнежевини Србији и Православна црква у Румунији, погледати Перевод проекта, составленного комиссией, для обсуждения болгарского вопроса 1867, Кирил патриарх български, *Граф Игнатиев и българският църковен въпрос*, 242-244.

⁷⁵⁸С. Бурмовъ, „Българо-гърцката църковна распря“, 353.

равноправност. У том тренутку, Игњатијев није био у дилеми да ли су мјешовите епархије требало да припадну Егзархату. Претпоставка и потреба да се измијени одлука о статусу мјешовитих епархија ће се јавити неколико година касније када је питање њихове припадности прерасло у озбиљан проблем између Бугара и Срба. У крајње неформалним разговорима са великим везиром, у јуну 1867. године, тема је била граница будућег Бугарског егзархата, а о ставу Порте према новонасталим околностима Игњатијев је писао кнезу Горчакову:

„Став Порте је и даље двостран. С једне стране, велики везир криви Патријаршију да је отишла предалеко у својој попустљивости и ослабила ауторитет Цркве. Недавно, Савјет министара се декларисао против формирања нове националности, сматрајући то руском идејом. С друге стране, пак, турска влада бодри Бугаре, док их је Али-паша увјеравао у то да Порта стоји иза уступака на које је пристао Патријарх.⁷⁵⁹

Бугари су били више него задовољни напредовањем црквеног спора у 1867. години. Користили су све предности позиције у којој је Порта, из мржње према Грцима, помагала „њихову ствар“. Чак је и у Фуад-пашином тестаменту писало како је неопходно „колико је могуће изоловати Грчку, од осталих хришћана“ и „извући Бугаре из доминације еладске Цркве“.⁷⁶⁰ Порта се и у прошлости приликом урушавања православних институција у царству увијек „морала на некога ослонити“.⁷⁶¹ У задобијању повјерења Бугара, позивала се на историјско искуство из времена укидања Охридске архиепископије и Пећке патријаршије. Дакле, ако је султан Мустафа III (1757-1774) преиначио организацију православне цркве у Турској, зар то није

---

⁷⁵⁹Кирил патријарх бугарски, *Граф Игнатиев и бугарският црковен въпрос*, 247.

⁷⁶⁰*The Ottoman Empire and its successors*, 345.

⁷⁶¹А. Јовановић, *Постанак Егзархије и Турска, Русија и Србија*, Скопље 1936, 88.

давало иста права султану Абдулазизу да поступи слично, свакако, без консултација са Црквом?⁷⁶²

Упркос пажњи коју је изазвао Григоријев пројекат, одбијен је на свим странама. Нови пројекат са укупно двадесет и двије тачке рјешења црквеног спора написао је бивши пловдивски митрополит Пајсије. Предложио је формирање посебне, локалне цркве управе у виду „Бугарског Црквеног Округа“. У мјешовитим епархијама, митрополит је требало да буде биран из реда већинског становништва, док би мањина имала право на свог духовног представника („хор-епископ“).⁷⁶³ Очекивано, Патријаршија је његов приједлог одбила уз једно крајње површно објашњење. Међутим, била је то мање важна вијест у поређењу са тим да је Porta 30. марта 1868. године званично прихватила формирање Егзархата. Антигрчко расположење и устанак на Криту довели су до тога да послје вишегодишњег кокетирања између двије стране, Porta отворено подржи Бугаре.⁷⁶⁴ Тиме се умјерена бугарска струја, чије је интересе незванично заступао генерал Игњатијев, а званично митрополит Пајсије, нашла у очигледној предности у односу на радикале.⁷⁶⁵ У међувремену, водила се полемика између двије бугарске струје у црквеној општини у Константинопољу, у мају мјесецу 1867. године. Ситуација се закомпликовала јер је затражено од радикалних бугарских вођа, митрополита Илариона и др Чомакова, да предају финансијски извјештај о утрошку средстава за рјешење црквеног спора. Митрополит Иларион је одговорио

---

⁷⁶²N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Pera, 31.12/12.1 1868/69, АВПРИ, ф. 161/1, оп. 181/2, д. 535, л. 48.

⁷⁶³„Проект Васеленской патриархии о решении Болгарского церковного вопроса с изменениями и дополнениями представленными, от лица умеренных Болгар, его святейшеству, Вселенскому патриарху Григорию прежде бывшим Филиппопольским Митрополитом Паисием (1868)“, Константинополь, Научен архив на Института по истории при БАН, ф. АС - Документи по черковния въпросъ, н. 2510/1954, л. 121.

⁷⁶⁴В. М. Хевролина, *нав. дело*, 200-201.

⁷⁶⁵Dépêche confidentielle du Aide de camp Ignatiev 10/22.1.1867. Constantinople, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 30, л. 157.

објавом да се повлачи из свих ангажмана у борби за црквену самосталност. Са стране, Игњатијев је пратио ситуацију и задовољно трљао руке, јер са Иларионовим повлачењем митрополит Пајсије постао једино вјерско лице са кредибилитетом међу бугарским народом. Он није искључио ни могућност да су митрополит Иларион и др Чомаков испровоцирали подјелу у бугарским редовима како би искомпликовали положај Пајсија и повратили контролу над бугарским црквеним покретом, али са недовољно успјеха.⁷⁶⁶

Два пројекта Порте

До средине 1868. године написано је више нових пројеката за рјешење грчко-бугарског црквеног спора. Задовољан напретком умјерене бугарске струје, Игњатијева је, ипак, бринула спознаја да Патријарх све чешће показује знакове покајања због претјераних уступака бугарској страни. Григорије је одавао утисак да преза од одговорности у случају да му се припише издаја коју би његови противници сматрали довољним разлогом да поткопају његову позицију.⁷⁶⁷

Нови заплет у црквеном питању наступио је, почетком јуна 1868. године, са Фуад-пашиним приједлогом рјешења спора у шест тачака.⁷⁶⁸

---

⁷⁶⁶N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Büyükdere, 7/19. мај 1868, АВПРИ, ф. 161/1, оп. 181/2, д. 535, л. 13, 15.

⁷⁶⁷„Депеша посла в Константинополе министру иностранных дел Горчакову“, Константинополь, 18/30. июня 1868, Научен архив на Института по истории при БАН, ф. Ас - Документи по черковния въпросъ, н. 2494/1954, л. 120.

⁷⁶⁸1.Бугари могу самостално да бирају свештенике, епископе и митрополите; 2.Цркве изграбене од грчких средстава и посвећене од стране грчких свештеника припадају искључиво грчким општинама, исто право се даје и Бугарима; 3.Бугарски епископи и митрополити неће имати сједишта у истим градовима гдје и Грци; 4.Посебан бугарски Синод, састављен од Бугара, имаће сједиште у Константинопољу; 5.Бугари који желе да

Игњатијев се још раније увјерио у перфидну игру турског министра не либећи се да стави до знања да га пашин приступ црквеном питању „не дотиче претјерано“.⁷⁶⁹ Уосталом, Фуад-пашин пројекат је, према мишљењу руског амбасадора, био контрадикторан и непроводив, нарочито ако се упореде чланови три и четири, којима је предвиђено да бугарски епископи нису могли имати сједишта у истим градовима гдје и Грци, али да ће сједиште бугарског Св. Синода бити у Константинопољу.⁷⁷⁰

Учестале иницијативе и неспорно поштовање које је руска амбасада уживала у црквеном спору навело је Али-пашу да позове и друге амбасаде да се укључе у грчко-бугарску расправу. Ранији доприноси аустријског амбасадора Емануела Лудолфа и његовог енглеског колеге свели су се на подстрекавање против руских утицаја у спору. Улагали су дипломатске напоре да осујете руску сарадњу са Грчком, што и није био нарочит изазов, ако се узме у обзир ниво антируског расположења у Атини у завршној фази устанка на Криту.⁷⁷¹

Не би ли подстакао акцију аустријског амбасадора, велики везир га је у септембру 1868. године упознао са садржајем Портиног пројекта за рјешење црквеног спора. Недуго потом, Патријаршији су предати *Први*⁷⁷² и *Други*

остану под духовном влашћу Грка имају право на то; 6. Патријарх остаје врховни поглавар бугарске цркве и његово се име мора помињати за вријеме литургије, „Нов проект на Фуад-паша. Игнатијев го преценијава като лукава тактика. Проект на Пловдивски Паисий. Ако Патријаршијата откаже, Игнатијев ще запази неутралност“, 11/23. Јуни 1868, Кирил патријарх бугарски, *Граф Игнатијев и бугарският црквен вџпрос*, 261.

⁷⁶⁹„Депеша посла в Константинополе министру иностранных дел Горчакову“, Константинополь, 18/30. јуни 1868, Научен архив на Института по историји при БАН, ф. АС - Документи по черковния вџпрос, н. 2494/1954, л. 120.

⁷⁷⁰Исто, 120.

⁷⁷¹Кирил патријарх бугарски, *Граф Игнатијев и бугарският црквен вџпрос*, 165.

⁷⁷²„Premiere project de solution du differend greco/bulgare propose par la Porte au Patriarche Oecumenique 1868“, АВПРИ, ф. 161/1, оп. 181/2, д. 535, л. 39, Најважније тачке првог пројекта Порте су следеће: на свим територијама Отоманског царства насељеним Бугарима гарантује се право да изаберу име своје цркве и свештенике који знају њихов језик; у епархијама са већинском бугарским становништвом митрополити ће бити Бугари, а исто је важило и за Грке, бугарски митрополит ће предсједавати у Константинопољу да би надгледао рад

пројекат рјешења грчко-бугарског црквеног спора⁷⁷³. Портино рјешење је најавило да ће се црквено питање бити ријешено у што скоријем року и у интересу Бугара. Иако је својевремено критиковала Григорија VI због попустљивости према бугарским захтјевима, искористила је исту тактику попуштања желећи да задржи одлучујућу улогу у црквеном спору. Дозволила је бугарским владикама да се упознају са садржајем првог Портиног пројекта прије него што је Патријаршија имала прилику да се изјасни. Пројекти су изазвали салву одушевљења међу Бугарима, који су у еуфорији изгубили драгоцену вријеме да искористе предности понуде турске владе.⁷⁷⁴

У јануару 1869. године, Порта се окренула ка, далеко важнијем питању, учешћу на конференцији у Паризу, а патријарх Григорије VI је одбацио оба њена пројекта и предложио да се одржи Сабор вишег свештенства и заузме став о пројектима које је он лично сматрао неканонским и противним догми православне вјере.⁷⁷⁵ Патријарха је погодило сазнање да су два пројекта, зарад

бугарске духовне администрације у сарадњи са скупштином (Сабор); митрополити и бугарски епископи које је изабрао бугарски црквени Сабор биће номиновани од стране султановог берата; Бугарска црква ће имати једно посебно, независно тијело које ће се бавити избором духовних вођа и црквене администрације; за духовно потврђивање избора духовника као и за друга религиозна питања бугарска црква ће се обраћати централном ауторитету, Цариградском патријарху чије ће се име помињати за вријеме литургија, и др; погледати ГАРФ, ф. 730, оп. 1, ед. хр. 2006.

⁷⁷³„Second project de solution du differend greco/bulgare propose par la Porte au Patriarche Oecumenique 1868“, АВПРИ, ф. 161/1, оп. 181/2, д. 535, л. 41-42, Најважније тачке другог пројекта Порте су следеће: на свим територијама Отоманског царства гдје живе Бугари имају право да изаберу име своје цркве и свештенике који знају њихов језик, Бугари ће имати епископа у сваком од вилајета или митрополија, Бугари ће имати епископа за управљање и администрацију црквеном скупштином, Митрополити и епископи бугарски ће остати у селима и мањим мјестима на својим позицијама у вилајетима и санџацима који неће бити сједишта грчких митрополита и епископа, а њихова имена ће се одређивати према мјесту у којима живе, Бугари који желе да остану под духовном влашћу Грка имају право на то, али у бугарским епископијама ће се о њиховом избору изјашњавати већина бугарских становника, и друге; *Записка (без подписи) "греко-болгарский церковный вопрос"*. Приложен проект решения Вселенской патриархии по тому вопросу 1. 12. 1868, ГАРФ, ф. 730, оп. 1, ед. хр. 2006, л. 55-57.

⁷⁷⁴И. Ф. Маркова, „Болгары: возрождение“, 105-106.

⁷⁷⁵N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, *Pera*, 15/27. 10. 1868, АВПРИ, ф. 161/1, оп. 181/2, д. 535, л. 34.

популаризације међу вјерницима, штампана на грчком, турском и бугарском, и објављена у локалним листовима по налогу Порте.⁷⁷⁶

У улози дежурног кривца се опет нашао генерал Игњатијев. У очима Грка поступак турске владе је приписан савјетима руског амбасадора. Будући да је и сам био свјестан могућих посљедица рјешења црквеног питања по основу Портиних пројеката, Игњатијев је искористио Патријархово расположење и предложио сазивање Васељенског сабора како би се превазишла криза и спречио раскол у православној цркви. Посавјетовао је Григорија да пошаље циркуларно писмо свим самосталним православним црквама, са краћом историјом дотадашњег тока спора и укаже на притиске са којима се суочавала Патријаршија.⁷⁷⁷ Искрено мишљење о овој теми Игњатијев је, крајем децембра 1868. године, подијелио са кнезом Горчаковым: „Његова Светост, поново, узалудно позива на одржавање Сабора, који треба коначно да пресјече црквено питање на начин да се рјешење одгоди, јер Бугари, охрабрени обећањима Порте, нису ни помишљали на одрицање од својих захтјева“.⁷⁷⁸

Патријарх Григорије је у новембру 1868. године сазвао сабор високих црквених великодостојника и учених владика, без присуства световних лица.⁷⁷⁹ Осуђени су бугарски захтјеви и потврђена жеља за саборским окупљањем свих православних цркава у циљу рјешења спора.⁷⁸⁰ Користећи прилику Патријарх је, без расправе, саопштио да се одбацују Портини пројекти за рјешење црквеног спора.

---

⁷⁷⁶Исто, л. 43.

⁷⁷⁷С. Грујић, *Како је постала бугарска егзархија*, 15.

⁷⁷⁸N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, *Pera*, 31.12/12.1.1868, АВПРИ, ф. 161/1, оп. 181/2, д. 535, л. 46-47.

⁷⁷⁹D. MacKenzie, *Count N. P. Ignatiev: The Father of Lies?* 295.

⁷⁸⁰Н. П. Игнатијев – А. М. Горчакову 5/17. ноември 1868. Пера, у Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1870 – 1874)*, т. II, 787-788.

Руски Св. Синод је одбио позив за учешће на Сабору, изражавајући став да грчко-бугарским спором није нарушена црквена догма. Бугарска црква није угрожавала црквене каноне, као што то својевремено нису чиниле ни грчка ни руска црква. Уздржаност руског Св. Синода је фрустрирала Игњатијева, који је прижељкивао одлучнији став и наступ.⁷⁸¹ Позив на одржавање Сабора одбиле су Православна црква у кнежевини Србији и Православна црква у Румунији. Посредством Ристића, Игњатијев је дошао до сазнања да, српска влада, иначе „пуна разумијевања за бугарске жеље“, не одобрава Патријархов позив. Београдски митрополит Михаило је у свакој прилици позивао Грке и Бугаре на договор, исказујући много разумијевања према интересима бугарске стране.⁷⁸² Све до издавања фермана о оснивању Егзархије (1870), са којим су Бугари присвојили 5 српских епархија⁷⁸³ митрополит Михаило, према мишљењу историчара Ђока Слијепчевића био је „упадљиво наклоњен Бугарима“.⁷⁸⁴

*

У преписци између српског заступништва у Константинопољу и српског књажевског министарства иностраних послова, пажњу привлачи документ, из марта 1869. године, о обавези српске владе да заштити српски народ у Херцеговини, Босни и Старој Србији од интереса бугарске цркве, која је Србе позивала да стану уз њену борбу. Српска страна указивала је и Патријаршији и Бугарима да сукоби и подјеле носе ризик од ширења вјерске пропаганде са Запада. Уколико се деси да епархије некадашње Пећке патријаршије и Охридске архиепископије изађу из јурисдикције Цариградске

---

⁷⁸¹„Копия отношения Г. обер-прокурора Св. Синода г. товарищу министра иностранных дел“, Ст. Петербург, 23. 8. 1868, АВПРИ, ф. 180, оп. 517/2, д. 3389а, л. 38.

⁷⁸²С. Грујић, *Како је постала бугарска егзархија*, 16.

⁷⁸³Ђ. Слијепчевић, *Историја СПЦ*, књ. II, 429.

⁷⁸⁴Исто, 429, митрополит Михаило, у краткој посланици, изразио је своје жаљење што су се „у дјело Божије умијешале људске страсти и црквено питање превеле на тло политике“, В. А. Теплов, „Греко-болгарский церковный вопрос по неизданным источникам“, 436.

патријаршије, Намјесништво је показало спремност да посредством свог заступника у Константинопољу покрене иницијативу за обнову својих духовних права. Србија није оспоравала право на одвајање бугарске цркве, са сједиштем у Трнову, али претензије ка другим епархијама, које територијално нису припадале тој области за њу је представљало залажење и нарушавање духовних права српског народа.⁷⁸⁵

Дознавши за овај документ Игњатијев је, у намјери да избјегне додатно погоршање односа са Намјесништом, уложио изузетне напоре да увјери српског агента у Константинопољу, као и намјеснике, да очекивања сведу на разумну мјеру и не излазе пред Порту са претјераним захтјевима.⁷⁸⁶ У комуникацији са Ристићем, Игњатијев је слао увјерења да Србија нема разлога за забринутост, јер претензије над српским епархијама долазе од идеја радикалне струје др-а Чомакова⁷⁸⁷. У најмању руку необичним се чини то што је Ристић, иако сасвим добро упознат са дотадашњим активностима руског амбасадора у интересу Бугара, одлучио да повјерује у искреност његових тврдњи. На крају, десило се то да српски заступник Милан Богићевић, по налогу из Београда, није предао Патријарху документ са иницијативом српске стране за стицање духовних права над епархијама Охридске архиепископије и Пећке патријаршије. Неко вријеме се о томе није говорило, а Патријарх и Порта ће за то сазнати тек годину дана касније, када је већ било касно, јер је објављен ферман о оснивању Егзархије. Тиме су

---

⁷⁸⁵Депеша књажевског министар иностраних послова заступнику у Цариграду, 11. марта 1869, АС, ф. МИД, Пс, Ц-ПО, Ф I, р17/1872; М. Војводић, „Како је српска црква добила независност 1879. године“, *Историјски часопис*, vol. L (2003), 88.

⁷⁸⁶В. А. Теплов, „Греко-болгарский церковный вопрос по неизданным источникам“, 441.

⁷⁸⁷Др Чомаков је довођен у везу са идејом фомирања јединствене цркве Срба и Бугара у Турској, чему се Игњатијев изразито противио. У извјештају М. Богићевића, из 11. априла 1869. године, се каже да је Игњатијев затражио објашњење од бугарских епископа „како могу претендовати на српску цркву“? Пружено му је објашњење да је иза тих идеја стојао др Чомаков, С. Грујић, *Како на постала бугарска егзархија*, 28.

Игњатијеву припале заслуге за спречавање уласка Православне цркве у кнежевину Србији као трећег учесника у црквеном спору.

Након што је Порта дала сагласност за формирање Бугарске егзархије, Игњатијев је смјело одустао од концепта јединства православља у Турској и уложио је значајан дипломатски напор да се идеја независне бугарске цркве спроведе у дјело. Међутим, стављајући пред себе као искључиви циљ самосталну бугарску цркву, стиче се утисак да Игњатијев није на прави начин размотрио посљедице залажења бугарске цркве у етнички простор српског народа. За њега је суштински важно питање представљала самосталност бугарске цркве, док је проблему граница бугарских епархија, у први мах, придавао недовољан значај, сматрајући да се, то може накнадно уредити. Површно у сагледавању предстојећих проблема између Срба и Бугара, види се и из његовог писма кнезу Горчакову, почетком априла 1869. године, у коме Игњатијев са апатијом пише о Србима:

„Оно што је најтужније у свим тим разликама у мишљењу, што се не ради смо о подјели и расцјепу између Грка и Бугара, него што се са тим убацила и клица раздора у становништво исте породице, између Бугара и Срба.⁷⁸⁸

*

У данима када се славио Васкрс 1869. године бугарски епископи су изразили жељу да служе литургију у средишту Патријаршије у Фанару, што је са одушевљењем примљено код народа за кога је тај чин представљао нови доказ да су на корак од остварења сна о националној цркви. Сви су се у

---

⁷⁸⁸„Депеша посла в Константинополе министру иностранных дел Горчакову“, Константинополь, 1/13.4.1869, Научен архив на Института по истории при БАН, ф. АС - Документи по черковния въпросъ, н. 2500/1954, 225-228.

Константинопољу помало плашили посљедица таквог чина, који је, сасвим сигурно, могао довести до потпуног раскола у православној цркви.⁷⁸⁹

Предосјећајући засићење портиних министара црквеним спором, Игњатијев је потенцирао разговоре са Али-пашом, користећи прилику да га придобије за издавање фермана о будућој Егзархији. У случају да настави са одлагањем рјешења, указивао је руски амбасадор, Порта ће имати против себе и Грке и Бугаре.⁷⁹⁰

У разговорима са свим странама које су учествовале у спору Игњатијев је успијевао да пронађе одговарајућу аргументацију и усмјери их да поступају у духу његових савјета. У конкретном случају, бугарским представницима је указивао на предност и олакшицу за издавање фермана која је произлазила из тренутне несигурности Порте у египатском и „дрногорском питању“.⁷⁹¹ Савјетовао је опрез и умјереност у питању разграничења епархија, јер је за Порту исувише осјетљиво питање разграничења по националним границама које су могле, послужити као излаз за „политичку ревандикацију“.⁷⁹²

У завршној фази грчко-бугарског спора Игњатијев се често консултовао са чланом умјерене струје црквеног покрета Гаврил-ефендијом (рођ. Гаврил Крстевич)⁷⁹³. Професор права и члан Свјетовног савјета

---

⁷⁸⁹Исто, 22.4/4.5. 1869. Константинопољ, Научен архив на Института по историји при БАН, ф. АС - Документи по черковния въпросъ, н. 2503/1954, 265-273.

⁷⁹⁰Исто, 8/20. 1869, 2501/1954, 276-280; В. М. Хевролина, *нав. дјело*, 202-203.

⁷⁹¹„Депеша посла в Константинополе министру иностранных дел Горчакову“, 4/16.2.1870. Константинопољ, Институтът за исторически изследвания при БАН ф. АС - Документи по черковния въпросъ, 2503/1954, 2509/1954, л. 267-269.

⁷⁹²„Гавриил Кръстевич изработил проект за спогодба, одобрен от Игнатиев и приет от комисията. Али-паша го утвърдил и обещал да издаде ферман. Срѣскии претенции. Игнатиев против тях“, 22./4. 1869, у Кирил, *Граф Игнатиев и българският църковен въпрос*, 280-281.

⁷⁹³Гаврил Баев Крстевич (1817-1898), бугарски правник и историчар, судија и валија, познат по својим заслугама у борби за формирање Бугарске егзархије. Прилику да покаже своје таленте добио је када му је са непуних тридесет година повјерена улога замјеника кнеза острва Самос. Због свог изузетног образовања, по повратку у Константинопољ, постао је члан Трговачког суда и Врховног царског суда. Радио је као професор на Правној академији у Константинопољу. Његови савјети су радо слушани и веома цијењени у свјетовним и

Цариградске патријаршије, Гаврил-ефендија је уживао изузетан углед у друштвеним и вјерским круговима у Турској због изванредног познавања канонског права и црквене историје. У међусобним разматрањима статуса мјешовитих епархија, Игњатијеву и Гаврилу, највише је главобоље задавао будући статус Пловдивске епархије.⁷⁹⁴

Проглашење Бугарске егзархије

Вишегодишња борба бугарског народа потпомогнута дипломатским напорима генерала Игњатијева пружила је очекиване резултате. Умјесто подршке Патријарховој иницијативи за одржавање Великог помјесног сабора, 28. фебруара 1870. године објављен је високи указ султана, ферман о оснивању Егзархата и бугарског Св. Синода. На челу Бугарске егзархије налазио се Егзарх са сједиштем у Трнову или Охриду. Бугарска црква је широку аутономију, а незнатна потврда да се налазила у саставу Цариградске патријаршије је избјегавање назива архиепископија и митрополија и употреба ријечи Егзархија.⁷⁹⁵ У састав Егзархије ушло је тридесет бугарских епархија, док је у преосталим мјешовитим епархијама остављена могућност изјашњења о уласку у састав Егзархије путем плебисцита.⁷⁹⁶ Десетим чланом

црквеним круговима. За кратко вријеме је обављао улогу управника Источне Румелије, И. П. Кепов, Библиотека "Български писатели" живот, творчество, идеи, под ред. на М. Арнаудов, т. II, Софија, 1929.

⁷⁹⁴„Гавриил Кръстевич изработил проект за спогодба, одобрен от Игнатиев и приет от комисията. Али-паша го утвърдил и обещал да издаде ферман. Срџскии претенции. Игнатиев против тях“ 22./4. 1869, у Кирил, *Граф Игнатиев и българският църковен въпрос*, 280-281.

⁷⁹⁵З. Маркова, *нав. djelo*, 29.

⁷⁹⁶Мјешовите епархије су биле распоређене на начин да су под влашћу Патријаршије остале Варна, Мисиврија, Анхијало и Сизопол у Варненској епархији; затим Једрене, јужни дио

фермана, који ће постати предмет бројних полемика, пет епархија Пећке патријаршије је укључено у састав Егзархата.⁷⁹⁷

Лично за Игњатијева Егзархија је представљала више од потврде вјерског јединства бугарског народа, већ је представљала побједу словенског елемента у Турској.⁷⁹⁸ Издавањем фермана Порта је на себе преузела сав терет „незахвалног посла“ за који су западне силе намјеравале да окриве Русију.⁷⁹⁹ Упркос томе, западна дипломатија је ферман приписала заслугама неуморног пријатеља Бугара - амбасадора Игњатијева.⁸⁰⁰ При томе, већина страних амбасада, са изузетком енглеске и аустроугарске, подржала је напоре Бугара у борби за самосталну цркву. Француска влада је са одобравањем дочекала вијести о раздвајању бугарске цркве од Патријаршије сматрајући да су Бугари за корак ближи унији. На страни Патријаршије остала је само Енглеска, дјелимично и због сарадње између англиканске и Еладске цркве, заслугама бившег професора Атинске богословије и архиепископа Сире и Тира Александра Ликургоса. Управо је архиепископ Ликургос, након краћег боравка у Лондону, уз енглеску подршку, помагао националистичку струју у Патријаршији.⁸⁰¹

На вијест о оснивању Егзархије стизале су многобројне реакције. Радикална струја бугарског покрета оцијенила је уступке Патријаршије недовољним, док је бугарска штампа у Константинопољу величала дипломатску вјештину и лукавство генерала Игњатијева.⁸⁰² Вијест о ферману

Тесалије и Солун у Македонији, Битољ, села око Преспанског језера, Серез и Драма. У саставу Егзархије су се нашле Кукеш, епархија Воденска, Могленска, Струмичка – сјеверни дио епархије Мелничке, околина Прилепа, Велес, Скопље, Приштина, Самоково, Неврокоп и Охрид; у С. Грујић, *Како је постала бугарска егзархија*, 19.

⁷⁹⁷Ђ. Слијепчевић, *Историја СПЦ*, књ. II, 430.

⁷⁹⁸Исто, 203.

⁷⁹⁹Греко-болгарски церковни вопрос, АВПРИ, ф. 180, оп. 517/2, д. 3389а, л. 132.

⁸⁰⁰Кирил, *Граф Игнатиев и българският църковен въпрос*, 129; В. М. Хевролина, *нав. дјело*, 207.

⁸⁰¹Исто, 138, 304.

⁸⁰²Исто, 203-204.

је са највећим гнушањем дочекана у Грчкој.⁸⁰³ Грчка влада је изнијела низ осуда због изостанка руског ангажмана у подједнакој заштити свих православних интереса у царству.⁸⁰⁴ Цариградски Грци су формирали комитет, обилазећи стране амбасаде ширећи гласине како рјешење вјерског спора, по основу издатог фермана, иде на руку само руским интересима. Тражен је договор са Турском, без руског посредовања. Максимално радикализована грчка јавност износила је оптужбе на рачун грчког посланика у Константинопољу због његове „слијепе послушности“ упутама руског посланства.⁸⁰⁵

У међувремену је у посјету патријарху Григорију VI отишао драгоман руске амбасаде М. К. Ону. Затекао га је у изузетно лошем здравственом стању, морално и физички потпуно сломљеног. Патријарх је користио прилику да осуди и изјави своје неслагање са ферманом.⁸⁰⁶ Св. Синод и Мјешовити савјет су, такође, осудили чин издавања фермана, сматрајући га неканонском одлуком.⁸⁰⁷ Његова Светост је том приликом изјавио да „више воли да умре, него да дозволи да свето право Патријаршије буде нарушено“.⁸⁰⁸

Развој догађаја је довео да тога да је Патријарх већ увелико изгубио почетни ентузијазам и потпао под утицај словенофоба у Фанару. У свакој

---

⁸⁰³Крајем марта 1870. године Игњатијев је додао у прилогу свог извјештаја два текста из грчких новина „Левант Хералд“ у коме су се критиковале владине мјере поводом формирања Бугарске егзархије, „Поход на грцките вестници против фермана. Съдаден е грцки комитет за организирано противодействие. Врзки с дипломатическите представители. Портата е предупредила пресата. Грцки обвинени срещу Игнатиев“, 24. mars/5. avril 1870, Кирил патриарх български, *Граф Игнатиев и българският църковен въпрос*, 307.

⁸⁰⁴N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Pera, 18. 8. 1872, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 27, л. 210-212.

⁸⁰⁵В. А. Теплоу, „Греко-болгарский церковный вопрос по неизданнымъ источникамъ“, 815-816.

⁸⁰⁶„Апел на грцките вестникари против фермана“, Кирил патриарх български, *Граф Игнатиев и българският църковен въпрос*, 310.

⁸⁰⁷З. Маркова, *нав. дело*, 46.

⁸⁰⁸Исто, 307, Још у јесен 1869. године, када је сазнао за коначну верзију фермана о оснивању Егзархије, Патријарх је желио да поднесе оставку, али су га у томе спријечили Игњатијев и Али-паша.

прилици је изражавао горко жаљење због потпадања под утицај генерала Игњатијева и пристанка на уступке Бугарима 1867. године. Једини излаз из дате ситуације проналазио је у новом покушају сазивања Сабора.⁸⁰⁹ У септембру 1870. године Његова Светост је упутио и други позив за саборско окупљање у Константинопољу. Православна црква у Кнежевини Србији и руски Св. Синод су и на овај позив послали негативан одговор. Србија је остала при ставу да подржава бугарски црквени покрет све док Егзархија није истакла своје право у Македонији и неослобођеним дијеловима Србије. Почетком 1870. године, митрополит Михаило је, пратећи задње догађаје у православној цркви, написао Григорију да несугласице између Патријаршије и Бугара погађају и друге православне народе. Свјетовна власт, додао је српски митрополит, алудирајући на Портин ферман, није имала право да суди и намеће се као врховни арбитар у црквеним питањима.⁸¹⁰

Незадовољство поводом издавања фермана исказали су и Александријски и Антиохијски патријарси као и Кипарски митрополит.⁸¹¹ Руски Синод је у исцрпном резимеу о стању у црквеном питању одбацио Портине надлежности у „црквеној ствари“. Негативне реакције на ферман, међутим, нису поколебале ријешеност Игњатијева и Али-паше да истрају на организацији Егзархије. Информација о Патријарховом премишљању о подношењу оставке обојицу је узнемирила, јер је било потребно избјећи додатне потресе у фази када је на ред дошла примјена фермана. Међутим, ускоро ће обојица промијенити став и захтијеваће Григоријево одступање са патријаршијског трона.

---

⁸⁰⁹„Поход на гръцките вестници против фермана. Съдаден е гръцки комитет за организирано противодействие. Връзки с дипломатическите представители. Портата е предупредила пресата. Гръцки обвинени срещу Игнатиев“, 24. mars/5. avril 1870. Кирил патриарх български, *Граф Игнатиев и българският църковен въпрос*, 307.

⁸¹⁰Traduction d'une lettre d'un métropolitain serbe Mihail à un Patriarche Oecuménique 17. 12. 1870, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 30, л. 58-59.

⁸¹¹В. А. Теплов, „Греко-болгарский церковный вопрос по неизданным источникам“, 436.

Још у јануару 1870. године, прије него што је ферман издат, Бугари су организовали Привремени сабор, који је разматрао нацрт Црквеног устава, начин избора и сједиште Св. Синода, приједлог за слање депутације султану у знак захвалности и Привременог устава Бугарске егзархије.⁸¹²

*

Већ неко вријеме се Игњатијев носио мишљу како је Патријархова смјена једини излаз из тренутне кризе.⁸¹³ Приликом смјене Григорија, према његовом мишљењу, требало је избјећи околности које ће од њега направити мученика и жртву руске политике у очима грчких вјерника. Неопходно је било избјежавати гњев незадовољних Грка, који су на улицама Константинопоља организовали протесте, успјели да сакупе 15.000 потписа и затраже од Патријарха шизму тј. екскомуникацију Бугара из православне црквене заједнице.⁸¹⁴ Грци су требали да потраже кривца у себи самима, сматрао је Игњатијев, јер су вршили притисак на Патријарха да не прихвата руске савјете, гнушали су се од Русије и потпуно ослањали на Запад.⁸¹⁵

---

⁸¹²„Предложене су кандидатуре Илариона Ловчанског, Илариона Макариополског, Антима Видинског и Панарета Пловдивског. Порта је избор сужавала на два кандидата и враћала Сабору на коначну одлуку. На крају Егзарха је требао да потврди и Цариградски патријарх. Према бугарском црквеном уставу „Егзарх и чланови синода ће се бирати на четири године. Велики савјет се састоји из пет синодалних архиреја (егзарха и летири владике) и још пет свјетских“, С. Грујић, *Како је постала бугарска егзархија*, 36, 38.

⁸¹³*Письмо Н. П. Игнатъева партиарху Константинополском Григорию по вопросам разногласий между Болгарской и Греческой церквям*, б/д, ГАРФ, ф. 730, оп. 1 ед. хр. 1006, Пажњу јавности, крајем маја 1871. године, изненадила је вијест о повлачењу Григорија VI са патријаршког престола. Патријархов одлазак је код Игњатијева пробудио сјећање на њихову ранију сарадњу, чега се подсетио кроз једно крајње неформално писмо, у помирљивом и пријатељском тону, чиме је, стиче се утисак, покушао да оправда сопствене поступке који су били у вези са околностима његовог пензионисања, али и „несрећног бугарског питања“. У закључку, Игњатијев је написао: „У овом тренутку, вјерујте, ја не наступам по службеној дужности. (...) Гледајте ме као ватреног православца који се живо интересује за добробит Цркве и мисли само на њено јединство, л. 1-4.

⁸¹⁴В. М. Хевролина, *нав. djело*, 205.

⁸¹⁵„Частно писмо на генерал Игнатиев до императорския канцлер“, Цариград 22. февруари 1872, Кирил патриарх български, *Граф Игнатиев и българският църковен въпрос*, 419.

Као и приликом претходног избора, најважнијим условом за подршку у кандидатури будућег патријарха Игњатијев је сматрао добру вољу према бугарским захтјевима и Егзархату. Нестабилност турске владе, у септембру 1871. године, изазвана изненадном смрћу Али-паше, ограничила је Портино интересовање за патријаршке изборе.⁸¹⁶ До краја септембра 1871. године, Антим VI, „старац од осамдесет година“, је изабран на мјесто патријарха.⁸¹⁷ У мемоарским биљешкама Игњатијев говори о томе да је нови патријарх свој избор могао захвалити руској амбасади и новом великом везиру Махмуд Недим-паши, човјеку изузетно попустљивом према Бугарима.⁸¹⁸ Махмуд-паша и Игњатијев су сарађивали на бази критика према прозападној политици Али-паше⁸¹⁹. Због примјетне блискости која се развила између руског амбасадора и великог везира у кулоарима су првог називали „Недимоф“, а другог „Махмудов“.⁸²⁰

У свом првом званичном обраћању у Патријаршији, Антим VI је говорио помирљивим тоном, пребацујући одговорност за тренутно стање на своје претходнике и изјашњавајући се против приједлога о сазивању Великог помјесног сабора.⁸²¹ Цариградски Грци су осудили Антимову помирљивост и приписали је инфантилизму према бугарским захтјевима.⁸²² У почетку је

---

⁸¹⁶D. MacKenzie, *Count N. P. Ignatiev: The Father of Lies?* 308.

⁸¹⁷С. Грујић, *Како је постала бугарска егзархија*, 40.

⁸¹⁸Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1870 – 1874)*, т. II, 611.

⁸¹⁹У својим мемоарским биљешкама генерал Игњатијев описује Мехмед Недим-пашу као политичара од другостепене важности, али изражене интелигенције, који је посједовао велико материјално богатство, поштвоваоца конзервативне политике и традиције. Уживао је султанову милост јер је углавном испуњавао његову вољу, Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1870 – 1874)*, т. II, 507.

⁸²⁰В. А. Теплоу, „Греко-болгарский церковный вопрос по неизданным источникам“, 827, 828.

⁸²¹Исто, 824.

⁸²²D. MacKenzie, *Count N. P. Ignatiev: The Father of Lies?* 311.

Патријархова попустљивост изненадила и самог Игњатијева који се у једном тренутку запитао „да ли је Патријарх могао бити попустљивији“?⁸²³

Сазивање Сабора је за неко вријеме остављено по страни и полемисало се око унутрашње организације Егзархије. Патријарх је био спреман да уступи Бугарима дванаест епархија у Румелији, Тракији и Македонији. Највише полемика се водило око припадности епархија у Битољу и Охриду, на које су Бугари полагали право, а у којима су Грци покушавали да задрже неколико градова и села. Дио преговора у вези са тим крајевима Патријарх је, по савјету руског амбасадора, држао у тајности, желећи да избјегне револт грчког становништва.⁸²⁴ При томе, Антим VI је пристао да именује бугарске свештенике у свим мјешовитим заједницама, које остају под јурисдикцијом Цариградске патријаршије. Патријархове одлуке су наводиле на закључак како, по сваку цијену жури, да оконча спор, који је годинама исцрпљивао и једну и другу страну.

Шизма

Деветнаестог јануара 1872. године на велики празник Богојављење, у бугарском духовном сједишту у цркви Св. Стефана⁸²⁵ у Фанару, без одобрења Патријарха, митрополити Иларион Макариополски, Иларион Ловечки и Панарет Пловдивски служили су литургију. Патријарх Антим је брзо реаговао и затражио да се тројица митрополита протјерају из

---

⁸²³Исто, 312.

⁸²⁴Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1870 – 1874)*, т. II, 611.

⁸²⁵Још 1849. године Стефан Богориди је бугарској црквеној општини поклонил један од својих посједа, који је претворен у цркву Св. Стефана. Називали су је и „жељезна црква“ јер је, због природе терена, направљена од жељеза, К. Косев, А. Пантев и И. Баев, *Историја Бугарске*, 193.

Константинопоља, а бугарском Св. Синоду онемогући наставак рада.⁸²⁶ Поступак бугарских владика Игњатијев је оцијенио као неканонски и достојан жаљења.⁸²⁷ Поменути догађај је до те мјере узнемирио све учеснике у спору да је чак и руски Св. Синод упутио критике на рачун самовоље бугарских владика.

„Ултрагрчки“ Савјет око Патријарха је изрекао санкцију у виду одлуке да искључи из цркве лица која су организовала божићну литургију. Сматрајући поменуту одлуку погубном по будуће односе у православној цркви Игњатијев је писао новом руском посланику у Атини, Петру Александровичу Сабурову (1870-1879), Н. Герову и другим конзулима да предузму мјере које ће ублажити посљедице Патријархове одлуке.⁸²⁸ Екстремно понашање лидера радикалне партије разбјеснило је и самог Игњатијева, који је одговорност приписао др-у Чомакову и митрополиту Панарету.⁸²⁹ Истини за вољу, све претјеране активности са којима су Бугари довођени у везу Игњатијев је приказивао као дјело радикалних вођа, остајући досљедан сарадњи са умјереном бугарском струјом. Са умјереном струјом је сарађивала и Порта, а под утицајем руског амбасадора је прихватила Гаврил-ефендију као легитимног представника бугарског народа.⁸³⁰ Проблем је ријешен када су тројица бугарских митрополита, двојица Илариона и Панарет, почетком фебруара 1872. године, прихватили да у миру напусте Константинопољ. Игњатијев је њихов одлазак прихватио као привремену мјеру којом су избјегнути додатни проблеми у црквеном спору.⁸³¹

---

⁸²⁶В. А. Теплов, „Греко-болгарский церковный вопрос по неизданным источникам“, 829.

⁸²⁷Граф Н. П. Игнатьев, *Дипломатически записки (1870 – 1874)*, т. II, 615.

⁸²⁸Копия шифрованной телеграммы г. Игнатъева от 15/27. 1. 1872. Константинополь, РГИА, ф. 797. Оп. 27 (стол 2, отделение 2), д. 426, л. 25.

⁸²⁹З. Маркова, *нав. дјело*, 256.

⁸³⁰В. М. Хевролина, *нав. дјело*, 206.

⁸³¹Секретная телеграмма г. Игнатъева от 22.1/3.2.1872. и 21.1/2.2.1872, Константинополь РГИА, ф. 797, оп. 27 (стол 2, отделение 2), д. 426, л. 23-25.

Догађаји с почетка 1872. године указивали су на то да је проглашење шизме неизбежно. Игњатијев је на све начине покушавао то да избјегне и силно се трудио да путем посредника одврати Антима од шизматичких мисли. Како би предуприједио радикалне иступе бугарских лидера, у крајње оштром писму наредио је Герову да „отвори очи“ бугарском народу у погледу дистанцирања од екстремиста и хушкања пољских и француских агената. У супротном, њихова самовоља ће порушити све што је до тада постигнуто.⁸³² У међувремену, руски амбасадор је покушавао пажњу јавности да скрене на актуелно питање избора бугарског егзарха. У сарадњи са министром Сервер-папом подржао је кандидатуру видинском митрополита Антима, који је важио за умјереног и мудрог духовника дубоко преданог православљу.⁸³³ Антим је био „руски ђак“, дипломац Духовне академије у Москви.⁸³⁴

О детаљима своје сарадње у црквеном питању са руским амбасадором Сервер-паша је говорио са аустријским амбасадором Лудолфом, који је, у фебруару 1872. године, све новости пренио грофу Андрашију. У одговору, 14. марта 1872. године, гроф Андраши се дотакао амбасадорове улоге у црквеном питању: „Генерал Игњатијев је дуги низ година био покровитељ бугарског покрета, својевремено је био главни покретач критског устанка, и никада престиж Русије није погоршан као последице неуспјеха тог устанка. (...) С обзиром на то да је помијешао карте, он више није мајстор игре, а последице његове двоструке стратегије окрећу се против њега“.⁸³⁵ Андрашијева оцјена, међутим, није била сасвим на мјесту.

*

---

⁸³²В. М. Хевролина, *нав. djело*, 206.

⁸³³З. Маркова, *нав. djело*, 256.

⁸³⁴Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1871–1874)*, т. II, 455.

⁸³⁵Цитирано према Кирил патријарх бугарски, *Граф Игнатијев и бугарският црковен вџпрос*, 174.

Долазак бугарског егзарха Антима у Константинопољ, средином марта 1872. године, на церемонију уручења султановог берата, најавио је почетак „шизматичне“ фазе црквеног питања. На путу до султанове палате Антима је пратила одушевљена маса Бугара.⁸³⁶ Послије званичних посјета Порти и уручивања берата о ступању на положај Егзарха, Антима је примио и султан Абдулазиз и одликовало га орденом Мецидије I степена.⁸³⁷ Проведено вријеме у турској престоници Антим је желио да употпуни и служењем свечане литургије бугарском црквеном сједишту на прослави националног празника Св. Ћирила и Методија. Тим поводом је, по савјету Игњатијева и Порте, чак три пута тражио сагласност Патријарха.⁸³⁸ Антим VI је одбијао било какву сарадњу, не желећи да га удостоји одговора.⁸³⁹

Видјевши да не могу рачунати на сарадњу са Патријаршијом, охрабрени постигнутим успјесима, бугарско свештенство предвођено егзархом Антимом служило је литургију, 11. маја, на дан Св. Ћирила и Методија, користећи свечану атмосферу за проглашење аутокефалности бугарске цркве. Свечана литургија је била кап која је прелила чашу Патријарховог стрпљења, који је одлучио да „бившег Видинског митрополита“ егзарха Антима анатемише из цркве. Источним патријарсима је упутио позив на одржавање Великог помјесног сабора и коначно рјешење црквеног спора.⁸⁴⁰

С обзиром на то да више није могао утицати на Антима VI, Игњатијев је ступио у контакте са црквеним великодостојницима који су, на неки начин, могли допријети до Цариградског патријарха. Сличне инструкције је послао

---

⁸³⁶Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1871–1874)*, т. II, 443.

⁸³⁷С. Грујић, *Како је постала бугарска егзархија*, 55.

⁸³⁸„Телеграма на генерал-адјутант Игнатијев“, *Пера*, 9/21. мај 1872, Кирил патријарх бугарски, *Граф Игнатијев и бугарският црковен въпрос*, 463.

⁸³⁹Исто, 29. фебруари 1872, Кирил патријарх бугарски, *Граф Игнатијев и бугарският црковен въпрос*, 422.

⁸⁴⁰Исто, 25. април 1872, Кирил патријарх бугарски, *Граф Игнатијев и бугарският црковен въпрос*, 456; В. М. Хевролина, *нав. дјело*, 208.

и руским дипломатама у Јерусалиму, Александрији и другим православним вјерским центрима на Истоку. У вези са истим питањем, Игњатијев је молио кнеза Горчакова да позове руски Св. Синод на заузимање одлучног става и помагање у превазилажењу тренутне ситуације у којој је доведена у питање будућност шест милиона бугарских вјерника. У посљедњим дешавањима, тврдио је Игњатијев, „цариградска црква“ се понашала као пасивни инструмент у рукама интриганата без принципа и праве вјере. Узаврела атмосфера је дала повода „неприкладним спектаклима“, у окружењу блиском Патријаршији и на очиглед становника Константинопоља:

„Још недавно, директор грчког позоришта у Пери на најпростији начин је узвикивао под прозорима Патријаршије: „Живјели патријарси! Живјела шизма“; док се с друге стране могао чути одговор: „Нека живи раскол (шизма)!“⁸⁴¹

„Радили су то из страха, закључио је Игњатијев, да не би били апсорбовани од словенских елемената и изложени бугаризацији, мислећи да тиме штите будућа покољења.“⁸⁴²

Непосредно прије одржавања Сабора, Игњатијев је о црквеном питању записао:

„Грчко-бугарско питање је упркос нашим вишегодишњим напорима да постигнемо помирење у веома жалосном стању. Бог зна на шта ће све то изаћи. Грци, без шале, ће објавити раскол са бугарском црквом. Наш положај је крајње шкакљив, а пропаст је извјесна и у односима између Словена и Грка.“⁸⁴³

---

⁸⁴¹Н. П. Игнатъев – В. И. Вестману, 18. 8. 1872, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 27, л. 206-207.

⁸⁴²Исто, 207.

⁸⁴³Цитирано према А. А. Дмитриевский, *Графъ Н. П. Игнатъевъ какъ церковно политический деятель на православномъ Востоке*, С. Петербургъ 1909, 9.

Додатну непријатност на Игњатијева је оставила вијест да је за великог везира изабран Мидхат-паша⁸⁴⁴. У актуелном црквеном спору, велики везир је прижељкивао потпуни раскол између Бугара и Патријарха, подилазећи енглеским интересима који су били чврсто на страни Патријаршије.⁸⁴⁵

Присталице шизме, настојали су да омаловаже рад руске амбасаде у очима турске владе, приписујући залагање њеног амбасадора панславистичкој пропаганди, која је мјесецима истицана у грчкој штампи у Константинопољу.⁸⁴⁶ Игњатијев се узалудно надао да ће нови грчки посланик у Константинопољу М. Самос успјети да стави под контролу грчку партију у Константинопољу и обузда непријатељске наступе у јавности.⁸⁴⁷

*

Непосредно прије одржавања Сабора почетак организовања Егзархије није у свим епархијама дочекана са задовољством и одушевљењем. „Чудна ствар“ писао је Игњатијев кнезу Горчакову крајем августа 1872. године „али Срби почињу да се жале на бугарску пропаганду у турским провинцијама“.⁸⁴⁸ Камен спотицања између Бугара и Срба је био члан десет фермана о оснивању Егзархије, којим је Бугарима омогућено да спроводе националну пропаганду у Македонији у случају да се двије трећине становништва изјасни за улазак у границе бугарске цркве. Без сваке сумње, Игњатијев је био упућен у активности бугарске пропаганде, која је дуги низ година дјеловала и ширила се ван бугарског етничког простора. Не без основа, 1866. године српски књижевник и историчар Милош Милојевић⁸⁴⁹ је предао кнезу Михаилу документ под називом *Пропаганда у Турској*. Међутим, Србија није

---

⁸⁴⁴У периоду од двије године (1872-1874) смијењено је шест великих везира.

⁸⁴⁵Кирил патријарх бугарски, *Граф Игнатиев и бугарският црквен вѣпрос*, 189.

⁸⁴⁶Н. П. Игнатјев – В. И. Вестману 22.8/3.9. 1872, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 27, л. 255.

⁸⁴⁷Исто, л. 209.

⁸⁴⁸Исто, л. 178.

⁸⁴⁹К. Цамбазовски, „Нови прилози историји културно-политичких односа македонског и српског народа“, *Југословенски историјски часопис* 1 (1964), 66.

узвратила одговарајућим противмјерама, правећи „крупне превиде у националној политици“ и руководећи се руским савјетима, кроз које се, под утицајем савјета генерала Игњатијева, на бугарски успјех у црквеном питању гледало као на тријумф словенства у Турској.⁸⁵⁰

Све до проглашења Егзархије, са којом је бугарска црква присвојила више епархија са српским становништвом⁸⁵¹ Православна црква у кнежевини Србији је давала очигледну предност бугарској страни. Митрополит Михаило се у том питању савјетовао са Ристићем, вјерујући да бугарска национална црква неће угрозити српски етнички простор.⁸⁵² Београдски митрополит Михаило следио је руски став, залагао се за јединство православне цркве у Турској, уз право на признање аутокефалности националним црквама и признање моралног и духовног права у епархијама које им по канонској, историјској и етничкој основи припадају. То, свакако, није био случај са српским епархијама, попут Самоковске и Бањске, које су се нашле у саставу бугарског Егзархата.⁸⁵³

Спознаја о томе да обећања руских дипломата не представљају довољну гаранцију за спречавање бугаризације Срба у Старој Србији и Македонији, Намјесништво је, чини се касно, подузело конкретне мјере духовне и просвјете заштите српског становништва.⁸⁵⁴ У том смислу, посебне заслуге припадају српском митрополиту Михаилу. Он је 3. априла 1872. године писао руском историчару и пјеснику Андреју Николајевичу

---

⁸⁵⁰С. Терзић, *Србија и Грчка*, 173.

⁸⁵¹Трновска, нишка, пиротска, ћустендилска, самоковска, скопљанска, дебарска, велешка, С. Терзић, *Србија и Грчка*, 172. К. Цамбазовски, „Нови прилози историји културно-политичких односа македонског и српског народа“, 66.

⁸⁵²Ђ. Слијепчевић, *Историја СПЦ*, књ. II, 430.

⁸⁵³В. Стојанчевић, „Митрополит Михаило и питање аутономије Српске цркве у Турској 1872. године“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 70 (2002), 2.

⁸⁵⁴Богословско-учитељска школа је 1871. године основана у Призрену, гдје је уз подршку Намјесништва покренут лист *Призрен*. Затим, Одбор за школе и цркве у Турској, током 1872. године, слао је књиге школама у Македонији и Старој Србији, С. Терзић, *Србија и Грчка*, 171.

Муравјову да уколико Бугари намјеравају да у састав Егзархије укључе цијелу Македонију, дио Тесалије и Стару Србију, имаће сукоб не само са Грцима, већ и са Србима.⁸⁵⁵

*

Уочи саборског окупљања, пристигли патријарси су се понашали веома снисходљиво према бугарским представницима. Прижељкивао се договор, изузев по питању двије тачке: мјеста службене резиденције Егзарха и његовог Св. Синода и дефинисања граница Егзархата. Игњатијев је дао користан савјет Гаврил-ефендији да, у присуству најближих сарадника П. Иванчом и Д. Стамболским, разговара са јерусалимским патријархом Кирилом II. Може се рећи, да је за Бугаре највише потешкоћа стварао први услов, јер су сматрали исувише опасним уколико своје вјерско сједиште удаље из Константинопоља и препусте тај простор грчким интригама на Порти. Осим тога, Бугари су претендовали на најмање половину мијешаних епархија за себе.

Према сазнањима руског амбасадора Александријски патријарх није желио да се унапријед изјашњава о намјери Цариградске патријаршије да екскомуницира Бугаре из цркве већ је планирао да сачека саборско окупљање и покуша помирити Грке и Бугаре.⁸⁵⁶ Игњатијев се радовао због попустљивости коју је, сасвим извјесно, према бугарским захтјевима показао дио источних патријарха, мислећи прије свих на патријарха Кирила. У посјету Патријаршији тих је дана дошао и сирски архиепископ Ликургос, не би ли убиједио патријархе да, ипак, подрже гледиште Патријаршије.⁸⁵⁷ Поводом Ликургосовог ангажмана, МИД се сложио да би било корисно у

---

⁸⁵⁵Михаила, митрополита Србског 3.4.1872/12.2.1896, ГАРФ, ф. 730, оп. 1, ед. хр. 3437, л. 4.

⁸⁵⁶Секретная телеграмма Н. П. Игантјева адресована к Вестману 2/14. 7. 1872. Константинополь, РГИА, ф. 797. оп. 27 (стол 2, отделение 2), д. 426, л. 494.

⁸⁵⁷Секретная депеша г-на Персиани, из Афины 3. 7. 1872., РГИА, ф. 797, оп. 27 (стол 2, отделение 2), д. 426, л. 508.

Константинопољ позвати архиепископа Антонина Капустина, јер би знао на који начин да спријечи дјеловање „препреденог архиепископа Сире и Тира“.⁸⁵⁸

Непосредно прије почетка Сабора расположење источних патријарха је промијењено у корист Патријаршије, док је само јерусалимски патријарх Кирил показао опрез и одлагао да призна коначни раскид са Бугарима. Дана, 29. августа 1872. године, почело је прво засједање Великог помјесног сабора. Игњатијеву није било тешко да претпостави какви ће бити закључци Сабора у коме је већина припадала грчком свештенству, јер су претходно позив за учешће одбиле Православна црква Кнежевине Румуније⁸⁵⁹, Православна црква Кнежевине Србије, Карловачка митрополија и Московска патријаршија⁸⁶⁰. Руски амбасадор је био јако разочаран задњим поступцима и острашћеношћу Антима VI, који је за њега постао „безидејно оружје у рукама интриганата и непринципијелних покварењака“.⁸⁶¹ Сабор је, према сазнањима Игњатијева, протекао уз притиске цариградских Грка на патријархе.⁸⁶² У часопису „Тинос“, од 1/12. септембра, објављен је текст „Ниска издаја“, о средствима којима се послужио „панслависта-јерусалимски патријарх“ у придобијању антиохијског патријарха, пријетећи да створи нови раздор у цркви. Створили су се услови да дође до далеко опаснијег раздора на двије стране, на једној јерусалимска, руска, српска, румунска и

---

⁸⁵⁸В. И. Вестаман г. исправляющему должность Обер-Прокурора С. Синода 20. 7. 1872, РГИА, ф. 797. оп. 27, (стол 2, отделение 2), д. 426, л. 527.

⁸⁵⁹Православна црква у Кнежевини Румунији је избјегавала конкретно изјашњење поводом шизме. Одвећ заузета уређењем односа у својој цркви, није ризиковала да заузме страну Бугара, иако је одбијањем да учествује на Сабору подржала бугарску страну.

⁸⁶⁰Московска патријаршија у односу према грчко-бугарском црквеном спору испратила званични став руске дипломатије. Игњатијева дипломатија је била далеко активнија и агресивнија у поређењу са ставом руске владе. Тим поводом, Игњатијев се више пута жалио због пасивности руског Св. Синода према црквеном спору.

⁸⁶¹Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1871–1874)*, т. II, 623.

⁸⁶²N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 23. 9. 1872, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 27, л. 366.

антиохијска, а на другој константинопољска, еладска, александријска и кипарска црква.⁸⁶³

На другом засједању, 12. септембра, водила се расправа о оправданости одсуства патријарха Кирила II и изложени су сви противзаконити поступци Бугара.⁸⁶⁴ Као што се и очекивало, на завршној сједници 16. септембра 1872. године, проглашен је раскол, егзарх је екскомунициран, као и бугарски епископи сви који су „били у духовној заједници с њима“. Сабор је протекао у знаку доминације атинских владика, који су своју првобитну замисао реализовали не марећи за посљедице црквено-политичког скандала. Међутим, одлука о расколу у православној цркви није окончала религиозну дебату и политичке страсти, већ их је појачала. Тешко је било прихватити било какву одлуку Сабора, па и шизму, када се знало да је донесена у „ненормалним условима“ и под притиском политичке јавности, сматрао је Игњатијев.⁸⁶⁵

У част проглашења шизме, у недјељу, у Патријаршији је служена свечана литургија, послије које је за вријеме бесједе истакнут значај шизме и побједице над панславизмом. Међу присутнима су се могли чути узвици: „Живио султан, заштитник православља од панславизма! Живио Синод! Живио архиепископ Ликургос!“⁸⁶⁶

Разлог за славље су имали само Грци, сматрајући како су шизмом заштитили хеленизам. Поучени ранијим искуством, очекивали су благу

---

⁸⁶³Вечерное прибавление газеты “Тинос”, 1-е сентября. Константинополь, Институтът за исторически изследвания при БАН ф. АС - Документи по черковния въпросъ, н. 2628/1954, л. 1-3.

⁸⁶⁴Перевод с Греческого “Neologos”. Второе заседание Сабора, 12-го Сентября 1872. года, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 27, л. 458, 464.

⁸⁶⁵Граф Н. П. Игнатиев, *Дипломатически записки (1871–1874)*, т. II, 649.

⁸⁶⁶N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 30. 9. 1872, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 27, л. 446, архимандрит Антонин Капустин је, још крајем 1863. године, упозоравао руски Св. Синод на активности, у то вријеме, предавача и дворског свештеника у Атини Александра Ликургоса, који је био противник руске цркве и сматрао да треба доћи до прекида њених веза са грчком црквом.

реакцију Русије, што ће, уколико до тога дође, озловољили Бугаре и натјерати их на покорност Патријаршији или прелазак на унију. У оба случаја Бугари ће се удаљити од Русије, што је према мишљењу Игњатијева био примарни циљ грчког свештенства.⁸⁶⁷ Проглашењем шизме, према мишљењу Игњатијева, етнофилетизам је проглашен за јерес, а бугарске владике и њихови духовни слѣдбеници јеретичима, што је оставило простор за несагледиве посљедице у будућности православне цркве.⁸⁶⁸

Саборске одлуке је подржала Александријска патријаршија, док су Антиохијска и Јерусалимска патријаршија, у почетку заузеле неодређен став. На мети грчких владика због одбијања да потпише одлуке Сабора нашао се јерусалимски патријарх Кирил II. Под изговором освјештања цркве Светог Тројства у Јерусалиму и планиране посјету великог кнеза Николаја Николајевича, Кирил је ужурбано напустио Константинопољ. Игњатијев је био у прилици да се, на кратко 30. августа 1872. године, сусретне са јерусалимским патријархом, користећи прилику „да изрази захвалност и дивљење што је својим утицајем и примјером дао снагу православном свијету“.⁸⁶⁹ Међутим, поводом уздржаности од одлука Великог помјесног сабора јерусалимски Св. Синод се дистанцирао од патријарха Кирила II и ставио пред њега ултиматум: потписивање саборских одлука или удаљавање са патријаршког трона. Вишедневно размишљање јерусалимског патријарха Св. Синод је протумачио као ваљан разлог да Кирила смијени и прогласи шизматиком 8. новембра 1872. године. У војној пратњи, интерниран је у Јафу одакле је продужио према Константинопољу гдје је и остао до смрти. Такав чин није остао без посљедица већ покренуо „јерусалимско црквено

---

⁸⁶⁷N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 30. 9. 1872, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 27, л. 454.

⁸⁶⁸А. А. Дмитриевский, *Графъ Н. П. Игнатъевъ какъ церковно политический деятель на православномъ Востоке*, 9.

⁸⁶⁹Исто, 9.

питање“.⁸⁷⁰ За новог јерусалимског патријарха изабран је митрополит Газе, немоћни старац Прокопије, а његов први акт је признање одлуке Јерусалимског Светог Синода о прихватању шизме.⁸⁷¹

*

У јесен 1872. године шизма је прихватана као суморна реалност, а Игњатијеву је преостало још само да покуша ублажити њене посљедице по православну цркву у Турској. Прије свега, неопходно је било спријечити даље мијешање непријатељски расположеног Мидхат-паше.⁸⁷² Однос Порте према шизми показао је безидејност њених министара, који нису имали адекватан одговор на новонасталу ситуацију. Вјерска нетрпељивост и супарништво у православној цркви, из кога је Порта извлачила корист, престало је да даје жељени ефекат. Политички изазови и финансијска криза која је разарала царство убрзали су, већ у октобру 1872. године, смјену великог везира Мидхат-паше.⁸⁷³

Проглашењем шизме наступила је најизазовнија фаза грчко-бугарске расправе, у којој су отворена питања српско-бугарског спора и проблем јерусалимске цркве. Православна црква у кнежевини Србији, баш као и Православна црква у Румунији и Московска патријаршија су неучествовањем у Сабору помогле бугарској страни. Руска дипломатија и њен амбасадор у Константинопољу захтијевали су да Србија задржи неутралност у црквеном

---

⁸⁷⁰Исто, 10.

⁸⁷¹Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1871-1874)*, т. II, 653.

⁸⁷²Исто, 517.

⁸⁷³N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 23. 9. 1872, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 27, л. 366-367; Његов наследник, Мехмед Ружди-паша је према мишљењу већине био „предани приврженик Русије“ иако је такве тврдње Игњатијев негирао у својим мемоарским биљешкама. Мехмед Ружди-паша, човјек прворазредне политичке вјештине, по својим личним увјерењима је припадао старотурцима. У то вријеме, може се рећи да је Игњатијев блиско сарађивао и са министром иностраних послова Рашид-пашом, који је, по жељи руског посланика, одуговлачио са реализацијом одлука Патријаршије о именовану грчких епископа у бугарским епархијама, Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1871-1874)*, т. II, 527.

спору и не предузима никакве кораке у Старој Србији. Игњатијев је упозорио Христића да пренесе влади да не смије ризиковати сукоб са Бугарима због „безначајне користи у Старој Србији“.⁸⁷⁴ Ристић је и даље следио савјете Игњатијева, па је крајем 1872. године, посредством секретара руске амбасаде у Београду Алексеја Николајевича Церетелева, замолио амбасадора да искористи свој утицај на Егзарха и замоли га да опозове бугарске владике из епархија у Старој Србији. До краја године егзарх Антим I је упознао српског дипломатског заступника у Константинопољу са садржајем пројекта за регулисање српско-бугарског спора.⁸⁷⁵

Није прошло дуго времена и српска влада се увјерила да је Егзархов приједлог за помирење урађен *pro forma*, као и да је иза њега, највјероватније, стајао генерал Игњатијев. Српска влада је крајем 1872. године затражила подршку Петрограда да се српској цркви препусте на управу епархије у Босни и Херцеговини, чему се најоштрије успротивила Аустроугарска.⁸⁷⁶ На корак од Тројецарског савеза, Русија је водила рачуна о интересима својих будућих савезница Аустроугарске и Њемачке.

Митрополит Михаило је избјегавао директну комуникацију са Патријархом и Егзархом све до закључења саборског засједања и проглашења шизме. Крајем децембра 1872. године београдски митрополит је писао Патријарху да упркос разочаравајућем садржају фермана Срби су „повезани са Бугарима сродством, вјером и сусједством и не могу кидати с њима везе“.⁸⁷⁷ Замолио га је да се у јужним епархијама именују српски епископи, људи од ауторитета, који су могли да поврате вјеру народа у Патријаршију. Митрополит Михаило се противио шизми, јер сви православни народи, под окриљем Цариградске патријаршије, чији се канонски примат и посебност

---

⁸⁷⁴Ђ. Слијепчевић, *Историје СПЦ*, књ. II, 431.

⁸⁷⁵Исто, 434.

⁸⁷⁶С. Терзић, *Србија и Грчка*, 172.

⁸⁷⁷Ђ. Слијепчевић, *Историје СПЦ*, књ. II, 431.

нису доводили у питање, требало је да имају своју националну цркву и изводе богослужење на матерњем језику.⁸⁷⁸

Послије извјесног времена све стране су увидјеле да је највише проблема проишло из десетог члана фермана о Егзархији. Игњатијев није био против измјене тога члана, међутим, у прољеће 1873. године Порта је изнијела став да није могуће мијењати садржај фермана. Послије проглашења шизме Антим VI се одржао на патријаршијском трону једва годину дана. У септембру 1873. године, под притиском незадовољног Синода и константинопољске заједнице одступио је са патријаршког трона. Наслиједио га је Јоаким II (1873-1878), чије се име нашло у ужем избору и двије године раније.

У прољеће 1873. године МИД је затражио став обер-прокуратора Св. Синода поводом задњих одлука Патријаршије. Руска влада је постепено губила интересовање за ово питање, настојећи да врати за преговарачки сто представнике Патријаршије и Егзархије, па је руским конзулима у Турској послала нове инструкције о грчко-бугарском црквеном спору. Игњатијев је уложио изузетан труд како би обје стране придобио за наставак преговора. Успио је да успостави сарадњу са умјереном струјом грчког свештенства, међутим, значајнији помаци у поништавању одлуке о проглашењу шизме нису остварени.

*

У јеку Велике источне кризе, 1876. године, израђен је нови пројекат Бугарског егзархата са сједиштем у Трнову. Упркос свим напорима руског посланства шизма није укинута, а с годинама то питање је у дипломатским круговима изгубило на актуелности и вратило се у вјерске оквире из којих никада није требало изаћи. Тек на крају, 1945. године шизма је и званично

---

⁸⁷⁸В. Стојанчевић, „Митрополит Михаило и питање аутономије Српске цркве у Турској 1878. године“, 238.

укинута, а Цариградска патријаршија је признала аутокефалност Бугарској православној цркви.⁸⁷⁹

---

⁸⁷⁹В. М. Хевролина, *нав. djело*, 211.

7. ПОНИШТАВАЊЕ НЕУТРАЛИЗАЦИЈЕ ЦРНОГ МОРА (1866-1871)

Уводни демарши. Руско-пруска сарадња

Генерал Игњатијев је до краја 60-их година изградио репутацију утицајног и борбеног дипломате, бритког ума и макијавелистичког приступа. По кулоарима су се препричавале занимљиве анегдоте у којима је учествовао и неријетко су служиле као инспирација страним путописцима у потрази за стваралачким надахнућем на обалама Босфора. Игњатијева појављивања у јавности, у пратњи десеторо и више људи, став и опхођење остављали су посебан утисак на становништво турске престонице. Његове посјете Порти „на предивном, бијелом, арапском коњу, у пратњи помпезно одјевоног Бугарина, почасног тјелохранитеља, Христа Карагјозова“ су „попут магнета“ привлачиле пажњу јавности у Константинопољу.⁸⁸⁰

Све је у понашању генерала Игњатијева било другачије и подређено његовој прикривеној жељи да остави утисак и задиви супротну страну, било да је у питању ниско рангирани чиновник или султанов министар. С тим у вези, он није гајио илузије о мотивима који су наводили министре да сарађују са руском амбасадом. Напротив, успјешну сарадњу остварио је захваљујући томе што је портиним министрима наметнуо став „да смо ми (Руси) у стању да им непрестано стварамо унутрашње потешкоће“.⁸⁸¹ При томе, као добар

---

⁸⁸⁰К. Канева, *нав. djело*, 25.

⁸⁸¹Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 389.

познавалац менталитета турске власти, водио се мотивима којима су се и они сами најчешће руководили: „лични интерес, страх и култ моћи“.⁸⁸²

Са порастом Игњатијевог ауторитета у Константинопољу његова позиција у Петрограду бивала је све нестабилнија. Привид доминације и моћи, међутим, био је присутан у његовим наступима чак и када није најбоље стајао у МИД-у. Остала је забиљежена преписка међу члановима МИД-а, из 1869. године, о Игњатијевљевом опозиву из Константинопоља, што указује на то да његова дипломатија из перспективе савременика, ипак, није била незамјенљива и надмоћна у мјери у којој се то сматра данас. Разлог за преписку о опозиву дало је његово ангажовање на Криту, противно инструкцијама Петрограда, поводом чега је Русија била изложена критикама европских сила. Међутим, „упорна срећа“ све вријеме га је пратила и поново му је отворила перспективу и помогла да се одржи на мјесту амбасадора у Константинопољу.⁸⁸³ У то вријеме, Русија се налазила у завршници дипломатске борбе у најважнијем задатку своје дипломатије - поништавању неутрализације Црног мора.

*

Још од потписивања мира у Паризу руска дипломатија је трагала за ревизијом тачке која је регулисала пловидбу Црним морем. У свим приликама, кнез Горчаков је истицао како су укидање тачке о неутрализацији и повратак руске војне флоте у црноморске воде примарни задаци његове дипломатије. Многобројне одлуке гарантних сила, послије 1856. године, којима су директно или индиректно нарушене одредбе Париског мира, олакшале су Русији пут ка постизању циља. Док је руска влада усмјерила све дипломатске капацитете ка рјешавању искључиво црноморског питања,

---

⁸⁸²Исто, 389.

⁸⁸³J. W. A. Eckardt, *Distinguished persons in Russian society*, 214.

Игњатијев је, паралелно са тим, осмишљавао стратегију за измјену границе у јужној Бесарабији.⁸⁸⁴

Вишегодишња борба руске дипломатије за ревизију уговора из 1856. године захтијевала је корекције и у њеној балканској политици. У руском интересу није било распиривање националног жара на Балкану, већ напротив, одржавање status-a quo. У том смислу, руским интересима је погодовао недостатак ауторитета српског Намјесништва у наставку планирања ослободилачке акције, на начин како је то својевремено чинио кнез Михаило, а у којој је Русији, традиционално, припадала важна улога. У размјени мишљења између Игњатијева и министра Миљутина о тренутној ситуацији на Балкану, руски амбасадор се присјетио пропуштених прилика да, кроз сарадњу са балканским народима, дође до ревизије Париског мира. Њихов је заједнички став да је коначна прилика за то неповратно изгубљена послје радикалних политичких промјена које су наступиле послје смрти кнеза Михаила.⁸⁸⁵ Убиство српског кнеза и чињеница да се српска влада нашла у милости Беча за неко вријеме удаљили су Игњатијева од Србије. Највише користи од датих околности имали су Бугари, којима је припала сва пажња руског амбасадора, чија их је дипломатска вјештина довела до завршне фазе формирања бугарске националне цркве.

*

Рестриктивни режим пловидбе Црним морем је, осим националне и политичке димензије, имао и своју практичну, економску страну ако се узме у обзир да се, у периоду између 1856. и 1860. године, 77,1% извоза руске пшенице одвијало преко Црног и Азовског мора. Стога не изненађује податак

---

⁸⁸⁴*История внешней политики России. Вторая половина XIX в, 77.* Према каснијим свједочењима Прокеш-Остена, кнез Горчаков је намјерно, по савјету Пруске, изоставио питање Бесарабије, В. Н. Sumner, „Ignatyev at Constantinople, 1864-1874“ I, 562.

⁸⁸⁵*Воспоминания генерал фельдмаршала графа Дмитрия Алексеевича Милютин 1868 - начало 1873,* под редакцией Л. Г. Захаровой, Москва 2006, 117.

да су руске дипломате пратили и биљежили сваки међународни акт или одлуку која је могла послужити као додатни аргумент за подршку руској иницијативи у поништавању неутрализације Црног мора. Један од најочигледнијих примјера кршења одлука Париског мира, свакако не и једини, је сагласност европских сила са доласком Хоенцолерна на власт у румунским кнежевинама. У вријеме аустро-пруског сукоба, у љето 1866. године, кнез Горчаков је упитао колеге из Европе, зар се нису стекли услови за „уклањање стигме уговора из 1856. године“.⁸⁸⁶ Једне прилике, у дискусији са кнезом Горчаковым, Игњатијев је истакао да су се, још, учесталим измјенама унутрашњег уређења румунских кнежевина, крајем 50-их и почетком 60-их година, стекли услови за ревизију.⁸⁸⁷

Да је потрајао неколико мјесеци дуже, сукоб Аустрије и Пруске пружио би идеалну прилику у сврху покретања „црноморског питања“. Међутим, сукоб није изашао из оквира једномјесечног војно-политичког конфликта. Разочаран брзим прекидом аустро-пруског рата Игњатијев је сматрао да се, прије или касније, морао наставити, како због сатисфакције дате националним аспирацијама мањих народа тако и због јаког одјека пропаганде која је створена прије избијања рата. Између осталог, Игњатијев је мислио на пропаганду италијанске странке у Грчкој која је допринијела кризи на Криту и ризиковала експерименте у „словенским и грчким границама“ користећи њихово нестрпљење да учврсте своју независност на рушевинама Османског царства. Упркос томе што аустро-пруски сукоб није, испунио руска очекивања у том смислу, кнез Горчаков је, у августу 1866. године, објавио циркулар којим је најавио борбу за поништавање режима

---

⁸⁸⁶Л. И. Нарочницкая, *Россия и отмена нейтрализации Черного моря 1856-1871*, 80.

⁸⁸⁷Записка о нарушениях разными странами Парижского трактата и других международных договоров, Б/Д, ГАРФ, ф. 730, оп. 1, ед. хр. 790, *Protestation du P. Lobanow addressee à Ali Pacha le 13/25. septembre 1862*, л. 3.

пловидбе Црним морем због, евидентно, нарушене сагласности и равнотеже између европских сила.⁸⁸⁸

Црноморско питање није се могло ријешити једноставним договором између Русије и Турске, иако је генерал Игњатијев све вријеме ка томе тежио. Присуство и улогу западних сила било је немогуће занемарити, стога се определијелио за постепено и истрајно поступање, сматрајући да исхитрени кораци могу да покваре крајњи успјех. Подстицао је стране војне бродове да упловљавају у воде мореуза иако је то значило директно кршење одредаба Париског мира. У једном тренутку, у водама Босфора је било усидрено више страних бродова, чак и америчких. Када је енглески амбасадор Елиот предао демарш Порти због упловљавања једног од америчких бродова у воде Босфора, у љето 1868. године, Игњатијев је наговорио америчког посланика Е. Џ. Мориса да предложи Конгресу изјашњење о усвајању нацрта резолуције за слободу међународне пловидбе, трговачким и војним бродовима, у водама Босфора и Дарданела. С обзиром на то да САД нису учествовале у креирању резолуције о ограничавању пловидбе Морисова иницијатива је изгласана једногласно. Иако је резолуција усвојена у америчком Конгресу била симболичног карактера, Игњатијеву је пружила моралну и политичку сатисфакцију у наставку борбе за ревизију мира.⁸⁸⁹

У завршници дипломатске битке за ревизију, кнезу Горчакову је било најважније да задобије подршку Пруске. Слично је размишљао и Александар II, који је почетком 1868. године, писао пруском краљу у жељи да обнове сарадњу из времена Александра I и Фридриха Вилхелма III. У ишчекивању рата са Француском, Пруска је препознала прилику да може искористити руске снаге, распоређене у Пољској, за спречавање евентуалног аустријског

---

⁸⁸⁸L' unite slave et russe : le panslavisme, у *Manuel historique de politique etrangere*, t. III, par E. Bourgeois, Paris 1919, 496; *Канцлер А. М. Горчаков*, 126; *Miljukov, Senjobos, Ezenman, нав. дјело*, 539.

⁸⁸⁹Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 347.

учешћа на француској страни.⁸⁹⁰ У децембру 1868. године пруски посланик у Петрограду предао је Бизмаркову тајну депешу, у десет тачака, којом је дефинисана руско-пруска сарадња у пољском, балканском и другим питањима.⁸⁹¹ Бизмарка није претјерано одушевило руско одбијање да разговара о аустријским претензијама ка Босни и Херцеговини.⁸⁹² Међутим, исувише је било рано да се инсистира на овом питању. По основу договора, Русија је могла да рачуна на пруску подршку у завршној фази „црноморског питања“.

Наставак активне борбе или уздржаност

Послије бурног периода Балкан је, на крају 60-их година, ушао у мирније раздобље. Пратећи развој догађаја, Игњатијев је примијетио да је због неуспјеха и одлагања заједничке акције код хришћана ишчезло раније усхићење и ријешеност за покретање опште акције. Београд је престао да буде центар антитурске акције, закључио је амбасадор. Некад свеприсутна ратоборност нестајала је под опрезношћу српског Намјесништва у односу према плановима за подизање устанка.⁸⁹³ Национални покрет је остао без вођства и препуштен је ривалству између Београда и Цетиња, које су увећавале претензије књаза Николе да „наслиједи улогу од које Србија

---

⁸⁹⁰История внешней политики России. Вторая половина XIX в, 76.

⁸⁹¹Россия и черноморские проливы XVIII-XX столетия, редакторы Л. Н. Нежинский и А. В. Игнатъев, Москва 1999, 172.

⁸⁹²Л. И. Нарочницкая, Россия и отмена нейтрализации Черного моря 1856-1871, 146.

⁸⁹³Граф Н. П. Игнатьев, Дипломатические записки (1864 – 1874), т. I, 325; Канцлер А. М. Горчаков, 107.

добровољно одустаје“.⁸⁹⁴ Игњатијеву је припала незахвална улога да у томе разувјери намјеснике, видно узнемирене путовањем црногорског књаза у Петроград (1868).

Углед српске владе у Константинопољу је, према ријечима руског амбасадора, урушен и због непрофесионалности привременог српског заступника у Константинопољу - Јеврема Грујића, са којим је Игњатијев врло мало сарађивао, сматрајући га „непоштеним и глупим човјеком“, који је у јавности говорио против владе чије је интересе заступао у Константинопољу.⁸⁹⁵

Руска историчарка В. М. Хевролина сматрала да је Игњатијев, на крају 60-их година, постао свјестан бескорисности, донедавно актуелног плана за ослободилачку акцију на Балкану.⁸⁹⁶ Тренутна промјена у његовом односу према националним покретима на Балкану види се из неколико наредних биљешки МИД-у, почев од оне из августа 1869. године кроз коју је анализирао руско-турске односе, положај хришћана и однос западних сила према Источном питању. Однос европских снага на Истоку је био подијелен на два табора, с једне стране се налазила Русија, а са друге све остале силе. Стране силе су имале циљ да подијеле словенске народе и учине их зависним од њиховог новца и материјалне помоћи. Највише успјеха су оствариле у погледу развијања неповјерења Грка у Русију.⁸⁹⁷

Некадашње јединство на Балкану, према његовом мишљењу, замијењено је ривалством између православних народа, морално и финансијски исцрпљеним покушајима да покрену заједничку акцију.

---

⁸⁹⁴Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 291.

⁸⁹⁵На мјесту српског заступника, послје именованја Јована Ристића на мјесто министра иностраних послова (1867), нашао се Милан Богићевић. Године 1869. замјенио га је Јеврем Грујић, Ф. Христић – Ј. Ристићу 27.1.1871. Пера, у *Писма Филипа Христића*, 36.

⁸⁹⁶В. М. Хевролина, *нав. djело*, 255.

⁸⁹⁷Подлинная записка по восточном вопросу российского посла в Константинополе Н. П. Игнатъева, август 1869, у *Граф Н. П. Игнатъев и Православный Восток: документи, переписка, воспоминания*, т. I, 676, 679.

Хришћани у Турској су били поражени и подијељени. У својој наивности, сматрао је Игњатијев, хришћани су се надали како ће руско-пруски савез ући у рат са свима и ослободити их од турске власти. Релације између Србије и Грчке су, сматрао је, биле нарушене и због изостанка подршке српске владе у Критском устанку, који је искористила за добијање нових уступака од Порте. Потпуно због пропасти устанка, Игњатијев је критиковао однос српских регента према Црној Гори и Грчкој.⁸⁹⁸ Осим тога, наговјестио је и пораст мађарских утицаја у Београду.⁸⁹⁹ Упитан за мишљење о склапању војне конвенције између Србије и Црне Горе, намјесницима је савјетовао да не прихватају уговор, којим би били заштићени, првенствено, интереси црногорског књаза.⁹⁰⁰

Неочекивана умјереност са којом је Игњатијев анализирао балканске прилике привукла је пажњу Александра II и кнеза Горчакова. У тренутку се чинило да, Игњатијев, раније препознатљив по свом агресивном залагању за националну и активну политику, прихвата стрпљив и опрезан курс кнеза Горчакова. Рекли бисмо да је тренутна промјена дјелимично узрокована околностима у којима су се нашли, Игњатијев и његова амбасада, послје гашења Критског устанка, али и спознаје да се на Балкану, послје смрти кнеза Михаила све промијенило. Неповјерење се јавило између Словена и Грка, али и међу „сродним народима“, мислећи на Србију и Црну Гору. Заостравање у огорченој црквеној борби између Грка и Бугара, удаљило је друге од Срба. У том тренутку, Игњатијев невољно признаје да је нада са којом су хришћани гледали на Русију, неколико година раније, постепено

---

⁸⁹⁸„Константне притужбе које ми регенти шаљу у вези са симпатијама које је изазвао пут књаза Николе у Петроград, откривале су њихов однос према Црној Гори“, Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 413.

⁸⁹⁹Исто, 415.

⁹⁰⁰Игњатијев је у присуству Христића изјавио да „Црна Гора није ништа друго но гарнизон, који је кадар да кад и кад излијеће, али за издржавање формалне битке је неспособан.“, Ф. Христић – Ј. Ристићу 12. јануар 1872, у *Писма Филипа Христића*, 108.

ишчезавала. Уочио је да су: „грко-словенски народи у својој лаковјерности замишљали да ћемо се борити против цијеле Европе како бисмо поразили османски јарам на Балкану“.⁹⁰¹ На крају, Игњатијев је завршио у оптимистичком духу, сматрајући да ће до обнове руског утицаја на Истоку доћи само уколико се усмјери ка ревизији уговора из 1856. године без рата и нових потреса на Балкану. Њиме је овладао спознаја да Русија не може преузети одговорност за неуспјех организације хришћанске акције, а још мање је у стању да се носи са потенцијалним ратом против европске коалиције до којег би дошло у случају да је дошло до исхитреног сукоба на Балкану. Политичка неактивност ће Русију, према мишљењу Игњатијева, за неко вријеме удаљити од циљева њене политике на Балкану, али ће је, с временом приближити тачки која нуди само два пута: потпуни нестанак или отворену борбу на Балкану.⁹⁰²

Прихватајући све неповољности тренутне ситуације на Балкану, Игњатијев се преорјентисао ка раду на „мирном одумирању“ Турске.⁹⁰³ У ишчекивању неминовног рата између ње и хришћана, Игњатијев, уочава охрабрујућу чињеницу о сталном расту и напретку хришћана, којим ће, прије или касније, надјачати муслимане, сасвим ускраћене за истински социјалн прогрес и осуђене на изумирање у Европској Турској.⁹⁰⁴ Посебно мјесто у дипломатији Игњатијева припадало је активностима на плану идеолошке и културне подршке хришћанима.⁹⁰⁵ У том сегменту је до изражаја долазио рад Петербуршког одјељења Словенског добротворног комитета, које је основано 1869. године. Ширење словенске свијести у руском друштву и

---

⁹⁰¹Подлинная записка по восточном вопросу российского посла в Константинополе Н. П. Игнатъева, август 1869, у *Граф Н. П. Игнатъев и Православный Восток: документы, переписка, воспоминания*, т. I, 680.

⁹⁰²Исто, 682, 684.

⁹⁰³С. Рајић, *нав. дјело*, 215.

⁹⁰⁴Граф Н. П. Игнатиев, *Дипломатически записки (1870 – 1874)*, т. II, 605.

⁹⁰⁵В. М. Хевролина, *нав. дјело*, 255.

помоћ словенским народима у културно-просвјетном развоју представљали су примарне циљеве у раду добротворног друштва.⁹⁰⁶ Кроз издавачку дјелатност популаризовали су литературу о Словенима, нарочито о онима који су живјели у Аустроугарској, а са чијом судбином руска јавност није била довољно упозната. С временом је одјељење у Петрограду преузело бригу о „аустријским Словенима“, а добротворни комитет у Москви о „турским Словенима“. Игњатијев је био у комуникацији са оба одјељења, док се на својим пропутовањима, кроз Москву, најчешће сусретао са секретаром Московског словенског комитета, славистом и историчарем Нилом Поповом (1833-1891).⁹⁰⁷ У ГАРФ-у, у личном фонду генерала Игњатијева, сачувана је њихова преписка. У јануару 1874. године, Игњатијев је изабран за почасног члана Словенског комитета у Петрограду.⁹⁰⁸

Користећи се личним везама и утицајима у Константинопољу Игњатијев је подржавао рад добротворних организација, јачање националне пропаганде и изградњу школа и болница.⁹⁰⁹ Захваљујући њему покренута је иницијатива за изградњу болнице у турској престоници, а касније, уз помоћ Петербуршког комитета подржао је отварање српске школе у Константинопољу. Интересовао се и за појединачне иницијативе грађана за отварање школа, као у случају извјесног Тошкова из Одесе, који је затражио покровитељство руске амбасаде за оснивање бугарске централне школе у Константинопољу, по узору на руске гимназије. Игњатијев је приједлог подржао под условом да тиме неће ускратити право младим Бугарима да

---

⁹⁰⁷С. А. Никитин, *Славянские комитеты в России 1858-1876*, 90; Н. Попов је предлагао одржавање свесловесног сабора у Београду 1869. године.

⁹⁰⁸К. В. Мелъчакова, *Босния и Герцеговина в общественно-политической жизни России в 1856-1875 гг.*, Москва 2019, 155-161.

⁹⁰⁹В. М. Хевролина, *нав. дело*, 256.

наставе да се школују у Русији.⁹¹⁰ Игњатијев се још руководећи Азијским департаманом упознао са системом школовања стипендиста са Балкана у Русији, па је почетком 70-их година, указао на недостатке у његовом функционисању и покушао да утиче на увођење новина у том систему. Осим тога, сматрао је неопходним оснивање посебних школа за стипендисте, јер ниво њиховог познавања руског језика и стечено предзнање нису одговарали стандардима руских факултета.⁹¹¹

Очекивања од француско-пруског рата

У контексту неминовности француско-пруског сукоба, Игњатијев је у својој ранијој биљешци, из јануара 1868. године, указао МИД-у да је тај догађај може послужити као прилика за подизање грчко-српског устанка. Најповољнији начин за покретање Источног питања, према његовом мишљењу, представљао је нови европски рат у коме Русија не би требало да активно учествује. У случају рата, требало је да на границу са Аустроугарском пошаље војску, паралише њене војне снаге и припреми терен хришћанима у покретању устанака. Евентуална побједа и „тријумф националног принципа на Балканском полуострву“ довело би у питање и опстанак Аустроугарске.⁹¹² И овога пута, међутим, кнез Горчаков је упозорио Игњатијева да хришћани као уосталом ни Русија нису спремни за општу борбу, а као један од разлога је навео завршницу Критског устанка.⁹¹³

---

⁹¹⁰Об учреждени в Константинополе особого училища для Болгаре, 5. 10. 1866, РГИА, ф. 797, оп. 36, д. 393, л. 1.

⁹¹¹К. В. Мелъчакова, *нав. дјело*, 293.

⁹¹²Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864-1871)*, т. I, 339.

⁹¹³Д. М. Ковачевић, *Русија у међународним односима 1856-1894. године*, Београд 2012, 42.

Упркос томе, Игњатијев је наставио да позива Петроград да подржи Црну Гору у пограничним сукобима са Турском, око Вељег и Малог брда, што је, у прољеће 1870. године, узроковало његово вишемјесечно повлачење из Константинопоља. Та вијест је на кратко обрадовала оне који су годину дана раније заговарали његов опозив, а затим и разочарала, јер је Игњатијев враћен на мјесто амбасадора у августу 1870. године. У својим наредним забиљешкама Игњатијев, на кратко, одустаје од ратоборне реторике. Примјера ради, у вријеме француско-пруског рата, у љето 1870. године, позвао је на мирно рјешење ситуације на Балкану. Досљедан је само у дијелу о француско-пруском рату који је за њега представљао прилику да Русија покаже своје војне капацитете и неутралише Аустроугарску.⁹¹⁴ Чини се занимљивим то што је од француско-пруског рата Игњатијев све гласније упозоравао на циљеве аусторугарске политике на Балкану, која се спремала да заузме положај који је донедавно Француска уживала у Турској.

*

Вијест да је Француска објавила рат Пруској, 19. јула 1870. године, пробудила је национализме балканских народа и оживјела нове наде у организовање ослободилачке акције.⁹¹⁵ Игњатијев је био упознат са жељом хришћана да се Русија укључи у рат, на пруској страни, и испуни своју историјску мисију на Балкану.⁹¹⁶ С друге стране, пак, као добар познавалац балканских прилика, сматрао је да се ситуација на Балкану 1870. године није могла поредити са 1867. годином, у вријеме када су се хришћани нашли на корак од покретања заједничке акције против Турске.⁹¹⁷ У тренутној ситуацији, мир на Балкану био је главни предуслов за наставак руске

---

⁹¹⁴Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864-1871)*, т. I, 340.

⁹¹⁵Ч. Попов, *Србија и Француска 1871-1878*, Београд 1974, 59.

⁹¹⁶Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 325-329.

⁹¹⁷N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 16/28.2.1871, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 30, л. 250.

дипломатске офанзиве у Европи. Није се смјела догодити некаква „непромишљена акција“ против Турске која би покварила тренутак у коме се Русији пружила прилика да „спере љагу од Кримског рата“.⁹¹⁸

Француско-пруски рат је потрајао довољно дуго да задобије пажњу међународне дипломатије на оправданост руских захтјева у погледу ревизије Париског мира. Русија је гарантовала Пруској неутралност све док не буду доведени у питање њени интереси или док у рат, на француској страни не уђе Аустроугарска. У исто вријеме, Русија је жељела да избјегне савезништво поменуте двије земље које би се неповољно одразило на пољско питање. Француска надања у дјелимичну подршку Русије и Енглеске, али и очекивања да би Италија и Аустроугарска, у неком моменту, и саме могле објавити рат Пруској, биле су само недостижне жеље владе у Паризу. Енглеско-француска сарадња у блискоисточним проблемима није се подразумијевала и у европским сукобима. Појединачни интереси великих сила и међународна ситуација ишли су у прилог Бизмарковом успостављању међународног ауторитета и уједињењу њемачке државе. Сама у рату против Сјеверноњемачког савеза, Француска није имала никакве шансе и то се потврдило већ након пада Седана 1. септембра 1870. године након чега је „европска дипломатија попримила нови карактер“.⁹¹⁹

У Петрограду нису били изненађени пруским успјехом колико брзином француског пораза.⁹²⁰ У тренутном односу политичких снага у Европи, Русија је могла да рачуна на пруско пријатељство, француско повлачење, енглеску изолацију и аустроугарску неутралност што је било сасвим довољно за наставак дипломатске офанзиве до коначног тријумфа кроз поништавање неутрализације Црног мора.

---

⁹¹⁸С. Горяинов, *Босфор и Дарданеллы*, С. Петербургъ 1907, 133-135.

⁹¹⁹А. Дз. Р. Тејлор, *нав. дјело*, 212.

⁹²⁰„Русија се држала начела – боље јака Пруска, него јака Аустрија“ - А. Дз. Р. Тејлор, *нав. дјело*, 182.

Академски разговори са Али-пашом

Не губећи вријеме, Игњатијев је у августу 1870. године, одмах по повратку из Петрограда, отпочео разговоре са великим везиром Али-пашом, са циљем да „духовно припреми портине министре на све евентуалности тренутног стања“ које ће наступити повратком Русије на Црно море и ревизијом границе у јужној Бесарабији.⁹²¹ У суштини, разговори између Али-паше и Игњатијева су текли у правцу проналаска начина за функционисање у новим околностима у којима се Русија обавезала на поштовање интегритета турске државе, а Порта на пријатељско расположење према Русији. У разговорима са Али-пашом, Игњатијев је истрајавао на рјешењу питања границе у Бесарабији, упркос томе што је руска влада показивала све мање заинтересованости. Разговорима је приступао лично и непосредно, трудећи се да изузме службене изразе. Предочио је све недостатке Париског уговора услед којих, прије или касније, ће постати немогуће обавезати гарантне силе да га поштују. Стекао је утисак да се велики везир прибојавао надмоћи Пруске која ће Аустроугарску, прије или касније, усмјерити ка Оријенту. На Игњатијево питање, како тумачи повјерење које је Порта недавно указала бечкој влади, алудирајући на посјету аустријског цара, велики везир је то објаснио кроз лична осјећања султана Абдулазиза према цару Фрацу Јозефу.⁹²²

---

⁹²¹А. М. Gortchakov - N. P. Ignatiev, (confidentiellement) S. Pétersbourg, 4/16.8.1870, АВПРИ, ф. 180, оп. 517/2, д. 4374, л. 26.

⁹²²Исто, л. 32.

Није се могло порећи да је посјета аустријског императора ојачала везе између Беча и Константинопоља, међутим, као mudar и искусан политичар Али-паша је прозreo незгодан карактер и недоследност политике аустријског министра грофа Бајста.⁹²³ Упркос исказаној срдачности Али-паша је са сигурношћу, знао да аустријски амбасадор Прокеш-Остен не открива све планове владе у Бечу.⁹²⁴

Наслућујући Али-пашино неповјерење према аустријским намјерама, Игњатијев је искористио тренутак да као алтернативу понуди руску подршку и пријатељство. Увјеравао га је да руски циљ, наравно, није био да „искористи тренутну збуњеност зарад спровођења амбициозних планова који јој се приписују у односу на Турску“.⁹²⁵ У исто вријеме, предочио је великом везиру да руска флота у Црном мору не представља пријетњу за Турску. Сусрети са Али-пашом улили су амбасадору наду да је руско-турски договор могуће постићи, уколико се разговори буду водили без публицитета и посредовања других сила.⁹²⁶ У вези са питањем границе у јужној Бесарабији, велики везир је оклијевао и уз уобичајену опрезност, рекао Игњатијеву да би обнављање старих граница могло да се реализује у повољном тренутку, без примједби Порте и под условом да делту Дунава задржи Турска.⁹²⁷

---

⁹²³Р. N. Stremouhov – E. Stackelberg, S. Pétersbourg, 17/29.3.1870, АВПРИ, ф. 161/1, оп. 181/2, д. 538, л. 17; Непосредно прије путовања гроф Бајст се потрудио да предочи султану неопходност сарадње између два царства која је условљена њиховим сусједством и заједничким интересима, али и непријатељским силама, мислећи прије свега на Русију, чија је „панславистичка политика“ у словенским провинцијама, у оба царства, како је нагласио, поткопавала темеље двају држава. Према сазнањима Игњатијева, Бајст је отворено рекао Али-паша да ће Аустрија поздравити сваки споразум који је усмјерен против Словена и настојати да ојача своју позицију на Истоку и надокнади своје губитке у Њемачкој, *Dépêche du général Ignatiev* 27. 12. 1869, Pera - Constantinople, АВПРИ, ф. 180, оп. 517/2, д. 7822, л. 79.

⁹²⁴А. М. Gortchakov - N. P. Ignatiev, (confidentiellement) S. Pétersbourg, 4/16.8.1870, АВПРИ, ф. 180, оп. 517/2, д. 4374, л. 32.

⁹²⁵С. Горяинов, *нав. дјело*, 130.

⁹²⁶Исто, 130.

⁹²⁷А. М. Gortchakov - N. P. Ignatiev, (confidentiellement) S. Pétersbourg, 4/16.8.1870, АВПРИ, ф. 180, оп. 517/2, д. 4374, л. 29-31.

Разговоре који су се водили између амбасадора и великог везира кнез Горчаков је окарактерисао као „академски разговор“ и „размјена идеја“, чиме је, чини се, хтио да умањи њихову политичку „тежину“. Министрову намјеру Игњатијев није тумачио на такав начин, иако је имао право на то. Напротив, и он сам је инсистирао на незваничном, полуприватном карактеру разговора. Познавајући менталитет турских политичара сматрао је да неформални разговори у Константинопољу пружају далеко боље резултате од званичних и службених. Потврду да је његова процјена ситуације била сасвим исправна дао је Али-паша својим залагањем на Министарском савјету да се постигне договор са Русијом, што је, не везировом заслугом, имало само дјелимичан успјех.⁹²⁸

Најзад, ваља поменути да је кнез Горчаков негодовао и поводом одлуке амбасадора да за саговорника изабере Али-пашу. Повјерење које је тиме указао великом везиру, очекујући да ће детаље њиховог разговора сачувати у тајности од представника великих сила, приписао је Игњатијевој наивности. У том дијелу долазимо до мишљења руског дипломате Карцова да је Игњатијев све вријеме био „трн у оку“ кнеза Горчакова. Руски министар је наслућивао жељу руског амбасадора да засјени његово огромно политичко знање и искуство. У вербалним сукобима министар је најчешће излазио као побједник, јер се, за разлику од Игњатијева, свакодневно кретао у дворском окружењу, припадајући кругу блиском царици Марији Александровној.⁹²⁹

---

⁹²⁸Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 349-351.

⁹²⁹Ю. С. Карцовъ, „За кулисами дипломатии“, 90.

Црно море више није неутрално

У завршници планова за руско-турски демарш код великих сила, поводом којих је Игњатијев у септембру 1870. године отпутовао у Петроград, десила се француска катастрофа код Седана, а кнез Горчаков је 30. октобра упутио руским дипломатским представницима, у земљама потписницама Париског мира, циркулар са изјавом да Русија „не може допустити да уговори, коју су нарушени у многим општим и појединачним случајевима, остану обавезујући по тачкама, које се односе на њене најважније интересе“.⁹³⁰ Дакле, Русија је престала да поштује неутрализацију Црног мора. У изради руског циркулара учествовали су савјетник у МИД-у Андреј Фјодорович Хамбургер и замјеник министра Александар Хенрихович Жомини. Кнез Горчаков је оставио по страни Игњатијева. Најзад, он је могао да води „самосталну игру“ у Константинопољу.⁹³¹ Саставни дио те игре је било и спрјечавање енглеској дипломатији да наруши руско-турске односе.

Против Горчаковљевог циркулара, сасвим очекивано, изјасниле су се Енглеска и Аустроугарска. Енглески амбасадор у Константинопољу, Елиот изјавио је да његова влада не признаје поништавање одлуке о неутрализацији само зато што је једна од сила самоиницијативно престала да поштује ту одредбу. Енглези су били одлични познаваоци прилика на Истоку и њихов став о питању неутрализације је, мање-више, остао непромијењен још од 1856. године.⁹³² С друге стране, пак, Пруска је подржала руску иницијативу узвраћајући јој услугу за неутралност у рату против Француске.⁹³³ Бизмарк није у потпуности одобравао поступак кнеза Горчакова, међутим, за њега је

---

⁹³⁰ „Циркулар А. М. Горчакова представителјам Русије при дворима држава, подписавших Парижский трактат 1856. Г“, Царское Село, 19/30. октябр 1870. у *Канцлер А. М. Горчаков, 200 лет со дня рождения*, 337; *Граф Н. П. Игнатьев и Православный Восток: документы, переписка, воспоминания, Записки о русской политике на Востоке 1864–1887 гг.*, т. I, 34.

⁹³¹ В. П. Меццерский, *Мои воспоминания (1865-1881)*, ч. II, С. Петербург 1898, 136.

⁹³² *Международные отношения на Балканах 1856-1878*, 218.

⁹³³ Д. М. Ковачевић, *нав. дјело*, 45.

најважније било да Русија остане у миру док се не оконча рат против Француске.⁹³⁴

У Горчаковљевом циркулару није било ријечи о враћању Русији дијелова јужне Бесарабије.⁹³⁵ Упркос томе, Игњатијев је и даље инсистирао на том питању, као изузетно важном предуслову за обнову руског утицаја и присуства на Балкану, нарочито ако се узме у обзир чињеница да је спорни дио територије био насељен словенским становништвом, које је румунску власт сматрало привременом.⁹³⁶ Руски амбасадор је, не без основа, сматрао како је западна дипломатија у великом страху од руских претензија на територију јужне Бесарабије.⁹³⁷ Аустроугарска је настојала да претвори Дунав у „њемачку ријеку“ и засигурно да не би подржала руске претензије у непосредној близини ушћа ријеке, сматрао је Игњатијев.⁹³⁸ Уколико Русија одлучи да врати јужну Бесарабију можда би могла искористити несигурност кроз коју је пролазила власт у Румунији, која уколико не пристане да ради под француском диктату, довешће до државног удара и смјене кнеза Карола. У случају да се тај сценарио оствари Игњатијев је сматрао да Порта неће пристати на стварање републиканске владе у Румунији.⁹³⁹ При томе, био је увјерен да француска влада своју некадашњу улогу у уједињењу румунских кнежевина, у актуелном тренутку, посматра као „несрећну комбинацију“.⁹⁴⁰

---

⁹³⁴D. Wetzel, *A Duel of Nations Germany, France, and the Diplomacy of the War of 1870-1871*, Wisconsin 2012, 34.

⁹³⁵У питању је била мања територија, која је обухватала градове Кагул, Исмаил и Болград, а губитком којих је Русији ускраћен приступ ушћу Дунава, *Copie d'une depeche tres confidentielle adresse par le Aide camp Ignatiev 24.11/6.12. 1870*, АВПРИ, ф. 180, оп. 517/2, д. 4374, л. 65; Л. И. Нарочницкая, *Россия и отмена нейтрализации Черного моря 1856-1871*, 189.

⁹³⁶Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 398.

⁹³⁷*Copie d'une depeche tres confidentielle adresse par le Aide camp Ignatiev 24.11/6.12. 1870*, л. 65.

⁹³⁸Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 401.

⁹³⁹*Copie d'une depeche secretae adresse a Mr. Gortchakov par l'aide de Camp Ignatiev 9/21.9.1870*, АВПРИ, ф. 180, оп. 517/2, д. 4374, л. 48.

⁹⁴⁰Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 409.

Цар Наполеон III је ставио до знања да се неће успротивити уколико дође до протјеривања кнеза Карола из Букурешта.⁹⁴¹

Игњатијев је, изненада, добио позив да отпутује у Петроград баш у тренутку када је Горчаковљев циркулар послат у Константинопољ. У његовом одсуству, замјеник Стал⁹⁴² предао је документ Али-паши уз појашњење да Русија нема за циљ подстицање непријатељства према Порти. У јавности се говорило да је руски амбасадор изненада напустио Константинопољ из породичних разлога. Мало ко је заиста у то вјеровао, а српски представник у Константинопољу, Филип Христић, тим поводом писао је Ристићу да ће Игњатијев наредних двадесет дана одсуствовати „не без важна узрока“.⁹⁴³ Истини за вољу, Игњатијев није прихватио са одушевљењем позив да напусти Константинопољ у завршној фази рјешавања питања ревизије Париског мира. Негативан став о циркулару је по доласку у руску престоницу, у полуприватном разговору, подијелио са савјетником Жоминијем и неколицином других службеника МИД-а:

„Кнез Горчаков је предузео исувише драстичан потез, уистину говорећи, највећу бесмислицу (глупост) тиме што се без размишљања одлучио на тако важан корак. Ја, са своје стране, перем руке и не преузимам одговорност на себе за могуће посљедице“.⁹⁴⁴

---

⁹⁴¹Исто, 409.

⁹⁴²Замјеник Стал је још непуних годину дана радио у руском посланству у Константинопољу, послије чега је именован на мјесто посланика у Штутгарту. Замјенио га је Алексеј Михајлович Кумани „поштен, добар писац и српски пријатељ“, Ј. Ристић – Ф. Христићу 3. 4. 1871. Београд у *Писма Јована Ристића – Филипу Христићу од 1870. до 1873. и од 1877. до 1880. године*, Београд 1931, 42-43.

⁹⁴³Ј. Ристић – Ф. Христићу, Београд, 10. 11. 1870, у *Писма Јована Ристића – Филипу Христићу*, 5.

⁹⁴⁴„Светлейший княз Александръ Михайлович Горчаков (въ его разказахъ о прошломъ)“, *Русская старина* (1883), 177. Када је сазнао за изјаву генерала Игњатијева кнез Горчаков га је у непосредном разговору подсјетио да је поништавање Париског мира жеља и циљ цара Александра II, коју он покушава да испуни на овај начин. Генерал Игњатијев је повукао своју изјаву и убрзо се вратио у Константинопољ.

Не може се, наравно, порећи да је Игњатијев годинама предано радио на припреми околности за постизање ревизије мира, па се као једино логично објашњење за његово негодовање поводом објављивања циркулара, намеће дугогодишње ривалство између њега и кнеза Горчакова. Други разлог, могао је бити у вези са намјером Игњатијева да се нагоди са Портом. Упркос јаком утиску који је Горчаковљева декларација о поништавању неутрализације Црног мора произвела у јавном и политичком животу Русије, Игњатијев није престао да вјерује да се то могло постићи у директним преговорима са Портом, наравно, без посредовања западних сила. Његова очекивања од разговора са Али-пашом била су велика па је, у једном тренутку, био увјерен у то да се нашао на корак од придобијања великог везира за договор. Међутим, његове сугестије су одбијене у Петрограду, усљед чега је „из патриотских осјећања“ прихватио да поступа у складу са декларацијом, препуштајући главне улоге кнезу Горчакову и амбасадору у Лондону, барону Брунову.⁹⁴⁵

Повратком у Константинопољ Игњатијев је радио на смиривању ситуације са Портом кроз разговоре са Али-пашом.⁹⁴⁶ Великом везиру је предочио двије могућности, да покуша очувати неодрживо стање које је креирано 1856. године или да прихвати новонастале околности и руско пријатељство. При томе, Игњатијев је стекао утисак да се Али-паша не изјашњава против садржаја руског циркулара, већ да заправо ослушкује реакције Беча и Лондона до којих ће доћи уколико Порта без поговора прихвати иницијативу руске владе. У одлучном и енергичном наступу Игњатијев је смиривао великог везира подсјећањем да је управо Енглеска, међу првима, прекршила одредбе мира у Паризу. Сјетио се и једног од приговора, руског посланика Лобанов-Ростовског, због кршења неутралности

---

⁹⁴⁵Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 353-357.

⁹⁴⁶Исто, 361.

и ушловљавања у црноморске воде енглеског војног брода „Gannet“.⁹⁴⁷ Руског амбасадора је подржао његов пруски колега Кајзерлинг, који је по Бизмарковим инструкцијама, савјетовао Али-пашу да занемари енглеске и аустријске сугестије и окрене се договору са Русијом.⁹⁴⁸

Чини се да је Порту, после издавања руске декларације, притискала несигурност због немогућности да наслути слједећи потез владе у Петрограду, који је, свакако, могао бити још смјелији и одважнији од поништавања неутрализације Црног мора. Њене сумње су се појачале у вријеме мисије француског дипломате и историчара Луј Тјера, који је у Петроград стигао 26. септембра 1870. године. Искрени симпатизер сарадње између Русије и Француске, Тјер је покушао да добије обећање да ће Русија извршити притисак на Пруску у прихватању примирја од двадесет и пет дана. Његова мисија је у Константинопољу схваћена као француски покушај давања уступака Русији у Источном питању на које Порта није пристајала.⁹⁴⁹ Стварни мотив његове посјете није имао везе са турским претпоставкама већ са руском подршком у закључивању примирја са Пруском, на шта је Горчаков дао неодређен одговор, цијенећи тежину француске сагласности у поништавању неутрализације Црног мора. Игњатијев је био ближи ставу турске стране, сматрајући потез француске дипломатије сасвим очекиваним, ако се зна да она, ипак, није у потпуности занемарила свој интерес за Источно питање. Такав закључак се наметао и због незавидне позиције француског амбасадора у Константинопољу, који је поднио оставку и покушавао да посредством Игњатијева и његових веза ступи у контакт са царем.⁹⁵⁰

---

⁹⁴⁷ГАРФ ф. 730, оп. 1, ед. хр. 790, л. 3-4.

⁹⁴⁸С. Горяинов, *нав. дјело*, 171-173.

⁹⁴⁹Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 335.

⁹⁵⁰Донесения Н. П. Игнатијева А. М. Горчакову о колониалних интересах Англии и Франции на Востоке и о передаче Герцеговины и Боснии под управу Сербии 2. 9. 1870, ГАРФ, ф. 730, оп. 1, ед. хр. 1023, л. 3.

Поништавање неутрализације Црног мора је, у одређеном смислу, значило и повратак Русије на Балкан, али не на ратоборан и агресиван начин. С тим је била упозната и Порта и подразумијевало се, међутим, да је и даље презала од руског уплива на Балкану. Али-паша је затражио руску сагласност да у новонасталим околностима неће активирати планове за устанак балканских хришћана. Велики везир о тој теми није отворено говорио, али је желио да пренесе поруку како је прихватање руског циркулара, са његове стране, условљено отказивањем подршке Русије у организовању балканског устанка. „Такво очекивање ће нас довести у веома тешку ситуацију“ закључио је Игњатијев.⁹⁵¹ Није било тешко закључити да је велики везир избјегавао конкретно изјашњење о декларацији све док то не учине друге силе, као и да ће став и подршка Пруске бити од пресудне важности за успјех руске декларације о Црном мору.⁹⁵²

Али-паша је, између осталог, Игњатијеву повјерио информацију да европске силе намјеравају да сазову конференцију на којој ће бити преиспитан руски потез о црноморском питању. Приједлог није одушевио Али-пашу који се прибојавао да би се на конференцији могла повести дискусија о другим спорним питањима. У одсуству јасног става турски владајући кругови су се бранили тумачењем да се питање неутрализације не тиче се искључиво њихових већ и интереса других сила потписница мира у Паризу (1856).

У својим мемоарским биљешкама, Игњатијев помиње првобитну иницијативу да се конференција одржи у Константинопољу. Такав приједлог није подржан, па је Бизмарк предложио састанак великих сила у Петрограду.⁹⁵³ Међутим, и тај приједлог је одбијен због енглеског

---

⁹⁵¹С. Горяинов, *нав. дјело*, 172.

⁹⁵²Исто, 167.

⁹⁵³Исто, 173.

условљавања да ће учествовати само уколико се конференција одржи у Лондону, што је и прихваћено.⁹⁵⁴

Лондонска конференција

Лондонска конференција великих сила отворена је 17. јануара 1871. године. Председавао је енглески министар спољних послова лорд Џорџ Гренвил, док су земље учеснице представљали њихови амбасадори у Лондону. Једино је француски представник, Жил Февр одсуствовао са уводне сједнице.⁹⁵⁵ Опсада Париза је довела у питање учешће француског представника, што је ишло у прилог Бизмарковим калкулацијама са гласовима присутних делегата. Представници гарантних сила требало је да се размотре питања руске декларације о Црном мору и регулишу питање пловидбе мореузима. У разматрање је узето и дунавско питање. Лорд Гренвил је у већ у свом уводном излагању показао свој став саопштењем да је „значај међународног права у томе што ниједна од земаља не може одбацити одлуке уговора, нити га измијенити другачије осим уз сагласност уговорених страна кроз пријатељски споразум“.⁹⁵⁶

Главна дискусија о црноморском питању или „великом европском питању“, почела је већ на другом засједању 24. јануара 1871. године. У саопштењу руског представника, барона Брунова предочени су разлози

---

⁹⁵⁴В. П. Мещерский, *Мои воспоминания*, 141.

⁹⁵⁵N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 5/17.1.1871, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 40, л. 28, Али-паша је рекао Игњатијеву да се нада да ће због превазилажења потешкоћа изазваних изостанком француског делегата из Париза владе других земаља прихватити да протокол конференције остане отворен и ако Француска на то накнадно пристане; Н. С. Киняпина, *Внешняя политика России*, 104; Д. М. Ковачевић, *нав. djelo*, 46.

⁹⁵⁶Цитирано према: *Внешняя политика России. Вторая половина XIX века*, 77.

којима се водила Русија приликом објаве декларације, произашли из кршења одредаба мира у Паризу и промјене „природе односа“ између Русије и Турске. Немогућност слободе пловидбе руски представник је упоредио са угрожавањем њеног државног суверенитета.⁹⁵⁷

Аустроугарска и Енглеска су покушавале да се договоре са турским представником Мусурус-пашом, настојећи да га одвоје од руског утицаја. Мусурус-паша, међутим, по наређењу Али-паше, морао је направити дистанцу од намјера двије силе. Настојања гарантних сила да увјере турског делегата и самог Али-пашу како је склапање било које врсте споразума са Русијом штетно за турске интересе, Игњатијев је оповргао својим одлучним наступом у Константинопољу.⁹⁵⁸ Већина учесника у конференцији стекла је утисак да Али-паша „оставља отворена врата“ сарадњи са Русијом.⁹⁵⁹ Сматрајући то својом заслугом, Игњатијев је писао Горчакову како су турске власти на прагу прихватања руског циркулара о Црном мору. Порта се налазила у веома незавидној позицији у којој су европске силе, под изговором заштите њених интереса, заправо испуњавале сопствене циљеве.⁹⁶⁰ Дјелимичну одговорност Игњатијев је приписао неспособности турских дипломата да одговоре актуелном политичком изазову, а изузетак у том смислу није био ни Мусурус-паша. Њему су, као и другим турским дипломатама недостајала „јака увјерења и грађанска храброст“, што је њихов утицај на Савјет министара и султана чинило скоро занемарљивим.⁹⁶¹

*

Руска декларација о поништавању неутрализације Црног мора и отварање конференције у Лондону пробудили су очекивања хришћана у

---

⁹⁵⁷С. Горяинов, *нав. дјело*, 185.

⁹⁵⁸Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 371- 373.

⁹⁵⁹N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 19/31.1.1871, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 30, л. 138.

⁹⁶⁰Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 379.

⁹⁶¹D. MacKenzie, *Count N. P. Ignatiev: The Father of Lies?* 269.

погледу њихове сарадње са Русијом. Игњатијев је био упознат са српским очекивањима да би Русија требало да искористи повољност свог међународног положаја и заузме се за дунавско питање и уступање Босне и Херцеговине на управу Србији.⁹⁶² У јануару 1871. године, одлучено је да у Лондон отпутује српски изасланик, а тај задатак је, по савјету Игњатијева, повјерен начелнику у министарству финансија Чедомиљу Мијатовићу.⁹⁶³

На конференцији је разматрано и дунавско питање. Аустроугарска је од европских сила затражила да јој се омогући самостална контрола над тијелима која су регулисала пловидбу и одржавање Дунава, као и прокопавање Ђердапа, сасвим, занемарујући права приобалних земаља, Србије и Румуније. Аустријски представник на конференцији, Рудолф Апони затражио је одобрење да се ојачају аустријске базе дуж ријеке и продужи мандат Европске комисије за контролу пловидбе Дунавом, као и да јој се продужи надлежност до општине Исакча, на крајњем истоку Румуније. По питању чишћења и одржавања Ђердапа, аустријска влада је затражила да у име надокнаде за тај посао наплаћује бродарину. Аустријске приједлоге су подржале Енглеска, Француска, Италија и Пруска.⁹⁶⁴

С друге стране, српска влада је тражила умањење аустријских надлежности на Дунаву и препуштање овог питања приобалним земљама, по основу права која су им гарантована Париским миром (1856). По савјету руског амбасадора, Христић је саопштио великом везиру да је Мијатовићу речено да сарађује са Мусурус-пашом, који је једини на конференцији

---

⁹⁶²N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 20.12.1870/10.1.1871, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 40, л. 9.

⁹⁶³Исто, л. 9; Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 385.

⁹⁶⁴Д. Малић – Ф. Христићу, Београд, 19. јануар 1871, АС, ф. Министарство иностраних дела, Посланство Краљевине Србије у Цариграду, Политичко одељење (МИД, Пс, Ц-ПО), ф. I, р2/1871.

отворено подржао српско гледиште.⁹⁶⁵ За Игњатијева није представљало изненађење то што су аустријске захтјеве за продужењем мандата Европске комисије и јачањем њеног утицаја на Дунаву подржале Енглеска и Пруска. Бечкој влади је било у интересу да продужи мандат комисије, јер је тиме могла неометано да настави са занемаривањем једнакости права осталих на Доњем Дунаву - Срба и Румуна.⁹⁶⁶ Мусурус-паша је одбио аустријски приједлог под изговором да турска влада нема намјеру да сноси додатне новчане трошкове и не сматра неопходним продужење мандата комисије или ширења њених надлежности узводно од делте Дунава.⁹⁶⁷ За то вријеме, Игњатијев је настојао да увјери Али-пашу да руска влада нема намјеру да се мијеша у расправе о саставу комисије приобалних држава, али да је спремна подржати турски приједлог о спречавању проширења надлежности Европске комисије на цијели Дунав. На крају, Порта је подржала српски захтјев и ово питање је препуштено приобалним земљама на одлучивање.⁹⁶⁸

Аустрија није одступала од свог става да Србија нема право да одлучује, јер није суверена држава. Док су европске силе подржавале аустријске приједлоге, Русија није жељела да се упушта у дискусију о Ђердапу.⁹⁶⁹ Барон Брунов је Мијатовићу говорио о оправданости аустријског приједлога: „рашчишћавање Ђердапа је у интересу европске трговине, а ви Срби нећете да се предузећа тог латите; Турска и кад би хтјела не може, Румунија не зна и ни сама гдје је, остаје једино Аустрија која може наћи

---

⁹⁶⁵ „Нису могли да се помире са судбином – сматрајући ту ријеку „сасвим њемачком“, у нади да ће се Сизеренски двор поставити са пожељном одлучношћу“, N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 5/17.1.1871, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 40, л. 33.

⁹⁶⁶N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 5/17.1.1871, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 40, л. 348.

⁹⁶⁷N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 19/31.1.1871, АВПРИ, ф. 133, оп. 470, д. 30, л. 113-139.

⁹⁶⁸ С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, 120.

⁹⁶⁹Ч. Мијатовић из Лондона, 27. јануар 1871, АС, ф. МИД, Пс, Ц-ПО, ф. I, р3/1870;

новца“.⁹⁷⁰ На крају, лорд Гренвил је, на захтјев Беча, продужио рад Европске комисије на дванаест година, који је према сазнањима Игњатијева, био сасвим прихватљив за Турску, јер се поклапао са доспијећем новог кредита у државни трезор. По истеку предвиђеног рока од дванаест година надлежности Европске комисије су прелазиле на приобалне земље. Не може се, наравно, занемарити да је Порта тражила начин да избјегне изједначавање положаја српских и румунских делегата у приобалној комисији са својим представником, па је излаз тражила у одлагању сазивања комисије онемогући њен рад.⁹⁷¹ Игњатијев је непрестано вршио притисак на великог везира и упозоравао га непријатности са којима ће се суочити Порта уколико настави да одлаже рок за прихватање састава Европске комисије.⁹⁷² Почетни утисак о томе да Турска штити српске и румунске интересе ишчезао је када се сазнало да је умјесто термина „прибережне земље“ употребљен „прибережне силе“ што се свакако није могло односити на Србију и Румунију.⁹⁷³ Упркос томе што је Али-паша дао чврста увјерења да се неће правити разлика између поменути два термина, аустријска страна је користила изговор да је Порта та која одбацује права кнежевинама да учествују у саставу комисије.⁹⁷⁴

Лондонска конференција на којој је усвојена конвенција о враћању Русији слободе на Црном мору, уз њено признање да сличне, једностране иницијативе се неће моћи, у будућности, користити као аргумент за измјене у међународним уговорима завршена је 14. марта 1871. године.⁹⁷⁵ Лондонском конвенцијом је успостављен режим пловидбе мореузима који је остао на снази

---

⁹⁷⁰Исто, 10. фебруар 1871, АС, ф. МИД, Пс, Ц-ПО, ф. I, р3/1870.

⁹⁷¹Граф Н. П. Игњатијев, *Дипломатически записки (1864 – 1874)*, т. I, 387.

⁹⁷²N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 12/24.1.1871, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 30, л. 74-75.

⁹⁷³С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, 120.

⁹⁷⁴О разговору Јована Ристића и грофа Андрашија о Бердапу, Београд, 1. јун 1873, МИД, Пс, Ц-ПО, Ф I, р4/1873.

⁹⁷⁵A. Dz. P. Tejlor, *нав. дјело*, 217.

све до Првог свјетског рата.⁹⁷⁶ Она није имала ретроактивну моћ и снагу да санкционише октобарску декларацију (1870) кнеза Горчакова, која је, на крају, уз незнатне измјене, прихваћена. Султану је признато право да, у вријеме мира, регулише пловидбу Црним морем у корист војних бродова који припадају савезничким и пријатељским силама.⁹⁷⁷ Дипломатски тријумф Русије приписан је проишљивој и уздржаној политици кнеза Горчакова. Русија се вратила на Црно море успијевајући да поврати статус велике силе у Европи, која је те 1871. године изгледала веома другачије у поређењу са 1856. годином.

У дијелу који се тичао уступака које је Турска прихватила да учини у интересу Русије на Црном мору, посебне заслуге припадају генералу Игњатијеву за кога је ревизија мира представљала почетак нове фазе у историји руско-турских односа. Његови дипломатски напори и постигнућа су препознати и у Петрограду, сходно чему му је за лични допринос у рјешавању „црноморског питања“ додјељен орден Св. Александра Невског.⁹⁷⁸

---

⁹⁷⁶*История внешней политики России, Вторая половина XIX века, 79.*

⁹⁷⁷N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 19/31.1.1871, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 30, л. 112-113, 112-113, 191-192; Упркос важности конвенције за очување руског суверенитета на Црном мору, као својеврсну услугу коју је Европа учинила Русији, у пракси су и даље постојале извјесне потешкоће у тумачењу права на слободну пловидбу, на шта је Игњатијев указао Али-паши, у вези са руским стационаром на Пиреју, који је пловио Босфором и неколико корвета из састава ратне флоте у Средоземном мору.

⁹⁷⁸С. Горяинов, *нав. djelo*, 193.

8. LE VICE-SULTAN (1871-1875)

Руски амбасадор или „руски султан“

Период између 1871. и 1874. године, судећи према мемоарским биљешкама Игњатијева, представљао је најстабилније раздобље његове дипломатске мисије у Константинопољу. Убирајући плодове својих дипломатских постигнућа уживао је у репутацији дипломате са завидним утицајем у политичком животу турске престонице. Руски дипломата Ј. С. Карцов објаснио је његов положај кроз безграничну упорност и амбицију Игњатијева, кога су у незваничним круговима називали „le vice-Sultan“.⁹⁷⁹ Сличног става је био и бугарски политичар и писац Марко Д. Балабанов (1837-1921), који у својим сјећањима, помиње да је један дио портиних министара Игњатијева сматрао првим човјеком послије Абдулазиза, и ословљавао га са „свемоћни руски паша“.⁹⁸⁰

Иза свједочанства о политичкој доминацији руског амбасадора стајали су западни путописци и новинари са Запада. Дописник француског листа „Le Figaro“ Жан де Вестин, који је међу првима обишао подручја страдала од турских звјерстава у Априлском устанку 1876. године, у вријеме боравка у Константинопољу, у прилици је био да упозна Игњатијева. У својој књизи *Путешествие по земле восставших болгар* описао је личне утиске и дао веома интересантна запажања о дипломатској вјештини руског амбасадора. Ниједан страни дипломата није привлачио толику количину знатижељних

---

⁹⁷⁹Ю. С. Карцов, „За кулисама дипломатији“, 90.

⁹⁸⁰К. Канева, *нав. djelo*, 25.

погледа и интересовања у јавности, попут генерала Игњатијева и његове супруге:

„Направите мјеста! Приближавају нам се коњаник и амазонка. Објаснили су ми да се радило о генералу Игњатијеву и његовој супрузи, јединствена дама (...) Генерал је средњег раста, на први поглед се чини вишим, зато што, без обзира на својих четрдесет и пет година, веома је витак. Кретао се слободно и лако. У седлу се држао чврсто као петнаестогодишњак. (...) На рукама које су изгледале савршено (...) носио је тиркизни прстен у златном оквиру. Генерал је најчешће на себи имао бијеле панталоне, прслук и јакну од кинеске свиле у боји дувана.“⁹⁸¹ Осим тога, и Вестин је стекао утисак да Игњатијева у народу сматрају „другим човјеком у Османском царству (...) имамо турског султана и руског султана“ записао је француски новинар.⁹⁸²

Период Игњатијевљеве политичке надмоћи у Константинопољу наступио је непосредно после смрти турских политичара Фуад-паше, а недуго затим и Али-паше, чији је одлазак оставио видљиву празнину у политичком животу Турске. Свеprisутни утицаји руског амбасадора на султана и његове блиске сараднике, и средства којима се служио сматрани су јавном тајном у Константинопољу.⁹⁸³ Посебно интересантне детаље из сарадње са турским министрима Игњатијев је подијелио са јавношћу много година касније, у разговору са енглеским новинаром Вилијемом Т. Стедом (1849-1912). Том приликом је открио како је већина турских министара и чиновника подржавала његове приједлоге због посједовања компромитујућих података о њиховим финансијским малверзацијама и радњама усмјереним

---

⁹⁸¹Цитирано према К. Канева, *нав. djelo*, 26.

⁹⁸²Исто, 26.

⁹⁸³Али-пашу је сматрао дубокоумним државником, који је упркос свом иностраном искуству и годинама проведеним у међународној дипломатији, у својој суштини остао „истински Турчин“ и непријатељ хришћана, „Записки графа Игњатјева о его пребывании в Константинополе в 1864-1874 гг“, *Русская старина*, н. 4 (1914), 19.

против Порте.⁹⁸⁴ Игњатијев је трошио издашне суме новца на „куповину“ информација путем којих је стицао предност у односу на друге амбасадоре у Константинопољу. Јавно се хвалио да „у свом џепу“ има Азис-пашу, Тамил-пашу Кибризлију и Мехмед Ружди-пашу.⁹⁸⁵

Због својих постигнућа и многобројних талената, али и погрешака, о Игњатијеву је владало опште мишљење да се ради о особи код које је „све било противрјечно“.⁹⁸⁶ Његове дипломатске игре у Константинопољу пружиле су сатисфакцију западној дипломатији да о њему пише и говори као о дипломати упитног политичког морала.⁹⁸⁷ Истини за вољу, ријетки међу њима су похвално коментарисали његову дипломатску вјештину, сматрајући да Русији није била потребна флота на Црном мору све док је имала амбасадоре попут Игњатијева.⁹⁸⁸

Повремено, у недостатку финансијске подршке из МИД-а, у реализацији пројеката које је сматрао важним, Игњатијев је трошио лични новац.⁹⁸⁹ Сматрало се да је најобавјештенија особа у турској престоници и немогуће је било Игњатијеву саопштити вијест о којој није имао баш никаква сазнања.⁹⁹⁰ Поводом политичког кокетирања са турским круговима власти

---

⁹⁸⁴W. T. Stead, *нав. дјело*, 265-266.

⁹⁸⁵Ф. Христић – Ј. Ристићу, Терапија, 24.9.1870, у *Писма Филипа Христића Јовану Ристићу*, 17.

⁹⁸⁶А. А. Игнатјев, *Пятьдесят лет в строю*, т. I, 11.

⁹⁸⁷*Some Revolutions and Other Diplomatics Experiences*, 296; Нешто касније, у вријеме Велике источне кризе, објављена је збирка докумената, под називом *Les Responsabilites* (1877), са, наводном, кореспонденцијом између двојице руских амбасадора у Константинопољу и Бечу. Наводна преписка између Игњатијева и амбасадора Новикова објављена је са циљем да се првом припише улога „милитантног панслависте“ и расвијетле сви ранији заплети и интриге, са којима је довођен у везу. Међутим, истраживање професора С. А. Никитин је показало да документи из збирке *Russia's Work In Turkey: A Revelation (from the French "Les Responsabilites") of G. Giacometti*, London 1877, нису вјеродостојни већ да обилују нетачним, измишљеним и уметнутим подацима, С. А. Никитин, *Славянские комитеты в России 1858-1876*, 143-144.

⁹⁸⁸„The General Ignatieff“, 68.

⁹⁸⁹В. Н. Виноградов, *нав. дјело*, 129-130.

⁹⁹⁰Ю. С. Карцовъ, „За кулисами дипломатии“, 91.

критикован је у руској влади, а повремено и називан туркофилом⁹⁹¹. Његови приједлози су понекад одбацивани у Петрограду само зато што су исувише погодовали турским интересима. Занемаривала се чињеница према којој су дипломате, боравећи дуги низ година у иностранству, стицали право да дјелимично одступе од ранијих навика и прилагоде своја гледишта политичком окружењу у коме су годинама дјеловали. Осим тога, блискост са султановим министрима и чиновницима могла се протумачити као саставни дио његове службе у дипломатији.

Послије смрти Али-паше, у септембру 1871. године, све чешће су се могле чути гласине о менталној неуравнотежености и необичном понашању султана Абдулазиза.⁹⁹² Султанов „злокобни карактер“, нетрпељивост према околини и непрестане сумње испољавале су се у односу према најближим сарадницима. Султан је показивао задовољство што се, напоскон, „ослободио кошмара који су му стварали бивши велики везири“.⁹⁹³ Тек послије смрти Али-паше и Фуад-паше, према тврдњама Игњатијева, Абдулазиз је „осјећао да коначно влада“.⁹⁹⁴ Игњатијев је исувише добро познавао султана да би пропустио прилику да искористи његове личне слабости за јачање сопственог утицаја. Рачунајући на султанове симпатије, каткад, износио је врло смјеле и необичне приједлоге. Својевремено се дрско осмјелио да Абдулазизу предложи реформу у виду административне денационализације царства којом је желио да постигне јачање националне аутономије код

---

⁹⁹¹Аустроугарски конзул у Београду Б. Калај је поводом тога у свом дневнику записао да су Захваљујући Игњатијеву Руси у Константинопољу препознати као „велики пријатељи Турака“, „Калајев запис од 24. марта 1870“ у *Дневник Бењамина Калаја, аустроугарског конзула у Београду (1868–1875)*, приредио А. Раденић, Београд 2002, 370.

⁹⁹²Говорило се да султан захтијева да се приликом сусрета љубе ноге његовом сину; није желио да се било ко осим њега зове Азиз. Никада није опростио Мидхат-паши због ношења наочара у његовом присуству, R. H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton 1963, 280.

⁹⁹³Султаново стање за Игњатијева није имало друго објашњење осим да Абдулазиз „није био нормалан“, В. Н. Sumner, „Ignatyev at Constantinople, 1864-1874“, II, 562.

⁹⁹⁴*The life of Midhat Pasha*, 63.

хришћана. Такав приједлог је појаснио сличношћу предложеног система са оним који је „у Турској установио још Мехмед Освајач“ за разлику од сасвим супротног уређења за који су се, под политичким притиском Запада, установили Али-паша и Фуад-паша.⁹⁹⁵

*

Неразвијена индустрија и недостатак новца који се током ранијих година путем пореза сливао у државну касу, учинили су турски државни трезор потпуно зависним од страног капитала. Унутрашњу нестабилност Турске појачавале су непрестане смјене турских влада. На политичкој сцени Турске одвијали су се сукоби „старотурака“ и „младотурака“. Игњатијев се налазио у улози посматрача, не желећи отворено да заузима страну једне од двије политичке струје, али судећи према одабиру појединаца са којима је сарађивао чини се да је преферирао „старотурке“, који су Русију сматрали моћним сусједом и тежили ка коегзистеницији.⁹⁹⁶ Први од шест великих везира, колико их се смијенило у периоду између 1871. и 1874. године, Махмуд Недим-паша је уживао највеће поштовање хришћана, нарочито Бугара. Називали су га „руским пријатељем“. Не изненађује податак да су два везирства Махмуд Недим-паше период највеће дипломатске доминације Игњатијева у Константинопољу.⁹⁹⁷

Насљедник Махмуд Недим-паше, Мидхат-паша кратко се задржао на мјесту великог везира, између јула и октобра 1872. године. Игњатијев је одувијек сматрао да Мидхат-паша, упркос марљивости и преданом раду, није дорастао високом државном положају. Велики везир је, према његовом мишљењу, морао шире гледати на политичку стварност и имати јасну визију

---

⁹⁹⁵Записки Н. П. Игнатъева о положенин Турции и о политике Австро-Венгрии, Англии и России на Востоке, *Notes et remarques politiques du g. Ignatiev*, ГАРФ, ф. 730, оп. 1, ед. хр. 560, л. 28.

⁹⁹⁶Граф Н. П. Игнатъев и Православный Восток: документы, переписка, воспоминания, *Записки о русской политике на Востоке 1864–1887 гг.*, т. I, 36, 679.

⁹⁹⁷1871-1872. и 1875-1876. године.

будућности. Мидхат-пашино неискуство у озбиљним државничким пословима није се могло скрити кроз примјену знања и вјештина које је стекао у вријеме управљања Дунавским вилајетом, иако је тамо постигао запажене резултате у области реорганизације војске и изградње путева.⁹⁹⁸ Један од разлога брзог пада Мидхат-паше је и именовање министра иностраних послова Халил Шериф-паше, својевремено турског амбасадора у Бечу. Игњатијев се сасвим добро сјећао политичких порука које је Халил-паша слао из Беча, гдје је у сарадњи са Андрашијем радио против интереса Србије. При томе, свима је била позната Халил-пашина изјава о жељезницама у којој је рекао да „неће предати комуникацију између Турака и Европе у руке Срба“.⁹⁹⁹

Мидхат-пашину смјену Игњатијев је, дјелимично, приписивао и сопственим заслугама:

„Успео сам да убиједим султана да је његов први министар само прикривени револуционар чији је циљ ограничавање суверенових права; односи Турске и Русије ће бити у тешком положају да је остао на том мјесту; заиста, био сам неспособан да одржим добре односе са овим достојанствеником, упркос обећањима која ми је дао“.¹⁰⁰⁰

Министар спољних послова Халил-паша, према мишљењу Игњатијева „герилец Младе Турске“, преузео је министарство иностраних послова са јасним циљем да сасвим угуши национални покрет хришћана у царству. Непријатељство између руског амбасадора и Халил-паше се јавило одмах, већим дијелом, јер је Игњатијев настојао да елиминише интриге страних дипломата као и њихову сарадњу са младотурцима, иза које је стајао управо

---

⁹⁹⁸Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1870 – 1874)*, т. II, 515.

⁹⁹⁹Copie d'une Depesche de l'Aide de Camp-General Ignatiev en date 31.10/ 12. 11. 1872, АВПРИ, ф. 161/1 Спб Главный архив V-A2, оп. 181/2, д. 260, л. 170.

¹⁰⁰⁰Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1870 – 1874)*, т. II, 259.

Халил-паша.¹⁰⁰¹ Турски министар је пребацивао одговорност на Русију која је упорно показивала лошу вољу према Турској, упркос, великим концесијама и жртвама које је Порта прихватила одлуком о поништавању неутрализације Црног мора. Према казивању Халил-паше, Порта је тиме ризиковала да се одрекне свих користи, које јој је пружала сарадња са Енглеском и Аустријом.¹⁰⁰²

„Посао тежак и незахвалан“

Према властитом казивању генерала Игњатијева, највише енергије, у источним пословима, утрошено је на преговарање и успостављање мирних односа између Порте и Црне Горе. За њега је питање тих односа представљало „посао тежак и незахвалан“.¹⁰⁰³ Непрекидне пограничне сукобе са турском војском је, према мишљењу Игњатијева, у највећој мјери узроковао недостатак обрадивог земљишта на црногорској страни.¹⁰⁰⁴

Сплетом политичких околности, у другој половини 60-их година, порастао је значај националне мисије Црне Горе и књаза Николе међу

---

¹⁰⁰¹Исто, 267; *Copie d'une Depeche de l'Aide de Camp-General Ignatiev en date 31.10/ 12.11 1872*, л. 170.

¹⁰⁰²N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 7/19. 11. 1872, АВПРИ, ф. 133, оп. 470, д. 28, л. 288-291.

¹⁰⁰³Н. П. Игњатјев – А. С. Ионину, Константинопољ, 16. 03. 1873, ДМЦ-АО, ф. Приновљени рукописи, н. 235.

¹⁰⁰⁴Граф Н. П. Игњатјев, *Дипломатически записки (1864–1874)*, т. I, 59, 61, Игњатијев је савјетовао црногорском књазу да се држи даље од сукоба са турским пограничним трупима. О црногорско-турском разграничењу амбасадор је писао у својим мемоарским биљешкама, али без изношења детаља о преговорима који су се водили. Игњатијев је сматрао да су разлози за пограничне сукобе недостатак пашњака и обрадивог земљишта усљед чега становништво није имало другу могућност, него да упада на сусједну, турску територију. У тренутку када то питање буде ријешено, наступиће мир између Црне Горе и Порте, а све до тада, сматрао је Игњатијев, били су узалудни сви дипломатски напори.

српским народом. Неколико догађаја је утицало на пораст књажевог ауторитета изван граница Црне Горе. Проаустријски политички курс Намјесништва у Србији је веома лоше одјекнуо код Срба у Хрватској, Далмацији и Војводини, а потом је књаз Никола крајем 1868. године отпутовао у посјету Петрограду и ступио је у контакт са представницима Уједињене омладине српске.¹⁰⁰⁵ По повратку из Русије књаз је ширио гласине да ће Црна Гора добити Херцеговину што је дјелимично наговјештено кроз изјаве директора Стремоухова.¹⁰⁰⁶

Појавом Кривошијског устанка, у јесен 1869. године, турске трупе су се концентрисале у непосредној близини Црне Горе, док су руски конзули, прецјењујући важност тога догађаја, слали упозоравајуће извјештаје у МИД о могућности за ширење сукоба. Према тумачењима директора Стремоухова, у јануару 1870. године, појава турских трупа у близини Црне Горе лако је могла да угрози мир на цијелом Истоку.¹⁰⁰⁷ Игњатијев се није сложио са таквим оцјенама, јер је посредством својих повјерилаца добио прецизне податке о занемарљивом броју турских војника распоређених у близини црногорске границе. Осим тога, Али-паша је, у разговору с њим, категорично одбацио могућност да Црна Гора на било који начин буде угрожена, а слање турских батаљона била је неопходна предострожна мјера у случају избијања побуне у Бугарској.¹⁰⁰⁸

---

¹⁰⁰⁵Н. И. Хитрова, *Черногория в национально-освободительном движении на Балканах и русско-черногорские отношения в 50-70 годах XIX века*, Москва 1979, 272; Као члан Словенског комитета А. А. Кирејев имао је прилику да посјети књаза Николу у вријеме његовог боравка у Петрограду: „Он је човјек високог раста, витак, лијепог лица, одјевен у посебној националној одежди. Кнез разумије руски и обратио нам се са неколико ријечи. (...) Цар му је поклатио крзнени капут (што, према мом мишљењу, исувише подсећа на турске обичаје.“, НИОР РГБ, ф. 126, Дневници 1868-1869, ед. хр. 5, л. 35.

¹⁰⁰⁶С. Рајић, *нав. djело*, 221.

¹⁰⁰⁷П. Н. Стремоухов - Е. П. Штакельберг, 15. 1. 1870, АВПРИ, ф. 161/1 Спб Главный архив V-A2, оп. 181/2, д. 538, л. 10.

¹⁰⁰⁸АВПРИ, ф. 161/1, оп. 181/2, но. 538, год. 1870, л. 10-17.

Повјерење које је Игњатијев уживао код књаза користио је како би му указао на то да сувишно непријатељство према Порти може угрозити будућност Црне Горе. Савјетовао га је да мирно и достојанствено наступа према Порти, али и Србији. Црногорски књаз и амбасадор су размјењивали поздраве и поруке преко дубровачког конзула А. С. Јонина. Дијелом и због уважавања савјета и порука генерала Игњатијева, коме је књаз у свему вјеровао, сматрајући га „најбољим Словеном у Цариграду“, вјеровало се да је амбасадор тај који подупире његове амбиције у преузимању вођства у српском народу.¹⁰⁰⁹ С друге стране, пак, црногорском књазу је ласкао пријатељски однос са најутицајнијим амбасадором у Константинопољу, знајући да до ослобођења српских земаља не може доћи без подршке руске дипломатије. Књаз је имао сазнања да амбасадор, повремено, оригинале његових писама даје на увид цару Александру II.¹⁰¹⁰

Међу руским дипломатама је било и оних који нису са симпатијама гледали на понашање књаза Николе и његов статус у српском народу. У прилог томе говори биљешка конзула П. Д. Петковича, директору Азијског департмана Стремоухову, непосредно прије напуштања конзулата у Дубровнику. Петкович је сматрао књаза Николу главним кривцем за хладне односе између Београда и Цетиња, посебно наглашавајући да је и његов однос према Балканском савезу одувијек био неискрен. Књаз Никола је погоршао своје односе не само са Србијом, већ и са Турском, углавном из разлога што „нема својства великог државника и веома често пада под различите утицаје.“¹⁰¹¹ Послије смрти кнеза Михаила црногорски књаз је покушао да представи Црну Гору као нови Пијемонт, кујући планове о

---

¹⁰⁰⁹Письма Николая I Черногорского – Ионину А. С, Цетине, 20. 3. 1871, ГАРФ, ф. 939, оп. 1, ед. хр. 133, л. 21.

¹⁰¹⁰Н. И. Хитрова, *нав. djelo*, 272; Письма Николая I Черногорского – Ионину А. С, Цетине, в ноябре 1872, ГАРФ, ф. 939, оп. 1, ед. хр. 133, л. 37.

¹⁰¹¹Записка К. Д. Петковича П. Н. Стремоухову, 8. 05. 1869, Петроград у Ј. Р. Бојовић, *Црногорско-руски односи 1711-1918*, књ. I, Подгорица-Москва 1992, 413.

присаједињењу Херцеговине и Албаније, иако црногорска војска није имала ни приближно довољан капацитет да самостално руководи ослободилачком акцијом, закључио је конзул Петкович.¹⁰¹²

Односи Црне Горе и Порте су и почетком 70-их година наставили да буду „непресушни извор потешкоћа“.¹⁰¹³ С једне стране, руској влади је ишло у прилог да се мала књажевина, попут Црне Горе нађе у тој улози, јер је скромност њених војних и економских ресурса давала гаранцију да ће се на Балкану одржати мир у вријеме када се рјешавало „црноморско питање“. Тренутни мир на Балкану, Игњатијев је сматрао само привременим рјешењем, сматрајући да Црна Гора, као и Србија, свој политички положај могу учврстити тек у рату са Турском. У том, заједничком циљу, нужно је било да се постигне искрен и пријатељски однос између Цетиња и Београда. По руском савјету, књаз Никола је, још у фебруару 1871. године, упутио у Београд изасланика Илију Пламенца.¹⁰¹⁴ Књаз Никола је пажљиво слушао руске савјете, нарочито када су долазили од Игњатијева. Црногорском изасланику је приређен дочек пун поштовања и уважавања, али је потписивање војне конвенције изостало. Поводом тога, Игњатијев није примијетио књажево разочарање, али јесте колебање због могућности губитка руковођења над црногорском војском у случају да је војна конвенција са Србијом потписана.¹⁰¹⁵ Упркос томе, књаз Никола је користио сваку прилику да пред руским дипломатама покаже пријатељску наклоност према младом кнезу Милану. Крајем љета 1871. године, писао је конзулу Јонину да

---

¹⁰¹²Исто, 413.

¹⁰¹³Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1870 – 1874)*, т. II, 561.

¹⁰¹⁴Б. Павићевић, *нав. дјело*, 156.

¹⁰¹⁵Н. П. Игнатјев – Н. А. Иларионову (секретно) Константинопол, 4.3.1872, ДМЦ-АО, ф. Приновљени рукописи (1872), н. 236.

генерал Игњатијев у Ливадији упути Милана на „љубав и слогу са Црном Гором“.¹⁰¹⁶

Прослава пунољетства кнеза Милана, 22. августа 1872. године, свечано је обиљежена у Београду. У улози руског делегата се нашао московски генерал-губернатор Владимир Андрејевич Долгоруков. Послије пунољетства кнеза Милана, у јесен 1872. године, књаз Никола је предложио њихов заједнички пут у Петроград. У први мах, Игњатијев није категорично одбацио приједлог, међутим, на индиректан начин је указао на то да га, ипак, треба оставити за другу прилику, јер би у актуелном тренутку „појављивање двојице словенских кнежева у Русији“, Аустроугарска и Турска окарактерисале као непријатељски чин у односу на сопствене владе.¹⁰¹⁷

*

Почетком 1872. године књаз Никола је, приликом посјете скадарског везира Мустафа Азиз-паше, искористио прилику да кандидује питање именовања црногорског капућехаје у Константинопољу. Предузимајући кораке у вези с тим, Игњатијев је сматрао да Порта неће правити проблеме око давања формалне сагласности за именовање дипломатског агента на Порти, али ће, у крајњем случају наћи начин да то избјегне. Упркос томе, руски амбасадор је разговарао са Сервер-пашом и покушао да га придобије указујући на то да су исто право већ користиле Србија и Румунија.¹⁰¹⁸ Игњатијев је иницијативу црногорског књаза сматрао корисном, јер би у

---

¹⁰¹⁶Письма Николая I Черногорского – Ионину А. С, Цетине, 16. 8. 1871, ГАРФ, ф. 939, оп. 1, ед. хр. 133, л. 27.

¹⁰¹⁷Н. П. Игњатјев – А. С. Ионину, (весьма довърительно), Константинополь, 20.10.1872, ДМЦ-АО, ф. Приновљени рукописи (1872), н. 1118, Јонин је сматрао, као и уосталом Игњатијев, такав приједлог неизводљивим: „Путовање два српска кнеза (принца) у Петроград сигурно би изазвало неповјерење и сумњу код Турака и Аустријанаца“, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 28, л. 128; Письма Николая I Черногорского – Ионину А. С, Цетине, в ноябре 1872, ГАРФ, ф. 939, оп. 1, ед. хр. 133, л. 37.

¹⁰¹⁸Н. П. Игњатјев – Н. А. Иларионову (секретно) Константинополь, 28.1.1872, у ДМЦ-АО, ф. Приновљени рукописи (1872), н. 105.

случају именованња свог заступника он директно рјешавао спорове са Портом, без посредника, и за то би сносио одговорност пред својим народом.¹⁰¹⁹ На крају је одлучено да мјесто црногорског дипломатског агента у Константинопољу припадне Митру Бакићу.

*

Послије црногорско-турског обрачуна код Липова¹⁰²⁰, у јулу 1872. године, руска амбасада у Константинопољу је уложила велике напоре да наведе Порту да истинитост интерпретација о том догађају провјери на више страна прије него усвоји тумачења енглеских агената према којима је „разбојничка Црна Гора“ испровоцирала сукоб са Турцима.¹⁰²¹ Енглеска амбасада у Константинопољу је чинила непоправљиве грешке, сматрао је Игњатијев, савјетујући Порту да захтјева од књаза да казни учеснике у сукобу код Липова.¹⁰²² У први мах, ни сам Игњатијев није био на прави начин информисан о сукобу код Липова.¹⁰²³ У разговору са министром Халил Шериф-пашом добио је крајње субјективан одговор, кроз који је паша Црну Гору окарактерисао као „политичку аномалију“, а догађајима код Липова је приписао другоразредни значај.¹⁰²⁴

Повод за додатну несигурност у црногорско-турским односима пружала је тешка и „биједна ситуација“ међу албанским племенима.

---

¹⁰¹⁹Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1870–1874)*, т. II, 561, 599; *Копия с письма адъютанта Генераль Игнатъева к Его Святлости Князю Черногорскому*, 7.12.1873, ДМЦ-АО, ф. Приновљени рукописи (1873), н. 1029.

¹⁰²⁰Крајем јула 1872. године, у селу Блатина, у непосредној близини црногорско-турске границе сукобили су се становници села Липова са турским војницима и успјели су да их натјерају на повлачење.

¹⁰²¹Telegramme Secret adresse a M. de Westman par le generale Ignatiev en date 26.10.1872, АВПРИ, ф. 133, оп. 470, д. 28, л. 549; Књаз Никола се захвалио генералу Игњатијеву, преко конзула Јонина, за његово заузимање у разрјешењу сукоба, Письма Николая I Черногорского – Ионину А. С, Цетине, 16. 8. 1871, ГАРФ, ф. 939, оп. 1, ед. хр. 133, л. 34.

¹⁰²²Исто, л. 549.

¹⁰²³Н. П. Игнатъев – А. С. Ионину, Константинопољ, 4.11.1872, ДМЦ-АО, ф. Приновљени рукописи (1872), н. 1149.

¹⁰²⁴Н. П. Игнатъев – А. С. Ионину, (секретно), Константинопољ 23.12.1872, ДМЦ-АО, ф. Приновљени рукописи (1872), н. 1320.

Рачунајући на њихово незадовољство због мјера турске владе, Игњатијев је повремено сугерисао књазу да је веома корисно да задржи контакт са сусједним албанским племенима. Идентичан савјет је упутио и српској влади. Порта је добро познавала природу односа између Црне Горе и албанских племена, свјесна тога да уколико им омогући нове привилегије сасвим сигурно ће их придобити.¹⁰²⁵ Игњатијев је, међутим, рачунао на једну другу ствар, а то је мржња албанских племена према Порти усљед наметања редовне војне службе и укључења њихових крајева у вилајетски систем. Све вријеме, код албанских племена, сматрао је Игњатијев „утицајне главе сањају о улози Скендербега и њихов глас ће се чути у тренутку општег устанка“.¹⁰²⁶ Своја размишљања о албанским племенима, ипак, није открио кнезу Горчакову, већ се држао званичног става писао МИД-у, крајем 1872. године, о албанским племенима као „полудивљој популацији, у задње вријеме непријатељски расположеној према Словенима“.¹⁰²⁷

*

Поводом све гласнијег изношења ставова о непријатељским намјерама аустријске политике на Балкану, као и њеним мијешањима у конфликте између Црне Горе и Порте, Игњатијев се крајем 1874. године сукобио са директором Стремоуховом, руским амбасадором у Бечу, Ј. П. Новиковом и дубровачким конзулом А. С. Јонином. Стремоухов и Јонин су пренаглашавали тежину положаја Црне Горе и одговорност за то приписивали Порти, представљајући је као највећег непријатеља балканских кнежевина и Русије на Балкану. С тим циљем је Јонин, у зиму 1874. године,

---

¹⁰²⁵Н. П. Игнатјев – А. С. Ионину, Константинопол, 16. март 1873, ДМЦ-АО, ф. Приновљени рукописи (1873), н. 234.

¹⁰²⁶Граф Н. П. Игнатјев, *Дипломатически записки (1870 – 1874)*, т. II, 605.

¹⁰²⁷Исто, 110-112.

послије сукоба у Подгорици¹⁰²⁸, пишући извјештај о том догађају, уједно, упозорио да црногорско-турски сукоби, сваког часа, могу изаћи изван контроле и покренути Источно питање.¹⁰²⁹ Игњатијев се ни најмање није слагао са Јониновим запажањима, приписујући их претјераној жељи његових надређених, у амбасади у Бечу и Азијском департману, да Порту представе као највећег непријатеља Црне Горе, као и других балканских народа, свјесно занемарујући непријатељске намјере аустроугарске политике.

Наставак сарадње са српским капућехајом у Константинопољу

Сарадња између руске амбасаде и српског заступника у Константинопољу настављена је у септембру 1870. године, са доласком Филипа Христића, бившег српског министра и сенатора. Христићев долазак у Константинопољ изазвао је нарочито интересовање страних дипломата и Порте, првенствено јер је његова мисија повезивана са иницијативом српске владе да, уз подршку енглеског конзулата у Београду, добије управу над Босном и Херцеговином.¹⁰³⁰ Конзул Шишкин је те новости пренио Игњатијеву, који је о томе већ имао прилику да разговарао са Ристићем.¹⁰³¹

---

¹⁰²⁸Кулминација црногорско-турског непријатељства десила се средином октобра 1874. године, када су муслимани у Подгорици и Зети убили више Црногораца, у име одмазде због атентата на подгоричког забита Јуса Мучина.

¹⁰²⁹„Записки графа Н. П. Игњатјева“, *Исторический вестник*, т. СХХХV, 73-75.

¹⁰³⁰Ф. Христић - Ј. Ристићу, Терапија, 4.9.1870, у *Писма Филипа Христића*, 6-7; У листу Видовдан је објављена, а потом и демантована, вијест да је циљ Христићевог одласка у Константинопољ тражење од турских власти да се Србији препусти управа над Босном и Херцеговином, Ј. Пауновић Штерменски, *Филип Христић - дипломата и политичар (1819-1905)*, докторска дисертација, Београд 2013, 183.

¹⁰³¹Донесения Н. П. Игнатъева А. М. Горчакову о колониальных интересах Англии и Франции на Востоке и о передаче Герцеговины и Боснии под управу Сербии 2. 9. 1870, ГАРФ, ф. 730, оп. 1, ед. хр. 1023, л. 1.

Захваљујући Игњатијеву страни амбасадори су сазнали да Христићев долазак у Константинопољ има везе са претензијама Србије да добије на управу Босну и Херцеговину. Тиме је, највјероватније, желио да осујети такву иницијативу, сматрајући да није одговарајући тренутак за истицање српских захтјева у погледу територијалног проширења, које би, без сваке сумње, дало за право Грчкој да иступи са истим захтјевом у погледу Епира и Тесалије.¹⁰³² С тим у вези је разговарао и са енглеским амбасадором Елиотом. Упитан да ли енглески конзулат у Београду, уистину, помаже српским претензијама, Елиот је одговорио категорично „не“. О истом питању је размијенио мишљење са Али-пашом и амбасадором Прокеш-Остеном. Игњатијевљево разметање информацијама и поигравање са колегама, Христић је сматрао штетним по српске интересе.¹⁰³³ Не придајући значај томе што се Христић, одмах по доласку, нашао у незавидној позицији Игњатијев га је посавјетовао да уколико питање Босне и Херцеговине јесте разлог његовог доласка у Константинопољ, о томе за сада ћути:

„Увјеравам вас, драги Христићу, да сам ја већи Србин од ма кога, и ја вас молим да ми не замерите што сам то и сувише. Рачунајте, дакле, на мене.“¹⁰³⁴

Питање је у којој мјери је Христић поклонио повјерење ријечима руског амбасадора. До доласка у Константинопољ, био је у прилици да много тога чује о генералу Игњатијеву. На основу првог утиска могао је закључити да се радило о човјеку који брзо прелази са теме на тему и даје двосмислене одговоре, због чега је тешко било процијенити праву вриједност његових ријечи и искрено мишљење. Руски амбасадор је био склон истицању сопствених заслуга у разним питањима, нарочито уколико се радило о

---

¹⁰³²Ј. Пауновић Штерменски, *Филип Христић – дипломата и политичар (1819-1905)*, 185.

¹⁰³³Ф. Христић – Ј. Ристићу, Терапија, 4.9.1870, у *Писма Филипа Христића*, 6.

¹⁰³⁴Исто, 7.

сарадњи са турским пашама. Христић се од почетка трудио да не износи вриједносне судове о Игњатијеву, препуштајући то Ристићу, који га је дуже и боље познавао.¹⁰³⁵

Осим тога, у вријеме када је Ристић боравио у Константинопољу позиција Игњатијева и циљеви његове дипломатије нису били идентични као у годинама Христићевог мандата. Свјестан недостатака у дипломатији генерала Игњатијева, у односу према српским захтјевима, Христић, ипак, није могао да се удаљи од непосредног утицаја руског амбасадора, а није то ни желио. Христићу су пријали разговори са Игњатијевом у којима је генерал величао хришћанску борбу против Турске, национални тријумф и сарадњу између балканских кнежевина. Помогло му је то што је кроз неко вријеме научио да прави разлику између онога што долази „из главе“ генерала и инструкција Петрограда. Упркос томе, тешко се навикавао на непредвидиву природу руског дипломате. Једне прилике, доживио је непријатност због Игњатијевљеве дрскости да у присуству великог везира изјави како Србија, у прољеће 1871. године, планира подизање устанка у Босни и Херцеговини.¹⁰³⁶

Околности које су креирала обећања енглеског конзулата српској влади о уступању Босне и Херцеговине, Игњатијев је користио да укаже султановим министрима на скривене намјере енглеске дипломатије. Узалудно је Елиот покушао да убиједи Игњатијева како би прије захтијевао чисту анексију најзападније турске провинције, него да учествује у обмани турске власти. У међувремену, енглеском конзулу у Београду, Лонгворту, наређено је да прекине све договоре са српском владом и „ускрати јој задовољство да ужива у комбинацијама на које Порта никада неће пристати“.¹⁰³⁷

---

¹⁰³⁵Ф. Христић – Ј. Ристићу 8.9.1870, 25.11.1870, 9.4.1871. у *Писма Филипа Христића*, 9, 25, 55.

¹⁰³⁶О генераловом поступку је промрсио „quell petitesse“, Ф. Христић – Ј. Ристићу, Пера 6.1.1871, у *Писма Филипа Христића*, 34.

¹⁰³⁷ТАРФ, ф. 730, оп. 1, ед. хр. 1023, л. 1-2.

Интересовање и претензије Србије и Црне Горе ка Босни и Херцеговини подгријавали су и бројни извјештаји страних агената из Босне. Један од тих је извјештај неименованог пољског агента из Сарајева, који је у јануару 1871. године, писао Порти да су се нове наде у припајање најзападније турске провинције пробудиле прије неколико мјесеци, са сигурношћу да ће овога пута успјети. Задатак Русије био је да увјери Порту како је Црна Гора под њеном контролом, која слуша и слиједи сигнале из Петрограда. С тим у вези, књаз Никола је већ предузео одређене радње када је окупио око себе најзначајније представнике из Суторине, Зубаца, Бањана и оближњих крајева. Књаз је радио и на придобијању муслимана из Гацка, Невесиња и Никшића, не очекујући нарочиту помоћ из Београда, али вјешто користећи словенску идеју за властиту корист и на штету младог кнеза Милана, уживајући у томе подршку Русије.¹⁰³⁸ Извјештај неименованог пољског агента дошао је до Игњатијева, који је, тих година, водио прави тајни рат са пољском емиграцијом у Константинопољу, тамо насељеном у периоду између 1848. и 1864. године. Њена емиграција је успјела да се избори за статус и код Порте када је извјесни Окша проглашен за вођу Али-пашине тајне полиције. Пратећи њихов рад годинама, Игњатијев се више пута увјерио у везе између пољске емиграције и француске дипломатије.¹⁰³⁹

Упркос томе што није имао позитивно мишљење о методама рада руског амбасадора, из Христићевих писама Ристићу се види да је српски заступник био најупућенији управо на сарадњу са Игњатијевом. У међусобним разговорима често су се дотицали теме односа између Београда и Цетиња. Српски заступник користио је сваку прилику да се пожали на поступке књаза Николе и његове покушаје да себи обезбиједи ексклузивну

---

¹⁰³⁸N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 21. 2. 1871, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 30, л. 376-377.

¹⁰³⁹Граф Н. П. Игнатиев, *Дипломатически записки (1864–1874)*, т. II, 671.

улогу носиоца балканске политике вођен „амбициозним егоизмом“.¹⁰⁴⁰ У овом периоду, амбасадор је и даље сматрао да, уколико споразуми између српске и црногорске владе не буду задовољавајући, у смислу испуњења обостраних жеља, већи дио одговорности сносиће намјесничка влада.¹⁰⁴¹

Српски заступник је давао примједбе поводом „претјераних симпатија“ руског амбасадора према Црној Гори. Игњатијев је вјешто избјегавао признање, тврдећи да се стиче такав утисак због његове наклоњености руској „партији“ која се залагала за агресивну политику на Истоку, као и због смјелог става црногорског књаза, којим је многе задивио приликом посјете Русији. Близкост између књаза Николе и Петрограда, Игњатијев је изостанком сарадње између руске владе и српског Намјесништва, објашњавао понашањем других.¹⁰⁴² Одбацујући постојање посебних симпатија према Црној Гори, Игњатијев је подсјетио српског заступника да је својевремено ништа мање срдчан пријем приређен и српском митрополиту Михаилу.¹⁰⁴³ Налазећи се у улози посредника, Игњатијев је посавјетовао црногорског књаза да у Београд пошаље изасланика војводу Илију Пламенца, желећи да ублажи неповјерење између Србије и Црне Горе и отклони извор њихове „биједне љубоморе и личне умишљотине“.¹⁰⁴⁴

Амбасадор је сматрао да контролише ситуацију у српско-црногорским односима све док су његове савјете слушали и у Београду и на Цетињу.

---

¹⁰⁴⁰N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 23. 2/7. 3. 1871, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 30, л. 299-301.

¹⁰⁴¹Исто, л. 299-301.

¹⁰⁴²Д. Берић, *Српско питање и политика Аустроугарске и Русије 1848-1878. године*, Београд 2000, 129.

¹⁰⁴³Ф. Христић – Ј. Ристићу, Пера, 25.11.1871, у *Писма Филипа Христић*, 25; Он је у јесен 1869. године боравио у Петрограду поводом педесетогодишњег јубилеја Кијевске духовне академије, гдје је љубазно дочекан и на руском двору, Ј. Блажић, Ј. В. Ивановна, „Преписка митрополита Михаила и грофице А. Д. Блудове“, 197.

¹⁰⁴⁴N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 21. 2. 1871, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 30, л. 371.

Упркос вишегодишњем одсуству из Константинопоља Ристић није престао да вјерује Игњатијеву и често се с њима савјетовао. Најочигледнији примјер утицај руског амбасадор на Ристића јесте сагласност српске стране у остварењу пројекта бугарске националне цркве, како се веома брзо показало, на штету интереса српске цркве на југу. Код Ристића су се морале развити одређене сумње због контрадикторних савјета руског амбасадора, што се касније да наслутити и из његових савјета Христићу од кога је тражио да користи одсуства Игњатијева и ступи у пријатељске односе и разговоре, о српско-руским односима, са првим савјетником руске амбасаде, словенофилом Алексејем Михајловичем Куманијем, провјерено наклоњеном Србима.¹⁰⁴⁵

Покушај руско-српског зближавања: кнез Милан у Ливадији

У разговорима са Христићем, Игњатијев се распитивао и о стању српске војске, критикујући намјеснике за запостављање модернизације и увјежбавања српских војника.¹⁰⁴⁶ Није се двоумио да у присуству капућехаје изјави како лично сматра да је сукоб између Срба и Турака неминовност „предодређена неумољивим законима историје“.¹⁰⁴⁷ Није требало гајити илузије да ће Порта својеволјно пристати да преда Србији словенске провинције и мирно прихвати уједињење српског народа. За сада, међутим,

---

¹⁰⁴⁵Ј. Ристић – Ф. Христићу, Аранђеловац, 24. јула 1871, у *Писма Јована Ристића Филипу Христићу*, 65; према ријечима Блазнавца, које је Калај записао у свом дневнику, и Игњатијев је промијенио мишљење о Ристићу, што је и показао изјавом, у његовом присуству у Ливадији, „да се код Ристића никада не може знати шта хоће, да је полтрон и непоуздан“, *Дневник Бењамина Калаја*, 482.

¹⁰⁴⁶Ј. Пауновић Штерменски, *Филип Христић – дипломата и политичар (1819-1905)*, 195.

¹⁰⁴⁷Граф Н. П. Игнатиев, *Дипломатически записки (1870 – 1874)*, т. II, 589.

савјетовао је српској влади да не искушава стрпљење Порте док не буде довољно војнички спремна да јој се супротстави.¹⁰⁴⁸

Спољна политика Србије у вријеме владавине Намјесништва (1868-1872) може се подијелити на период прије и после сусрета кнеза Милана Обреновића и цара Александра II у Ливадији на Криму.¹⁰⁴⁹ Након што су намјесници спознали стварне намјере аустријске политике и лажна обећања у погледу мирног уступања Босне и Херцеговине, којима су жељели да Србију изолују од руских утицаја, јавила се жеља код српске владе за искушењем грешака које су начињене према Русији.¹⁰⁵⁰

Прилику за то је пружила иницијатива генерала Игњатијева, који је по повратку из Петрограда у августу 1871. године, предложио сусрет малољетног српског кнеза Милана и руског цара у Ливадији. Христић је амбасадоров приједлог приписао његовој личној иницијативи, јер се увјерио у то да Игњатијев тим поводом није писао цару. Гаранције за то је добио и од савјетника А. М. Куманија. Према извјештајима капућехаје, намјера руског амбасадора је била да ублажи руско-српску суревњивост и разувјери самоувјереног књаза Николу да је „он искључивши предмет благовољења царског“.¹⁰⁵¹ Већина руских дипломата на Балкану, изузев дубровачког конзула Јонина, нису се похвално изјашњавали о црногорском књазу,

---

¹⁰⁴⁸Исто, 589.

¹⁰⁴⁹С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, 116.

¹⁰⁵⁰ГАРФ, ф. 730, оп. 1, ед. хр. 560, л. 29.

¹⁰⁵¹Ф. Христић – Ј. Ристићу, Бујукдере, 24. август 1871, у *Писма Филипа Христића*, 83; Писмо заступника Христића је изазвало збуњеност код Ристића, јер се плашио политичких посљедица кнежеве посјете Ливадији. Упознат са начином рада генерала Игњатијева затражио је од Христића да испита да ли се руски амбасадор консултовао са руском владом или лично царем. На крају је додао: „Он ће ти рећи да све може, но на то се није ослонити (...)“, 70.

посматрајући га као човјека „посве поводљивог“, „сувише заљубљеног у своју личност“ који „о себи више мисли него што вриједи“.¹⁰⁵²

Игњатијев је путовање младог кнеза сматрао идеалном приликом, ако се узме у обзир да је малољетна доб кнеза Милана путовању придала полузваничан карактер. Ништа мање важним, сматрао је чињеницу да ће се такав сусрет десити далеко од штетних утицаја директора Стремоухова и конзула Шишкина, који су урушавали углед намјесника у очима руске владе, сматрајући да је Гарашанин једини српски политичар искрен у својој оданости ка Русији.¹⁰⁵³ Истини за вољу, један извјештај Игњатијева кнезу Горчакову открива да је и он гајио потајну наду да ће истакнуто мјесто у влади, по проглашењу кнежевог пунољетства, припасти управо Гарашанину.¹⁰⁵⁴ Сматрајући организацију кнежевог путовања исувише осјетљивим питањем, капућехаја је затражио од Ристића да вијест сачува за себе све док не буде сигуран да ће се амбасадорова идеја реализовати.¹⁰⁵⁵

Припреме за путовање кнеза Милана су се брзо одвијале и већ у другој половини септембра 1871. године били су познати детаљи пута на Крим. Не желећи да се сазна како је од њега потекла та идеја, Игњатијев је затражио од Христића да српски кнез пошаље једно про форма писмо и изрази жељу да се сусретне са царем у Ливадији.¹⁰⁵⁶ У задњи час, Игњатијев се побринуо да

---

¹⁰⁵²Према тврдњама Христићевим ријечи су то Јониновог замјеника у Дубровнику, конзула Илариона, који је књаза боље познавао и о томе свему обавјештавао генерала Игњатијева, Ф. Христић – Ј. Ристићу 5. јануар 1872. Пера, у *Писма Филипа Христића*, 107.

¹⁰⁵³О томе Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји Србије III*, Београд 1901, 202-203, Према казивању Ристића ривалитет између Игњатијева и Стремоухова изражен је био у готово свим питањима. Изузетак је грчко-бугарски црквени спор. „Игњатијев је човјек гибак (...) док је Стремоухов само пред старијима гибак, а према сваком другом крут до суровости“.

¹⁰⁵⁴N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 18.8.1872, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 27, л. 287, „Зар ми се не чини да смо се надали да ће Гарашанин бити на челу тих послова?“

¹⁰⁵⁵Ф. Христић – Ј. Ристићу, Бујукдере, 24. август 1871, у *Писма Филипа Христића*, 84; Иако се извјесни помак у односима између Русије и Намјесништва десио још почетком 1869. године, стварни напредак у руско-српским односима десио се послје кнежеве посјете Ливадији.

¹⁰⁵⁶Исто, 14.9/21.9. 1871, 89-91.

ублажи став Порте по питању Милановог одласка у Ливадију, ослањајући се на пријатељство са великим везиром Махмуд Недим-пашом.¹⁰⁵⁷

Путовање кнеза Милана на Крим и топао пријем на који су он и намјесник Блазнавац тамо наишли представљао је прекретницу у будућим руско-српским односима, али и односима намјесничке владе према Аустроугарској, Црној Гори и друштву Уједињена омладина српска.¹⁰⁵⁸ На Криму, у исто вријеме, боравили су и Игњатијев и Христић. Однос царске породице према српском кнезу и Блазнавцу показао је да су недавни неспоразуми прошлост. То се нарочито односило на Блазнавца. Пружена су увјерења да Русија нема намјеру да се мијеша у унутрашња питања Србије. Разматрана је могућност закључења брака између кнеза Милана и руске племкиње, која је била нарочито пријемчива генералу Игњатијеву.¹⁰⁵⁹ Посјета је протекла у позитивној и лежерној атмосфери, коју је Игњатијев искористио да, у присуству цара, каже неколико ријечи против директора Стремоухова и конзула Шишкина. Након посјете, Игњатијев није имао ни најмању сумњу у определијеленост Србије да поново слиједи руске савјете. Међутим, у Патерограду се није нагло одустало од неповјерења према намјесничкој влади, нарочито због тога што је до помирења дошло на иницијативу Игњатијева, чије гледиште у МИД-у, није високо цијењено као Стемоуховљево.¹⁰⁶⁰

---

¹⁰⁵⁷Граф Н. П. Игнатиев, *Дипломатически записки (1870 – 1874)*, т. II, 583.

¹⁰⁵⁸По наређењу владе из Петрограда, Игњатијев је почетком 1872. године послао упозорење намјесницима поводом даљег поступања према Омладини, тражећи до њих да сузбију њен „револуционарни подухват“, С. Рајић, *нав. дјело*, 258.

¹⁰⁵⁹Ј. Блажић, Ј. В. Ивановна, „Писма митрополита Михаила грофици А. Д. Блудовој: прилог проучавању руско-српских односа (1871-1874)“, *Miscelanea*, књ. XXXV (2014), 123.

¹⁰⁶⁰С. Рајић, *нав. дјело*, 178.

У потрази за рјешењем питања Малог Зворника и жељезница

Извори неспоразума између Србије и Порте представљала су питања чија су рјешења измицала годинама, а то су: предаја Малог Зворника и реализација плана повезивања српско-турске жељезнице. У вези са другим питањем, српска влада се суочила са двоструким изазовом у обезбјеђивању везе са аустријским и турским жељезницама. План повезивања жељезнице био је на чекању од 1868. године, а проблеми су били дипломатске и финансијске природе. Захлађењем односа између Аустроугарске и намјесника нестала је и њена аустријска предусретљивост у овом питању, док се, с друге стране, пак, Порта држала уздржано и често мијењала став о избору дионице пута на којој је требало да дође до спајања српске и турске жељезнице.

Изградња међународне жељезнице, у европском дијелу царства, представљала је питање од стратешке важности за Турску, коју је са Европом спајао само поморски саобраћај. Игњатијев је имао обичај да каже како је „новац нервни систем рата, а жељезнице су његове вене и артерије“.¹⁰⁶¹ Изградња жељезница у европској Турској је текла веома споро и са доста потешкоћа већином због стања опште несигурности, недостатка средстава комуникације, сиромаштва и лоше администрације.¹⁰⁶² Пажљиво пратећи развој овог питања и анализирајући уговоре Порте и њених европских партнера, Игњатијев је сматрао како су они били вишеструко штетни за економију турске државе. Првенствено је мислио на уговор из 1869. године, између Турске и аустријског финансијера барона Хирша¹⁰⁶³. Радило се о

---

¹⁰⁶¹Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1870 – 1874)*, т. II, 713.

¹⁰⁶²Исто, 719.

¹⁰⁶³Неколико година касније, Игњатијев ће подржати Хирша у раскидању уговора са Турском због својих личних сукоба са великим везиром Мидхат-пашом, *Дневник Бењамина Калаја*, 499.

„неопрезном искораку“ којим је Турска била увучена у међународни пројекат чијој реализацији финансијски није дорасла, био је став руског амбасадора.¹⁰⁶⁴

Међутим, у питању изградње жељезница готово да нико није могао утицати на султана Абдулазиза, јер је за њега ово питање било важно колико и опстанак турске државе. Гледиште руског амбасадора је, својевремено, дијелио и велики везир Али-паша, али је о томе ћутао не желећи да искушава стрпљење султана.¹⁰⁶⁵ На султана се у овом питању није могло утицати, свјестан је био Игњатијев, али јесте на великог везира Махмуд Недим-пашу, који је упорним преиспитивањем успио да изврши ревизију уговора са компанијом Хирш, која је, ипак, пронашла начин да изигра Порту одустајањем од тешких дионица и прихватањем изградње мање изазовних дијелова пруге.¹⁰⁶⁶

У вези са питањима жељезнице и Малог Зворника, Христић је слиједио упутства српске владе и уважавао савјете генерала Игњатијева, који је одустао од свог радикалног приједлога да заустави исплату пореза све док се спорно питање не ријеша. Капућехаја је уложио значајне дипломатске напоре како би Србија, под што повољнијим условима, добила пружну везу на својој територији. Порти је више одговарала линија преко Босне, која је погодовала и интересима Аустроугарске.

Сви помаци ка рјешењу спорних српско-турских питања поништавани су честим смјенама у турској влади. Велики везир Махмуд Недим-паша био је расположен да Србији уступи пружну везу код Новог Пазара, док је његов наслѣдник Мидхат-паша предлагао везу између Софије, Ниша и Видина.¹⁰⁶⁷

---

¹⁰⁶⁴Исто, 713.

¹⁰⁶⁵Исто, 713.

¹⁰⁶⁶Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји Србије*, књ. III, 262.

¹⁰⁶⁷Исто, л. 357.

Познавајући став Мидхат-паше, Игњатијев је покушао превентивним дјеловањем да избјегне нове компликације око жељезница и малозворничког питања, иако друго питање, према његовом мишљењу, није имало политичку тежину.¹⁰⁶⁸ Почетком септембра 1872. године, написао је кнезу Горчакову: „Срби су окупирани питањем Малог Зворника – благо њима!“¹⁰⁶⁹ Истини за вољу, мјеста Мали Зворник и Сакар, са око двије стотине муслиманских кућа, под управом босанског вилајета, на десној обали Дрине, нису могла послужити као узрок озбиљног политичког конфликта, али је управо дугогодишњим нерјешавањем овога питања у јавности створен другачији утисак.¹⁰⁷⁰ Српски захтјев су подржавале Француска, Русија и Италија, док су се Аустроугарска и Енглеска изјасниле против. Иако је са аспекта међународне дипломатије сасвим безначајно питање српска влада није одустајала од свог захтјева за исељење муслиманског становништва. Сасвим супротно савјетима који су долазили од генерала Игњатијева, Ристић је наредио Христићу, почетком 1872. године, да истовремено Порти преда ноте за рјешење „малозворничког“ и питања жељезница. Сафет-паша, у том моменту министар иностраних послова, није био расположен да помогне у рјешењу питања Малог Зворника и повриједи осјећања муслимана који су насељавали те крајеве.¹⁰⁷¹ На крају, српска иницијатива је одбијена. Порта јесте одбила српску ноту о жељезницама, али је прихватила приједлог Игњатијева да на терен код Алексинца и Јанкове клисуре пошаље специјалну комисију за испитивање терена. Међу европском дипломатијом је владало

---

¹⁰⁶⁸Ф. Христић – Ј. Ристићу, Пера, 24. март 1872, у *Писма Филипа Христића*, 127-128.

¹⁰⁶⁹N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 18.8.1872, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 27, л. 290.

¹⁰⁷⁰Мид заступништу о потреби решавања питања Малог Зворника, Београд, 15. јануар 1872, АС, ф. МИД, Пс, Ц-ПО ф. I, р4/1872.

¹⁰⁷¹Исто, л. 286-287.

увјерење да Игњатијев „ведри и облачи“ у Константинопољу, па се по логици ствари сваки исход овог питања приписивао његовим заслугама.¹⁰⁷²

Притисак на Порту изазвала је и Ристићева књига *Бомбардање Београда 1862. године*, за коју се спекулисало да је нека врста одговора на турско одбијање ноте о Малом Зворнику. Иако је предају српских захтјева Порту лично сматрао неблагоприятним потезом Игњатијев није ништа учинио да спријечи капућехају у његовој намјери. Незадовољство Порте објављивањем Ристићеве књиге Игњатијеву се намјестило као згодна прилика да удеси околности за смјену Амхед Вефик-паше, замјеника великог везир Махмуд-паше.¹⁰⁷³

*

У јесен 1872. године, чинило се да је обострано прихваћен приједлог о спајању код Ниша, који је српској страни давао највећу предност. Међутим, изненада је велики везир Мидхат-паша смијењен. Његов насљедник Мехмед Ружди-паша одбацио је приједлог свог претходника, не желећи да из пружне везе изостави Босну.¹⁰⁷⁴ Та вијест је веома разочарала српског заступника, писао је генерал Игњатијев кнезу Горчакову, првенствено јер је питање спајања жељезница представљено српској скупштини као доказ добре воље Порте, којим је требало поништити лоше утиске од неуспјелих притисака српске стране у малозворничком питању. Не без основа, Игњатијев је тврдио да сметње потичу и од аустроугарског амбасадора Лудолфа. Гроф Лудолф се веома много интересовао за питање српско-турске жељезнице и хтио је, прије свега, да задовољи интересе своје земље, а затим и Порте. Аустроугарска је, баш као и Турска, презала од панславистичких идеја увјеравајући Порту да ће њихово ширење престати када Константинопољ напусти вођа

---

¹⁰⁷²Дневник Бењамина Калаја, запис од 12. марта 1872. године, 449, 459.

¹⁰⁷³Ф. Христић – Ј. Ристићу 24. март 1872, Пера, у *Писма Филипа Христића*, 126.

¹⁰⁷⁴Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји Србије*, књ. III, 262-263.

„панславистичке странке“ генерал Игњатијев.¹⁰⁷⁵ У Константинопољу је преовладавао став да ће Русија наставити своју „панславистичку“ политику, без Њемачке, која је подршку у црноморском питању компензовала за руску неутралност у рату против Француске.¹⁰⁷⁶

Сазнање о Портином одустајању од приједлога код Ниша било је сасвим очекивано за Игњатијева, јер је у тој ситуацији препознао „ехо“ једног разговора између великог везира и грофа Лудолфа.¹⁰⁷⁷ Руски амбасадор је упозорио Христића и на конзула Бењамина Калаја, који је будно пратио све његове активности у Константинопољу и савјетовао Аустроугарску и Порту како да раде против српских интереса.¹⁰⁷⁸ Све што је амбасадор могао рећи Христићу јесте да привремено одустане од тог питања и „сачека повољнију прилику и нове могућности дјеловања“.¹⁰⁷⁹

У међувремену, Игњатијев је заложиио свој ауторитет да великом везиру укаже на штету која ће наступити по српске интересе уколико буду морали дефинитивно да напусте приједлог о спајању везе код Ниша. Игњатијев се заложиио за српски приједлог иако је он лично сматрао да је најбоља опција за Србију пружна веза код Вишеграда или Новог Пазара, јер би била најкориснија у случају избијања сукоба у Босни.¹⁰⁸⁰

Извјесну улогу у наставку преговора између Србије и Порте остварио је и новоименовани министар иностраних послова Халил Шериф-паша, подржавајући приједлог Мидхат-паше у питању жељезница. У међусобним

---

¹⁰⁷⁵Ј. Пауновић Штерменски, *Филип Христић – дипломата и политичар (1819-1905)*, 230.

¹⁰⁷⁶Граф Н. П. Игнатиев, *Дипломатически записки (1864-1871)*, т. I, 397.

¹⁰⁷⁷N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 31.10/12.11 1872, АВПРИ, ф. 133, оп. 470, д. 28, л. 310.

¹⁰⁷⁸Ф. Христић – Ј. Ристићу, *Терапија*, 2.10.1870, у *Писма Филипа Христића*, 20-21.

¹⁰⁷⁹N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 28.10. 1872, АВПРИ, ф. 133, оп. 470, д. 28, л. 139-143; Додатне потешкоће, у том питању, Порти су стварали негативни извјештаји у штампи и јавне полемике о утиску који ће предаја тог малог мјеста произвести на становништво у Босни, у исто вријеме, стварана је јака опозиција у односу према ономе ко се из реда министара усуди да то предложи султану, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 25, л. 321.

¹⁰⁸⁰С. Јовановић, *Влада кнеза Милана*, 200.

разговорима са капућехајом, Халил-паша се отворено интересовао и испитивао Христића о српским плановима у провинцијама са доминантним словенским становништвом, алудирајући првенствено на Босну и Херцеговину. Христићеву посјету турски министар је искористио да још једном приговори због недоласка кнеза Милана у Константинопољ. Најјачи утисак на Христића, о чему је разговарао са Игњатијевом, оставило је понашање турског министра који је све вријеме говорио „подмуклим тоном“.¹⁰⁸¹ При томе, на основу детаља разговора које му је пренио Христић, Игњатијев је стекао утисак да турска влада преувеличава своју жртву која ће, у сваком случају, бити сразмјерна концесијама које је намјеровала да уступи Србији.

На приједлог „младотурака“, у вријеме везирата Мехмед-Ружди паше, предложена је реорганизација османских војних трупа која је подразумијевала уједињење са одредима њених вазала, Срба и Румуна. У шифрованом писму кнезу Горчакову, Игњатијев је појаснио идеју да се у турску војску укључе српске и румунске трупе, а за узврат, Румунији је понуђен положај сличан ономе који су имале Баварска и Виртемберг у односу према Прусској. Србији су дате наде у погледу Малог Зворника и спајања жељезничке везе код Ниша. Такође, кнежевине би добиле новац, повластице и ордење. Порта је у овоме очекивала руску подршку као гаранцију њене добре воље. Српском заступнику, као уосталом и Игњатијеву, сви приједлози који су долазили од Халил-паше чинили су се мало вјероватним, сходно чему, Христић није журио да новости пренесе српској влади. Игњатијев није могао да се отме утиску да су „дјетињасте“ и неозбиљне идеје Халил-паше потекле

---

¹⁰⁸¹N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople , 31.10/. 12.11 1872, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 28, л. 305.

од мађарских савјета.¹⁰⁸² Очекивано, Срби и Румуни су категорично одбили да команду над својим трупима предају турским пашама.¹⁰⁸³

Игњатијев и велики везир Мехмед Ружди-паша нису могли да се начуде несмотрености Халил Шериф-паше vis-à-vis односа према Србији, која је дјелимично произашла из промјена у договору између Порте и компаније Хирш, која је турску владу бацила у размишљање да ли да прихвати конструкцију („друга Хиршова концесија“) и комплетира своју жељезничку везу.¹⁰⁸⁴ Склон уплитању у готово сва питања, Халил-паша је захтијевао од дипломатских представника Србије и Румуније, да пошаљу изјашњење о одлуци Великог помјесног сабора (1872), у чему је Игњатијев препознао утицаје енглеске политике на Порту.¹⁰⁸⁵

Прије извјесног времена, Игњатијев је упозорио српску владу да смањи своје захтјеве, у исто вријеме, добронамјерно савјетујући великог везира да ће се Порта наћи у невољи, у односу на своје вазале, уколико испуни све њихове захтјеве.¹⁰⁸⁶

*

У јесен 1872. године, династичко питање је покренуло нову буру у политичком животу турске престонице. Игњатијев је раније писао МИД-у о султановој заокупљености идејом издавања наређења о сукцесији у корист свог сина Изудина. На политичкој сцени престонице увелико су се водиле расправе о реформама либералног покрета Млада Турска и њиховим

---

¹⁰⁸²Исто, 305;: И сам Ристић је претпостављао да Халил-пашини приједлози потичу од Андрашија. Односи између Баварске и Њемачке нису били условљени постојањем само заједничке војске већ и закона, поште, телеграфа итд. Ј. Ристић – Ф. Христићу, Београд, 15.11.1872, у *Писма Јована Ристића*, 160.

¹⁰⁸³N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 31.10/. 12.11 1872, АВПРИ, ф. 133, оп. 470, д. 28, л. 310-312.

¹⁰⁸⁴N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 31.10/12. 11. 1872, АВПРИ, ф. 133, оп. 470, д. 28, л. 170.

¹⁰⁸⁵Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1870 – 1874)*, т. II, 797.

¹⁰⁸⁶Исто, 577.

тежњама да ограниче власт султана и уведу Устав. Игњатијев је у том покрету видио опасност, прије свега, јер су њихови вође и симпатизери Мидхат-паша, Мустафа-паша и принц Халим сматрали Русију непријатељем и ослањали су се на сарадњу са Енглеском и Аустроугарском.¹⁰⁸⁷ Други разлог за противљење идејама младотурака била је њихова намјера да уставним путем одузму апсолутну власт султану, што би, према мишљењу Игњатијева, „дестабилизovalo турску државу и довело до општег хаоса на Балкану“.¹⁰⁸⁸

У јесен 1872. године веома интересантне новости су стигле из Берлина, гдје је одржан састанак царева Фрање Јосифа и Вилхелма I. Захваљујући Бизмарковој интервенцији код њемачког цара, састанку се придружио и цар Александар II. Користећи прилику, Бизмарк је кнезу Горчакову пружио увјерења да ће Њемачка подржати аустријске претензије на Балкану само у мјери која је прихватљива за Русију. Уговор дефанзивног карактера између Русије и Њемачке је потписан 6. маја, а почетком јуна 1873. године, у Шенбруну, љетњем дворцу Хабзбурга, закључена је руско-аустријска конвенција. У октобру, савезу се придружила и Њемачка, чиме је формиран „савез три императора“. Савез је Њемачкој пружио контролу над спољном политиком Аустроугарске и Русије. Са своје стране, Аустроугарска је спријечила повратак Русије на Балкан. На трећем мјесту, Русија је споразумом онемогућила настанак аустро-њемачког савеза и обезбиједила је подршку за наставак ратовања у Азији, али не и право самосталног иступања на Балкану. Заправо, договор тројице императора је и Русији и Аустроугарској онемогућио превладавање у балканском питању, у чему су и једна и друга

---

¹⁰⁸⁷Copie d'une depeche tres confidentielle adresse par le Aide camp Ignatiev, 14/26.11.1872, АВПРИ, ф. 133, оп. 470, д. 28, л. 561.

¹⁰⁸⁸Граф Н. П. Игнатъев и Православный Восток: документы, переписка, воспоминания, Записки о русской политике на Востоке 1864–1887 гг, т. I, 39.

тежиле да задрже подршку Њемачке.¹⁰⁸⁹ Бизмарк је више симпатија имао према аустријским претензијама на Балкану, него руским, али то није отворено показивао не желећи да наруши савез са Русијом. У датом тренутку свим силама, па и онима које нису припадале Тројецарском савезу, одговарао је *status quo* на Балкану.¹⁰⁹⁰

Игњатијева је узнемиравала чињеница да је, током посљедњих година, порастао утицај аустријске дипломатије у Константинопољу. Вијест о склопљеном савезу тројице император није прихватио са посебним симпатијама, питајући се зашто Русија одбацује све повољности свог тренутног положаја у Турској и своје политичко дјеловање прилагођава германским интересима. Приступањем Тројецарском савезу, према Игњатијевљевом мишљењу, Русија је одбацила посебан положај који је, већ неко вријеме, уживала на Босфору и омогућила Аустроугарској да поврати углед у континенталној политици.¹⁰⁹¹ С обзиром на то да је Аустроугарска постала највећи руски ривал у утакмици за симпатије Словена, Игњатијев је имао одговор и на овај политички изазов. Наиме, он је улагао велике дипломатске да прикрије, исувише очигледно, неразумијевање и напетост између руске и аустријске амбасаде у Константинопољу. У томе му је помогла смјена у аустријској амбасади у Константинопољу, одлазак Лудолфа и долазак амбасадора Зичија, са којим је развио коректне односе.¹⁰⁹²

Игњатијев је био исувише добро упознат са тима да Аустроугарска и даље сања о томе да око себе окупи словенску популацију као и Румуне, што је и сам Андраши потврдио изјавом да се сви они налазе „у сфери њеног

---

¹⁰⁸⁹Военная конвенция между Россией и Германией, подписанная Александром II и Вильгельмом I, ГАРФ ф. 678, оп. 1, ед. хр. 504; *История внешней политики России. Вторая половина XIX века*, 82; *Miljukov, Senjebos, Ezenman, нав. дјело*, 540; *Международные отношения на Балканах 1856-1878*, 226.

¹⁰⁹⁰Ч. Попов, *Источно питање и српска револуција 1804-1918*, Београд 2008, 146.

¹⁰⁹¹Записки графа Н. П. Игнатъева, *Исторический вестник*, т. СXXXV, 72.

¹⁰⁹²Граф Н. П. Игнатъев и *Православный Восток: документы, переписка, воспоминания, Записки о русской политике на Востоке 1864-1887. гг*, т. I, 41.

природног утицаја“.¹⁰⁹³ Негодовање поводом руског приступања Тројецарском савезу изразили су и словенофили. Најгласнији међу њима био је публициста Михаил Катков, говорећи у јавности против Њемачке коју је назвао „непријатељем Словена“.¹⁰⁹⁴

*

Послије Блазнавчеве смрти¹⁰⁹⁵ Ристић је формирао српску владу и отпутовао у Беч, у прољеће 1873. године, гдје је са Андрашијем преговарао о изналажењу једног *modus vivendi*, у економским питањима, између Србије и Аустроугарске. Секретар руског конзулата у Београду, Церетелев, упознао је Игњатијева са садржајем политичког програма премијера Ристића. Не без разлога, Игњатијев је писао кнезу Горчакову и указао на дио програма и Ристићево обећање да ће, на пријатељским основама, обновити релације Србије са сусједним државама, Аустроугарском и Турском.¹⁰⁹⁶ У међувремену, Игњатијев је био заокупљен новим политичким потресом у Константинопољу, изазваним смјеном великог везира Есад-паше¹⁰⁹⁷. Задња смјена била је прилика за српско-турски договор у жељезничкој вези.¹⁰⁹⁸ Христић, ипак, није се сложио са амбасадором, већ напротив, прибојавао се, више него раније, да питања жељезнице и Малог Зворника никада неће бити ријешена.

---

¹⁰⁹³N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 7/19. 11. 1872, АВПРИ, ф. 133, оп. 470, д. 28, л. 310-312.

¹⁰⁹⁴Д. М. Ковачевић, *нав. дјело*, 50-51.

¹⁰⁹⁵N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 29.3/10.4.1873, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 25, л. 22; У мемоарским биљешкама Блазнавца је описао ријечима: „прави патриота, енергичан и спретан да превазиђе све препреке“, Граф Н. П. Игнатиев, *Дипломатически записки (1870 – 1874)*, т. II, 589.

¹⁰⁹⁶N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 5/17.4.1873, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 25, л. 83-84.

¹⁰⁹⁷Есад-пашин мандат од 58 дана је, према мишљењу генерала Игњатијева, представљао само наставак султановог урушавања ауторитета институције великог везира.

¹⁰⁹⁸Граф Н. П. Игнатиев, *Дипломатически записки (1870 – 1874)*, т. II, 531.

Иако се већ неко вријеме очекивало да кнез Милан допућује у Константинопољ, он је у периоду између августа и октобра 1873. године, посјетио више европских престоница. Свуда је наишао на сличне савјете, да води мирољубиву политику и отпућује у службену посјету султану. Изостанак путовања српског кнеза у турску престоницу Игњатијев је с једне стране критиковао, а са друге оправдавао указујући да то својевремено нису урадили кнез Милош (1858) и кнез Михаило (1860).¹⁰⁹⁹ Желећи да остави пријатељски утисак на обје стране, Игњатијев је, ипак, савјетовао кнезу Милану да укаже част султану и допућује у Константинопољ, у исто вријеме, подсјећајући Порту на важност испуњења српских услова за кнежев долазак у Константинопољ.¹¹⁰⁰

Послије Ристићеве смјене и формирања владе Јована Мариновића, у прољеће 1874. године, дата су обећања у рјешавању спорних питањима између Србије и Порте. Порта је пристала на пружну везу код Алексинца под притиском великих сила.¹¹⁰¹ Вијест о попуштању турске стране дала је наду српској влади да ће и „малозворничко“ питање бити ускоро ријешено.¹¹⁰² То је било довољно да кнез Милан, у пратњи Христића и Мариновића, 9. маја 1874. године отпућује у Константинопољ. Турци су се приредили срдачан дочек. Кнеза и његову пратњу обасипали су бројним почастима, гозбама и излетима не пружајући прилику за озбиљан разговор о жељезницама и Малом Зворнику.

---

¹⁰⁹⁹N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 18.8.1872, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 27, л. 292.

¹¹⁰⁰Граф Н. П. Игнатиев, *Дипломатически записки (1870 – 1874)*, т. II, 593.

¹¹⁰¹Међутим, договорена веза у околини Алексинца, према мишљењу Игњатијева, донијела би бројне стратешке опасности по кнежевину, јер, у политичком смислу, свака бојазан Порте, у односима са Србијом, долази од српске повезаности са Босном. Сходно томе, избор српске владе да споји пругу преко Ниша и Алексинца дао је више предности турској страни.

¹¹⁰²*Историја српског народа, Од Првог српског устанка до Берлинског конгреса*, књ. V, т. I, написали В. Стојанчевић, Ј. Миличевић, М. Екмечић и др, Београд 1994, 365.

Игњатијев је јако добро познавао методе портиних министара да би остао збуњен сјајем и бљештавилом дочека који је приређен српском кнезу у Константинопољу. Непогрешиво је знао да „свечаном буком покушају ућуткати захтјеве Срба“.¹¹⁰³ У неком тренутку је то схватио и кнез Милан, па је покушао да, у задњем тренутку, разговара са султаном о жељезницама и Малом Зворнику. Кнежева несмотреност је довела до смјене министра иностраних послова Рашид-паше.¹¹⁰⁴

Дио политичког врха у Србији кривио је руског амбасадора за неуспјех путовања српског кнеза у Константинопољ. Секретар кнеза Милана, Чедомиљ Мијатовић напомиње да се управо тих мјесеци развио анимозитет између „наглог и несикусног“ кнеза и генерала Игњатијева. Ствари су се додатно погоршале након сазнања да је Игњатијев утицао на Порту да Србији забрани ковање сребрног новца на шта су, иначе, имале право само суверене државе.¹¹⁰⁵ Мариновић није држао до савјета генерала Игњатијева, као својевремено Ристић, сматрајући да амбасадор користи своју отвореност и комуникативност у наглашавању појединости које немају општи значај.¹¹⁰⁶ У октобру 1874. године, везано за преговоре о Малом Зворнику и жељезници, писао је српском заступнику Кости Магазиновићу да „знамо како не треба никаквог посебног значаја генераловом хвалисању придавати“.¹¹⁰⁷

Своју уздржаност поводом раније датих обећања око жељезничке везе, Порта је правдала тиме „да је чак и велики пријатељ Србије, руски амбасадор генерал Игњатијев, мислио да не би било мудро да султан направи преседан

---

¹¹⁰³Исто, 365-366; Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1870 – 1874)*, т. II, 593.

¹¹⁰⁴Исто, 593.

¹¹⁰⁵С. Мијатовић, *The Memoirs of a Balkan Diplomatist*, London 1917, 22. Српски министар је додао и то да кнез није схватао да су то уобичајене методе генерала Игњатијева за успостављање утицаја на порти „доказујући повремено да је већи Турчин од самих Турака“.

¹¹⁰⁶Ј. Мариновић – К. Магазиновићу, Београд, 3. октобар 1874, АС, ф. МИД, Пс, Ц-ПО, Ф I, р23/1874.

¹¹⁰⁷Ј. Мариновић – К. Магазиновићу, Београд, 15. октобар 1874, АС, ф. МИД, Пс, Ц-ПО, Ф I, р22/1874.

и плаћа лојалност својих вазала чињењем нових политичких или економских уступака“.¹¹⁰⁸ Под притиском европских сила Порта је, до краја године, ипак, одредила датум почетка изградње жељезничке пруге од Софије до Ниша, чији се један крак одвајао према Алексинцу. Услов је био да турска држава обезбиједи новац потребан за изградњу.¹¹⁰⁹

Румунска искушења

Кнежевина Румунија почетком 70-их година, као ни у ранијим годинама, није имала претензије ка активном учешћу у развоју Источног питања. Румунија је тежила ка стицању суверене државе, неутралне у односу на европске ратове, што је Игњатијев подржао.¹¹¹⁰ Румунске власти сасвим су се окренуле ка постепеном стицању „суверених права“, без Портине арбитраже, у виду редовности својих дипломатских послова у страним престоницама, кроз потписивање трговачких уговора са Аустроугарском и Русијом.¹¹¹¹

Искуство румунског уједињења је сусједним кнежевинама показало на који начин је, за непуне двије деценије, било могуће остварити идеју уједињења и наћи се на корак од независности. У времену прије и после уједињења, румунски народ је имао свијест о томе да их језик, историја, али и

---

¹¹⁰⁸С. Мijatović, *нав. djelo*, 21.

¹¹⁰⁹*Историја српског народа*, књ. V, т. I, 367.

¹¹¹⁰Граф Н. П. Игнатъев и *Православный Восток: документы, переписка, воспоминания, Записки о русской политике на Востоке 1864–1887. гг.*, т. I, 42.

¹¹¹¹В. Jelavich, *Russia and the Formation of the Romanian National Estate*, 218, После именована редовног представника у Константинопољу, кнежевине су од раније имале сталног представника у Паризу (1860), а од 1872. године у Берлину и 1873. године у Риму, док је тек годину дана касније дипломатско представништво отворено и у Петрограду.

политички статус, иако у оквирима Османског царства, одвајају од њихових балканских сусједа. Српско-румунски савез (1868) био је ван снаге, а до обнове контаката је дошло у љето 1870. године, са доласком дипломатског представника Кантакузена у Београд. Постојала су извјесна очекивања у Букурешту да ће кнез Милан остати у посјети Румунији, у вријеме свог путовања у Ливадију (1871), што се, ипак, није догодило.¹¹¹²

Почетком 1871. године Румунија се нашла у кризи када се Европом пронијела вијест да кнез Карол I размишља о абдикацији и напуштању кнежевина.¹¹¹³ Карол се није руководио политичким авантуризмом, попут кнеза Кузе, већ су разлози за то, судећи према извјештајима руског конзула у Букурешту барона Офенберга, кнежево одбијање да влада *pro forma* и даје покриће политичким странкама у борби за власт. При томе, државни буџетски дефицит је било немогуће зауставити. Вијест о могућој абдикацији и успостављању републиканског режима у Букурешту, генерал Игњатијев је примио са подједнаким гнушањем као и Порта. За њега је подједнаку непријатност представљала помисао о успостављању републиканског уређења и повратку на власт свргнутог кнеза Кузе. Међутим, једина погодност која је могла произаћи из Каролове абдикације јесте прилика да Порта затражи раздвајање румунских кнежевина.¹¹¹⁴ Игњатијеву је прихватљивије било да турске трупе окупирају кнежевине, иако је од те идеје одговорио великог везира, него да се у Букурешту успостави власт либералног режима.¹¹¹⁵ Поред дећи кнеза Кузу и Каролу, наглашавао је како је други имао све квалитете потребне за одржавање мира у Румунији. Разумије се да, абдикација није приличила средствима којима је требао да се служи

---

¹¹¹²С. Рајић, *нав. djело*, 219.

¹¹¹³В. Н. Виноградов, „Румыния при правлении А. Кузы и под властью „чудовищной коалиции“, 57.

¹¹¹⁴Н. Р. Ignatiev – А. М. Gortchakov, Constantinople, 29.12/10.1.1871, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 40, л. 3-5.

¹¹¹⁵В. Jelavich, *Russia and the Formation of the Romanian National Estate*, 218.

представник куће Хоенцолерн, те је стога Игњатијев таквом развоју догађаја дао слабе изгледе.¹¹¹⁶

У љето 1871. године, у Букурешту је избила нова политичка криза, изазвана од стране профранцуски оријентисаних кругова власти, који су негодовали поводом закључења уговора са њемачком компанијом „Штраусберг“ којој су припале концесије за изградњу најдужег дијела жељезничке пруге у Румунији. Компанија је повезана са финансијским малверзацијама, јер је изградња напредовала веома споро што је узроковало раскид уговора између румунске владе и њемачке компаније. Упркос томе што је спор био правно-економске природе, Игњатијев је испратио цијелу ситуацију, прије свега, због умијешаности Аустроугарске, која је подржала њемачку владу и захтијевала задовољење права њене компаније. Подразумијева се, наравно, да је Игњатијев сматрао посебно важним то да нека од аустријских компанија не преузме контролу над румунском жељезницом.¹¹¹⁷ Свако друго рјешење, па и закључење новог уговора са њемачком компанијом, што се на крају и десило, за њега је било знатно прихватљивије рјешење.

У првој половини 1873. године кнез Карол је покушао да организује кампању за признање независности Румуније. У међувремену, се суочио и са проблемима насталим због хапшења грчког конзула у Браили¹¹¹⁸ и вијестима о прогону Јевреја.¹¹¹⁹ У почетку, Игњатијев је подржао одлуку румунске владе

---

¹¹¹⁶N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 29.12/10.1.1871, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 40, л. 5.

¹¹¹⁷Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1870 – 1874)*, т. II, 563, 571, 1035.

¹¹¹⁸О томе N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople 20.8/3.9.1872, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 27, л. 306-308.

¹¹¹⁹Исто, 1036, У 1872. години у Румунији је дошло до прогона Јевреја, упркос противљењу енглеског, француског, аустријског и италијанског посланика, док је о томе расправљао и енглески парламент и њемачки Рајхстаг. Према мишљењу историчарке В. М. Хевролине, Игњатијев је имао негативан став према Јеврејима, што је у великој мјери урушило његову репутацију у вријеме управљања министарством унутрашњих послова (1881-1882). За вријеме његовог мандата су уведене ограничавајуће мјере за Јевреје. У односу према Јеврејима и

да постигне споразум са грчком владом. Међутим, енглески амбасадор Елиот, штитећи интересе Грка, пријатељски их је посавјетовао да се обрате Порти и да траже обештећење због афере коју они нису изазвали. При томе, Елиот је предложио Порти да се у Букурешт пошаље један турски комесар и испита наводе о инциденту у Браили.¹¹²⁰

За генерала Игњатијева, отварање првог румунског дипломатског представништва у Петрограду, у марту 1874. године, значило је потврду симпатија према Русији. Политичке околности су се брзо мијењале. Својевремено су, 1864. године, Румуни рачунали на заштиту Запада и Порте од Русије, док је 1874. године било јасно да се румунска држава окренула ка сарадњи са Петроградом. За разлику од Игњатијева, који је истицао руске заслуге у процесу организације румунске државе, кнез Горчаков и његов савјетник Жомини, показивали су крајњу уздржаност. Истини за вољу, кнез Горчаков је преко румунског дипломатског представништва у Петрограду упозорио румунског министра спољних послова Василиу Боерескуа на смјеле изјаве и поступке Игњатијева, као и новоименованог руског конзула у Букурешту Ивана Алексејевича Зиновјева, који се нашао у средишту напетих односа између руског амбасадора у Константинопољу и кнеза Горчакова.¹¹²¹

Пољацима, са којима је годинама водио јавни рат, долазиле су до изражаја његове неационалистичке и шовинистичке идеје, В. М. Хевролина, *нав. дјело*, 337.

¹¹²⁰N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 1.11.1872, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 30, л. 171-172.

¹¹²¹Граф Н. П. Игнатијев, *Дипломатически записки (1870 – 1874)*, т. II, 581-583; В. Jelavich, *Russia and the Formation of the Romanian national estate*, 220.

Напетост у Херцеговини, Босни и Бугарској

Почетком 70-их година Турска је пролазила кроз политичку и финансијску кризу, са дефицитом у износу од двјеста педесет милиона и државним дугом од око шест милијарди франака. Сав дипломатски труд генерала Игњатијева није могао прекинути нити политичке и финансијске зависности Турске од Европе. Неуспјели покушаји да неразвијена индустрија и саобраћај ухвате прикључак са модерним европским напретком оптеретили су економију турске државе, гурајући је ка сигурном банкроту. Султан је већ неко вријеме, прикупљао новац и враћао дугове куповином хартија од вриједности. Генерал Игњатијев је разматрао мјере и савјетовао султану на који начин да ублажи финансијску кризу и побједи стране интересе. Амбасадор је схватио да нико не негира да султан Махмуд II није оставио дугове свом насљеднику што се није могло рећи и за султана Абдулмецида I, чије је „гледање кроз прсте“ западним силама и њиховим финансијским интересима нанијело непоправљиву штету економији турске државе. Запажање генерала Игњатијева султан је прихватио као добронамјерно и рекао: „Истина да је то мој претходник и није моје да то посматрам као Ви - превише дословно, јер гледано споља било би некоректно“.¹¹²²

Са финансијским изазовом није се суочила само турска држава, већ је криза, иначе узрокована „великим падом“ 1873. године, попримила европске размјере. Изградња тешке жељезничке конструкције у Европи (1860-1875) финансијски је исцрпљивала све земље које су у том пројекту учествовале и увећала је број акционарских друштава и банака. „Жестока битка“, оцијенио је Игњатијев, водила се између иностраних финансијера и банака за контролу над турском економијом. Према његовом мишљењу, лако се могло

---

¹¹²²А. Nelidov – А. М. Gortchakov, Constantinople, 17/29. 1. 1874, АВПРИ, ф. 133, оп. 470. Д. 35, л. 276.

десити да европске силе наметну једну интернационалну комисију која ће администрирати финансијама у Турској.¹¹²³ Порта је излаз из кризе проналазила у енглеским и француским зајмовима, а непрестани раст ануитета на одобрене кредите државна каса је све теже успијевала да надомјести. Трговинским уговорима 1839. и 1862. године Турска је отворила своје тржиште за индустријску робу из Европе и прихватила минималне царине од 3% на увоз директно угрожавајући права занатлија и еснафа у својим провинцијама.¹¹²⁴ Прва емисија великог зајма од педесет милиона предвиђена за изградњу жељезница, средином 1873. године, требало је да буде увећана на шездесет и три милиона.¹¹²⁵

Послије економских потешкоћа и династичког питања, Порта је са забринутошћу пратила пораст балканских национализама, прије свега, у Херцеговини, Босни и Бугарској. Проглашењем Егзархије (1870) Бугари су добили духовну независност и статус етничке заједнице у Турској. Међутим, завршна битка за ослобођење тек ће успједити и није довољно било обезбиједити само дипломатску подршку сила, попут заштите какву је бугарском народу пружила Русија у црквеном питању.¹¹²⁶ Бугари су били спремни на много веће жртве.

Неколико година раније, изненадна смрт Георгија Раковског (1867) за неко вријеме је утишала национално-револуционарну борбу бугарског народа. У Константинопољу су 1868. године, Н. Богданович, Л. Караминкович, П. Славејков и други основали Бугарско добротворно братство. Задатак братства је био ширење просвећености међу Бугарима, и

---

¹¹²³N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 17/29. 5. 1873, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 25, л. 331.

¹¹²⁴Ч. Повов, *Источно питање и српска револуција 1804-1918*, 133.

¹¹²⁵N. P. Ignatiev – A. M. Gortchakov, Constantinople, 17/29. 5. 1873, АВПРИ, ф. 133, оп. 469, д. 25, л. 327.

¹¹²⁶*Международные отношения на Балканах 1856-1878*, 246.

припрема учитељског кадра и оснивање школа у Македонији.¹¹²⁷ Крајем 60-их година примат је узео црквено-политички покрет бугарског народа. Одвојено од црквене борбе, до почетка 70-их година, дјеловали су бугарски револуционари и њихове организације у Србији и Румунији. Године 1870. формиран је Бугарски револуционарни централни комитет у Букурешту, а кроз његов рад се афирмисала нова група тзв. „Млада Бугарска“ у борби за националну независност на челу са писцем и публицистом Љубеном Каравеловом (1834-1879). Каравелов је сматрао да ослободилачки покрет Бугара може бити успјешан само као дио шире, балканске акције поводом чега су забиљежене узајамне иницијативе за удружење бугарског националног покрета са Уједињеном омладином српском (1871-1872).¹¹²⁸

*

Области Босне и Херцеговине су, у првој половини 70-их година представљале најосјетљивија подручја у Турској, са најмасовнијим националним покретом српског народа који се протезао на друштвено-социјалне и друге видове живота.¹¹²⁹ Главни разлози за незадовољство српског становништва у Херцеговини и Босни, које је покрајину водило ка устанку (1875), према мишљењу руских конзула, у Сарајеву и Мостару, у вези су са повећањем пореза, појавом аграрног хаоса и неспособношћу турских чиновника.¹¹³⁰ Највећи терет недостатака реда у друштвено-политичком уређењу Турске, која је задржала старо феудално уређење, али без традиционалног феудалног племства, сносило је сељаштво. Напуштена спахијска земља није прешла у власништво сељака, већ у руке нових власника - читлук сахибија. Спахијска десетина је и даље била на терету сељака, док су

---

¹¹²⁷Записка о цели и деятельности Болгарского благотворительного братства „Просвещение“ в Константинополе, ноябрь 1873, ГАРФ, ф. 1750, оп. 1, ед. хр. 10, л. 1.

¹¹²⁸Ч. Попов, *Француска и Србија 1871-1878*, 60.

¹¹²⁹Ч. Попов, *Источно питање и српска револуција 1804-1918*, 155.

¹¹³⁰М. Ković, „The Beginning of the 1875 Serbian Uprising in Herzegovina The British Perspective“, *Balkanica* XLI (2010), 57.

читлук сахибије уводиле нове намете. Покушај успостављања реда у административном и управном уређењу увођењем Вилајетске реформе (1865) изискивао је значајна средства која турска држава није могла издвојити због изградње путева и жељезнице. Порески систем у Турској, непосредно прије избијања Велике источне кризе, сељаку је одузимао између 65% и 80% годишњих прихода.¹¹³¹

Руски конзулати су редовно извјештавали МИД о пореском угњетавању српског становништва и израженом социјалном незадовољству, које ће у погодном тренутку, без сумње, покренути устанак у Херцеговини и Босни. Генералу Игњатијеву и српском заступнику Христићу је приписана улога завјереника и посредника у сарадњи са Бугарима, у планираном устанку на Балкану, у прољеће 1872. године. У почетку, Игњатијев је информације о плановима за подизање устанка вјешто користио за вршење притиска на Порту. Међутим, када се појавила књига српског трговца Гавра Вучковића *Робство у слободи или огледало правде у Босни* (1872), амбасадор је уложио велике напоре да спријечи њено ширење, јер је претходно сазнао да садржи неколико писама, из његове тајне преписке, која разоткривају прикривене активности руских конзула у помагању подизања устанка у Херцеговини у прољеће 1872. године.¹¹³²

У поређењу са Србијом и Црном Гором, Босна и Херцеговина је имала мању политичку тежину за Русију, али је њена дипломатија пратила прилике у најзападнијој турској провинцији због националних аспирација српских кнежевина. Осим тога, Петроград је пратио аустријску политику у тим крајевима.¹¹³³ Руски конзули у Сарајеву и Мостару, између осталог, усмјерили су своје активности ка пружању материјалне помоћи културно-вјерском

---

¹¹³¹Ч. Попов, *Источно питање и српска револуција 1804-1918*, 112.

¹¹³²Д. Берић, *нав. дјело*, 135.

¹¹³³В. М. Хевролина, „Боснија и Герцеговина в балканској политике России (1865-1874.гг)“, у *Боснија, Герцеговина и Россия в 1850-1875. годах: народы и дипломатия*, 130.

животу православног становништва. У томе је често учествовао и сам Игњатијев, преузимајући улогу посредника у испуњавању молби српског народа које су стизале на адресе руских конзулата или амбасаде у Константинопољу. Он је, у јесен 1872. године, подржао захтјев архимандрита Саве Косановића, који је од сарајевског конзула Алексеја Николајевича Кудрјавцева затражио помоћ за одлазак у Русију поводом прикупљања помоћи за завршетак Саборне цркве у Сарајеву. Тим поводом Игњатијев је писао предсједнику петербуршког огранка Словенског добротворног комитета Ивану Петровичу Корнилову, уз чију помоћ, али и благослов руског Светог Синода, архимандрит Косановић је, у јесен 1872. године, отпутовао на вишемјесечни боравак у Русију.¹¹³⁴

Сарадња између архимандрита Косановића и Игњатијева настављена је крајем наредне 1873. године, у вријеме његовог другог путовања у Русију. Овога пута је имао прилику да се сретне са Игњатијевом, као гост у његовом дому у Петрограду. Разлог посјете архимандрита Косановића је молба да се из турског заточеништва ослободи неколицина сарајевских трговаца и духовних лица из Херцеговине, међу којима су били монах Серафим Перовић и јеромонах Леонтије Радуловић. Захваљујући благовременом заузимању Игњатијева неки од њих су се нашли на слободи.¹¹³⁵

Игњатијев је био веома добро информисан посредством руских конзула из Сарајева и Мостара о унутрашњим приликама у Босни и Херцеговини. Инсистирао је на исцрпним извјештајима о дјеловању аустријских дипломата, нарочито у домену вјерско-просветне дјелатности, јер је, још од 1870. године, примјећено да католици из Аустроугарске појачано

---

¹¹³⁴Исто, 229.

¹¹³⁵К. В. Мельчакова, *нав. дјело*, 235.

насељавају Босну и Херцеговину ¹¹³⁶ Руски конзул у Мостару, Николај Александрович Иларионов у својим је извјештајима писао је о предностима које су створили католички учитељи и свештеници, не искључиво због новчаних донација из Беча, већ и високог степена образовања што их је издвајало од осталих духовних лица у покрајини. Руски конзули су највише упозоравали на пораст интересовања аустријске штампе за догађаје из босанскохерцеговачке свакодневице, чиме је, према њиховој процјени, постепено припреман терен за политички ангажман бечке владе.¹¹³⁷

Ширење аустријске пропаганде у интересу католика и муслимана није у великој мјери узнемирило званични Петроград. У годишњем извјештају МИД-а за 1873. годину писало је да и „ако се утицај Аустрије развије у земљама у којима доминирају наши утицаји у томе нећемо видјети опасност за будућност наших интереса, нити напад на наш престиж и интересе“.¹¹³⁸ Мирољубиве политичке фразе остале су само на папиру док је ситуација на терену била сасвим другачија. На удару аустријске пропаганде и њених сплетки нашли су се и руски конзулати. Почетком 1873. године, руски конзулат у Мостару се нашао под истрагом турских власти због ширења вијести о организовању масовног пресељења православног становништва из Херцеговине у Русију.¹¹³⁹

У јесен 1873. године, удружила су се три центра европског конзервативизма и закључила савез три императора¹¹⁴⁰, што је пробудило

---

¹¹³⁶У степену познавања терена и општих прилика у Херцеговини и Босни други страни конзулати се нису могли мјерити са Аустријанцима. Вишедецијско присуство аустријског дјеловања на простору Босне и Херцеговине, сеже још из времена Наполеонових ратова, када је основан њихов конзулат у Травнику, М. Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања: Историја Срба у Новом веку (1492-1992)*, Београд 2017, 261; G. H. Rupp, *A wavering friendship: Russia and Austria*, 33.

¹¹³⁷К. В. Мельчакова, *нав. djelo*, 381.

¹¹³⁸G. H. Rupp, *A wavering friendship: Russia and Austria*, 8.

¹¹³⁹К. В. Мельчакова, *нав. djelo*, 381.

¹¹⁴⁰Военная конвенция между Россией и Германией, подписанная Александром II у Вильгелмом I 24.4. – 6.5.1873, ГАРФ, ф. 678, оп. 1, ед. хр. 504, 1-8.

нове сумње и претпоставке у вези са промјенама у будућем статусу Босне и Херцеговине. Помињао се руско-аустријски договор према коме је Босна требало да припадне Аустругарској, Херцеговина Црној Гори, а Галиција Русији.¹¹⁴¹ Савез тројице императора јесте наметнуо обавезујући договор свим чланицама у односу према Источном питању, али није окончао ривалитет између руске и аустријске дипломатије. Игњатијев није прихватио Горчаковљев став изнесен у годишњем плану МИД-а за 1873. годину. За њега није долазио у обзир никакав договор са Аустроугарском, а нарочито не чланство у савезу у коме се Русија водила логиком да је њен утицај на Балкану исувише јак и постојан да би га замијенила било која европска сила.¹¹⁴²

У прољеће 1873. године активирани су планови за подизање устанка у Херцеговини, а центар за планирање акције се формирао око исељеника са тих подручја који су живјели у Београду. Тражећи подршку, првенствено, руских дипломата писали су и генералу Игњатијеву.¹¹⁴³ Свакодневица у Босни је, такође, била испуњена сукобима српског грађанства, које је тежило уједињењу са Србијом. Сукоби између српских трговаца и локалних турских власти кулминирали су у вријеме „афере градишких трговаца“.¹¹⁴⁴ Пребјегли трговци су уз помоћ чланова некадашње Уједињене омладине српске, из Аустроугарске, успјели да случај претворе у дипломатску аферу у коју су се умијешале и друге земље. Разлог за незадовољство је и одлука о распуштању српских црквено-школских општина.

На погоршање ситуације у Херцеговини утицала је лоша љетина 1873. године. До почетка 1874. године херцеговачка емиграција је интензивирала односе са тајним српским организацијама. Немир међу народом невесињског

---

¹¹⁴¹К. В. Мельчакова, *нав. djelo*, 383.

¹¹⁴²G. H. Rupp, *A wavering friendship: Russia and Austria*, 8

¹¹⁴³С. Рајић, *нав. djelo*, 328.

¹¹⁴⁴Ч. Попов, *Источно питање и српска револуција 1804-1918*, 157.

среза, у јесен 1874. године, унио је и подгорички покољ¹¹⁴⁵. Почетком 1875. године, Беч и Петроград су имали незваничне потврде о томе да се спрема устанак у Босни и Херцеговини. У исто вријеме, аустругарски планови су објелодањени у јануару 1875. године, када је Бечко вијеће усвојило одлуку о заузимању Босне и Херцеговине у циљу спречавања проширења Србије и Црне Горе на рачун најзападније турске провинције.¹¹⁴⁶ Услиједио је долазак цара Франца Јозефа надомак турске границе, у Далмацију, што је изазвало велику пажњу православаца и католика у Херцеговини. Повратком у Беч, цар је био дубоко увјерен у то „да се више неће моћи дуго чекати са запоседањем обеју покрајина“.¹¹⁴⁷

Све вријеме указујући на опасност од аустругарских планова на Балкану, намеће се питање у којој мјери је Игњатијев могао да претпостави исход дипломатског надметања Русије и Аустроугарске, гдје су сви очекивали агресивну политику Беча, а мало ко се надао руском повлачењу. „Небо је било у сумраку и „велики прасак“ се припремао на Оријенту“.¹¹⁴⁸ Прасак се десило неколико мјесеци касније, 5. јула 1875. године, када је надомак Невесиња опалила прва устаничка пушка и отворила Велику источну кризу.

---

¹¹⁴⁵Послије убиства турског војног старјешне Јуса Мучина муслимани су извршили покољ над људима које су истог дана заткели на подгоричкој пијаци.

¹¹⁴⁶М. Ković, „Great Britain and the Consular Initiative of the Great Powers in Bosnia-Herzegovina in 1875“, *Balkanica L* (2019), 115.

¹¹⁴⁷Ч. Попов, *Источно питање и српска револуција 1804-1918*, 156.

¹¹⁴⁸*Записки Н. П. Игњатјева о положенији Турцији и о политике Австро-Венгрии, Англии и России на Востоке*, ГАРФ, ф. 730, оп. 1, ед. хр. 560, л. 1.

Политички нотес генерала Н. П. Игњатијева (1874-1875)

Године 1874. навршила се деценија од доласка генерала Игњатијева у Константинопољ. Политичку снагу и престиж у турској престоници црпио је из континуитета традиционалних руских утицаја на Оријенту. Помогнут са стране хришћана и портиних министара, иза себе је оставио низ дипломатских постигнућа, који су, судећи према мишљењу руског дипломате Карцова, заједно са сплетом политичких околности, Игњатијеву наметнуле улогу „вође свих Словена“.¹¹⁴⁹

У то вријеме, тек што је напунио четрдесет година, Игњатијев се већ нашао на професионалном врхунцу, упркос оспоравањима и сумњама његових неистомишљеника, који су му замјерали преданост активном политичком курсу као и вртоглави успон у каријери. Чини се да му је недостао само још један, посљедњи корак да преузме мјесто кнеза Горчакова, што су неки, те 1874. године, сматрали да би се требало догодити. У сваком тренутку свјестан личних способности, окружен сјајем моћи који је долазио од снаге земље коју је представљао у Константинопољу, Игњатијев је околности из свог окружења настојао да усмјерава и контролише, потпуно предан улози коју му је историја намијенила.

У анализи његовог политичког програма који заправо говори о годинама Велике источне кризе, ограничили смо се на активности генерала Игњатијева до почетка 1875. године, у исто вријеме, свјесни слике коју су о њему створили догађаји у вријеме и послије источне кризе. Током првих десет година своје мисије 1864-1874, Игњатијев је најважнијим задатком, осим поништавања неутрализације Црног мора, сматрао рад на припреми политичких и друштвених околности за повлачење Турске са Балкана и формирање православне конфедерације. Његов сан о изградњи Балканске

---

¹¹⁴⁹Ю. С. Карцов, „За кулисама дипломатије“, 91.

конфедерације и ослобођење Константинопоља није се остварио, али га та чињеница није спријечила да стане у одбрану појединачних интереса хришћана на Порти до самог краја своје дипломатске мисије. У том смислу, непогрешиво је прозрео опасност која је пријетила Балкану од аустроугарске политике. Посвећен руско-турском зближавању, које је имало за циљ потчињавање турске државе и ослобођење хришћана, Игњатијев је сматрао да су све Портине пријетње представљале мању опасност за Балкан од политике Тројецарског савеза. Вјеровао је да су начела у духу тог савеза пореметила руску политику, а Турску удаљила од Русије и приближила је Енглеској.¹¹⁵⁰

Турски јарам, према његовом мишљењу, представљао је мање зло за Србе и Бугаре од аустроугарске бирократије која је претендовала да га замјени. Сјетимо се Игњатијевљевог гнушања бирократијом, због чега је својевремено тражио отпуштање са мјеста руководиоца Азијским департаманом МИД-а. Себе је сматрао руским патриотом коме су сарадња и борба „руку под руку“ са Аустроугарском били сасвим неприхватљиви.¹¹⁵¹

Захваљујући утицајима бечке владе, у Петрограду се пренаглашавао значај црногорско-турских сукоба с краја 1874. године и користио у сврху представљања Турске као једине пријетње балканским народима. При томе, понашање три силе према Порти, у питањима румунских трговачких конвенција и „подгоричке афере“ показало је да она више није требало да рачуна на њихово пријатељство.¹¹⁵² О аустроугарској политици на Балкану је записао:

„(...) ако се Словени буду мало-помало ослобађали под нашим надзором, Аустроугарска ће пријетити узајамним уништавањем Словена и

---

¹¹⁵⁰Записки Н. П. Игњатјева о положенији Турцији и о политике Австро-Венгрии, Англии и России на Востоке, ГАРФ, ф. 730, оп. 1, ед. хр. 560, л. 1.

¹¹⁵¹А. М. Ону, Граф Н. П. Игњатјев и внешняя политика России, 416.

¹¹⁵²„Le General Ignatieff“, у *La société Russe*, t. I, Paris 1877, 155.

Германа, дакле, у нашем је интересу да подржавамо Порту и држимо је под нашом контролом, његујући најбоље односе са Султаном; припремајући за будућност елементе једне Балканске конфедерације способне да замијени Турску“.¹¹⁵³

Наступиле су околности у којима је могуће било зауставити руско напредовање и произвести кризу на Балкану. Игњатијев је упорно негодовао поводом притиска аустроугарске дипломатије на Русију и Андрашијевог постепеног рушења оквира источне политике Тројецарског савеза. Међутим, званични Петроград је показивао све мање разумијевања за упозорења генерала Игњатијева. Свих година руска влада није на прави начин разумјела приједлоге које су подносили руски амбасадори, сматрао је Игњатијев, оцјењујући их као одраз њихових личних амбиција и жеља појединаца.¹¹⁵⁴

Прогнозирао је да ће, уколико дође до опадања руског утицаја у Константинопољу, Аустроугарска показати мање интересовања за узајамну сарадњу. Вођена сопственим интересима бечка влада ће се, без сваке сумње, приближити Турској, против Словена и „ићи ће у корак са Енглезима“.¹¹⁵⁵ Много тога је Игњатијев пребацивао руском амбасадору у Бечу, Ј. П. Новикову, сматрајући га учесником у прихватању повластица Аустроугарске на штету руских традиционалних интереса на Истоку.¹¹⁵⁶ Та полемика је довела до тога да је МИД успио да претвори своју константинопољску амбасаду у поприште нестабилних преговора са Бечом, који ће Русију „одвести у рат 1877-1878. године“.¹¹⁵⁷

У вртлогу политичког метежа и трговине државним интересима, Русија је занемарила свој традиционални циљ, а то је овладавање Балканом и

---

¹¹⁵³Записки Н. П. Игнатјева о положених Турцији и о политике Австро-Венгрии, Англии и России на Востоке, ГАРФ, ф. 730, оп. 1, ед. хр. 560, 3.

¹¹⁵⁴Исто, л. 1.

¹¹⁵⁵Исто, л. 2.

¹¹⁵⁶Недостатак личног достојанства у односу на Андрашија, сматрао је Игњатијев.

¹¹⁵⁷„Записки графа Н. П. Игнатјева“, *Исторический вестник*, т. СXXXV, 75.

мореузима мирољубивим и моралним методама што је био дугогодишњи циљ њене политике. Узалудно је Игњатијев апеловао на министарство иностраних дјела да се не треба одрицати дотадашњих резултата који су постигнути у Константинопољу и хватати се у игру са „подземним аустроугарским и енглеским интересима“. Међутим, сва његова настојања да припреми рјешење балканског питања у „руском стилу“ или на руски начин су оспорена под политичким притиском руских савезника.¹¹⁵⁸ Подразумијева се, наравно, да је руска влада подржала своје савезнике у Бечу и Пешти, доводећи Игњатијева у немогућу ситуацију и ускраћујући му прилику да настави борбу против „аустругарског налета“ на Балкану. И сам Игњатијев је допринио томе не желећи да прихвати са колико поштовања Александар II приступа Тројецарском савезу и настављајући да води „сопствену политику“ уз игнорисање кнеза Горчакова.

Такав став и вишегодишње неслагање са политиком руске владе Игњатијева је сасвим удаљило од кнеза Горчакова. Из истих разлога услиједио је раскид између Игњатијева и цара Александра II. У почетку, руски цар је са симпатијама гледао на револуционарне идеје и планове свога амбасадора у Константинопољу, али је у одлучујућим моментима одбијао његове приједлоге. Све док је с једне стране имао кнеза Горчакова, а са друге Игњатијева, цар је проналазио одговарајући начин да премости њихове разлике у важним спољнополитичким питањима. Међутим, када је морао да бира између Игњатијева и савезника Њемачке и Аустроугарске, цар се није дуго двоумио. Између политичког програма генерала Игњатијева на Балкану и оданости европским савезницима Александар је одабрао друго.

Игњатијев је годинама градио руско-турско повјерење и морао је осјећати озлојеђеност стањем у каквом су ти односи нашли почетком 1875.

---

¹¹⁵⁸Notes et remarques politiques du g. Ignatiev, л. 29.

године. Покушавајући да игнорише неповољне политичке околности Игњатијев је наставио да ради оно у чему је био најбољи, да чува престиж своје земље на Босфору, увјерен у то да ће њена дипломатија, једном, бити у прилици да се самостално носи са тежином цјелокупног Источног питања.¹¹⁵⁹ Све док се то не буде десило, сматрао је Игњатијев, Петроград је пружио још један доказ да посједује посебан таленат у пропуштању повољних прилика у сопственом интересу. Резултати Игњатијевљеве дипломатије у Константинопољу нису утицали на промјену спољнополитичке орјентације Русије, која је остала досљедна сарадњи три императора, у нади да ће у догледно вријеме међународне околности успјети да окрене у своју корист, осим ако генерал Игњатијев опет све не поквари својим „театралним блефирањем, непристојном непосредношћу и експлозивним словенским темпераментом (...)“.¹¹⁶⁰

---

¹¹⁵⁹Исто, 75.

¹¹⁶⁰Цитирано према В. Н. Виноградов, „Россия в борьбе за освобождение балканских народов“, у *Судьбоносное двадцатилетие 1856-1878.гг.*, 154.

ЗАКЉУЧАК

Гроф Н. П. Игњатијев, личност по много чему јединствена, остаће упамћен по свом учешћу у неким од најважнијих догађаја руске историје деветнаестог вијека, међу којима су закључење уговора у Пекингу (1860), дипломатска мисија у Константинопољу (1864-1877) и потписивање мира у Сан-Стефану (1878). Одмах по уласку у свијет дипломатије, у вријеме мисије војног аташеа у Лондону, код Игњатијева се јавило интересовање за проблематику Источног питања. Стечена знања и лична увјерења о овом питању, настала као резултат вишегодишњег дјеловања у његовим оквирима, нешто касније, преточиће у сопствени програм источне политике. Тај програм ће се базирати на ревизији Париског мира, повратку изгубљених територија 1856. године и сарадњи са хришћанима на Балкану у оквиру њихових национално-ослободилачких планова.

Доласком у Константинопољ, у љето 1864. године, Игњатијеву се пружила прилика да примијени дио свог програма источне политике. Захваљујући томе, послије више година, почела је активна руска интервенција на Балкану и оживјело је, не тако давно, сјећање на славну прошлост руског посланства у Пери. Необично талентован за дипломатски авантуризам, Игњатијев, у почетку, у значајној мјери то не показује, увјерен да у тренутним руско-турским односима није било простора за *ad hoc* политику. Пред њим се налазио предан рад на обнови руске позиције у Турској, али и на Балкану. С тим у вези, посветио се успостављању контроле над политичким животом турске престонице и задобијању повјерења

портиних министара, у исто вријеме, будно пратећи сваки догађај и новост која је Русију могла приближити ка ревизији Париског мира.

Није било погоднијег мјеста од Константинопоља за стицање угледа у очима хришћана уколико се зна да су Словени и Грци били навикнути на то да политичку снагу земље процјењују кроз степен важности њеног утицаја на Босфору. За релативно кратко вријеме је стекао репутацију заштитника интереса православних народа на Балкану. Та чињеница му је пружила личну сатисфакцију, али, с друге стране је узроковала многобројне потешкоће и замке, јер се од њега очекивало да у Константинопољу заузме конзервативан став и поступа по званичним инструкцијама и онда када нису биле у складу са његовим личним увјерењима и погледима на балканско питање.

У дисертацији је представљено дипломатско дјеловање генерала Игњатијева у преломним годинама за развој националног покрета Срба, Бугара, и дјелимично Румуна, јер су сва његова дипломатска постигнућа у Константинопољу, у мањој или већој мјери, била уткана у заједничке и појединачне планове балканских народа. Да бисмо разумјели Игњатијевљев програм источне политике, у периоду између 1864. и 1875. године, у краћим цртама смо се осврнули на ране године његове дипломатије у којима је обликовао погледе на Источно питање и формирао „игњатијевљеву школу дипломатије“.

*

Н. П. Игњатијев је одрастао и васпитаван у аристократској породици, у којој је изградио поштовање према православним вриједностима и научен оданости ка држави. Породична традиција и утицај очеве фигуре, имали су важну улогу у раним интересовањима Игњатијева, као и у његовом виђењу Источног питања. Најважније мјесто у едукацији и формирању карактера будућег дипломате припало је његовом оцу, почасном „преображенцу“,

Павелу Н. Игњатијеву. Нису сачувани подаци који би нам рекли нешто више о Павеловим погледима на балканско питање, али су остала забиљежена свједочанства о томе да се Игњатијев, у вријеме свих својих мисија, често консултовао са оцем, изнад свега цијенећи његово мишљење и савјете. Многобројна писма родитељима, похрањена у личном фонду Игњатијева у ГАРФ-у, указују на нераскидиву везу са породицом и традицијом у којој је одрастао и васпитаван.

Политичко сазријевање Игњатијева се одвијало у специфичном окружењу, ако узмемо у обзир да је одрастао и школовао се на идејама „идеалиста“, а политички активан је био у деценијама које су припале „реалистима“. Још од младих дана, као питомац Пажевског корпуса, Игњатијев је сматрао да војно образовање није довољно уколико појединац не познаје дјела из филозофије, историје и социологије. У младости је проучавао историју идеја, показујући интересовање за политичке науке и стране језике. Уживао је у времену проведеном у библиотеци, читајући редом, књиге написане на руском, француском, њемачком, енглеском и латинском језику. Између савремених руских писаца и дјела идеалистичке филозофије Хегела, Канта и Шелинга, предност је давао њемачким идеалистима.

Знамо да је Игњатијев био школовани војник, а трећину свога живота је провео у дипломатији. Разочарање тиме што је ратне године, између 1853-1856, провео на Прибалтику, далеко од главних сукоба, оставило је трајне посљедице и утицало на то да му позив за који се школовао не недостаје. И прије него што ће стати на чело дипломатске мисије у Константинопољу могло се наслутити да је пред њим био динамичнији и интересантнији пут од путева већине полазника Пажевског корпуса.

Његови дипломатски почеци везани су за Лондон, гдје су постављене основе „игњатијевљеве школе дипломатије“. Негативна осјећања према Британцима, стечена на самом почетку Кримског рата, кључ су разумијевања

непријатељског односа према енглеској политици. Мало од чега је Игњатијев презао као од ширења утицаја западноевропског менталитета и културе на руског човјека. Мисија војног аташеа у Лондону је за њега била важна из више разлога, првенствено због тога што му се пружила прилика да се кроз припрему руске стратегије на допунској Париској конференцији детаљније се упозна са проблематиком руско-турских односа и стекне прва сазнања о положају хришћана у Османском царству.

Са националним изазовима и друштвено-социјалним положајем словенских народа детаљније се упознао у вријеме својих првих путовања кроз Хабзбуршку монархију и Османско царство. У први мах, код њега се јавило одушевљење спознајом о присутности духа православља и словенства међу народима који су живјели на територији та два царства. Нарочито се радовао магичном утицају Русије на православне народе Истока. Међутим, веома брзо, почетно одушевљење ће замијенити сурова реалност испуњена сазнањима о међусобним подјелама и сукобима, нарочито у међу „аустријским Словенима“. У почетку, Игњатијев ће позивати на занемаривање разлика у конфесионалној припадности и подржаће принцип јединства народности свих Словена. Међутим, погледи на сарадњу између словенских народа, веома брзо по његовом доласку у Константинопољ, еволуираће у сасвим супротном смјеру. Отворено и без задршке, Игњатијев ће се окренути ка сарадњи са православним балканским кнежевинама, што одговара словенофилском гледишту да је словенско питање, средином XIX вијека, сведено на балканске оквире. Концепт јединства православних народа, Игњатијева ће приближити словенофилима, још у вријеме руковођења Азијским департаманом МИД-а, када је и прихватио став о историјској мисији Русије у окупљању православних народа око њихове борбе за национално ослобођење.

Развојни пут и напредовање у дипломатији генерала Игњатијева одвијало се веома брзо и ван свих очекивања. Постигао је много више од оних који су његова постигнућа и резултате приписивали кумовским везама са Александром II. Због препознатљивог дипломатског авантуризма и револуционарних погледа на балканску политику, његова дипломатија је имала јаку опозицију у МИД-у. Неслагање у односима између кнеза Горчакова и Игњатијева се јавило и прије његовог доласка у Константинопољ, у већој мјери због различитих погледа на балканску и уопште источну политику Русије. Горчаков је био „Европејац“, а Игњатијев узоран Рус. Министар је уживао у учешћу на европским конференцијама и, за разлику од Игњатијева, вјеровао је у „европски концерт“. Упркос честим критикама на рачун његове дипломатије Игњатијев је свих тих година дјеловао одважно, на моменте независно и уз много ризика, вјерујући у своју срећну звијезду која га је водила напријед, све до 1877. године.

*

У Константинопољ је стигао као релативно млад дипломата, у раним тридесетим годинама, и са необично богатим дипломатским искуством. Престоница на Босфору за њега није представљала сасвим нову и непознату средину, али јесте мјесто са многобројним могућностима за професионални успјех. Игњатијев је користио сваку прилику да у својим наступима исказе безгранично самопоуздање и истрајност, изнад свега посвећеност свом циљу. За појединца осредњег талента, такви наступи у јавности могли су бити крајње штетни, али не и за борбеног и амбициозног Игњатијева. За кратко вријеме је стекао репутацију најбоље обавијештеног амбасадора у Константинопољу, коме је било немогуће саопштити вијест о којој није имао баш никаква сазнања.

Заједно са тим, градио је ауторитет ватреног руског националисте и панслависте који је сарадњу између руске амбасаде и балканских народа

уздигао на највиши ниво, учествујући у изради планова хришћана за ослобођење и национално уједињење. Првобитно је задобио повјерење хришћанских мањина у Константинопољу, а потом је стекао углед заштитника националних интереса свих православних народа у Османском царству. Његови ставови у погледу сарадње са хришћанима у Турској, нарочито у каснијој фази дипломатске мисије, одражавали су интимна осјећања руског народа.

Игњатијев је успио у ономе што је ниједном руском посланику, прије њега, није пошло за руком - да задобије повјерење и султана и хришћана у Османском царству. Сматрало се да руски посланик има изузетан утицај на султана Абдулазиза, коме је дуговао захвалност за посебност свога положаја у Константинопољу. Показало се то послје изненадне смрти Абдулазиза када су по Игњатијева наступиле бројне невоље у Константинопољу. Судајући према његовим мемоарским биљешкама, блискост са султаном је користио да поништи утицаје западних држава на Балкану, као и за стицање нових привилегија у интересу хришћана.

Идеални односи између Русије и Турске, према мишљењу Игњатијева, владали су у вријеме уговора из Ункјар Искелесија (1833), када су двије земље у договору и без страног посредништва рјешавале сва важна питања. У писму родитељима је хвалио се да иступа самостално увијек када му се за то укаже прилика. Заједничке демарше у договору са страним амбасадорима подржавао је само у случају када је то МИД стриктно захтијевао. Није прихватао надмоћ француске дипломатије на Балкану, јер је сјећање на руску превласт управо ту било најсвјежије. Русија није могла пронаћи савезника на Западу, сматрао је Игњатијев, нарочито не у својој балканској политици, што се и потврдило на примјеру руско-француске сарадње у Константинопољу. Сви покушаји сарадње са француском амбасадом на Балкану, по наређењу кнеза Горчакова, текли су уз доста напора и компромиса. Разлике у ставовима

између руске и француске дипломатије, долазиле су до изражаја у, мање или више, свим питањима, која су изнова свједочила о намјерама француске дипломатије да искористи Русију за доказивање сопственог престижа на Балкану.

*

Са Игњатијевљевим доласком у Константинопољ пасиван однос руског посланства је замијењен активним учешћем у балканској политици. У његовој дипломатији према Балкану мало тога се могло приписати конзервативном дјеловању, иако је управо то био његов задатак, да наступа умјерено и опрезно. Игњатијев није вјеровао у концепт европске равнотеже и сматрао је да се европске силе, без изузетка, непријатељски односе према руским интересима на Балкану. Моралну подршку и охрабрење у истрајавању на активном курсу добијао је од тзв. „националне“ партије, којој су, осим њега, припадали министар Миљутин и кнез Гагарин.

Први Игњатијевљев задатак у Константинопољу тицао се враћања руске дипломатије у „игру“ која се водила око уједињења румунских кнежевина. У исто вријеме, укључио се у планирање заједничке балканске акције хришћана, што је сматрао далеко важнијим задатком. У том смислу, Игњатијев је сматрао да Србија представља централну тачку око које је требало да се окупе сви народи на Балкану. Нарочита очекивања, у том погледу, имао је од кнеза Михаила, чије је амбиције у формирању Првог балканског савеза снажно подржавао. Спољна политика српског кнеза одговарала је активном политичком курсу Игњатијева, који је, средином 60-их година, вјеровао да хришћанима слиједи коначан обрачун са Турском. Кључ успјеха хришћанске борбе против Турске било је њихово јединство. Сматрајући да је српско-грчки споразум *sine qua non* за балканску акцију, Игњатијев је дао значајан допринос у успостављању њихове међусобне сарадње. Макијавелистички приступ у Игњатијевој дипломатији показао се

на примјеру српско-грчког споразума, када је, покушавајући да убрза закључивање њиховог савеза, дао неистините информације о томе да је верификован уговор између Србије и Румуније. Учинио је то због тога јер је вјеровоа у успјех хришћанског устанка само уколико поприми општи, балкански карактер.

Поред исцрпних анализа војне спремности српске војске и израде планова за дејство на Балкану и на Кавказу, Игњатијев је истрајавао и у питању организације балканских кнежевина, у случају побједи над Османским царством. У том случају, предлагао је формирање једне православне, источне конфедерације или уговореног односа између Србије, Црне Горе, Румуније, Грчке, Бугара и албанских племена под руском контролом. Приједлог о оснивању источне конфедерације у Петрограду није озбиљно разматран већ је приписан утицајима словенофилских кругова. Много тога је у дјеловању Игњатијева упућивало на његову блискост са словенофилима, чија се улога не смије занемарити приликом одређивања укупног односа Русије према српском националном покрету. На Западу се сматрало да га је способност вођења политике у духу словенофилства и кандидовала за мјесто амбасадора у Константинопољу. Са словенофилима га је повезивала и посебност односа коју је испољавао према православним народима на Балкану, али и дубоко неповјерење према аустријској политици. Међутим, сасвим погрешно би било тврдити како су сви ставови руског дипломате посљедица словенофилских утицаја. Практични ум руског амбасадора тешко је било сврстати строго у једну идеолошку групу, а и природа дипломатског занимања му је, у том смислу, омогућавала ширину политичког дјеловања.

У поређењу са опрезном политиком кнеза Горчакова, који се у свему савјетовао са европским силама, генерал Игњатијев је остављао утисак агресивног панслависте, који позива на рат на Балкану. Међутим, његова

опредијељеност за рат била је условљена спровођењем војних реформи у Србији и обезбјеђивањем материјалним и финансијских средстава. У својим очекивањима је, каткад, био занесен и преоптимистичан, занемарујући реалне могућности балканских народа и стварну подршку владе у Петрограду. У тренутку када је постао свјестан да је пропуштена и посљедња прилика за покретање српско-грчко-румунске акције, Игњатијев ће, осим у националном ривалставу између балканских народа, одговорност пронаћи и у политици кнеза Горчакова.

Разлози за њихове међусобне размирице, осим политичких, били су и личне природе. Министар је све теже контролисао настојања амбасадора да самостално одлучује, схватајући да његов дојучерашњи ученик напредује исувише брзо и постаје његов супарник. Прекретница у њиховим односима наступила је 1868. године, када се у Петрограду шапутало о именовану Игњатијева на мјесто министра иностраних дјела. Иако се о томе незванично говорило Игњатијеву је такво сазнање пружило додатну сатисфакцију. Политичке промјене које су се десиле на Балкану 1868. године, заједно са неуспјехом критског устанка, послужиће Горчакову као разлог да се вербално обрачуна са Игњатијевом и докаже своју надмоћ у спољној политици Русије.

Игњатијев се, у исто вријеме, руководио политиком интереса и политиком осјећања. Двије супротности у његовом дјеловању нарочито су се показале током трајања устанка на Криту. Руска влада је избјегавала нове потресе у Источном питању и трудила се да умири устанак. Сасвим супротно, Игњатијев је одржавао тајне контакте са вођама хетерије и организовао је дипломатске мисије на острву без знања МИД-а. Ослањајући се на своја познанства на Порти настојао је да допринесе уважавању дјела устаничких захтјева. Важним предусловом за успјех балканске акције сматрао је очување равнотеже између грчких и словенских елемената, која је могла бити нарушена дуплом игром француске дипломатије и наивности Грка да

француско уплитање прихвате као одраз поштовања њихових националних интереса. Подржавањем устаника на Криту, Игњатијев се довео у најтежу ситуацију од почетка дипломатске мисије у Константинопољу. Навукао је сумњу владе у Петрограду и неповјерење портиних министара, па чак и Грка. Европска дипломатија га је оптужила да се нашао у улози „мајстора игре“ и покретача Критског устанка. Послије неуспјеха устанка на Криту погоршан је међународни престиж Русије. Међутим, руска влада се није сматрала одговорном за посљедице које је европска дипломатија покушавала да јој наметне посредством њеног амбасадора у Константинопољу. Влада је сву одговорност пребацила на генерала Игњатијева, поводом чега се водила полемика о његовом опозиву из Константинопоља. Начин на који данас гледамо дипломатију генерала Игњатијева, очигледно, разликује се од доживљаја његових савременика, који су тиме показали да његов политички допринос, ипак, није незамјенљив и надмоћан у мјери у којој се то данас сматра.

*

Прилике на Балкану крајем 1869. године, нису биле ни сличне онима из 1867. године, када су се хришћани нашли надохват покретања заједничке акције против Турске. Послије смрти кнеза Михаила, неуспјеха критског устанка и распада Балканског савеза прекинуте су везе између Београда и других хришћанских центара, што је Игњатијева навело на мисао о тренутној бескорисности планова за ослободилачку акцију. На промјену руске политике на Балкану утицао је и успех у поништавању неутрализације Црног мора. Међутим, на њега је више утицаја имало сазнање да се Србија налази у милости Аустрије, чиме је фокус његове дипломатије усмјерен ка грчко-бугарском црквеном спору. Напредовање бугарског црквеног питања утицало је на то да Игњатијев одустане од раније концепције уређења Балкана. Сплет политичких и других околности највише је користио

Бугарима, који су ослоњени на сарадњу са руским амбасадором успјешно привели крају пројекат своје националне цркве.

У фази када је постало очигледно да ослободилачка акција балканских народа неће бити реализована у догледно вријеме, општи, балкански интерес Игњатијев је замијенио појединачним интересима хришћана. Ти појединачни интереси Срба, Бугара и Грка били су противрјечни и чинило се немогућим помагати у исто вријеме свим народима. Схватајући да мора направити избор, Игњатијев се определијелио за питање у коме је уживао највећи степен аутономије у одлучивању – бугарско црквено питање. Заслуге руског амбасадора у добијању независности бугарске цркве годинама су се различито тумачиле у историјској науци. С тим у вези, чест предмет поређења је његов однос према Бугарима и Србима, уз неизоставно питање шта је довело до тога да се Игњатијев преоријентише на сарадњу са бугарским народом. Одговор на то питање смо већ дјелимично дали. Једна друга ствар је сасвим сигурна, а то је да његове заслуге у настанку Бугарске егзархије дају пуно право онима који су га доживјели као искреног и безусловног пријатеља искључиво Бугара.

Игњатијев је радо прихватио главну улогу у црквеном спору Бугара и Грка, који се средином 60-их година нашао у завршној фази. Иако је васпитан и одрастао у православном духу, однос Игњатијева према грчко-бугарском црквеном спору оставља простора за полемику о његовом личном односу према православној цркви и вјери. Пратећи развој црквеног спора, намеће се утисак да су његови мотиви више одговарали политичкој него црквеној борби. У почетку, истицао је да тежи ка компромисном рјешењу и успоставио је сарадњу са умјереном струјом у бугарском црквеном покрету, међутим, много година касније је признао како је његов стварни циљ, одувијек, била независна држава Бугарска. У преломним годинама за настанак аутокефалне бугарске цркве, захваљујући Игњатијеву, односи између Русије и

Цариградске патријаршије су трајно измијењени. Игњатијев је вјешто користио Портине симпатије према бугарској страни, којима је кажњавала Грке због учешћа у Критском устанку. У одлучујућу фазу дипломатске борбе за аутокефалност бугарске цркве Игњатијев је кренуо 1867. године, када је МИД-у подржао пројекат умјерене струје којим је било предвиђено формирање посебног округа или „бугарског егзархата“ на челу са Егзархом бугарских епархија, са сједиштем у Трнову.

Побједа бугарске стране у црквеном питању представља његов лични тријумф од кога Русија није имала политичку корист, већ напротив, тиме је промијењена њена вишедеценијска определијељеност ка пружању подршке јединству православним црквама у Турској. У вријеме када је проглашена Бугарска егзархија, Русија се налазила на корак од поништавања неутрализације Црног мора и то питање се нашло у средишту њене дипломатије. Тиме је Игњатијеву, на извјестан начин, остављено слободно поље за дјеловања у црквеном питању.

Српско питање, као и уосталом румунско, зависило је од бројних спољашњих и унутрашњих политичких фактора на које Игњатијев, у свим фазама, није могао утицати. Побједу у борби за бугарску црквену независност, Игњатијев је сматрао побједом словенства у Турској, упркос томе што је тиме отворен пут ка „бугаризацији“ Македоније и Старе Србије. У почетку, не придајући томе нарочито значај, Игњатијев је уз подршку Ристића, у завршној фази бугарског црквеног питања, обезбиједио неутралности српске стране и остављање по страни питања припадности епархија Пећке патријаршије и Охридске архиепископије. Потпуна слобода одлучивања и поступања претворила је црквено питање у „лични хоби“ генерала Игњатијева. Он није одустао од подршке Бугарима чак ни када је објављена шизма, а етнофилетизам проглашен за јерес. Шизму је прихватио као суморну реалност, чије је посљедице по православно цркву

покушао да поправи у наредних неколико година, али без успјеха, јер је ово питање, неколико година касније, враћено у вјерске оквире, гдје је и припадало. Чак ни када је проглашена шизма, Игњатијев није сумњао у то да је подршка у формирању Бугарске егзархије била исправна.

*

Прва половина 70-их година донијела је најстабилније раздобље константинопољске мисије генерала Игњатијева. Поништавање неутрализације Црног мора, а неколико година касније и приступање Русије Тројецарском савезу, сузило је могућности активне и независне руске политику на Балкану. Игњатијев је негодовао због чињенице да је руска влада, послје рјешења „црноморског питања“, сасвим занемарила свој традиционални циљ, овладавање Балканом и мореузима. Пропусте у дјеловању Русије према Турској, покушавао је да надомјести својим дјеловањем у Константинопољу. Зближавање са Турском, за њега је и даље имало само један циљ, а то је потчињавање Порте и ослобођење хришћана. Према његовом виђењу ствари, Турска је представљала далеко мању опасност за хришћане од германске политике. Без обзира на то, у Петрограду нису гледали пријатељски на упадљиво политичко кокетирање њиховог амбасадора са портиним министрима. Неријетко су га називали туркофилом, повремено, одбацујући његове приједлоге само зато што су исувише погодовали турским интересима. Амбасадорово „туркофилство“ долазило је до изражаја и у односима са Србијом. Једне прилике, у вези са српским захтјевима који су се тичали питања жељезница и Малог Зворника, Игњатијев је упозорио Београд да смањи своје захтјеве, у исто вријеме, саопштавајући великом везиру да ће се наћи у невољи уколико испуни све захтјеве својих вазала.

Игњатијев је годинама градио руско-турско сарадњу и морао је осјећати озлојеђеност стањем односа пред почетак Велике источне кризе. С

обзиром на његова постигнућа у руско-турским односима, одбијао је да прихвати очигледну чињеницу да је приближавање ка Аустроугарској и Њемачкој, сасвим удаљило Русију од Турске. Сматрао је да Аустроугарска користи Тројецарски савез да би на перфидан начин преузела примат у балканској политици. Дизао је глас против аустроугарске политике и њених покушаја да око себе окупи Словене и Румуне. Уласком у савез, Русија се својевољно одрекла повољности свог тренутног положаја у Турској, а своје политичко дјеловање подредила је интересима германске политике. Игњатијев је гријешно не схватајући са колико поштовања Александар II приступа Тројецарском савезу. Занемарујући неповољност тренутне политичке климе, он је до краја чувао престиж своје земље на Босфору, увјерен у то да ће њена дипломатија, једном, бити у прилици да се без страног мијешања носи са тежином цјелокупног Источног питања.

*

Дипломатска каријера генерала Игњатијева је потрајала свега двије деценије што је, у његовом случају, довољно дуг период да резултати заувјек остану исписани на страницама историје Русије. Његова лична постигнућа, осим поштовања и дивљења, наилазила на презир, критику и друга негативна осјећања. Међутим, у оба случаја Игњатијеву нико није могао да оспори неприкосновеност ауторитета који је изградио у Константинопољу.

У завршници његове мисије погрешно је било вјеровати како ће руска дипломатија питања балканских кнежевина ријешити у договору са Турском, без посредништва европских сила. Није одустајао од свог става чак ни када је схватио да Турска тоне у финансијски и политички понор и постаје зависна од страног капитала. Сматрао је да се налази на правом мјесту у тренутку када политички и финансијски стубови турске државе сасвим попусте под спољним притиском. Покушаји договора са Турском и оптужбе на рачун његовог туркофилства су, на крају, имали фаталне посљедице за његову

каријеру, а Русију су изложили осудама европске дипломатије. Такав став је у Петрограду заузет непосредно прије почетка устанка у Херцеговини, а превладао је и у годинама Велике источне кризе. Чињеницу да Русија није могла у сарадњи са хришћанима и у договору са Турском ријешити балканско питање покушао је да промијени миром у Сан Стефану (1878). Тиме је стекао моћне непријатеље у Европи, али и у руском владајућем врху, који је његову исхитреност и политичку непромишљеност санкционисао опозивом са мјеста амбасадора у Константинопољу.

ИЗВОРИ

Необјављени извори

Архив внешней политики Российской империи (АВПРИ), Москва

- Ф. 133 (Канцелярия министра иностранных дел)
- Ф. 180 (Посольство в Константинополе)
- Ф. 161/1 (Спб Главный архив V-A2, Политические донесения по Ближнему Востоку)
- Ф. 137 (Отчеты Министерства иностранных дел)
- Ф. 146 (Славянский стол)
- Ф. 138 (Секретный архив министра)
- Ф. 159 (Департамент личного состава и хозяйственных дел)

Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ), Москва

- Ф. 730 (Николай Павлович Игнатъев)
- Ф. 828 (Горчаков Александр Михайлович)
- Ф. 678 (Александр II)
- Ф. 109 (Третье отделение собственной его императорского величества канцелярии)
- Ф. 1750 Московский Славянский благотворительный комитетъ
- Ф. 939 (А. С. Ионина)

Российский государственный архив древних актов (РГАДА), Москва

Ф. 1274 (Панины - Блудовы)

Ф. 1385 (Ф. Р. Остен - Сакена)

**Российская государственная библиотека, Научно-исследовательский
Отдел рукописей (НИОР РГБ), Москва**

Ф. 169 (Милютин Дмитрий Алексеевич)

Ф. 126 (Киреевы и Новиковы)

Российский государственный исторический архив (РГИА), Ст. Петербург

Ф. 1561 (Игнатъев Николай Павлович, граф)

Ф. 733 (Департамент народного просвещения)

Ф. 796 (Канцелярия Св. Синода)

Ф. 207 (Министерство путей сообщения)

Ф. 797 (Канцелярия обер - прокурора Синода)

Российская национальная библиотека Санкт-Петербурга

Ф. МфГ1/23 День, журнал И. С. Аксакова

Институтът за исторически изследвания при БАН, Софија

Ф. Архивна сбирка - Документи по черковния въпрос

Архив Србије, Београд

Ф. Илија Гарашанин

Ф. Министарство иностраних дела, Посланство Краљевине Србије у Цариграду, Политичко одељење (МИД, Пс, Ц-ПО)

Државни музеј – Архивско одељење (ДМЦ-АО), Цетиње

Ф. Приновљени рукописи

Новине и часописи

- Вестник Европы (1878, 1886)
- Военный журнал (1851-1852)
- День (1863)
- Дунавска зора (1869)
- Журнал Министерства народного просвещения (1862)
- Известия Министерства иностранных дел (1914-1915)
- Исторический вестникъ (1914)
- Историческая и социально-образовательная мысль (2013)
- Отечественныя записки (1861)
- Русская старина (1888, 1890, 1903, 1908, 1914, 1915)
- Русский вестникъ (1881-1882)
- Сельская беседа (1880)

- Славянски глас (1902)

- The Dublin Review (1877)

Бильешке Н. П. Игњатијева

- *Граф Н. П. Игнатъев и Православный Восток: документы, переписка, воспоминания, Записки о русской политике на Востоке. 1864–1887 гг.*, т. I издание подготовили О. В. Анисимов, К. А. Вах, Москва 2015.
- *Записки графа Н. П. Игнатъева, Исторический вестникъ*, т. 135-136, (1914), 49-76.
- *Записки графа Н. П. Игнатъева о его пребывании в Константинополе в 1864-1874, Русская старина* 4 (1914), 35-47; 2, 3, 4, (1915), 297-310, 617-622, 14-23.
- *Граф Н. П. Игнатиѣв, Дипломатически записки (1864 – 1874). Донесения (1865 – 1876)*, т. I: *Записки (1864 – 1871)*, София 2008; *Граф Н. П. Игнатиѣв, Дипломатически записки (1870 – 1874). Донесения (1865 – 1876)*, т. II: *Записки (1864 – 1871)*, увод и превод И. Тодев, София 2009.
- *Н. П. Игнатъев, „Сравнение походов в Италию пр. Евгения Савойского в 1706 г. и Бонапарта в 1800 г.“ Военный журнал* 5 (1851).
- *Исти, „Взгляд на постепенные изменения в образе действий русских войск против турок“, Военный журнал* 1 (1852).
- *Записка Н. П. Игнатъева Александру III о задачах внешней политики России, Документы русской истории* 4 (1999), 11 – 31.
- *Материалы относящиеся до пребывания в Китае Н. П. Игнатъева 1859-1860. годахъ*, С. Петербургъ 1895.

Објављени извори

- Бојовић Ј. Р., *Црногорско-руски односи 1711-1918*, књ. I, Подгорица-Москва 1992.
- *Воспоминания генерал-фельдмаршала графа Дмитрия Алексеевича Милютина*, т. I-III, (1860–1862, 1863–1864, 1865–1867), под редакцией Л. Г. Захаровой, Москва, 1999, 2003, 2005.
- *Воспоминания генерал-фельдмаршала графа Дмитрия Алексеевича Милютина 1860-1862*, т. I, под редакцией Г. Г. Христиани, Томскъ 1919.
- Галкин М. Н., *Этнографические и исторические материалы по средней Азии и Оренбургскому краю*, Санкт-Петербург 1868.
- Граф Н. П. Игнатиев, *Спомен, четен на торжественото събрание на Българско книжовно дружество*, от Марко Д. Балабанов, София 1909.
- „Графъ Николай Павлович Игнатъев (биографический очеркъ с портретомъ)“, издание редакции *Народного журнала Сельская беседа*, С. Петербургъ 1880, 3-15.
- *Дипломатско представништво Србије у Цариграду 1859-1868*, књ. II, т. II, приредили М. Перишић, А. Марковић и С. Рајак, Београд 2015.
- *Дневник П. А. Валуева, министра внутренних дел*, т. I- II (1861-1864, 1865-1876), под редакцией П. А. Зайончковского, Москва 1961.
- Заблоцкий-Десятовский А. П., *Граф П. Д. Киселев и его время : материалы для истории императоров Александра I, Николая I и Александра II*, т. 3, Ст. Петербург 1882.
- „Записки Н. Г. Залесова“, *Русская старина*, т. 115 (1903), 21-37.
- Игнатъев А. А., *Пятьдесят лет в строю*, т. I, Москва 1955.

- Игнатъев М. Г., *Русский альбом*, Санкт-Петербург 1996.
- *Изъ архивата на Н. Геровъ*, кн. II, подъ редакцията на Т. Панчевъ, София 1914.
- *Југословени и Русија. Документи из архива М. Ф. Рајевског 40–80 године XIX века*, т. II, књ. I, приредили С. И. Данченко, Н. Петровић, и др. Београд 1989.
- Калај Б., *Дневник Бењамина Калаја, аустроугарског конзула у Београду (1868–1875)*, приредио А. Раденић, Београд, 2002.
- Кирил, патриарх български, *Граф Н. П. Игнатиев и българският църковен въпрос*, т. I, София, 1958.
- „Китайский трактатъ г. Игнатъева“, *Отечественныя записки* 135 (1861), 65-75.
- Левшин Д. М., *Пажеский корпус за сто лет*, Санкт Петербург 1902.
- Мещерский В. П., *Мои воспоминания (1865-1881)*, ч. II, С. Петербург 1898.
- Муромцова А., „Первый болгарский эгзарх блаженный Антимъ“, *Руский вестникъ*, 151 (1881), 311-338.
- Никитин С. А., „Европейская дипломатия и Сербия в начале 60-х годов XIX века“, *Вопросы истории* 9 (1962), 75–102.
- *Омладина и њена књижевност, Уједињена Омладина српска и њено доба 1860-1875*: грађа из совјетских архива, приредила В. Н. Кондратјева, Нови Сад 1977.
- *Освободительная борьба народов Боснии и Герцеговины и Россия 1865-1875*, т II, ред. Ю. А. Писарев, М. Экмечич, Москва 1988.
- Писма Јована Ристића – Филипу Христићу од 1870. до 1873. и од 1877. до 1880. године, *Зборник за историју, језик и књижевност Српског народа* књ. 20, Београд 1931.

- *Писма Филипа Христића Јовану Ристићу (1868-1880)*, приређивач Г. Јакшић, Београд 1953.
- „*Политическое значение Константинополя*“, *Вестник Европы* 5 (1878), 423-432.
- *Политичка акција Србије у јужнословенским покрајинама Хабзбуршке монархије 1859–1874*, приредио В. Вучковић, Београд, 1965.
- „*Сань Стефано и Константинополь*“, заметки князя В. Д. Дабижа, *Русская старина*, февраль (1888), 355-383.
- *Сборник договоров России с другими государствами 1856-1896*, составлен И. В. Козьменко, под ред. Е. А. Адамова, Москва 1952.
- „*Светлейший князь Александръ Михайлович Горчаков (въ его рассказахъ о прошломъ)*“, *Русская старина* 1883, 159-181.
- „*Славянский вопрос за взглядом И. С. Аксакова 1860-1886*“, *Вестник Европы*, 8 (1886), 799-800.
- *Собрание мнений и отзывов митрополита Филарета*, Санкт-Петербург 1899.
- *Тешлов В. А., Русские представители в Царыграде 1496-1891*, С. Петербург 1891.
- *Филиппов Т. И., Современные церковные вопросы*, С. Петербург 1882.

- *Hobart-Hampden A. C., Hobart Pasha*, New York 1915.
- *Archives diplomatiques. Recueil mensuel de diplomatie, d'histoire*, t. I (janvier, fevrier, mars) 1866, Paris.
- *Mijatovic C., The Memoirs of a Balkan Diplomatist*, London 1917.
- *Das Staatsarchiv Sammlung der offiziellen Aktenstücke zur Geschichte der Gegenwart*, herausgegeben L. K. Aegidi, A. Klauhold, Hamburg 1867.

- Elliot H. G., *Some Revolutions and Other Diplomatics Experiences*, London 1922.
- Klaczko J., Le Congrès de Moscou et la Propagande panslaviste, *Revue des Deux Mondes*, 2e période, t. 71 (1867), 132-181.
- Eckardt J. W. A., *Distinguished persons in Russian society*, London 1873.
- *La société Russe*, t. 1, editeur M. Dreyfous, Paris 1877.
- Valmy Le Duc, *La Turquie et l'Europe en 1867*, Paris 1867.
- Kremnitz M., S. Whitman, *Reminiscences of the King of Roumania*, London/New York 1899.
- *Manuel historique de politique étrangère*, t. III, par E. Bourgeois, Paris 1919.
- *Russia's Work In Turkey: A Revelation (from the French "Les Responsabilites")* of G. Giacometti, London 1877.
- *Some Revolutions and Other Diplomatics Experiences*, Sir Henry G. Elliot, edited by his daughter, New York 1922.
- *The diplomatic reminiscences of Lord Augustus Loftus, 1862-1879*, vol II, London, 1894.
- „The General Ignatieff“, *The Dublin Review* 29 (1877), 69-93.
- Unknown Author, *Les Russes peints par eux-mêmes par un Russe*, Vurzburg 1877.
- Stillman W. J., *The Cretan Insurrection 1866/7/8*, New York 1874.
- Stead W. T., *The Truth About Russia*, London 1888.

ЛИТЕРАТУРА

Монографије

- Андреев А. Р., *Последний канцлер Российской империи А. М. Горчаков*, Москва 1999.
- Берић Д., *Српско питање и политика Аустроугарске и Русије 1848-1878. године*, Београд 2000.
- *Болгаро-российские общественно политические связи 50-70-е г. XIX века*, редактор Б. Н. Билунов, Кишинев 1986.
- *Босния, Герцеговина и Россия в 1850-1875. годах: народы и дипломатия*, редколлеги: Ю. А. Писаре, В. И. Шеремт и др, Москва 1991.
- Бурмовъ С., *Българо-гърцката църковна распря*, София 1902.
- Виноградов В. Н., *Балканская эпопея князя Горчакова*, Москва 2005.
- Гасрятан М. А., Орешкова С. Ф., Петросян Ю А., *Очерки истории Турции*, Москва 1983.
- *Геополитические факторы во внешней политике России, вторая половина XVI – начало XX века*, редактор С. Л. Тихвинский, Москва 2007.
- Горяинов С., *Босфор и Дарданеллы*, С. Петербургъ 1907.
- Грујић С., *Како је постала бугарска егзархија*, Београд 1897.
- Гусева Г., *Они строили Россию - Игнатъевы*, Москва 1992.
- Данилевски Н. Ј., *Русија и Европа*, Београд 2007.
- Дегоев В. В., *Внешняя политика России и международные системы 1700-1918. гг*, Москва 2004.
- Дмитриевский А. А., *Графъ Н. П. Игнатъевъ какъ церковно политический деятел на православномъ Востоке*, С. Петербургъ 1909.

- Дьяков В. А., *Славянски вопрос в общественной жизни дореволюционной России*, Москва 1993.
- Ђорђевић Д., *Националне револуције балканских народа 1804-1914*, Београд 1995.
- Екмечић М., *Дуго кретање између клања и орања: Историја Срба у Новом веку (1492-1992)*, Београд 2017.
- Исти, *Стварање Југославије 2*, Београд 1989.
- Игнатјев Н. Я., *Земский собор*, Кишинев 2000.
- Игнатјев О., *Сын России, заступник славян*, Москва 1991.
- *Историја српског народа*, књ. 5, т. 1, Од Првог српског устанка до Берлинског конгреса, написали В. Стојанчевић, Ј. Миличевић, М. Екмечић и др, Београд 1994.
- *История Балкан - Судьбоносное двадцатилетие 1856-1878.гг*, редактор В. Н. Виноградов, Москва 2012.
- *История внешней политики России. Вторая половина XIX века*, (от Парижского мира 1856 г. до русско-французского союза), под редакцией А. В. Игнатъева, В. М. Хевролини и др, Москва 1999.
- Йоцов Д., *Граф Игнатиев и нашето освобождение*, София 1939.
- Јакшић Г., Вучковић В., *Спољна политика Србије за време владе кнеза Михаила, Први балкански савез*, Београд 1963.
- Јовановић А., *Постанак Егзархије и Турска, Русија и Србија*, Скопље 1936.
- Јовановић С., *Културни образац*, Београд 2005.
- Исти, *Влада Милана Обреновића (1868- 1878)*, књ. I, Београд 1925.
- Исти, *Друга влада Милоша и Михаила*, Београд 1933.
- Канева К., *Рыцарь Балкан Граф Н. П. Игнатъев*, Москва 2006.
- *Канцлер А. М. Горчаков, 200 лет со дня рождения*, редакционная коллегия Е. М. Примаков, Е. С. Иванов и др, Москва 1998.

- Кепов И. П., Библиотека "Български писатели" живот, творичество, идеи, под ред. на М. Арnaudов, т. II, София, 1929.
- Киняпина Н. С., Внешняя политика России в второй половине XIX века, Москва 1974.
- Ковачевић Д. М., Русија у међународним односима 1856-1894. године, Београд 2012.
- Ковић М., Дизраели и Источно питање, Београд 2007.
- Косев Д., Русија, Франција и българското освободително движение 1860-1869, София 1978.
- Лебедев А. П., История греко-восточной церкви под властью турок, в 2 книги, С. Петербург 2004.
- Маркова З., Българската егзархия 1870-1879, София 1989.
- Международные отношения на Балканах 1856-1878. гг, редактор В. Н. Виноградов, Москва 1986.
- Мекензи Д., Илија Гарашанин државник и дипломата, Београд 1987.
- Мельчакова К. В., Босния и Герцеговина в общественно-политической жизни России в 1856–1875 гг, Москва 2019.
- Нарочницкая Л. И., Россия и отмена нейтрализации Черного моря 1856-1871, Москва 1989.
- Никитин С. А., Очерки по истории Южных Славян в 50-70-е годы 19 в, Москва 1970.
- Исти, Славянские комитеты в России 1858-1876, Москва 1960.
- Новаковић С., Цариградска патријаршија и православље у Европској Турској, Београд 1895.
- Очерки истории Министерства иностранных дел России, т. 1 860-1917. гг, авторы С. А. Николаевич, А. В. Торкунов, и др, Москва 2002.
- Павићевић Б., Историја Црне Горе, књ. 4, т. 1, Подгорица 2004.
- Печикан О., Историја Румуна, Београд 2015.

- Покровский М. Н., *Дипломатия и войны Царской России в XX столетии*, Москва 1923.
- Попов Д., Божилов И., Григоријева Ц., Косев К., Пантев А., Баева И., *Историја Бугарске*, Београд 2008.
- Попов Ч., *Грађанска Европа (1770-1914)*, књ. II, Београд 2010.
- Исти, *Источно питање и српска револуција 1804-1918*, Београд 2008.
- Исти, *Србија и Француска 1871-1878*, Београд 1974.
- Поповић В., *Источно питање, Историјски преглед борбе око опстанак Османлијске царевине у Леванту и на Балкану*, Београд 1928.
- Исти, *Политика Француске и Аустрије на Балкану у време Наполеона III*, Београд-Земун 1925.
- Рајић С., *Спољна политика Србије – између очекивања и реалности 1868-1878*, Београд 2015.
- Ристић Ј., *Спољашњи одношаји Србије новијега времена*, књ. 1 (1848–1860), књ. 2 (1860–1868), књ. 3 (1868–1872), Београд, 1887–1901.
- *Российская дипломатия в протретах*, авторы А. Игнатъев, И. Рыбаченок, Г. Санин, Москва 1992.
- *Россия и черноморские проливы XVIII-XX столетия*, редакторы Л. Н. Нежинский, А. В. Игнатъев, Москва 1999.
- Сенкевич И. Г., *Россия и Критское восстание 1866-1869. гг*, Москва 1970.
- Слијепчевић Ђ., *Историја СПЦ*, књ. II, Београд 2002.
- Татищев С. С., *Александръ II его жизнь и царствование*, т. I и II Ст. Петербург 1903.
- Тепић И., *Босна и Херцеговина у руским изворима 1856-1878*, Сарајево 1988.
- Терзић С., *Србија и Грчка (1856-1903)*, Борба за Балкан, Београд 1992.
- Фадеева И. Е., *Мидхат паша*, Москва 1977.
- Хевролина В. М., *Николай Павлович Игнатъев - российский дипломат*, Москва 2009.

- Хитрова Н. И., *Черногория в национально-освободительном движении на Балканах и русско-черногорские отношения в 50-70 годах XIX века*, Москва 1979.
- Чертан Е. Е., *Великие державы и формирование Румынского независимого государства*, Кишинев 1980.

- Anderson M. S., *The Eastern Question 1774-1923*, New York 1966.
- Chirot D., *Social Change in a Peripheral Society – The Creation of Balcan Colony*, London 1976.
- Davison R. H., *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton 1963.
- Fortescue A., *The Orthodox Eastern Church*, London 1908.
- Gozde Y., *Midhat Pasa - N.P. Ignatiev Pan slav mission*, Budapest 2009.
- Jelavich B., *History of the Balkans: Eighteenth and Nineteenth Centuries*, Cambridge 1983.
- Ista, *Russia's Balkan Entanglements 1806-1914*, Cambridge 1991.
- Ista, *Russia and the Formation of the Romanian National Estate*, Cambridge 1984.
- MacKenzie D., *Count N.P. Ignatiev: The Father of Lies?* New York 2002.
- Meiningen T. A., *Ignatiev and the Establishment of the Bulgarian Exarkhate (1864-1872), A Study in Personal Diplomacy*, Madison 1970.
- Miljukov P., Senjobos Š., Ezenman L., *Istorija Rusije*, Zagreb 2009.
- Miller W., *The Ottoman Empire and its successors 1801-1913*, Cambridge 1923.
- Mithat A. H., *The life of Midhat Pasha; a record of his services, political reforms, banishment, and judicial murder*, London 1903.
- Rupp G. H., *A wavering friendship: Russia and Austria, 1876-1878*, Oxford 1941.
- Stoica V., *The Roumanian Question*, Pittsburgh 1919.

- Tejlor A. Dz. P., *Borba za prevlast u Evropi 1848-1918*, Sarajevo 1968.
- Wetzel D., *A Duel of Nations Germany, France, and the Diplomacy of the War of 1870-1871*, Wisconsin 2012.

Расправе и чланци

- Блажић Ј., Ивановна Ј. В., „Писма митрополита Михаила грофици А. Д. Блудовој: прилог проучавању руско-српских односа (1871-1874)“, *Miscelanea*, књ. XXXV (2014), 121-138.
- Исте, „Преписка митрополита Михаила и грофице А. Д. Блудове о догађајима у Србији 1868. Године“, *Miscellanea* књ. XXXIV (2013), 193-218.
- Блуднова Е. Ю., „Мемуары графа Н. П. Игнатъева как исторический источник“, *Вестник РУДН* 3 (7) (2006), 34-40.
- Иста, „Н. П. Игнатъев о восточном (балканском) вопросе“, *Вестник Российского университета дружбы народов, серия Международные отношения*, 1 (2006), 95-99.
- Војводић М., „Како је српска црква добила независност 1879. године“, *Историјски часопис* књ. L (2003), 87-98.
- Герд Л. А., „Секуляризация имений восточных монастырей и церквей в Валахии и Молдавии в начале 1860-х гг. и Россия“, *Вестник ПСТГУ*, 6 (61) (2014), 7-34.
- Ерундов Н. А., „Секуляризация монастырской собственности в объединенном княжестве Валахии и Молдавии при князе Александре Кузе (1859-1866)“, *Христианское чтение*, 2-3 (2014), 62-83.
- Јелавић Б., „Игњатијев у Цариграду 1876. године“, у *Споменик Одељена историјских наука САНУ* (1991), 132-8.

- Карцовъ Ю. С., „За кулисами дипломатии“, *Русская старина* январь-февраль-мартъ (1908), 87-96.
- Ковачевић Д. М., „Спољна политика Русије од Кримског рата до почетка Велике источне кризе (1856-1875)“, *Истраживања* 22 (2011), 279-308.
- Ковић М., „Велика Британија и Босна и Херцеговина у Источној кризи (1875-1878)“, *Зборник за историју Босне и Херцеговине* 6 (2009), 159-172.
- Лаковић М., „Руско посланство у Константинопољу и грчко-бугарски црквени спор (1856-1861)“, *Глас*, књ. 18 (2017), 267-280.
- Мццхвариашвили А. Д., „Греко-болгарский церковный раскол (по запискам графа Н. П. Игнатъева)“, *Конфессиональные факторы в истории и культуре славянских народов и их соседей: материалы международной научно-практической конференции*, (2012), 39-46.
- Иста, „Положение Османской империи в 60-е г. XIX в. (по материалам опубликованных Записок графа Н. П. Игнатъева)“, *Историческая и социально-образовательная мысль* 19 (2013), 18-20.
- Иста, „Положение Черногории в 60-им годам XIX века (по материалам Записок Н. П. Игнатъева)“, *Вестник Удмуртского Университета*, 1 (2013), 125-128.
- Никитин С. А., „Дипломатические отношения России с Южными Славянами в 60-их годах 19. века“, *Славянский сборник* (1947), 282-285.
- Исти, „Славянские съезды шестидесятых годов XIX века“, у *Славянский вопрос и русское общество в 1867-1878 годах*, *Славянский сборник* (1948), 16-92.
- Ону А. М., „Граф Н. П. Игнатъев и внешняя политика России“, *Труды V съезда* (1932), 405-436.

- Петровић Н., „Аустро-Угарска нагодба, градови и Источно питање“, *Зборник радова Ослобођење градова у Србији од Турака 1862-1867*, САНУ, 263-278.
- Е. Ю. Полтавцева, „Политически портрет Н. П. Игнатјева“, *Россия, цивилизација, патриотизм и култура*, Материали пятај всеросийској научно-практичкој конференцији студентова, аспирантова и младих ученых, Москва 25. априла 2003, 372-377.
- Радосављевић Н., „Херцеговачки митрополити 1766-1878“, *Историјски часопис* 57 (2008), 175-197.
- Рајић С., „Последњи план кнеза Михаила Обреновића о Босни и Херцеговини“, *Српски историјски часопис I*, (2018), 104-133.
- Рыжова Р. И., „Из истории русско-черногорских отношения“, *Исторически записки*, 63 (1958), 124-155.
- Сенкевич И. Г., „Новые материалы по истории Южных Славян (из рукописного наследства М. А. Хитрово)“, сборник статей и материалов *Славянский архив* (1963), 237-252.
- Стојанчевић В., „Митрополит Михаило и питање аутономије Српске цркве у Турској 1878. године“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 70 (2002), 235-240.
- Суляк С., „Выступление молдаван против объединения с Валахией (О событиях, произошедших 3 апреля 1866 г. в Яссах)“, *Русин* 2 (16) (2009), 33-46.
- Теплов В. А., „Греко-болгарский церковный вопрос по неизданным источникам“, *Руский вестник* 159 (1882), 379-445, 811-862.
- Терзић С., „Руски словенофили и српско питање (1856-1878)“, *Српско-руски односи од краја XVIII до почетка XX века*, међународни научни скуп 23-25. септембар 2010. године САНУ, 95-107.

- Тодев И., „Граф Игнатиев и принципът на единство на православнието“, *Исторически преглед*, 7 (1991), 77-89.
- Толстых А. П., „Деятельность Н. П. Игнатьева в Китае в 1859-60 гг.“, *Новик*, сборник научных работ аспирантов и студентов исторического факультета Воронежского государственного университета, Воронеж (2004), 117-127.
- Хевролина В. М., „Министерство иностранных дел России в 1856–1878 гг: к 200-летию МИД“, *Новая и новейшая история* 4 (2002), 3-26.
- Иста, „Российский дипломат граф Н. П. Игнатьев“, *Новая и новейшая история* 1 (1992) 136-153.
- Иста, „Российская дипломатия и балканский вопрос во второй половине 60-х годах 19. века, стратегия и тактика“, *Отечественная история* 1 (2005), 39-56.
- Иста, „Российское посольство в Константинополе и его руководитель Н. П. Игнатьев (1864-1876)“, *Новая и новейшая история* 6 (2003), 36-59.
- Цамбазовски К., „Нови прилози историји културно-политичких односа македонског и српског народа“, *Југословенски историјски часопис* 1 (1964), 66-75.

- Dimitri S. M., „La Russie et la désunion des principautés roumaines 1864-1866“, *Cahiers du monde russe et soviétique*, v. 12, n. 3, (1971), 247-285.
- Ković M., „Great Britain and the Consular Initiative of the Great Powers in Bosnia-Herzegovina in 1875“, *Balkanica* L (2019), 113-129.
- Isti, „The Beginning of the 1875 Serbian Uprising in Herzegovina The British Perspective“, *Balkanica* XLI (2010), 55-71.

- Karabulut B., „Osmanlı'nın Zor Sinavi: Fransa'nın Tutarsız Politikaları Ekseninde Girit Isyani (1866-1869)“, *Karadeniz A Rasteralari*, Sayı 16, Kis 2008, 77-99.
- Strong J. W., „The Ignatiev Mission to Khiva and Bukhara in 1858“, *Canadian Slavonic Papers*, v. XVII, 2–3 (1975), 236-260.
- Sumner B. H., „Ignatyev at Constantinople“, 1864-1874, . I-II, *The Slavonic and East European Review*, v. 11, n. 32/33 (1933), 341-353 и 556-571.
- „The General Ignatieff“, *The Dublin Review*, v. XXIX, London 1877, 69-93.

Дисертације

- Блуднова Е. Ю., *Мемуары Н. П. Игнатъева как исторический источник*, Дисертација выполнена на кафедре истории России факультета гуманитарных и социальных наук Российского университета дружбы народов, Москва 2007.
  - Леовац Д., *Србија и Русија за време друге владавине кнеза Михаила (1860-1868)*, докторска теза одбрањена на Филозофском факултету Универзитета у Београду, 2014.
  - Пауновић-Штерменски Ј., *Филип Христић – дипломата и политичар (1819-1905)*, теза одбрањена на Филозофском факултету Универзитета у Београду, 2013.
-
- Blaine R. G., *The Asiatic Department During the Reign of Alexander II, 1855-1881*, Ph.D. Columbia University, 1970.

Енциклопедије и рјечници

- *Большая Советская энциклопедия (БСЭ)* – Игнатъевы, 3-е издание Москва 1970–1977 главный редактор А. М. Прохоров, <https://gufo.me/dict/bse/%D0%98%D0%B3%D0%BD%D0%B0%D1%82%D1%8C%D0%B5%D0%B2%D1%8B> (приступљено 7. јуна 2020).
- *Новый энциклопедический словарь*, т. 1, Ст. Петербург, 1911.

- *Encyclopedia of Ottoman Empire* by G. Agoston and B. Masters, printed in United States of America 2008.

БИОГРАФИЈА

Маја (Радомир) Николић рођена је 7. септембра 1984. године у Горажду, гдје је живјела до седме године живота. Због ратних дејстава на подручју Босне и Херцеговине преселила се у Бар, гдје је завршила основну школу и гимназију. Основне студије историје и мастер завршила је на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву. Академске 2007/2008. године, на завршној години студија, проглашена је за најбољег студента у генерацији Филозофског факултета на Палама. Од академске 2008/2009. године ангажована је у настави на Студијском програму за историју Филозофског факултет на Палама, као асистент на предметима Европа у XVI и XVII вијеку, Велики вијек просвећености (XVIII вијек), Европа између револуција 1789-1848. године, Европа и свијет 1848-1914. године, Источно питање и Историја дипломатије. Године 2012. је стекла избор у звање вишег асистента, а од фебруара 2017. године је у реизбору истог звања.

Докторске студије је уписала 2009. године, на модулу Модерна историја, Одјелења за историју, Филозофског факултета у Београду под менторством проф. др Милоша Ковића. У међувремену је као стипендиста руског Министарства иностраних дјела, 2010, 2012. и 2014. године, боравила на вишемјесечним студијским истраживањима у Москви и Санкт Петербургу.

Учествовала је на више домаћих и међународних научних скупова. Од 2015. године је члан и секретар Удружења историчара Републике Српске „Милорад Екмечић“.